

B. I. ~~64~~ 63

II.
C.
I

(BIBLIOTHECA INDICA: ³

Library
2/11/82
(17)

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

New Series, Nos. 181, 184, 185, 187, 196, 198, 202,
213, and 260

SRAUTA SUTRA OF LA'TYA'YANA

AS. SOC. B

WITH THE

COMMENTARY OF AGNISWAMI

EDITED BY

II C. I

MA'NANDACHANDRA VEDA'NTA'GI'SA.

CALCUTTA

981

PRINTED BY K. K. CHAKRAVARTY, VALMIKI PRESS.

1872.

BI. 63

B

L3/19448

SL no 19448

15890

सर्वस्व प्रयोगोदृष्टः । न च तावता तस्यास्मानमनर्थकं भवति
 पदार्थाभिषम्बन्धादिति यदुक्तमिति तत्र ब्रूमः । न ह्येक-
 स्मात् पदार्थाभिषम्बन्धान्मन्त्रप्रयोगो भवति, रूपसम्यक्त्वापि
 हि श्रुत्या विधीयन्ते, तं प्रोक्षेद्दानस्यत्योसोतिवत्, दुर्विज्ञान-
 त्वाच्च मन्त्रार्था न ह्येषु प्रत्यक्षमस्यनृष्टैरतपसो वेति । शेष
 विशेषविधिरिति यदुच्यते, तत्र ब्रूमः । शेषविशेषविधिस्त-
 द्विषयोपि गम्यते । श्याली पुलाकवत् तद्विषय इति यदुक्तं,
 अनेकान्तिकोयं दृष्टान्तः, व्यभिचारकत्वादिति, एकेनोदण-
 शिक्थेन श्याली न कृत्वा परोक्ष्यते, पाकवैषम्यादेव व्यभिचारि-
 त्वाददृष्टान्तः । अन्यत्र यावद्यजुर्गृहणादिति यदुक्तं, अनेन वच-
 नेन प्रसक्ते कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अयजति समर्थस्योद्धारोविधीयते,
 यदयुक्तसुत्तरसूत्रादित्येतदपि अनेनैव प्रत्युक्तं । एवमेतानि
 सूत्रानारम्भकारणानि प्रत्युक्तानि । तत्र यदुक्तमारम्भार्थं सूत्रमिति
 तदुक्तं ।

मन्त्रविधिश्चादियहणेन । अयमर्थः. आदि प्रदिष्टोमन्त्रः क्वचनः
 प्रयोक्तव्य इति । अथ विधियहणं किमर्थमिति चेत्, अर्धकाल-
 एव विधिर्विध्यव्यपदेश इति । अर्धाच्यते विधियहणेन तदा
 एतत्सुत्रद्वयमाह्वय यजमानं वाचयतीति एवं चिराद्भवेति
 विधादि गृह्यते । अथ अत्रशब्दः किमर्थमिति अर्धादि च विधि-
 र्भवति इदमहमर्थं रस इमा गावः सहाश्रयेति । अपर आह,
 मन्त्रविधिश्चादियहणेनेति यथा यजुःसमावायेमन्त्रः पठितः

योमा भूदैरवदिति, मङ्गलजेसे ब्रह्मवर्चसायेति च ममायुष
इत्यस्य च प्रत्याकायो माभूदित्यत आदिग्रहणेनेत्याह । अथ वा
च शब्दः समुच्चयार्थः । आदिग्रहणेनाव्यपदेश इति वर्तते अवदृष्ट-
तत्त्वादिवत् । एवमुक्तार्थं सूत्रं ॥ १ ॥

एवं मन्त्रविधिस्यादिग्रहणेनेति सिद्धे कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अथ
मन्त्रान्तः कथं विज्ञातव्य इत्युच्यते ।

उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणं* ॥ ३ ॥

उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तोलक्ष्यते, तल्लक्षणं
उत्तरादिः पूर्वान्त इति । सिद्धे लक्षणग्रहणं किमर्थमिति चेत्,
अत्रोच्यते । यदि ह्ययं लक्षणग्रहणं न कुर्यादन्तरस्य मन्त्रस्यादिः
पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तः स्यात्, एवं पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तस्य उत्तरस्य
मन्त्रस्य चादेः संसर्गः क्रियेत, एवं मा भूदित्यत आह लक्ष-
णमिति ॥ ३ ॥

इह वृत्तप्रतिमन्त्रणादीनि कर्माण्युपदेक्ष्यन्ते एकं कर्त्तारमधि-
कृत्य, अविशेषचोदितासु चय उद्गतारः । यत्कित्याङ्गवाचान्यानु-
विजो वृणते कस्मादुद्गतारोवृता आर्त्विज्यं कुर्वन्तीति । तत्रेदं
संग्रहे अविशेषचोदितानां सर्वेषां प्राप्तिं कस्येमानि भवन्ति, अत
आह आचार्यः ।

एकश्रुतिविधानान्मन्त्रान् कर्माणि चोद्गातैव कुर्या-
दनादेशे ॥ ४ ॥

[६]

श्रीतच्छ्रे ।

एकवचनश्रुत्या ये विधीयन्ते, त एकश्रुतिविधानाः मन्त्र-
 वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेत्येवमाद्या मन्त्राः । कर्माणि
 च पृथक्सावित्रोपादैर्मधुपर्कस्य पिवंदित्येवमादीनि उद्गातैव
 कुर्यादनादेश इति, आदेशादन्यत्रानादेशे । आदेशः, प्रस्तोता
 हविर्धानं गच्छेत् मध्यन्दिने ऋतश्चादित्यगृहे प्रतिहर्त्ता भवति ।
 अथ वा एकश्रुतिविधानाद्धेतोः उद्गातैवोक्तः, एकस्य श्रुतौ
 विधानं उद्गाता सामवेदेनेति । अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत्,
 अवधारणार्थः । सामान्यत्वाद् उद्गातृशब्दस्य यस्यैवानन्यशब्द संयोग-
 म एव मुख्यः । अनादेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तं प्रथममूत्रणम् ॥ ४ ॥

उक्तमुत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति, एतन्नक्षणं महदादीनां
 यजुषां उक्त्वान्तिरन्तीति पर्यन्तानां येषु पुनरिदं लक्षणं ग सम्भवति,
 तामुच्छ्रयतीत्येवमादिवत्, तेषां कः प्रयोगः इत्यत्राह ।

यावद्यजुरनादिष्टान्तान् मन्त्रान्* ॥ ५ ॥

येषां मन्त्राणामन्तोनादिश्यते तान् एव यजुः प्रतीयात्
 तेषु यावदेव यजति समथेन्तावदेव प्रयोक्तव्यमिति । येरेवादा
 मध्ये पठितास्तेषामुद्गातृ इति ॥ ५ ॥

उक्तं मन्त्रविधिस्त्रादियहणेनेति, तत्रोक्तं महदादेषु य-
 जुःषु मन्त्रशब्दोस्य वर्त्तत इति । अथ अकमासां को विधिरित्य-
 आह ।

* प्राञ्ज्यायज्ञोपवीतं । मन्त्रादिति का० पृ० पाठः ।

ऋचश्चादिग्रहणेन* ॥ ६ ॥

समाह्वये या ऋक् तस्या ऋचः आदिग्रहणेन विधिर्भवति ।
 अवधूय पवित्रमुदरदशमवाङ्गाभि वितनुयुः पवित्रं त इति । साङ्ख-
 खेति च शब्दः, साम्नादिग्रहणेन विधिर्भवति, अध्वर्युंप्रेषितस्त्य-
 ग्राचिरिति गाद्येदित्यादिवत् । आदिनेति सिद्धे ग्रहणं किमर्थमिति
 चेत्, उच्यते । आदिना च ग्रहणेन चेत्येवमर्थं ग्रहणं अग्निष्ट-
 घतीत्यवष्टयसामइतिवत् ॥ ६ ॥

इति परिभाषा ।

उक्तं कर्माण्युद्गातैव कुर्यादनादेशे, तत्रोद्गातेत्युक्ते किं लक्ष-
 पुनरुद्गातारं कुर्यादित्युच्यते । तदुद्गातलक्षणं विवक्षुराचार्यः सा-
 धारणत्वादृत्विगुणानां सर्वत्विसोऽधिकृत्य लक्षणमारभते ।

ऋत्विगार्पेथोऽनूचानः साधुचरणोवाग्म्यन्यूनाङ्गो-
 नतिरिक्ताङ्गो द्वयसतश्चानतिरिक्तोऽनतिश्चेतः* ॥ ७ ॥

ऋत्विगिति जातिशब्देन । ऋत्विक्, आर्षेयः, अनूचानः, साधु-
 चरणः, वाग्मी, अन्यूनाङ्गः, अनतिरिक्ताङ्गः, द्वयसतश्च, अनति-
 कृष्णः, अनतिश्चेतः, दशपदं सूत्रं । अथेदानीमर्थ्यावक्ष्यते । ऋ-
 त्विक्, ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, प्रजापतिरकामयत ब्रह्मणां प्र-
 जायेद्येति स आत्मन् वृत्त्यमपश्यन्तत ऋत्विजोऽजत यदृत्वाऽसृज
 तदृत्विजाऽऋत्विक्त्वं । ऋत्विक् कस्मादोरिणः, ऋग्यष्टा भवतीरि

* द्वाङ्गायशोप्येवं ।

शकपूर्णिः, ऋतुयाजो भवतीति मेरुक्ताः । आर्षेयः, ऋषेरपत्य-
 मर्षेयः, ऋषिर्दर्शनात् सोमान्दर्शेत्यौपमन्यवः, तद्यदेनांस्तप-
 त्यमानान् ब्रह्म स्वयं त्वभ्यानर्षं तदृषीणांमृषित्वमिति विज्ञायते,
 आदशमात् पुरुषादव्यवच्छिन्नं आर्षेयस्य स आर्षेयः । अनूचानः,
 अनूक्तवाननूचानः शिष्येभ्योविद्यासम्पदानं यः कृतवान् सोऽनूचानः ।
 साधुचरणः, साध्विति प्रशंसा, प्रशस्तकर्मत्यर्थः, बज्ज ब्राह्मण-
 कर्मस्ववस्थितः । वाग्मी, वक्तुं समर्थः, अथ वा संस्कृतवाक् वाग्मी,
 योहि संस्कृतां वाचमुच्चारयति स वाग्मी, कः पुनर्व्याचः
 संस्कारः, शब्दार्थन्यायेभ्योऽवगमः, यस्त्वेवं लक्षणां वाचमुच्चारयति
 स वाग्मी, न यो बज्जतरं वचनमनर्थकं भाषते तद्वि वाक्कुला-
 यालमित्युच्यते, योहि बज्जभाषणः स न वाग्मी वाचालो वा-
 चाट इत्युच्यते, वाचोऽग्निन्यालजारचौ बज्जभाषिणीति, सर्वथा
 यः प्रतिवचनसमर्थः स वाग्मी, योहि पृष्टः सन् न्यायेन
 प्रतिवचनं प्रददाति, स वाग्मी, मतिर्दधे उत्पन्ने संग्रहच्छेत्ता,
 उदाहरणं चात्र कौषीतकिनः, कस्मात्कौषीतकीनां न कश्चनातोव
 जिहीते यद्भावकीर्षीहीत्यप्रतिवचनदानात् । अन्यूनाङ्गः, जन-
 नेव न्यूनं न न्यूनाङ्गः, स अन्यूनाङ्गः । अनतिरिक्ताङ्गः, अङ्गाणां
 चातिरिक्ता पुरुषलक्षणे सिद्धा, तत्र चोक्तं, ज्योतिषं पूर्वप्रकृत-
 मिति, तस्य चाङ्गं पुरुषलक्षणं, चतुःषष्ठ्यङ्गत्वात् । इयसतश्च,
 प्रमाणतश्च अनूनः, अनतिरिक्तः, प्रमाणे प्रमाणे इयं इयं सभं
 यस्य स इयसतः । अन्येषां द्वे सतश्चेति पाठः । तेषां कारिकयार्थो
 वर्ण्यते, अधश्चोर्द्धं च नाभेस्तु समोयस्मात् प्रमाणतः । पादाङ्ग-

कृविष्टश्चः स वै देवत उच्यते इति । अनतिकृष्णः, न अति-
कृष्णः अनतिकृष्णः । अनतिश्रेतः, न अतिश्रेतः अनतिश्रेतः ।
अपरे वयमि निपादयन्ति, कृष्णश्रेतशब्दो नातिवालो नातिवद्
इति पद्यमुक्तार्थं सूत्र ॥ ७ ॥

श्रुत्वज्ञां लक्षणमुक्तं, अथ याज्यः किं लक्षणः स्यादिति अत-
आह ।

याज्यश्च प्रथमैस्त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यानः* ॥ ८ ॥

आर्षेयः अनूचानः साधुवरण इति । अथ वा याज्यश्च एवं लक्षणः
यादृग्लक्षणाच्छ्रुत्वज्ञः । प्रथमैर्वा त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यातः । लुप्रविभाषं
मूत्रं । गुणग्रहणं च त्रिचरैश्च योर्ध्यासम्भवं गुणा याज्ञाः ॥ ८ ॥

सोमप्रवाकमकरिष्यन्नमः सोमाय राज्ञ इत्युक्त्वा
प्रत्याचक्षीत ॥ ९ ॥

साम्रतं विधिर्विवक्षितः, सोमं प्रवृत्ते, सोमप्रवाकः, तम-
करिष्यन् कर्म नमः सोमाय राज्ञ इत्येतद्यजुह्वा प्रत्याख्यानं कु-
र्यात् किञ्चिदेव व्याक्षेपं कृत्वा अपरुपं प्रत्याचक्षीत । अथ करिष्यत
एव, तावद्विधा वक्तव्ये कस्मादकरिष्यतः पूर्वमुच्यते प्रत्याख्यानमा वस्य
वक्तव्यत्वादकरिष्यतः पूर्वमुक्तं, करिष्यतो हि वृत्तप्रतिमन्वणदि-
भिमिदाधाना हवनोद्योपम्यानान्तोविधिर्वक्तव्यः स उच्यते ॥ ९ ॥

अकरिष्यतोविधिरुक्तः, अथ करिष्यतोविधिं विवक्षुगाह ।

महन्मे वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेत्* ॥ १० ॥

महन्मे वोचदत्यनेन यजुषा करिष्यन् प्रतिमन्त्रणं कुर्यात् ॥ १० ॥

तन्न जह्याद्प्रोक्तेपि करिष्यामीति विदित्वा* ॥ ११ ॥

तत् वृत्तप्रतिमन्त्रणं यजुः न जह्यात् नोत्सृजेत् अत्रोक्तेपि सोमप्रवाकेणेति करिष्यामीति विज्ञाय । कोऽस्य विषयः साद्यक्ताः ॥ ११ ॥

अथ वृत्तप्रतिमन्त्रणं कृत्वा अनन्तरं सोमप्रवाके किं प्रतिपत्तव्यमित्यत्राह ।

आवथः ससोमप्रवाकाय लवणमन्त्रन्दध्राहारयेत्* ॥ १२ ॥

आवमन्ति तमित्यावमथः, सोमं प्रव्रूते सोमप्रवाकः, तस्मै सोमप्रवाकाय तादर्थ्यं चतुर्थी । लवणमन्त्रं लवणेन सप्तकमन्त्रं लवणमन्त्रन्तत् दध्रा मह हारयेत् भोजयेत्, एवं सू वार्थः । आवमथश्च सोमप्रवाकाय कर्त्तव्यः । तत्रैव चास्य भोजनश्रेयमिति ॥ १२ ॥

प्रह्णिगुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्यः* ॥ १३ ॥

सोमप्रवाकायान्नं हारयित्वाथानन्तरं प्रह्णिगुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्यः, प्रह्णिगुयात् प्रेषयेदित्यर्थः ।

* ब्राह्मणयोग्येवं । † असमीचीनः पाठः किन्तु पुस्तकत्रयेऽपि समानत्वात् तादृश एव रक्षितः ।

प्रसोता च सुत्रद्वयस्य प्रसोतसुत्रद्वयौ पूर्वं कर्मण आरम्भात्
अथ वा तादर्थ्यं चतुर्थी यानि पुरस्तात् कर्माणि ताच्छंसामादी-
नि तदर्थं ॥ १३ ॥

उक्तं प्रहिणुयात् प्रसोतसुत्रद्वयाविति । तयोः कर्मार्थं प्रा-
गामनं । कर्माणि च देवयजने क्रियते । अत आचार्या देव-
यजनलक्षणं विवक्षुराह ।

प्रागुदक्प्रवणन्देवयजनं लोमशमवृष्टं समं ॥ १४ ॥

प्रागुदक्प्रवणं देवयजनं । आपः प्राच्य उदीच्यो वा यत्र ग-
च्छन्ति । अथ वा प्रागुदीचीदिशं यत्रापः प्रवर्तन्ते तत् प्रागुदक्-
प्रवणं चात्वालमारिण्येयत्रापः स्युगित्पर्थः । देवयजनं देवः
अस्मिन्नज्यन्त इति देवयजनं । लोमशं, अतिलोमशं तृणैर्ष-
वज्जलमित्यर्थः । अवृष्टन्नास्मिन् वृष्टाः सन्त्यवृष्टं । समं, यत्र नाव-
षमाभूमिस्तत्समं । एवं लक्षणं देवयजनं स्यात् ॥ १४ ॥

किञ्च ।

पुरस्ताच्चास्यापः स्युः* ॥ १५ ॥

पुरस्तादिति दिङ्निचयमः क्रियते । पूर्वप्रदेशे देवयजनस्य
आपः स्फुरिति च शब्दः क्रियते । पुरस्तान्नियमः अन्यासु च
दिक्षु त्रिप्रतिषेध इति । अस्मेति समीपलक्षणा षष्ठी, स्युगिति स्वभा-
वतः स्युर्न ह्यत्रिभा इति ॥ १५ ॥

उक्तं च स्वभावतः स्थिरिति । अथ पुनरुपपत्तिर्न स्यात् ततः
किं स्यात् । अत्रोच्यते ।

तदभावे महावृक्ष उदपानोमहापथो वा* ॥ १६ ॥

तदिति पूर्वनिर्देशः, तामामभावः, भवनं भावः, न भावः
अभावः, अपामभावे महावृक्षादयः स्युः । महाश्रामो वृक्षश्च
महावृक्षः आन्महतः समानाधिकरणजातीययोस्त्वित्कारः । अपरे
वर्णयन्ति उदुम्बर इति । प्राजापत्य उदुम्बरः प्रजापतिर्वाव महा-
निति पूर्वं एव तु माधीयान् । महतः समानाधिकरण इति ।
उदपानः कूपः । देशान्तरगामी पन्था महापथः ॥ १६ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यात्* ॥ १७ ॥

एवं लक्षणं चैव स्यात्, न चास्य देवयजनस्य स्थलतरं समीपे
स्यात् आतिशायनिकस्तरः प्रत्ययो. देवयजनमपि न स्थले भव-
तीत्येतद्दर्शयति । स्थलतरः पर्वतः, अस्येति सर्वेषु कल्पेषु स्यात्
अनन्तरस्य विधिर्मभृदिति ॥ १७ ॥

देवयजं च पुरस्तात्* ॥ १८ ॥

न चास्य अकं । किञ्च देवयजनप्रमाणं
चा

विपर्यस्याभिचरणीयेषु, स्थलादन्यद्देवयजनमा-
चाञ्च* ॥ १६ ॥

उक्तमविशेषेण देवयजनलक्षणं । अथाभिचरणीयेषु विशेषवि-
वक्षुराह । विपर्यस्याभिचरणीयेष्विति । यदिदं देवयजनलक्षण-
मुक्तं एतदभिचरणीयेषु विपर्यस्तं भवति । विपर्यासः प्रतिलो-
म्यं । किं सर्वमेव विपर्यस्तं नेत्युच्यते । किन्तर्हि, स्थलादन्य-
द्देवयजनमाचाञ्च । विपर्यासेऽपि सति नैव स्थलतरमदूरे स्याद्देवय-
जनमाचाञ्च पुरस्तान्नैव स्यात् ॥ १६ ॥

स्वयं ब्रजेत् क्रय उपवसथ्ये वा† ॥ २० ॥

उक्तं प्रहिणुयात्प्रसोहसुब्रह्मण्यै पुरस्तात् कर्मभ्य इति ।
अथ तस्य गमनकालः क इति । अत्रोच्यते । आत्मना गच्छेत्
क्रये उपवसथ्ये पुनः स्वयं ब्रजेदनाहतेऽपि ॥ २० ॥

उदङ्गेऽव तु गृहेभ्यः प्रथमं देवो देतमेत्विति† ॥ २१ ॥

अथ तस्य गमनक्रिया उच्यते । उदङ्गेऽव तु गृहेभ्यः प्रथमं
निष्क्रामेत् । देवो देवमेत्वितिनेन यैः शब्दः किमर्थं
उच्यते । अन्यतेऽपि गन्तव्ये उच्यते । प्रस्थानं कुर्यात् ।
अथ तु शब्दः किमर्थं उच्यते ।

* शाङ्खायनोऽऽ

दूरं व्रजित्वा विहाय दौष्कृत्यमिति* ॥ २२ ॥

दूरमध्वनोगत्वात्पेवशिष्टे विहाय दौष्कृत्यमित्येतत् यजुर्जपेत् ।
विहाय दौष्कृत्यं व्रजामोत्यस्याध्याहारमपरे वर्णयन्ति । अपरे या-
वद्गृहणं कस्मादवचनात् ॥ २२ ॥

वदानामासीति पन्यानमापद्य† ॥ २३ ॥

देवयजनगामी यः पन्या तमापद्य अनन्यगामिनं वदाना-
मामोत्येतत् यजुर्जपेत् ॥ २३ ॥

उत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरोभू-
रिति† ॥ २४ ॥

यस्योपवसथ्येऽङ्गि आगमनं भवति स देवयजनमहावेदेरु-
त्तरमन्तमाक्रम्य दक्षिणमन्तमीक्षमाणः पितरोभूरित्येतद्यजुर्जपेत् ।
यस्य पुनः क्रथेऽङ्गि आगमनं भवति स पत्नीसंशालार्यां वेदिमा-
क्रमते महावेदेरभावात् ॥ २४ ॥

यजुरन्तरयेन्वाहारन्धानञ्जप्यः* ॥ २५ ॥

यजुषामन्तरयेऽन्वाहारन्धानञ्जप्यो मन्यते । अन्तरयस्यागः,
उत्सर्गः । अन्वाहारशमन्वाहारः ऋनुत्सर्ग इत्यर्थः । कः पुन-
र्विषयः । द्वात्रिंशत्तिस्रोविधिः । तत्रानुञ्जपः अलोपार्थः ॥ २५ ॥

* प्राज्ञायग्याप्येवं ।

† प्राज्ञायग्याप्येवं किन्तु तेन छन्दसेनैकसूत्रं कृतं ।

उपेक्षणं शाण्डिल्यः* ॥२६॥

उपेक्षणं वर्जनमकरणमित्यर्थः । एवं शाण्डिल्योमन्यते । कस्मात्
निमित्तापायात् । अपर आह । पितरोभूरिति कृत्स्नं यजुः
अन्नरितं समाश्वाये । त्रयोहनु वै पितरः अत्रमा ऋषी काव्या इति ।
तस्यान्वाहारन्धानं जथोमन्यते । कस्मादलोपात् । उपेक्षणं वर्जनं
शाण्डिल्यः कस्मादपाठात् ॥ २६ ॥ १ ॥

इति प्रथमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

उक्तं स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति । तत्र उदङ्ङेः त तु गृहेभ्यः
प्रथममित्युद्गाहकर्म प्रकृतमेतदादि । तत्रोक्तमुत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य
दक्षिणमोक्षमाणः पितरो भूरित्येतद्यजुर्जपेदिति । अस्याजन्तरं
मधुपर्कविधिं दिव्यन्तः । तं विवक्षुराह ।

पृथक् सावित्रीपादैर्मधुपर्कस्य पिबेत्* ॥ १ ॥

पृथक् नानेत्यर्थः । सावित्रीपादैः सविता देवता यस्याः मेघं
सावित्री तस्याः पादैः पिबेत् । मधुना पृक्तन्दधिपयःकृतान्नं
वा मधुपर्कः । दधनि पयसि वाथ चाकृतान्ने मधु दध्यान्मधुपर्क-
मेतदाहुः । दधिमधुशिलिलेषु सक्तवः पृथगेवेति विहितस्तथस्त
भन्थाः । तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् अस्येति अवयवसंज्ञा घण्टी ।

* ब्राह्मणायशेषेवं ।

कथं पिवेद्यथा शेषः स्यादिति । ननु सावित्रीपार्दभिति भिद्वे
किं पृथक् ग्रहणमिति । उच्यते । उक्तं, सविहदेवता सावित्री-
ति । एवं सर्वासां सविहदेवतानां प्रसङ्गः प्राप्तः । अत आचार्यः
पृथक्ग्रहणं करोति । यस्य ऋक्समाह्वये पृथगास्मानन्त्येति ।
ननु यद्येवमर्थं न तस्मान् मुख्या अद्यनो वेदेत्येतां सावित्रीसृष्ट्य
गौणीं गृह्णीयात् । तन्न, इयमेव मुख्या । कथं मुख्येति चेत् । उ-
च्यते । अथोपभीदत्यभिधीहि भोः सावित्रीं मे भवाननुव्रवीत्वि-
ति । अस्मिन्नेतस्या एवानुवचनं । तस्या उत्तरा ऋक्समाह्वयाभि-
व्यक्तेश्च सावित्री चतुर्यी भवतीत्येतस्या एव श्रुतौ विधानं । तथा
शाखान्तगोद्यायामथावशिष्टायां श्रुतौ एतामेव प्रतिजानते । तस्मात्
पृथक्ग्रहणं नानार्थत्वादेवमुक्तं ॥ १ ॥

तत्रैतदाहरन्ति विष्टरं पादप्रक्षालनमर्घ्यमाचम-
नीयं मधुपर्कमिति* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन् मधुपर्कविधी एतदानयन्ति । विष्टराद्याहरण-
कर्म कर्त्तव्यनियमार्थं बह्ववचनं । दर्भाभनं विष्टरः । पादप्रक्षाल-
नार्थं उदकं पादप्रक्षालनं । अर्घ्यार्थमुदकमर्घ्यं । आचमनार्थमु-
दकमाचमनीयं । मधुपर्कं उक्तलक्षणः । अथ तत्र ग्रहणं विमर्श-
मिति चेत् । उच्यते, मधुमन्योदमन्ययोर्मधुपर्ककल्पार्थं । ते च
वक्ष्यन्ते । तत्र तत्रैतदाहरन्ति विष्टरादि ॥ २ ॥

* द्राष्ट्यायान्तु अर्घ्यधिष्यन्त आहरन्ति विष्टरौ पादमर्घ्ये इत्येव
विशेषं सूचितवान् ।

तस्य पिबेत्* ॥ ३ ॥

तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् ! कथं ॥ ३ ॥

इददन्नमयं रस इमा गावः सहश्रियेति तु पुर-
स्तादेकैकस्य* ॥ ४ ॥

सावित्रीपादस्येति शेषः । तुशब्दे विशेषणार्थः ॥ ४ ॥

वाग्वहु बहु मे भूयादिति प्रथमस्योपरिष्ठात् प्राणो-
वै वाचो भूयान् बहुर्मे भूयो भूयादिति द्वितीयस्य
मनो वाव सर्वं सर्वं मेभूयादिति तृतीयस्य* ॥ ५ ॥

सावित्रीपादस्योपरिष्ठादिति वर्तते । प्रथमद्वितीयतृतीयग्रहणं
चतुर्थनिषेधार्थं । तृष्णो चतुर्थमिति प्राप्ते ॥ ५ ॥

सर्वे स्वाहाकारान्ताः* ॥ ६ ॥

सर्वे भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः । स्वाहाकारान्ता इति
बहुवचनात् सिद्धेः किमर्थं सर्वग्रहणमिति चेत् उच्यते । मधुमन्था-
दीनामपि भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः स्मृत्येवमर्थं सर्वग्रहणं ॥ ६ ॥

रसोसि वानस्पत्यो रसं मयि धेहीति मधुमन्थस्य
पिबेदिति गौतमो, वानस्पत्य इति प्रवचनं† ॥ ७ ॥

* शतानि आष्टाद्यनीयेऽत्र न सन्ति ।

† आष्टाद्यनीयेऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

रसोमि वानस्पत्य इति । अनेक मन्त्रेण मधुमन्थस्य पिवेदिति
 गौतम आचार्य आह । यद्योक्तं विष्टरादीनि द्रव्याण्येकशक्ति-
 स्त्विदद्येकरिति, तत्र मधुमन्थस्यावेदने प्राप्ते आह । वानस्पत्य
 इति प्रवचनमिति । वानस्पत्यो वानस्पत्य इत्यावेदनन्तिः ॥ ७ ॥

तथा दधिमन्थोदमन्थयोः, पयस्योपयस्य इति तु
 रसादेशः* ॥ ८ ॥

यथा मधुमन्थस्य तथा दधिमन्थोदमन्थयोः पिवेत् । तेन प्रका-
 रेणेत्यर्थः । अयं तु विशेषः । पयस्योपयस्य इति तु रसादेशः । वा-
 नस्पत्य इत्येतस्य स्थाने स्यातामित्यर्थः । रसोऽसि पयस्य रसोऽस्यो
 पयस्यः, यथासङ्गं ॥ ८ ॥

एते नैव प्रवचने कालिन्दः सारस्वत इति वा† ॥ ९ ॥

एते एव पूर्वोक्तप्रवचने दद्यात् । पयस्योपयस्य इति । का-
 लिन्दः सारस्वत इति वा, यथासङ्गं ॥ ९ ॥

शेषं ब्राह्मणाय दद्यात्† ॥ १० ॥

उक्तं मधुपर्कस्थेत्वयवस्तक्षणा षष्ठी क्रियते । तत्र पानमुक्तं ।
 अथ शेषे का प्रतिपत्तिरिति । उच्यते । शेषं ब्राह्मणाय दद्यात्
 पुत्रादेः ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायश्वेतैरेव सूत्रदयं शेषं ।

† ब्राह्मणायशेषं ।

तदभावेऽङ्गिः संप्रोक्ष्यान्नाङ्गणाय* ॥ ११ ॥

शूद्रवर्जं । उच्छिष्टयोग्यं पुत्रशिक्ष्याभावेऽङ्गिः संप्रोक्ष्य चतुर्विध-
वैश्वयोः ॥ ११ ॥

कुरुतेति गवि प्रोक्तायां ब्रूयात्* ॥ १२ ॥

उक्तं आचान्नोदकाय गौरिति नापितस्तिब्रूयात् । एवं
गवि प्रोक्तायां कुरुतेति ब्रूयात् ॥ १२ ॥

उत्सृजत गां तृणानि गौरत्विति वा† ॥ १३ ॥

कुरुतेति ब्रूयादेवं वा ॥ १३ ॥

सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतां‡ ॥

॥ १४ ॥

उद्गाहकर्मोक्तं । अथ सर्वेषां साधारणमुच्यते । सर्वेषामुद्गा-
हृणां यज्ञोपवीतञ्च उदकाचमनञ्च एते च नित्ये कर्म कुर्वतां
एवं यज्ञोपवीती भवत्येवमाचान्नोदको भवतीति । यज्ञोपवीतञ्च
उद्दकपूर्वञ्च कमण्डलुं । आचमन्ति तस्मादित्याचमनं । यज्ञो-
पवीतनित्यत्वे ब्रह्मचर्यं ज्ञापयति । अथ सर्वग्रहणं किमर्थं ।
उच्यते । सुब्रह्मण्यं चतुर्थानां ब्रह्मपञ्चमानां यजमानघष्ठानां
सम्बन्धसादर्थं ग्रहणं ॥ १४ ॥

* द्राक्ष्यायगोष्येवं ।

† द्राक्ष्यायगो विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राक्ष्यायगोष्येवं किन्तु श्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः ॥ १५ ॥

न व्यवायः अव्यवायः, न व्यावृत्तिः अव्यावृत्तिः, अन्तरा
गमनं व्यवायः, अनभिमुखता व्यावृत्तिः । केनाव्यवायोऽव्यावृत्तिस्य
यज्ञाङ्गैः, कर्मोपयतामिति वर्तते ॥ १५ ॥

प्राङ्मुखकरणान्धानादेशे ॥ १६ ॥

प्राङ्मुखकरणमादेशादन्यत्र स्यात्, आदेशः प्रत्यङ्मुखस्थित
ङ्किरमि गायत्रङ्गाद्यैर्दत्तः । चण्डः मभुक्षयार्थः, अव्यवाये
ऽव्यावृत्तिस्य यज्ञाङ्गैरनादेश इति ॥ १६ ॥

क्रीते राजनि सूत्रद्वयस्य उत्तरेण सोमवचनं गत्वान्तरे
ण्येषे शमीशाखां पलाशाशाखां वा सपलाशां पाणौ कृत्वा
ऽवतिष्ठेत् ॥ १७ ॥

उक्तं प्रहृणयान् प्रस्तावसूत्रद्वयं पुरस्तत्कर्मभ्य इति । तत्र
सूत्रद्वयस्य कर्म विवक्षरिद सूत्रमारभते, क्रीते राजनि सूत्रद्वयस्य
इति । अथ कस्मात् कर्मभेदः क्रियते, प्रस्तावस्य तावदत्रत्यं पूर्व
तार्क्यमामादीनामित्यत्राह कृताकृतत्वात् । तार्क्यमामादीनां कर्म
भेद इति । क्रीते राजनि क्रीते सोमे, सूत्रद्वयस्य इति कर्तृनिर्देशः
उत्तरेण सोमवचनं गत्वा उत्तरेणेति दिष्टियमः । गन्वति
क्रियोपदेशः । अन्तरेण्येषे सोमवचनेयथारन्तराले शमीशाखां पलाश-
शाखां वा सपलाशां दोक्षणेन पाणिना गृहीत्वावतिष्ठेत् ॥ १७ ॥

* द्वाह्यायसोऽप्येवं, किन्तु तत्र कर्तृविषये विशेषाऽस्ति ।

* द्वाह्यायसोऽप्येवम् ।

अध्वर्युसम्प्रेषणं सर्वत्राकाङ्क्षेत् सुब्रह्मण्यायाम* ॥१८॥

संप्रेषणं संप्रेषणं तम् आकाङ्क्षेत् तावत्प्रतीक्षेत यावत् संप्रेषण-
मिति मन्वेन गच्छेत् सर्वसु सुब्रह्मण्यासु न केवलं शाकत्या-
मिति ॥ १८ ॥

रश्मो धारयंश्चाखया प्रेष्योद्गावौ दक्षिणं पूर्वं ॥ १९ ॥

रश्मो अर्भाग्रं प्रयत्नवित्यर्थः धारयन् सख्येन पाणिना शाखया
दक्षिणेन पाणिना गृहीतया प्रस्थापयन् गावौ सोमवहनयुक्तौ
दक्षिणं पूर्वम्, दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तस्त पूर्वं पश्चादुत्तरमि-
त्यर्थः ॥ १९ ॥

सुब्रह्मण्यामिति त्रिगच्छयेत्प्राचि वर्त्तमाने ॥ २० ॥

प्राङ्मुखं वर्त्तमाने सुब्रह्मण्यामिति प्रणवं त्रिगच्छात्, वर्त्तन्ति-
गन्त्यर्थः ॥ २० ॥

षट्कृत्वः प्रतीचि* ॥ २१ ॥

षट्कृत्वं वर्त्तमाने षट्कृत्वः प्रणवं त्रयादिति वर्त्तन्ति ॥ २१ ॥

पूर्वेषु पत्नीशालां विमुक्ते क्वदिपि शाखामवगुच्छ
तामेवैषामनूत्क्रम्य यथार्थं स्यात् ॥ २२ ॥

* द्वाद्यास्योऽप्येवम् ।

† प्रेष्यदिति द्वाद्यायणः । तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्वाद्यायणे मध्यमया वाच्येऽधिकमस्ति ।

§ द्वाद्यायणे किञ्चिदधिकमस्ति ।

पत्नीशालायाः पूर्वप्रदेशे विमुक्तो अद्भुविमुक्तो भति क्वादिषि
ष्कादनकटे शाखाम् अवगुह्य अवलम्ब्य तामिवेषामनूत्कस्य अवतीर्य
ततो यथार्थं स्यादिति कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ २२ ॥

दक्षिणमनडाच्छ सुब्रह्मण्याय दद्यात् * ॥ २३ ॥

दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तोऽनडान्तं सुब्रह्मण्याय दद्यात् यज-
मानः सामर्थ्यात् ॥ २३ ॥

उभाविति शाव्यायनकं विज्ञायते कर्मसंयोगात्* ॥२४॥

उभावप्यनडाहो देव्याविति शाव्यायनके युक्तिः कर्मसंयोगात्
उभाभ्यां हि कर्म कृतं हेतुपादानं क्रियते कर्मसंयोगादिति यस्य
येन कर्मसंयोगः स तद्व्यं लभतइत्यर्थः ।

यस्मिन् कर्मणि यद्व्यं यस्य भविष्यति भवति ।

तन्मस्यैव प्रदातव्यं हेतुर्गोत्रपटो यथा ॥ २४ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीया कर्माह्वयाः ।

अथ तृतीया कर्माह्वयाः ।

अनिथ्यायाश्च सस्थितायां दक्षिणस्य दाग्वाहोः पर-
स्तान्तिष्ठन्नन्तर्वेदिदेशेऽन्वाग्ध्वे यजमाने पत्न्याञ्च सुब्र-

* दाव्यायनं विशेषोक्तिः

ह्रस्वोमिति त्रिरुक्ता निगदं ब्रूयादिन्द्रागच्छ हरिव
 आगच्छ मेधातिथंमेघवृषणश्चस्य मेने गौरावस्कन्दिन्नह-
 न्त्यायै जारकौशिकब्राह्मणगौतमब्रुवाणैतावदहे सुत्यामिति
 यावदहे प्यात् * ॥ १ ॥

उक्ता शाकटी सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्योमिति त्रिराङ्गयेत् प्राचि वर्त-
 माने षट्कलः प्रतीचोति प्रणवमात्रक्रियोक्ता इदानीं तस्याः "काल-
 देशक्रियाविधयो विवक्षिताः, तान् विवचुराचार्य इदं सूत्रमा-
 रभते, आतिथ्यायां संस्थितायामिति । आतिथ्या इष्टि तस्यां संस्थि-
 तायां समाप्तायामित्यर्थः दक्षिणस्य द्वाग्वाहोः पत्नीशालायाः पूर्वे
 प्रदेशे तिष्ठन् । कथं गम्यते पत्नीशालाया स्थिति उच्यते, सम्-
 न्धादातिथ्यायां संस्थितायामिति पूर्वेण पत्नीशालायां तिष्ठन्नित्युद्धृता
 विधीयते । अन्तर्वेदिदेशे अकृतं वेदिकरणं भवत्यतो देशइत्याह ।
 अन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च, अन्वारम्भेण स्यर्जनम्, सप्तमी क्रियते
 यस्य च भावनं भावलक्षणमिति समासः क्रमार्थः । सुब्रह्म-
 ण्योमिति त्रि. प्रणवसुक्ता निगदं ब्रूयात् । इन्द्रागच्छेत्येतादि-
 निगदग्रहणं सत्यवचाराद्यम् वक्ष्यत्यग्निष्टुत्याग्नेयो निगद इति ।
 एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादिति एतावदित्यत्र सुत्या
 निर्देशा यावद्भिरहोभिः सुत्या तावद्भिः परिगणनां कृत्वा निर्देशः
 काथ्य * ॥ १ ॥

* ब्राह्मणगौतमेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

* कालभेदकियेति का० पु० तथा स० प० पाठः ।

अद्येति समानाहनि* ॥ २ ॥

यस्मिन्नहनि सुत्या भवति तस्मिन्नहन्यद्येति ब्रूयात्, समाना-
हनीति किमर्थमद्येति सुत्यामिति सिद्धेः, उच्यते, कदाप्येक-
स्मिन्नहनि कृत्स्नं कर्म क्रियते, तस्मिन्नपि अद्य मुत्येत्येवं ब्रूयात्,
कोऽस्य विषयः । साद्यक्ताः ॥ २ ॥

देवा ब्राह्मण आगच्छतागच्छतागच्छतेति गौतमः* ॥३॥

सुत्यादेशानन्तरमेतद्ब्रूयात् इत्येवं गौतम आचार्य आह ॥ ३ ॥

आगच्छेति पूर्वं देवाङ्गानाद्भानञ्जयः* ॥ ४ ॥

एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ४ ॥

आगच्छ मघवन्नित्येके* ॥ ५ ॥

एके आचार्याः पूर्वं देवाङ्गानामन्यन्ते ॥ ५ ॥

पूर्वयोः प्रणवयोर्विरमेत् ॥ ६ ॥

अवस्थादित्यर्थः, विरामोऽवसानम् ॥ ६ ॥

मेने ब्रूवाणयोः ॥ ७ ॥

एतयोश्च पदयोर्विरमेत् ॥ ७ ॥

* द्राष्ट्रायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्ट्रायणे प्रणवान्तरित्येति विशेषः ।

+ द्राष्ट्रायणे ब्रूवाणेति चेति विशेषः ।

पणे जारे चाग्नेय्याम्* ॥ ८ ॥

आग्नेयां सुब्रह्मण्यायां एतौ च विरामौ पणे जारे चेति ॥ ८ ॥

पृथग्यजते शब्देषु च† ॥ ९ ॥

विरभेदिति वर्तते पृथङ्गानेत्यर्थः, यजते शब्देषु चेति उक्ते किं पृथग्यजन्मिति चेत् उच्यते, पितृपितामहप्रपितामहशब्दानां च समासो भाभदिति ॥ ९ ॥

एवं त्रिः ॥ १० ॥

अनेन प्रकारेण त्रिः क्रिया सुब्रह्मण्यायाः ॥ १० ॥

आह्वय ॥ ११ ॥

आह्वयेति विधिर्गृह्यते, एवं त्रिगाह्वयं यजमानं वाचयति ॥११॥

पत्नीयजमानावुपह्वमिच्छमानौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेति† ॥१२॥

पत्नी च यजमानश्च पत्नीयजमानौ तावुपह्ववं काङ्क्षमाणौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेत्येवं ब्रूयातां उपह्वानमुपह्वव ॥ १२ ॥

उपह्वनइत्युपह्ववः ॥ १३ ॥

सुब्रह्मण्या याचित उपह्वं दद्यात्, कः पत्नरूपह्ववः उपह्वन इत्युपह्ववः अथमुपह्ववप्रकारः ॥ १३ ॥

* शास्त्रायणे विशोषेऽस्ति ।

† शास्त्रायणेऽप्येवम् ।

‡ शास्त्रायणेन सूत्रचर्येणैकसूत्रे कृतम् ।

उपहृत्य यथार्थं स्यात् * ॥ १४ ॥

सञ्चयं ॥ १४ ॥

एवं सर्वेषुपसन्देष्टुं ॥ १५ ॥

वज्रवचनसामर्थ्यात् तत्सिद्धेः सर्वग्रहणं निरर्थकमिति चेत् तत् कथं प्रतीष्टिषु स्यादिति उपसद्ग्रहणादिष्टिद्वये उपसत्प्रत्ययो माभूदिति ॥ १५ ॥

यास्योर्ध्वमुपसङ्ग उत्करे तु तत्र तिष्ठन् ॥ १६ ॥

यास्योर्ध्वमुपसद्भ्यसादेत्त्यन्तं सुब्रह्मण्यास्तासामप्येष एव विधिः अयन्तु विशेषः, उत्करे तु तत्र तिष्ठन्निति, तिष्ठन्निति वक्तव्यं तत्र ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, माभूत् समीपसप्तमी प्रत्यय इति आरूढे नोत्करे वक्तव्या । अपरं आह उत्करे चाह तत्र तिष्ठन्निति हि ब्राह्मणं तस्मादुत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यामाह्वयतीति ॥ १६ ॥

प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहः ॥ १७ ॥

एवं चैता उत्करे भवन्ति किञ्च प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहो भवति एतावदहे सुत्यामिति प्रागस्माद्वचनात् ॥ १७ ॥

अग्नीषोमीयवपायां ऊतायाम् परिहृतासु वसनीवरीषु

* ब्राह्मणायणे अन्यत्रास्ति ।

† ब्राह्मणायणेऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

§ ब्राह्मणायणेऽप्येवम् । किन्तु तत्र छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

प्रातरनुवाकोपक्रमवेलायामसौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयाद्-
यजमाननामधेयान्यमुध्य पुत्रः पौत्रो नप्तेति पूर्वेषां* ॥ १८ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायां ऊतायां वसतोवरी परिहरणे कृते
प्रातरनुवाकस्य आरम्भवेलायां यजमाननामधेयानि गृह्णीयात्
प्रत्येकम् एकमेकं प्रति प्रत्येकम् असाविति सर्वनाम्ना यजमानस्य
नामधेयानि यजमाननामधेयानीति बह्वचनं क्रियते तत्सम्बन्धेन
सर्वाष्टेतानि पितृप्रभृतीनि यजमाननामधेयानि । अपर आह नक्ष-
त्रास्य यं नित्यं हतोर्यं यत्तद्गुह्यमेव भवति । सर्वनाम्नः स्थाने पितृ-
पितामहप्रपितामहानां नामधेयानि गृह्णीयात् असुख्य पुत्रः पौत्रो
नप्तेति यथासंख्यम् । यथासुख्य पुत्रः पौत्रो नप्तेत्येतेषां पूर्वेषु सिद्धे
पूर्वेषामिति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, एकशेषविधिप्रज्ञापनार्थं,
कथमेकशेषो गृह्यतइति पूर्वेषां च पूर्वेषां च ॥ १८ ॥

अथावरेषां यथाज्येष्ठः स्त्रीपुंसां ये जीवेयुः ॥ १९ ॥

अथानन्तरमवरेषां नामानि गृह्णीयात् अवरे पुत्रपौत्र-
प्रपौत्राः, कथमेतद्भव्यते तेषामपि त्रयाणामेवेति अथशब्दसामर्थ्यात्
यथाज्येष्ठम् यो ज्येष्ठः यथाज्येष्ठम् उत्पत्तिक्रमतः किमविशेषेण न
जीवेयुः ॥ १९ ॥

जनिष्यमाणानामित्युक्त्वा सुत्यादेशप्रभृति समापयेत् ॥ २० ॥

* आद्यायकोऽप्येवं, किन्तु हृदविषये विशेषोऽस्ति ।

† आद्यायकोऽप्येवम् ।

‡ आद्यायके विशेषोऽस्ति ।

अनिश्चयमाणांमिति चिद्धे उक्तेति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, पृथग्गजते शब्देषु च विरमेदित्युक्तम् तदिहापि प्रातः तन्निष्ठत्वर्यम् उच्यते समासेन पिदपितामहप्रपितामहशब्दं कृत्वा यजत इति ब्रूयात् ॥ २० ॥

याग्नीषोमीयवपायां लुप्ता सा साद्यःक्तेषु* ॥ २१ ॥

याग्नीषोमीयवपा होमानन्तरकाला मुन्नद्धाद्या सा साद्यःक्तेषु लुप्ता लोपः क्रियते, अथ सामर्थ्यादेव लोपे प्राप्ते निमित्तापाद्ये नैमित्तिकस्याप्यपाद्यइति सूत्रं किमर्थमारभ्यते, अचोच्यते, तिस्रः सन्निधोगश्चिष्टाः सनामयाहाः तासां सन्नियोगश्चिष्टानां सतीनां पूर्वस्थाः लोपे उत्तरयोरपि लोपो गम्यते । सन्नियोगश्चिष्टानामन्यतमापाद्येऽपाद्य इति, अपर आह प्रतिनिधौ माभूदिति, भाद्यःक्तेष्वग्नीषोमीयस्य पशोः स्थाने अग्नीषोमीयं पुरोडाशं निर्वपतीति, अग्नीषोमीयस्यैव किमर्थमिति चेत्, अचोच्यते, सूत्रकारस्यायमभिप्रायः सैव लुप्ता । अन्यत्र निमित्तापाद्येऽपि नैमित्तिकानि भवन्तीति । यथा सन्ततिस्वप्रस्तावास्वपि कुशाविधानमिति ॥ २१ ॥

इति प्रथमस्य तृतीया कण्डिका ।

*प्राज्ञायज्ञे विभ्रवेऽपि ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगदः* ॥ १ ॥

सुब्रह्मण्यायाः सार्वकृतुको विधिरुक्ताः साम्प्रतं विशेषो विवक्षितस्तं विवक्षुराचार्य्य आच, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति । अग्निष्टुत्सु यज्ञेषु आग्नेयो निगदो भवति अग्निर्देवता अस्त्वोत्वाग्नेयः, निगदश्च उक्तलक्षणः, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयेति वक्तव्यं निगद इति कथं निगदस्यैव प्रत्याख्यानं स्यान्नेतरस्येति ॥ १ ॥

तत्र गौतमीयमग्न आगच्छ रोहिताभ्यां वृक्षज्ञानो धूम-
क्रेतो जातवेदो विचर्षण आङ्गिरस ब्राह्मणाङ्गिरस भुवाणेति
प्राक् सुत्यादेशात्* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन्नित्यर्थः । गौतमस्येदं गौतमीयम् । अग्न आगच्छेत्ये-
नहादिर्निगदः । प्राक् सुत्यादेशात् एतावदष्टे सुत्यामिति प्राग-
स्मात् ॥ २ ॥

देवानां स्थानेऽग्नयः* ॥ ३ ॥

देवानां स्थाने अग्नय इति ब्रूयात् ॥ ३ ॥

अथ धानञ्जयोऽग्न आगच्छ रोहितव आगच्छ भरद्वाज-

* ब्राह्मण्ययोऽप्येवम् ।

स्याजसहसः खनो वारावस्कन्दिअषसो जारेत्याङ्गिरसप्रभृति-
समानम्* ॥ ४ ॥

अथब्रह्म आनन्तर्यं गीतमीधो विधिरुक्तः, आग्नेयी च सुब्र-
ह्मण्योक्ता । तत्रायं धानञ्जयोक्तो विशेषः अग्न आगच्छ रोहितव
इत्येतदादिः प्राक् सुत्यादेर्नादिति वर्तते, किञ्च ॥ ४ ॥

इन्द्रश्च शक्नोति ब्रूयाद्विश्व इति देवाननिरुक्तोपु ॥ ५ ॥

आग्नेयी सुब्रह्मण्योक्ता । साम्प्रतं अनिरुक्त उच्यते, शक्ना-
गच्छेति विश्वे ब्रह्माण इत्येवं ब्रूयात्, अनिरुक्तेषु उपरब्धादिषु ।
अनिरुक्तं देवतानामधेयं पारोक्ष्यम् ॥ ५ ॥

अनिरुक्तप्रातःसवनयोश्च ॥ ६ ॥

एवमेव सुब्रह्मण्या स्यात्, अनिरुक्तं प्रातःसवनं यस्य सोऽनि-
रुक्तप्रातःसवनः अनिरुक्तप्रातःसवनस्यानिरुक्तप्रातःसवनस्यानिरुक्तप्रातः-
सवनौ तयोरनिरुक्तप्रातःसवनयोः, कथं पुनर्गम्यते, यथायं बद्ध-
भ्रीषिः समासः । अथ पुनरयं तत्पुरुषः कल्पेतेति । यदि ह्ययं
बद्धभ्रीषिरभविष्यत् सुक्तसंग्रहमेव सूत्रमभविष्यत् । अनिरुक्तापूर्व-
वाजपेयेष्विति । एवं क्रियमाणे एवं सूत्रम् अभविष्यत् । समासे च
संग्रहो नाभविष्यत् । येन पुनरयं पृथक्पूजमारभ्यते, अनिरुक्तप्रातः-

*ब्राह्मण्यस्यैव नास्ति ।

†ब्राह्मण्यस्यैवोप्येवम् ।

सवनयोश्चेति ज्ञापयति तत्पुरुषः समास इति अनिरुक्तञ्च तत्
 प्रातःसवनं चानिरुक्तप्रातःसवनमिति । तेनापूर्ववाजपेययोः प्रातर-
 नुवाकोपक्रमणकालैव मुत्रह्यण्णा निरुक्ता स्यादिति उच्यते, न क्रतु-
 भ्रमन्त एवत्यं गृह्यतां तदुच्यते मुक्तसंशयं सूत्रमभिविध्यत् एवं
 चेत् अनिरुक्तापूर्ववाजपेयैस्त्विति एवं क्रियमाणे सूत्र इत्यत्र ब्रूमः, यद्येवं
 सूत्रमभिविध्यत . वाजपेयविचाराणां सर्वेषां प्रसङ्गाऽभिविध्यदेवं माभू
 दित्येता आह, अनिरुक्तप्रातःसवनयोश्चेति ॥ ६ ॥

अभिषेचनीयदशपेयावन्तरेण सदा नामग्राहः* ॥ ७ ॥

अभिषेचनीयस्य दशपेयस्य अभिषेचनीयदशपेयौ तावन्तरेण याः
 सत्रह्यण्णाः ताः सर्वाः मनामग्राहाः अन्तरान्तरेण युक्त इति द्वितीया
 भवति । सदाग्रहणं सत्राद्यपेक्ष्यम्, अपरे ब्रुवते नामग्रहणमाचमेवा-
 स्त्विति न निगदः ॥ ७ ॥

अक्षरगणेष्वक्षराद्यन्तयोराङ्गयेत्* ॥ ८ ॥

द्विगत्रप्रभृतिष्वक्षरगणेषु अङ्गः आदौ चान्ते चाङ्गयेत् । अथ
 किमर्थमिदमारभ्यते, विद्यमाने आङ्गाननिमित्ते प्रत्यहं वसतीवरी-
 परंहरणे प्रातरनुवाके च । उच्यते, वक्ष्यत्ययम् एकाष्टकादीन्निष्ण
 उपसर्गिन्स्ते तूष्णीमेकचिंशमहरासीरन् सवनविधेन वा पशुना यजेर-
 ज्जिति, अत्रापि कथं स्यादिति ॥ ८ ॥

उत्तराशी चरन्तिकी* ॥ ९ ॥

* इति शाखायगीयेऽप्यंशः ।

या अङ्गः अन्ते सुब्रह्मण्या सोत्तरार्था, उत्तरार्थमहर्गणेष्वहरा-
द्यन्तयोरारङ्गयेदिति । अत्रातिरात्रान्ते प्राप्ता तत्प्रतिषेधार्थमार-
भ्यते, उत्तरार्था हरन्तिकीति ॥ ८ ॥

अग्नीषोमीयप्रभृत्यह्नीनेषु सर्वाः सनामयाहाः* ॥ १० ॥

अग्नीषोमीयादि यत्कर्म अह्नीनेषु तस्मिन् याः सुब्रह्मण्याः ताः
सर्वाः सनामयाहाः स्युः । ननु अग्नीषोमीयप्रभृतयः सनामयाहा एव
भवन्ति, तत् किमिदम् अग्नीषोमीयप्रभृतीत्यारभ्यते, उच्यते, वक्ष्य-
त्ययं सर्वाः सनामयाहा इति । यद्ययमग्नीषोमीयप्रभृतीति न
ब्रूयात्, तदा शाकत्या आरभ्य सर्वाः सनामयाहाः स्युः, सर्वा इति
वचनात्, न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति । वचनस्यातिभारो
नास्ति वचनमुपलभ्युं शक्यते । अथाह्नीनग्रहणं किमर्थमिति चेत्,
ऐकाहिको विधिरुक्तः । मात्रिको वक्ष्यते, दोक्षानुपूर्वेण दीक्षितानां
सत्रेषु नामयाहा इत्यत आरभ्य तदेवमुभयत्रोक्ते विशेष उच्यमानः
प्रत्याख्यायाह्नीनादन्यत्र न स्यात् । तथा च सूत्रे उक्तम्, एकाहाह्नीन-
सत्राणीति चतुर्थी सोमजातिर्नास्ति । अतएव सिद्धेऽह्नीनग्रहणं न
कर्तव्यम्, क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् । उच्यते, कर्तव्यमह्नीनग्रहणम्,
अक्रियमाणे सुख्याह्नीनशब्दो गृह्यते येऽह्नीनकाण्डे पठितास्तएव
गृह्येरन् मुख्यात् गौणमुख्ययोर्मुख्ये सम्प्रत्यय इति कृत्वा सोऽय-
माचार्योऽह्नीनग्रहणं करोति । येऽयह्नीनकाण्डे न पण्डितिताः । यथा
वर्णप्रघासद्विदिवसाकर्मधश्चहव्युष्टिर्दिरात्र इति । हादशाह्नीनसा-

*ब्राह्मणायशोऽयं वम् ।

हीनभूतः, कथम् एतेषु सर्वेषु एष विधिः स्यादित्यतोऽर्थमहीन-
ग्रहणम् ॥ १० ॥

दोक्षानुपूर्वेण दीक्षितानां सन्नेषु नामग्राहः* ॥ ११ ॥

आहीनिको विधिरुक्तः । साम्प्रतं सात्रिक उच्यते, येनानु-
पूर्वेण दीक्षिताः सत्रिणस्तेनैव क्रमेण तेषां सुब्रह्मण्यायां नामग्रहणं
स्यात् । आनुपूर्वं क्रमः । आनुपूर्वेणिति सिद्धे किं दोक्षाग्रहणमिति,
उच्यते, अनेनाक्तम्, असौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयादिति, तत्र
प्रत्येकग्रहणे प्रयोजनमनेकयजमानतायां प्रत्येकं गृह्णीयादिति एका-
ह्वाहीनेषु सत्रापि दीक्षणानुपूर्वेणैव । अथ दीक्षितानामिति किमर्थम्
उच्यते नेदिष्ठिनि दीक्षते प्रेतस्यैव नामग्रहणं स्यादिति । य एव
प्रथमं सत्रित्वेन दीक्षित इति ॥ ११ ॥

जङ्गमतिरात्रादग्रहणम्* ॥ १२ ॥

प्राचणीयादतिरात्रादूर्द्ध्वमग्रहणं नाम्नाम् ॥ १२ ॥

तस्यान्ते श्वः सुत्या गौतमस्य* ॥ १३ ॥

तस्य प्राचणोयस्थान्ते या वसतीवरी परिहरणान्काला सु-
ब्रह्मण्या, तस्यां श्वः सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् । तस्येति निर्देशः क्रियते
अहीनडादशाह्वैदचिरात्राद्यर्थं, तस्य तस्येति ॥ १३ ॥

नार्मेधान्त एके* ॥ १४ ॥

*शास्त्रायनीयेषु ।

एने आचार्या मन्यन्ते, श्वः सुत्या मंथना नार्मेधान्ता सुमङ्गला
स्यादिति । अहराद्याद्य सुत्या स्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥

अद्य सुत्या प्राण्डिन्यस्य* ॥ १५ ॥

प्रायणीयस्यातिरात्रस्थान्ते प्राण्डिन्य आचार्योऽद्य सुत्येति
मन्यते ॥ १५ ॥

अनाङ्गानं धानञ्जप्यस्तिष्ठषु चीत्तमासु नामयाहः^१ ॥ १६ ॥

अतिरात्रस्थान्तेऽनाङ्गानं धानञ्जप्यो मन्यते, तिष्ठषु च सञ्चो-
त्तमासु नामयाहः स्यादिति ॥ १६ ॥

उत्तमयोरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सञ्चोत्तमयोर्नामयाहः स्यादिति गौतम आचार्यो मन्यते
एतस्मिन् कल्पे ॥ १७ ॥

तथा सत्यग्नीषोमीयवपायामग्रहणं धानञ्जप्योऽनाङ्गानं
वा^१ ॥ १८ ॥

तथा सति कल्पे अग्नीषोमीयवपायामग्रहणं नाम्नां धानञ्जप्य
आचार्यो मन्यते । समाधिप्रधानत्वाद्नाङ्गानमंवा वा ॥ १८ ॥

*ब्राह्मण्यशोऽप्येवम् ।

१ ब्राह्मण्यशेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

१ ब्राह्मण्यशे चेत विद्येयः, तेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्वत्र सन्नेव्यग्रहणं शाण्डिल्यः* ॥ १८ ॥

सर्वासु सुब्रह्मण्यासु सन्नेषु नामपादो न स्यादित्येवं शाण्डिल्यः
आचार्यो मन्यते ॥ १८ ॥

ऊर्द्धमतिरात्रादाग्नेय्येका द्वितीये पञ्चदशरात्रे* ॥ २० ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्द्धमेका सुब्रह्मण्या आग्नेयी भवेत् । द्वितीये
पञ्चदशरात्रे ॥ २० ॥

द्वे वा† ॥ २१ ॥

द्वे वा सुब्रह्मण्ये आग्नेय्यौ भवेद्याताम् ॥ २१ ॥

सर्वाः प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यस्तृतीये* ॥ २२ ॥

द्वितीये पञ्चदशरात्रे आतिथ्यासंस्नानकालाया आरभ्य याः सुब्र-
ह्मण्या ताः सर्वा आग्नेय्यः स्युः । प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यः ॥ २२ ॥

कौण्डपायिनतापश्चितयोर्द्वादशाचे सत्येति विदित्वा
परिमाणाङ्गानं धानञ्जप्यः* ॥ २३ ॥

कौण्डपायिनामथनं कौण्डपायिनं, तापश्चितामथनं तापश्चितं,
कौण्डपायिनञ्च तापश्चितञ्च कौण्डपायिनतापश्चिते तयोः कौण्ड-
पायिनतापश्चितयोः । द्वादशाचे सत्येति ज्ञात्वा परिमाणाङ्गानं
धानञ्जपो मन्यते । एतावदचे सत्यामिति यावदचे स्यादित्युक्तम् ॥ २३ ॥

*शास्त्रायगीयेषु ।

†शास्त्रायगीये चेतुर्विधेः ।

सुत्यामागच्छेतीतराः* ॥ २४ ॥

अथ या अन्याः प्राक् परिमाणाङ्गानामानात् तामु को विधिर-
चाच्यते, सुत्यामागच्छेतीतरा इति ॥ २४ ॥

ऊर्द्धं चातिराचात् प्रथमस्य सारस्वतस्य प्राक् श्वः
सुत्यायाः* ॥ २५ ॥

वक्ष्यत्ययम् कौण्डपायिनसारस्वतयोरिच्छयनेषु सुत्यावदिति ।
तत्र सारस्वते ऊर्द्धमतिराचात् प्राग्शीयाद्याः सुमद्गुण्याः तासु श्व
सुत्यामिति ब्रूयात् । प्राक् श्वः सुत्यायाः । तत्र प्रथमस्य सारस्वत-
स्त्रेति प्रथमयद्वेषमतिरिच्यते । यावता सन्ततमुच्ये एवोत्तरे । अथ
प्रथमयद्वेषं क्रियते कौण्डपायिनार्णम् । कौण्डपायिनोऽपि तत्र
पक्षे तस्योपसर्दं न उपवसथकर्म कृत्वातिराचमुपेयुरिति । तस्मादूर्द्ध-
मतिराचात् सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् प्राक् श्वः सुत्याया इति ॥२५॥
कौण्डपायिनसारस्वतयोरिच्छयनेषु सुत्यावच्छाण्डिल्यः* ॥२६॥

शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते । अहराद्यन्तयोरङ्गयेदिति ॥ २६ ॥

तथाग्निहोत्रमासे तथाग्निहोत्रमासे* ॥ २७ ॥

कौण्डपायिनसारस्वतयोरिच्छयनेषु यथाग्निहोत्रमासे कौण्ड-
पायिनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २७ ॥

इति प्रथमस्य चतुर्थी कथित्वा ।

* ब्राह्मणबोऽप्येवम् ।

अथ पञ्चमो कण्डिका ।

सर्वत्रानादेशे परिमामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत्
स्वाम् ॥ १ ॥

उक्तं प्रहिण्ययात् प्रस्तावसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तत्र
सुब्रह्मण्यसुक्तम् अनन्तरं प्रस्तोत्रीयं वक्तव्यम् । तत्र क्रमभेदस्य
प्रयोजनसुक्तम् सुब्रह्मण्यप्रकरणएव साम्प्रतं प्रस्तावकर्म विवक्षुरिदं
सूत्रमारभते, सर्वत्रानादेश इति : तत्र पदानि भवेव अनादेशे परि-
मामानि प्रस्ताना गायेत् स्वाध्यायवत् स्वाम् । तत्र सर्वशब्दे
निरवशेषवाचो । सर्वनिधिर्विषयो निदेशः सर्वकर्तृत्वव्यर्थः । अनादेश
इति आदेशान्यत्र, आदेशः यथा अथ संज्ञा इति त्रिरुक्ता गाये-
दिति । परिमामानोति कर्मेनिर्देशः, परिमामान्यकार्त्तकाणि सामानि
परिमामानि परिगतस्त्रिङ्गानि वा सामानि परिमामान्युच्यन्ते । प्रस्तो-
तेति कर्त्तृनिर्देशः । गायेदिति क्रिया निर्दिश्यते । स्वाध्यायवदिति
भर्मउच्यते स्वाध्यायेन तुल्यः क्रिया स्वाध्यायवत् स्वाम्, स्वास्त्रि-
ताअथविशेषो नियम्यते । स्वास्त्रिस्वाम् च साम्नां द्वयो वृत्तिर्दृश्यते
सर्वपदानामर्थः । अथ समुदायार्थः । ग्रान्येतानि तार्क्ष्यसामादोनि
उदंशीयान्तानि दोक्षणीयादिषूद्वसान्दीयान्तेषु कर्मरूपदिश्यन्ते
एतानि सर्वानि प्रस्तावकर्मणि । अत्रोच्यते, सर्वत्रग्रहणं तावन्न कर्मव्यम्,
किमर्थम् अक्रियमाणेषुपि सर्वत्रग्रहणे प्रत्येव्यतएतत् यथा सर्वभेति

* साध्यायगोऽप्येवम् ।

कथम् विध्यपदेशे सर्वकत्वधिकार इति वचनात् अधिकारनिवृत्त्यर्थ-
 मिति चेत्, दीक्षानुपूर्वणं दीक्षितानामिति तन्न । कस्मात्, प्रकरण-
 समान्तेः । न प्रकृतमतिदेशात् बाधन्तइति व्यागोपदेशात् । अनादेश-
 इत्येतदपि शक्यमवक्तुम् । कस्मात्, भागान्यविशेषाभ्यां प्रवृत्ति-
 विधीनान् । अत्र सामान्यो विधिरौत्सर्गिकः तस्मात्पवादे-
 विशेषः, तत्र औत्सर्गिका विधिरपवादेन बाधितवती तस्माच्छक्यम-
 वक्तुमनादेशइति परिसामानीति च वक्तव्यम् कस्मात् सर्वथ-
 संयवहारार्थां संज्ञां शास्त्रे भवन्ति न चानया संज्ञया न च
 संयवहारोऽस्ति । प्रस्तावग्रहणमप्यतिरिच्यतएव कस्मात् प्रकृतत्वात्
 प्रहित्यात् प्रस्तावमुब्रह्मण्यै इति, तेन संयोगादुद्गातप्रभङ्ग इति चेत्,
 तन्न कस्मात् असम्भवात् स्वयं व्रजेत् कथं आपवसथ्येवेति । प्रतिहर्त्ता
 स्यादिति चेत्, तदपि न प्रकृतहर्त्ता स्यात् अप्रकृतप्रत्ययसः ।
 प्रकृता हि प्रस्ताता, अप्रकृता हि प्रतिहर्त्ता । अथ गार्हपत्येतिदपि
 अतिरिच्यतएव सामं चोद्यमानं गानादन्यत्र किं भजते । स्वाध्याय-
 वदित्येतदपि न वक्तव्यम् । अगृह्यमाणविशेषं नाम स्वाध्यायवदव-
 भवति, विशेषस्तु यथा भन्द्रमवाद्यं प्राटदोतायः । गार्तरभस-
 तारतममिति अनिहृत्तं गन्तुं प्रसवसानुत्तुं । अथवा
 णाक्षरेण प्रतिष्ठापयतोद्दयमिति । स्वास्मित्येतदा । प्रकृतम्
 कस्मात्, अन्याभिरभयागतं । अविशेषणादिश्रमभानं चामु उद्विद्धत्वा-
 कथमस्वामु क्रियते अन्याभिरभयागतः । यत्स्वामिकसंयोगात्
 विश्वेदेवा इति वमिष्टानेष्टवमूहत् । अथ स्वयानोनि भवेत्त्राभि-
 रूपतराण्यस्वयानोनि न इति । गन्तं भवेत्वां प्रतिपदमुद्धार उक्तं ।

अथवोच्यते, प्रयोजनमुच्यताम्, अत्राह यदुच्यते, नारम्भ्यानी-
 त्पारम्भ्यानीति ब्रूमः । कस्मादारम्भे विधिप्रसिद्धेः । यत्तावदु-
 च्यते, सर्वत्र शब्दोऽतिरिच्यतइति तन्न, न केवलमस्मिंश्चास्त्रे
 अयमादेशः, अन्यत्रापि यथा अर्ध्वर्यवित्याहोद्गातेति । यत्
 सर्वत्रेति न ब्रूयाद्विश्वरूपाणां गानं प्रस्तोतुः स्थात् परिसामशब्द-
 त्वात् अत आह सर्वत्रानादेश इति । आदेशग्रहणमुक्तार्थं प्रथम-
 सूत्रएव विकल्पसमुच्चयप्रत्याह्वयप्रसङ्गे माभूदिति । यदुच्यते
 परिसामानोति न वक्तव्यम् शास्त्रे संव्यवहाराभावादित्यत्र ब्रूमः ।
 आस्ति संज्ञाःसंव्यवहारः शास्त्रेण च सम्यदतिरेको यथान्यैः परिसामभि-
 रिति यदुच्यते । प्रकृतत्वात् प्रस्तोत्यग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः ।
 कर्त्तव्यमेव कस्मान्नियमार्थम् । व्याहृतिसामानुगापनञ्च प्रस्तोतुः स्था-
 दिति व्याहृतिसामानि गापयेद् यजमानमित्येकश्रुतिविधानात्
 उद्गातुर्माभूदिति । अथ यदुक्तं गायेदिति न वक्तव्यम् साम षोड-
 शानं गानक्रियां भजतइत्यत्र ब्रूमः । आख्यातप्रचोदनाच्चास्ति दोषः ।
 वृश्मन्ने हि वाक्यान्नुभयोर्वेदलोकोयोः उच्यमानार्थानि गम्यमानार्थानि
 अर्थगृह्येतामिति च । उच्यमानार्थानां तावद् यथादारं दीयतामिति
 यथा गम्यमानार्थद्वारमिति दीयताम् अपिधीयतां वेति, यथा
 शीघ्रमिति संयष्टकारेण तथा वेदे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धि-
 कामो यजेतेति । अथैष गौरथैष आयुरिति इदमाख्यातप्रयोगे न
 दोषः । अथ यदुक्तं गायत्ररथन्तरवद्विशेषग्रहणाभावात् कथमन्व-
 धर्मं भजतइति तस्मात् स्थाध्यायवदिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः ।
 परिवार्या प्रयोगे संबन्धः किमनुदूहितान्यननुसंज्ञतस्तोभाभि

क्रियन्ताम् अथोद्धितान्बेवोपसंहृतसोभानि च क्रियन्ताम् केन वा स्वरैण क्रियन्तामिति एष संशयः । आवाये कानिचिदनुसंहृतसोभानि पद्यन्ते कानिचिदाद्यन्तस्त्वानि केषुचित् पादशिष्टा गीतिः पद्यते । तत्रायं संशयः, किं तेनैव धर्मेण युज्यतामथान्यो धर्म इति । तथोद्धृष्टः किं प्राप्नोति चतुर्थीदान्ततमात् खराद्व्यन्तरानुद्धृष्टि प्रागुपायाञ्च चेत्समानपुरुषवचने तृतीयप्रसृतीनामुदान्ततमः कश्चित् खरो भवति, तसुद्धृष्ट इत्याचक्षते । तथाच यच्चे क्रियतइति च शार्ङ्गादीनामुद्धृष्टः प्राप्नोति एतस्मिन् प्राप्ते स्वाध्यायत्रदित्याह । अतः शार्ङ्गादिषु उद्धृष्टो निवर्तते अनुपदश्च सोभानुसंहारः स्वादित्येष स्वाध्यायधर्मः । ननु यद्येष स्वाध्यायधर्मः, किमर्थमुद्धृतसोभानि पद्यन्ते । उच्यते, साधवार्थमत्राह, यदि साधवार्थमुद्धारः, किमर्थमन्यान्यनुपदस्त्वानीति उच्यते सोभान्खानस्वरनिदर्शनार्थम् । कथं पुनरेतद्गम्यते यथा निदर्शनार्थम् न नियमार्थमिति निदर्शनार्थमेवेति गम्यताम् स्मृतिस्तेशात्, स्मृतिर्नाम अमूल आगमः पारम्यर्थमित्यर्थः । एवं विशिष्टाः स्वरन्ति । पदाय पदाय सोभा अनुवर्तन्तइति लिङ्गम्, यदिहकारेणाभ्यस्तमिति च, कथं पुनरेतद्गम्यते, यथा निदर्शनार्थमिदमिति । पदाय पदाय सोभा अनुवर्तन्तइति राजोन्न एवायं विधिरिति, नेति ब्रूमहे । नित्यानुवादोऽयन्तस्वाहावोहाव इति सोभासोभानि विश्वं समन्त्रिणं दृष्ट विश्वं समन्त्रिणं दहेति । तद्वा अतिष्कन्दःसु भवति यद्दे सप्तपदासु भवति तस्य त्रिनिधनमिति अवगम्यते नित्यानुवाद इति । पाञ्चविधोपपत्तेस्तानुसंहारः कर्त्तव्य इति ।

अनुसंहारे क्रियमाणे विधावसंकाकथ्यो भवति उपासनविधानाच्च साक्षात्
क्रियेयते । उपासनमन्त्रेऽपि तावन्नोक्तेषु पञ्चविधं सामोपासीतेति ।
कुतस्विदानीं प्रयागं, तथाच

स्यतेचिङ्गाच्च राक्षोघ्ने प्रयोगे याज्ञिको विधिः ।

पाञ्चविधोपपत्तेश्च स्तोभसंहार इष्यते ।

उद्धारः पुनराचार्यैः स्वाध्याये लाघवार्थिभिः ।

प्राक्तस्मिन् प्रतिष्ठा च संहारस्तौन चेयते ॥ इति ।

एवं च श्रूयते । नग्नानि ह वा एतानि सामानि भवन्ति
यान्यसुभ्रानोति । तस्यास्तोभाननुसंहगन्ते साम्नामनघ्नताया इति
अत आह, स्वाध्यायवर्द्धति, एष स्वाध्यायधर्मः, यं पुनर्वर्णयन्ति नानु-
संहार इति तेषामेते दोषाः प्रसज्यन्ते अथ यदुक्तमन्याभिरसंयोग
सौत्पत्तिकः संयोगादिति । अतः स्वाभिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः ।
आभिहूयमनिङ्गम् अस्ति राणायनीयके तु शुक्रचन्द्रयोः* ऋगन्तरं
इह च ऋगन्तरं गृह्यते नियुत्वान्वाय वागह्यत्राह, गोरमन्वतेति ।
अतो नियमार्थमाह, स्वाभिति एवमेतेषां पदानामारम्भकारणानि
सर्वाणि, तस्माद्युक्तः सृचारम्भ इति ॥ १ ॥

तत्रापत्तीनि त्वेषु त्रिरितराणि ॥ २ ॥

यानि तत्रापत्तीनि भ्रामु तानि त्वेषु कर्त्तव्यानीति । यान्यत्रा-
पत्तीनि तानि त्रिः कर्त्तव्यानि । स्वास्वित्येतद्गुवर्त्तते ॥ २ ॥

* श्रेयोः श्रेयान्तरम् इति स० प० तथा का० पु० पाठः ।

† भाष्यायगोऽप्येवम् ।

अन्तरेण चान्तालोत्करौ सञ्चरः सर्वत्रानादेशे* ॥ ३ ॥

चाल्वालोत्करयोरन्तरासञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः । सर्वत्र सर्वकर्मणामित्यर्थः । अनादेशे आदेशादन्यत्र सर्वत्र । यदृष्टं तस्मादेतेनैव प्रसुते प्रपद्येतेन निष्क्रामेदिति । सुत्यायामेव केवलं माभृदिति ॥ ३ ॥

तदाप्राणं तीर्थं* ॥ ४ ॥

य एष सञ्चर उक्तः, चाल्वालोत्करावन्तरेण तस्याप्राणमिति संव्यवहारिकी संज्ञा । आप्राणेन भ गच्छेदिति तीर्थमिति संव्यवहारिकमेव, तरन्ति तेनेति तीर्थम् संव्यवहारः दक्षिणं नयेयुस्तीर्थम् ॥ ४ ॥

अग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छंङ्गत्वा दक्षिणेऽपिकञ्जे तिष्ठेद्यत्र वोपदध्युः* ॥ ५ ॥

अग्नौ चीयमाने अग्निचित्यायामिदं कर्मोपदिश्यते । चीयमान इति वर्तमानकालोपदेशः । पश्चिमेन पुच्छं गत्वा पश्चिमेनेति दिङ्गन्धमः । गलेति क्रियोपदेशः । उपविश्य दक्षिणेऽपि कञ्जं तिष्ठेदिति । न चावदङ्गानि निवर्त्यन्ते, लक्षितश्चाग्निं च भवति तस्मिन् कालइत्यर्थः । अपिकञ्जौ वक्ष्येते यत्र वोपदध्युः यस्मिन्वा

* ब्राह्मण्यबोध्यवम ।

देशे अर्धयव उपधानं कुर्युः तस्मिन् वा तिष्ठेदिति देशोपदेशः ।
नोद्धता ॥ ५ ॥

पश्चिमेन पक्षावपिकक्षौ* ॥ ६ ॥

उक्तं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति, कः पुनः प्रदेशोऽपिकक्षसंज्ञ
इति अत्राह, पश्चिमेन पक्षाविति ॥ ६ ॥

पूर्वोऽप्यप्लव्यौ* ॥ ७ ॥

पूर्वेषु पक्षयोः उपप्लव्यौ वक्ष्यति, उत्तरे चोपप्लव्ये खं हृदय-
मालम्भ्य प्रजापतिहृदयमिति ॥ ७ ॥

पुष्करपलाशउपधीयमाने हिरण्मये पुरुषे स्वयमाह्लासात्
च शर्करासु त्याहृतिसामानि गायेद् यजमानश्च सत्यं
पुरुषो भूर्भुवः स्वरित्येतासु प्रयक्* ॥ ८ ॥

उक्तमग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छं गत्वा दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठे-
दिति । अथ तस्मिन्देष्टेऽवस्थितस्य किं कर्मेत्यत्रोच्यते पुष्करपलाश-
उपधीयमान इति, पुष्करं पद्मं तस्य पत्रं पलाशं तस्मिन्नुप-
धीयमाने हिरण्मये पुरुषे सुवर्णमये पुरुषे तस्मिन्नुपधीयमाने ।
स्वयमाह्लासात् च शर्करासु स्वभावभिन्नास्वित्थर्थः । श्रौत्यक्तिकानि
न कृत्रिमाणि यासां शर्कराणां क्लिद्राणि ताः स्वयमाह्लासाः तासु चोप-

*प्राश्नायकोऽप्येवम् ।

धीयमानासु व्याहृतिसामानि व्याहृतिषु भवानि सामानि व्याहृ-
तिसामानि तानि गापयेद् यजमानम् सत्यं पुरुषो भर्भुवस्व
रित्येतासु एतानि सामानि यथाद्दिष्टानि पृथङ्गानेत्यर्थः एकस्मिन्नेक-
स्मिन्नुपधीयमाने एकमेकं गम गापयेत् प्रतिद्रव्यमानुपूर्वेण ॥ ८ ॥

तेषां स्थाने स्वयं चिन्वान षटनिधनमाज्यदोहं पुरुष
व्रतमेकानुगानं रथन्तरं वामदेव्यं वृहदिति* ॥ ९ ॥

तेषां व्याहृतिमात्रां स्थाने स्वयञ्चिन्वान इति सात्रिको
विधिरुपदिश्यते तस्मिन्नेतानि सामानि यथाद्दिष्टानि भवन्ति ॥ ९ ॥

रथन्तरप्रभृतीनि विकल्पन्ते लोकसामभिरावृत्तैः* ॥ १० ॥

रथन्तरं वामदेव्यं वृहदिति विकल्पन्ते लोकसामभिः प्रति-
लोकैः सह ॥ १० ॥

सञ्चितमग्निं दक्षिणेन गत्वाग्नायूष्णीति प्रत्यङ्मुख-
स्तिष्ठंश्चिरसि गायत्रं गायेन्निरुक्तम्* ॥ ११ ॥

धीयमाने गानमुक्तम् इदानीं सञ्चितगानमुच्यते, सञ्चितमग्निं
समस्तस्मितः सञ्चितः अथाग्निग्रहणं किमथम् अग्निं धीयमान-
इति प्रकृतोऽग्निः, अत्रोच्यते, शिरश्चादोन्मूलानि प्रकृतानि तेषु
गानमुपदिश्यते सोऽयमाचार्योऽग्निग्रहणं करोति, कथम्, अविद्य-

* दक्षिणागमोऽप्येवम् ।

मानेऽन्वङ्गमपि गानं पवर्त्ततएव यथा चक्रचितमभितरंश्चिष्योते-
 त्यादिषु 'वक्र' इत्यु वाजमनेयके च अनाविष्कृतचित्याग्नौ दक्षि-
 णेन गन्तीति तस्युर अर्पदिशते अग्रं आयुषीत्येतस्यामृचि शिरसः
 समीपे प्रत्यङ्मुखं तिष्ठन् त्रिगोचरं गार्श्वनिरुक्तम् प्रत्यङ्मुख इति
 प्राङ्मुखकरं पश्चानादेशः इति प्रकृतं निरुक्तम् एतद्वै गायत्रस्य क्रूरं
 यन्निरुक्तमिति । निरुक्ता अनुपपद्यमाना मेह वचनादारभ्यते निरुक्त-
 मिति दानिह-अ सोऽनापद्यस्य भवति ॥ ११ ॥

पश्चाद्ब्रज्य रथन्तरं दक्षिणे पक्षे उदङ्मुखः पश्चाद्वा
 प्राङ्मुखः* ॥ १२ ॥

प्रत्याब्रज्य येनेव गतस्तेनैवात्रज्य दक्षिणे पक्षे उदङ्मुखः तिष्ठन्
 रथन्तरङ्गायन्तं पश्चाद्वा पक्षे तिष्ठन् प्राङ्मुखं गायेत् ॥ १२ ॥

पश्चिमेन पक्षे गत्वा वृद्धदुत्तरं पक्षे दक्षिणामुखः पश्चाद्वा
 प्राङ्मुखः* ॥ १३ ॥

पश्चिमेन पक्षे गत्वा उत्तरस्य पक्षस्य समीपे दक्षिणामुखस्तिष्ठन्
 वृद्धदुत्तरं पश्चिमेन वा प्रदेशे तिष्ठन् प्राङ्मुखं गायन् ऊर्ध्वता ॥ १३ ॥

प्रत्याब्रज्य यज्ञायज्ञीयं पुच्छे संवत्सरश्चेद्देवः सौत्यो
 वा* ॥ १४ ॥

* आद्यायगोऽप्येवम

प्रत्यान्नज्य पुच्छस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन् यज्ञायज्ञीयं गायेदिति
अत्र प्राङ्मुखता सिद्धा प्राङ्मुखकरणज्ञानादेशइति यदि संवत्सरो
दैक्षः मौक्त्या वा भवति ॥ १५ ॥

ऋतुष्ठा यज्ञायज्ञीयमन्यत्र* ॥ १५ ॥

यदि दैक्षः मौक्त्या वा संवत्सरो न भवति ततः ऋतुष्ठा यज्ञाय
यज्ञीयं गायेत् ॥ १५ ॥

वामदेव्यं दक्षिणेऽपि कश्चे तिष्ठन् गायेत् प्रजापति-
हृदयमुत्तरे* ॥ १६ ॥

प्रजापतिहृदयमुत्तरेऽपि कश्चे तिष्ठन् गायेत् ॥ १६ ॥

एतानि गौतम उत्तरेणाग्निं गत्वा* ॥ १७ ॥

एतानि यथाविहितानि तेनैव क्रमेण गायेदिति गौतम आचार्यः
मन्यते अयं तु विशेषः उत्तरेणाग्निं गत्वा ॥ १७ ॥

एतान्येव प्रदक्षिणं प्रत्यन्ताङ्गान्त्र्यो यज्ञायज्ञीयं पुच्छे
प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यम्" ॥ १८ ॥

एतान्येव यथाविहितानि प्रदक्षिणं गायेत् प्रतिपत्तिस्थानं

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

"द्राह्यायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

यावदकारति अयं तु विशेषः यज्ञायज्ञीयं पुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने
च वामदेव्यमिति ॥ १८ ॥

दर्शित्वेनाग्निं गत्वा गौतमीये व्यत्ययं ये पक्षयोः शाण्डि-
क्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिक्या मन्यते एष एव गौतमीकः कल्पो भवति अयं तु
विशेषः दर्शित्वेनाग्निं गत्वा ये च पक्षयोः सामगो विहिते ते च व्यत्य-
येन भवतः अन्योन्यस्थानापत्तिर्यत्ययः ॥ १९ ॥

शिरसि च गीत्वोत्तरे पक्षे* ॥ २० ॥

अयं च विशेषः शाण्डिक्यो मन्यते, शिरसि च गीत्वा तत उत्तरे
पक्षे गीयामाते ॥ २० ॥

यथागीतमितराणि* ॥ २१ ॥

एवं सू. ॥ २१ ॥

उत्तरे चापन्नये स्वः हृदयमालभ्य प्रजापतिहृदय-
मन्वर्द्धयत्ये श्येतम्* ॥ २२ ॥

उत्तरे चापन्नये स्वः हृदयमालभ्य प्रजापतेहृदयम् चशब्दः

* शाखाधर्मीयेषु ।

* शाखाधर्मीयेषु । किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

शाण्डिल्यमतानुकर्षणार्थः स्वं हृदयमिति स्वशब्दः क्रियते अग्रेरङ्गानि
प्रत्यङ्गानि प्रकृतानि अतः स्वशब्दं करोति । अध्वर्युपथे ष्रैतम्
येन पथा अध्वर्युरग्निमारोहति तुस्मिंश्छैतम् ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य पञ्चमी ऋषिडका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवर्ग्यवत्युत्तरेण सम्राडामन्दो गत्वा पश्चात्तिष्ठन्नध्वर्यु-
प्रेषितस्त्वग्राधिरिति गायत् पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ २ ॥

आग्निं सामगानमुक्तं पुष्करपलाशत्रपधोयमानदत्यत आरभ्य
अध्वर्युपथेऽग्नेतमित्येवमन्तम् इदानीं प्रवर्ग्यकर्माच्यते तद्विज्ञानात्
वर्ग्यवतीति । अत्रोच्यते, किमर्थं एनरिदं भिन्नक्रमादः दिश्यते
तार्क्ष्यसामादीन्येव तावदादेष्टव्यानि आसन्नतमानि । अत्राह, एतानि
एवद्वग्श्र्भावितात् पूर्वमादिश्यन्त, तार्क्ष्यसामादीनि पुनः कामतः
युज्यन्ते, तस्मादेषामवश्यश्र्भाविताद्भिन्नक्रम आदेशः प्रवर्ग्येऽभिन्न-
तीति प्रवर्ग्यवत्तस्मिन् प्रवर्ग्यवति कर्मणि उत्तरेण मस्राडामन्दो गत्वा
मस्राड् घर्मः मयस्यं निर्धोयत मा मस्राडामन्दो नम्यः इति म प्रदेश
तिष्ठन्नध्वर्युप्रेषितस्त्वग्राधिरिति गायते प्रेषणं नाम संकारार्थं मस्रा-
धेन प्रेषितः मन् त्वग्राधिरिति एतत् साम गायते गानङ्गायनमा

* साहाय्यायणोऽप्येवम । केन, तैत्तिरीय सूत्रद्वय कृतम् ।

चार्यप्रवृत्तिः सर्वत्राय प्रकरणादौ गानग्रहणं करोति । पदाथ पदाय स्तोभात् । अनुपदं स्तोभमनुसंहरेत् । अथेदं किमर्थमारभ्यते, यथा-
भिद्भूमतत् स्वाध्यायवदिति । अत्रोच्यते, आधिकारिकमिदं सूत्रं
प्रकरणादौ प्रकारप्रदर्शनार्थं विधिः ॥ १ ॥

निधनायैव स्तोभीं वाचं विवृजेत्* ॥ १ ॥

इह पूर्वः स्तोभः अनुपायः उत्तरः सोपायः अत्र किं पूर्वस्थानु-
संहारः उत उत्तरस्येति, एतस्मिन् मंगये मति आचार्य आह,
निधनायैव स्तोभीं वाचं विवृजेदिति । निधनायैव अर्थं सोपायः
स्तोभः कार्यं न पदायैत्यथः एवमद्वादन्त्येवमेव ॥ २ ॥

उपग्रहप्रभृतीनि स्वग्रन्तउपेय्यैर्धर्मउपयुक्ताः स्युः* ॥३॥

उपग्रहादीनि निधनानि स्वग्रन्त उपेय्यैः स्वरेण सह ब्रूयुः
एकार उपग्रहः अथ किमर्थमारभ्यते, उपायपरत्वादेकारस्य कथं
वा न निधनाङ्गं स्यादेकारः, उच्यते, एकादशाक्षरनिधनो भवतीति
स्रवश्रुतेरनिधनाङ्गमपि कथ्येतापग्रहः अतो नियमार्थमाहोपग्रह
प्रभृतीनि ॥ ३ ॥

पत्नी च* ॥ ४ ॥

निधनमुपेयात् ॥ ४ ॥

*वाङ्मयार्थात्प्येवम् ।

[१.६.१०]

श्रीसूक्तम् ।

एवं मध्ये* ॥ ५ ॥

योऽयं विधिरुक्तः स एवमेव मध्ये कार्यः ॥ ५ ॥

प्राप्य चाह्वनीयायतनम्* ॥ ६ ॥

प्राप्य चाह्वनीयस्वाग्रं तानं एवमेव सामगानम् अनेनैव प्रका-
रेणेत्यर्थः ॥ ६ ॥

परिपिच्यमानेऽप उपसृष्ट्य वार्थाह्वरम्* ॥ ७ ॥

परिपिच्यमाने घर्मे अप उपसृष्ट्य वार्थाह्वरं साम गायेत् ॥ ७ ॥

इष्टाह्वेत्रीयं परिपिक्ते* ॥ ८ ॥

परिपिक्ते घर्मे इष्टाह्वेत्रीयं साम गायेत् ॥ ८ ॥

तस्य सर्वे निधनमुपेयुः* ॥ ९ ॥

तस्मिन्नेष्टाह्वेत्रीयस्य सर्वे अर्त्विजा निधनं व्रूयुः ॥ ९ ॥

दीपं चेद्द्वर्मपात्राणि हरेत्पूर्णावाहृतं परिपिक्ते* ॥ १० ॥

दीपञ्चेद्द्वर्मपात्राणि हरेत्पूर्णावाहृतं परिपिक्ते साम गायेत् ॥ १० ॥
त गायेदेव साम यत्परिपिच्यनमन्तस्तत्काले तस्य अवापः

* द्राह्म्याययोऽप्येवम् ।

द्राह्म्याययो विप्रेषोऽस्ति ।

आभिरूपात् कर्त्तव्यानीत्येके* ॥ १६ ॥

आभिरूप्यं नाम लिङ्गं तस्मादाभिरूपात्कर्त्तव्यानि श्रुतिर्नास्ति
गवसेकं आचार्या ब्रुवते ॥ १६ ॥

न वा कुर्यात्* ॥ १७ ॥

न वा कर्त्तव्यं कृतवात् अपरे ब्रुवते श्रीषोमीयमवनीययोरपि
पाण्डुवन्धयोरभिरूपात् सामगानप्रसङ्ग इति इष्टिषु च सामिधेन्य-
वचनीयादिषु तस्मान्न कुर्यात् ॥ १७ ॥

स्वे वा यज्ञे कुर्यादित्येके* ॥ १८ ॥

भिन्नैश्चाचार्य्यमतेषु अलोपो लोपान्यायतर इति न्यायात्कर्त्त-
व्यानि, यदप्युक्तमाभिरूप्यप्रसङ्गात् सोमाङ्गभूतेषु हविर्यज्ञेषु सामगान-
प्रसङ्ग इति तन्नापपद्यते वक्ष्यति हि यावद्वचनं कर्मयोग इति,
अपरे ब्रुवते गणः सामान्युत्तराण्याभिरूपाद्वा क्रियेरन् यानि वा
विधास्यन्ते तार्क्ष्यसामादीनि ॥ १८ ॥

दोक्षणीयायां तार्क्ष्यसामनी गायेत्यमूर्ध्वित्येते* ॥ १९ ॥

दोक्षणीयायामिष्टौ तार्क्ष्यसामनी गायेत् त्वमूर्ध्वित्येते अत्रा-
च्यंतं किमन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि सन्ति येन अक्षयहणं हतमिति
अत्राच्यते, भन्त्यन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि शाखान्तरेषु नास्तेकं

ब्राह्मण ब्राह्मणानुसारी च कल्पः तस्मात्कस्वपि अन्येषु ताच्छसामसु
 ऋकग्रहणं विशेषणार्थं कृतमिति तथा ताच्छस्य सुपर्ण इति पार्थाय
 शब्दात् सौपर्णान्यापि गृह्येण् एवं माभूदतो विशेषणार्थं कृतमिति
 अत्रोच्यते, यदि विशेषणार्थं ऋकग्रहणं कृतमिति परिर्देशः, किमर्थं
 मेते इति अत्रोच्यते, नैवाय सामनिर्देश इति किन्तर्हि, काल-
 निर्देशोऽयं एते आदते आगते आमन्त्रं हविषि गान स्यादिति चे
 पुनः सामनिर्देशं वर्णयन्ति तेषां नियमार्था निर्देशः तत्र ह्या-
 वैष्णवं हविः ताच्छसाम्नोऽयाभिरुष्य नास्ति नदमत्यस्याभिरुष्य अयं
 नाशनामानं शब्दमालोच्य स्वस्तयइत्येतत् अर्चितदिति किञ्चान्यत्
 यदायनेकं हविः दीक्षणीयायां भवति तदाप्येते एव ॥ २० ॥

प्रायणीयायां प्रवङ्गागव* ॥ २० ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रवङ्गागवो माम गार्थेदिति वाक्यशेषः ॥ २० ॥

उदयनीयायामुद्धत्* ॥ २१ ॥

उदयनीयायामिष्टौ उद्धङ्गागवो गार्थेत् प्रकृतस्य भागतण्डरस्याज
 कर्षणार्थः उदयनीयायामक्रमे साभापदशो नाघनाथः ॥ २१ ॥

अतिथ्यायां गायत्रीसामौशनस* ॥ २२ ॥

अतिथ्यायामिष्टौ श्रौशनङ्गायत् गायत्रीसामं विष्टुमान्यथा
 मन्त्रानि सन्ति अतो विशेषणार्थं गायत्रीग्रहणं ॥ २२ ॥

अञ्जन्ति घर्मं तत्र शार्ङ्गम्* ॥ २३ ॥

अञ्जन्तीत्यत्र वज्रवचनं कालार्थं यस्मिन् काले महावीरं आञ्ज-
नाध्वर्युर्गन्ति तत्र गायेत् त्रिः शेषाणि यानि वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि
सकृत् सकृद्गायेत् आरूढवदाङ्गिरसञ्च त्रिर्गायेत् कथमेतद्गम्यते,
उच्यते. तत्र शब्दमामर्थ्यात् द्राक्षाद्यणके हि पाठे शार्ङ्गारूढ-
वदाङ्गिरसे त्रिरभ्यस्त्येदितराणि पराचा तथा च हेता लिङ्गोप-
पत्तिश्चैवमिति तादेह तत्र शब्देनाप्तार्थ्या गुरुकरणेन ज्ञापयति,
असमाप्तगुरुक्रमभेदः पुनर्वचनमर्थापत्तयः शेषमर्थमभिवर्त्तयन्ती-
ति ॥ २३ ॥

राजतजातरूपे उपदधति तच्छुक्रचन्द्रे* ॥ २४ ॥

राजतसौवर्णयोः शतमानयोरुपधानं करोत्यध्वर्युर्यस्मिन् काले
तत्र शुक्रचन्द्रे गायेत्, राजते शुक्रं सौवर्णं चन्द्रम् तच्छब्देनानयोः
कर्मणोर्नानाकालत्वमपि ज्ञापयति ॥ २४ ॥

अभीन्धत्तं तद्घर्मस्य तन्धौ* ॥ २५ ॥

रोचनार्थं घर्मन्धनेरभीन्धत्ते अध्वर्यवः घर्मस्य तन्धौ गायेत् ॥ २५ ॥

रुचितं प्राङ्गस्तद्घर्मस्य वा रोचनमिन्द्रस्य वा* ॥ २६ ॥

* द्राक्षाद्यणोऽपीवम् ।

यदा रुचितं घर्मं प्राङ्मूर्ध्वर्थवः रुचितो घर्म इति तद्वर्मस्य वा
रेचनं गायेत् इन्द्रस्य वा तत् ॥ २६ ॥

धेनू उपसृजन्ति तद्धेनु* ॥ २७ ॥

गौर्धेनुरजा च धेनुस्तं वत्सबर्कराभ्यां मिश्रयन्ति तत्र धेनुं
गायेत्, मरुदेव न प्रतिद्रव्यम् ॥ २७ ॥

तस्य देवतायै सोपायं स्तोभमाहरेन्न पादायेति गौ-
तमः^१ ॥ २८ ॥

तस्य साम्नः देवतार्थं सोपायं स्तोभं कुर्यात् न पादार्थमुपायम्
एवमाह गौतमः ॥ २८ ॥

उत्तमं पादं पुनरभ्यस्येद्यथा पञ्च निधने वामदेव्ये^२ ॥ २९ ॥

धेनोरुभयं पादं पुनरभ्यस्येत् कथम्, यथा पञ्च निधने वाम-
देव्ये तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २९ ॥

पय आह्वरन्ति तत्पयः* ॥ ३० ॥

धेनू दुग्ध्वा तत्पय आह्वरन्ति तत्र पयो गायत् मरुदेव
तद्गृहणसामर्थ्यात् ॥ ३० ॥

* द्राक्ष्यायगोऽप्येवम् ।

^१ द्राक्ष्यायगो विश्वेषोऽस्ति ।

^२ द्राक्ष्यायगोऽप्येवं क्रिन्तुं कंदविषयं विश्वेषोऽस्ति ।

आसिञ्चन्ति तस्मिन्सुसामात्वा विशन्विति* ॥ ३१ ॥

तत्र घर्मे ततश्चासिञ्चन्ति तत्र सिन्धुसाम गायत् मरुदेव ॥ ३१ ॥

शफाभ्यां परिगृह्णन्ति तदसिष्ठस्य शफौ* ॥ ३२ ॥

शफाभ्यां परिगृह्णाभ्यां महावोग परिगृह्णन्ति तत्र वसिष्ठस्य
शफौ गायत् ॥ ३२ ॥

हियमाणे व्रतपक्षौ* ॥ ३३ ॥

होमार्थं घर्मे हियमाणे व्रतपक्षौ गायत्, अत्र तद्ग्रहणं न करोति
अविप्रतिपत्तिः सर्वेषामध्वर्युणामतस्मिन्नानुपूर्वे ॥ ३३ ॥

ऊतेश्चिनोव्रते अहोरात्रयोर्वा* ॥ ३४ ॥

ऊते घर्मेऽश्चिनोव्रते गायत्, अहोरात्रयोर्वा व्रते गायत्
विकल्पः, अपरे विनिवेशं वर्णयन्ति, अतिरात्रे अहोरात्रयोर्व्रते
अन्यत्राश्चिनाव्रते ॥ ३४ ॥

रौहिणाभ्यां पुरोडाशाभ्यां चरन्ति तद्राजन रौहि-
णके* ॥ ३५ ॥

रौहिणसंज्ञौ पुरोडाशावेककपालौ तयोर्ह्वयमानयोराजमरौहि-
णके गायत् एकत्र राजनमन्यत्र रौहिणकं यथाकालम् ॥ ३५ ॥

* द्वाष्ट्यायतोऽष्टोत्तरम्

परिधर्मं समाडासन्ध्यां समारोपयन्ति तदारूढ-
वदारङ्गिरसमित एत इति स्वर्णधनं* ॥ ३६ ॥

महावीरधचित्रशफादिद्रव्यं घर्मापकरणं घर्मम् तदासन्ध्या
समारोपयन्ति, तदारूढवदारङ्गिरसं गायन्ति, इतएत तदारूढचित्रि
स्वर्णधनं स्वःशब्दं निधनं कुर्यात्, त्रया विद्याया संकृताऽभिष्टुतो
ऽनुशस्तस्य घर्मा भवत्यत आह ॥ ३६ ॥

ऋद्धयो यजुर्मयः साममयो घर्मा भवतीति च्छाह ॥ ३७ ॥

एवं ब्राह्मणमाह, ऋद्धया यजुर्मयः साममया घर्मा भवतीति ॥ ३७ ॥

अग्निं प्रणयन्ति तत्राग्नेर्व्रतम्* ॥ ३८ ॥

यस्मिन् कालेऽध्वर्यवोऽग्निं प्रणयन्ति, तत्राग्नेर्व्रतं गायन्ति, तत्र
शब्दादत्र केचिदनुव्रजनम इच्छन्ति ॥ ३८ ॥

अग्नीषोमौ तत्रोभयोर्व्रते* ॥ ३९ ॥

अग्निं सोमस्य अग्नीषोमौ तयोः प्रणयमानयोः उभयोर्व्रते
गायदनुलिङ्गम् अग्निप्रणयनवत् ॥ ३९ ॥

सुत्यायां यज्ञमारथ्यच्छरद्धा ॥ ४० ॥

*द्राह्यायगाऽप्येवम् ।

†द्राह्यायगां एतदत्र गच्छति ।

‡द्राह्यायगां विप्रैरेच्छति ।

सुत्यायां यज्ञसारथि गायेत्, अहरहरित्यहर्गणार्थम् अहर्गणेषु
 हि महत्कृते कृतः शास्त्रार्थ इति कृत्वा प्रथमादङ्ग ऊर्द्धमुत्तरेख्यहःसु
 मंश्रयः स्यात् अतोऽहरहरित्याह कः पुनरस्य यज्ञसारथिनो देशः
 कालश्चेति अत्रेच्यते, प्राक्प्रातरनुवाकोपाकरणादाग्नीध्रिये आग्नी
 ध्रौये सत्यार्थमाज्येषु प्रणीयमानेषु प्रणयनाधिकारसामर्थ्यात् प्रणय-
 न्तीति प्रकृतं तस्य पश्चात्तिष्ठन् गायेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

मन्त्रे मन्त्रस्यर्द्धि * ॥ ४१ ॥

अहरहः मन्त्रे मन्त्रस्यर्द्धिर्गायेत्, यज्ञसारथिनः प्रत्याघ्नायः ॥ ४१ ॥

उत्ता चेदनूबन्ध्य औक्ष्णो रन्ध्रे * ॥ ४२ ॥

यदि उत्ता अनूबन्धा भवति, तदा औक्ष्णो रन्ध्रे गायेत्, उक्ता
 सेचनसमर्था गौः ॥ ४२ ॥

क्षपभ आर्षभं * ॥ ४३ ॥

क्षपभे अनूबन्ध्य आर्षभं गायेत्, क्षपभः अनूबान् भूत्वा पुन-
 र्दृषभत्वमापन्नः ॥ ४३ ॥

उन्नते त्रैककुभं * ॥ ४४ ॥

उन्नतेऽनूबन्ध्य त्रैककुभं गायेत्, अत्यर्थं ककुभं सुमहान् भूत्वा
 उन्नत इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

* दाश्यायनीयेऽपीवम् ।

वशायां वाशं* ॥ ४५ ॥

वशा नाम बन्धा तस्यामनूबन्धायां वाशं गायेत् ॥ ४५ ॥

अज आजिगं* ॥ ४६ ॥

अजेऽनूबन्धे आजिगं गायेत् ॥ ४६ ॥

मेघ श्रीर्णायवं* ॥ ४७ ॥

मेघेऽनूबन्धे श्रीर्णायवं गायेत् ॥ ४७ ॥

पयस्यायां स्वरं पयोनिधनं* ॥ ४८ ॥

पयस्यायामिष्टौ अनूबन्धस्थाने क्रियमाणयां स्वरम्पयोनिधनं
गायेत् ॥ ४८ ॥

उदवसानीयायामुद्धंशीयं* ॥ ४९ ॥

उदवसानीयायामिष्टौ उद्धंशीयं गायेत् ॥ ४९ ॥

उपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गात्* ॥ ५० ॥

सामान्यमुक्तं गणः सामान्यत्वरण्यभिख्यादित्यत आरभ्य एत-
दुपक्रम्य समापयेत् आद्यङ्गममतिरित्यर्थः, का पुनरियमाशङ्का
यदारभ्य न समाप्नुयादिति अत्रोच्यते, गणः सामान्यत्वरणीत्युक्तम्

* आश्रायकोऽप्येवम् ।

सर्वेषां क्रिया वेति एकेषामध्वर्युणां प्रथमयज्ञेन प्रवृज्यादित्यार-
 भ्यते, तत्र शाङ्गादीनामसम्भवात् तार्क्ष्यसामादीनामप्यक्रिया प्राप्नोति.
 अत आचार्यो यज्ञमारभते, अप्रवर्ग्येऽपि तार्क्ष्यसामादीन्यारभ्य समा-
 पयेत् कस्मात् अलोपो लोपाद्यायतर इत्येतस्मात् अन्यच्च न केवल-
 मेतदर्थं सूत्रमारभ्यते, किञ्च सर्वकर्माणि उपक्रम्य समापयेदाक्रतो-
 रपवर्गात्, यथा शान्तेऽस्मिन्नाचार्याणां विप्रतिपत्तयो दृश्यन्ते तस्यां
 ते श्वः सुत्या गौतमस्य नार्मेधान्तदत्येकेऽद्यः सुत्या शाण्डिल्यस्थानाङ्गानं
 धानञ्चय इति एवमादिषु येनैवाचार्यमतेनोपक्रमेते तेनैव समापयेत्
 विधिसंरम्भान्न कुर्यात् तथा उद्गातारो ब्रह्मा सुब्रह्मण्यश्च उपक्रम्य
 स्वानि कर्माणि समापयेरन् अन्योन्यस्य कर्म न कुर्यात् तथा काम्ये
 कर्मणि प्रारब्धे अर्द्धसमाप्तएव यदि न फलावाप्तिः स्यान्न च तत्फल-
 मेवासां कामावाप्तिरिति कृत्वा विरमेत् लोकवत् निदानम् इह हि
 अवशिष्यत एवार्थः तदर्थं समापयेत् कः पुनरुपवर्गः नित्यं
 स्वदेश. ब्रवीति तथाप्याङ्गहर्द्धार्थेव खल्वयम्भवति अनुखल्वर्थः
 श्रुत्यर्था अन्वययन्तीति निदानं स्वर्गे नित्ये दृष्टं प्रार्थस्त्वित्तिरिति
 तथा यजमाननिमित्तायामापदि प्राज्ञायां न तत्कालमेव विर-
 मेत् एकेषां विधिः दोजितस्वेदन्तराकार्यो द्वियेत मरणान्तं कर्मेति
 तत्तथा मति समापयेदेव उक्तं हि अतोऽन्य आचारात् गतप्राणाव-
 भूया भवन्ति तस्मात्ते प्रेतेऽपि समापयितव्या इति तथा विश्वरूपा
 ब्राह्मणे अमितस्त्रगाह स वै पुरा कश्यपा उद्गायन्तोत्यधिकृत्याह,
 प्राक्ते वा अहं यज्ञ समस्थापयं यथा तु वे यामस्य यातस्य शीर्षं
 वा भग्नं वःनुसमावहेदेवं वा अहं यज्ञस्थानोऽधिकरिव्यामीति

एवमर्थं गृहीत्वा नार्द्धममाप्नोति विरमेत् समापयेदेव तथा यथै-
 वोपक्रमेत् तथा समापयेत् कुतः पुनरियमाशङ्क। अन्यमारम्भान्यं
 समापयेदिति कापि च दर्शनात् कापि वनोनात्यजाभ्यः सृष्ट-
 रात्राय जामदग्न्याय दोने ब्रह्मचारिणं सम्यन्नं कुलीनं परिहृत्य
 तस्य त्रिलुत्पञ्चदशमहरूपेतं बभूवार्थतरस्तमर्थं माधयित्वा प्रत्याजगाम
 समापयमिदमर्ह्योगनिर्गोर्णमतेत्याथुरतिरात्रमुपदर्शे। ब्रह्मचारिणश्च
 परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेण च न रूक्षा बभूव यस्त्वैतौ दोषौ
 परिहरेन्न रूचः स्यादित्येतस्माद्दोषादाशङ्कमानः आचार्य आह
 उपक्रम्य समापयंदाक्रतोःपवर्गादीति । ५० ॥

इति प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका

अथ मप्रमो कण्डिका ।

श्रौदम्बरोमुच्छ्रयिष्यन् पूर्वेण देवयजनं गच्छेद्वृत्तिण
 तस्त्रेदस्यावसथः स्यात्* ॥ १ ॥

प्राप्तोन्नोद्यमुक्तं परिभामगानं माम्प्रतमाद्वावमुच्यतं तत्रेदं
 प्रथममौद्वाचम् श्रौदम्बरोकर्म उदम्बरस्य विकारः श्रौदम्बरो अथ

* द्वाह्यायणे।ऽप्येवम ।

यवो वा तामौदुम्बरोमुच्छ्रियिष्यन् उद्गाता पूर्वेण देवयजनस्य
 गच्छेत् उच्छ्रियिष्यन्निति भविष्यत्कालनिर्देशः देवयजनमुत्तस्यत्वं
 यदि दक्षिणतो देवयजनस्यावसथः स्यादुद्गातुः अत्रोच्यते कथं
 पुनरेतद्गम्यते यथौदुम्बरीमुच्छ्रयणमुद्गातुर्भवति न तन्नाप्नोति
 प्रक्षोत्रधिष्ठतत्वात् अत्रोच्यते, परिसामगानं प्रक्षोतुरधिष्ठतं तत्परि-
 ममाप्तम् अनन्तरमाद्गात्रं विवक्षितं श्रुतिस्व प्रजापतिदेवैभ्य ऊर्जं
 कभजदित्येवमधिष्ठत्याह, यदुद्गातौदुम्बरीं प्रथमेन कर्मणाम्भारभते
 स्वयैव तद्देवतयात्मानमार्त्विज्याय वृणोतेतामुच्छ्रयतीति एवं कृत्वा
 सूत्रकार आह, एकश्रुतिविधानान्मन्वात् कर्माणि चोद्गातैव
 कुर्यादनादेश इति अत औदुम्बरमुच्छ्रयणमुद्गातुः सिद्धम् ॥ १ ॥

उत्तरेण यद्यन्यतः* ॥ २ ॥

यदि अन्यस्यान्दिश्यावसथः स्यादुद्गातुः प्राच्यामुदोर्थां प्रतीक्षां
 वा तत उत्तरेण देवयजनस्य गच्छेत् ॥ २ ॥

पूर्वा सदसोदार्थां श्मश्रान्तरेण प्रपद्याग्नेषोदुम्बरीं
 गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युणा सच्चोच्छ्रयेत् द्युतानस्वेति ॥ ३ ॥

पूर्वा सदसः दार्थां दारार्थां श्मश्रौ श्मश्रुः स्वातः तयो श्मश्रुयोरन्तरा
 प्रपद्य औदुम्बरीं प्रागयां विन्यस्तां पूर्वेण गत्वा उदङ्मुखस्तिष्ठन् उद-

* द्वाभ्यामगोऽप्येषम् ।

* द्वाभ्यामगो विज्ञेयोऽस्ति ।

पुनश्चग्रहणं प्राञ्जस्यकरणस्यानादेश इति परिभाषितं तन्माभूदिति
तिष्ठन्नित्युद्धृता विधीयते । अध्वर्युणा सह उच्छ्रयेत् अध्वर्युणा
सहोच्छ्रयणं कुर्यात् द्युता नस्त्वेतदादिना मन्त्रेण ॥ ३ ॥

आयोरिति श्भवेव दध्यात्* ॥ ४ ॥

आयोरित्येतदादिना मन्त्रेण श्भवेव दध्यात् प्रक्षिपेत् ॥ ४ ॥

अवधाय जपेन्नमः समुद्राय नमः समुद्रस्य चक्षसे । मामा
यूनर्वाहासीदूर्गस्यर्ज्जादा ऊर्ज्जमे देह्युजं मे देह्यन्नं मे
देह्यन्नं मे धेक्षीति* ॥ ५ ॥

श्रौदुम्बरोमवधाय श्भवे एतद्यजुर्जपेत् यथा सूचितं अर्थवादेति-
करणमध्यपतितमेतद्यजुः तत्सूत्रकारेणाद्धृता अर्थवादेतिकरणं कृत्स्न-
मेव दर्शितम् ॥ ५ ॥

तान्न विष्टजेदावच्छादनात्* ॥ ६ ॥

तामौदुम्बरोन्न विष्टजेत् आ अवच्छादनात् अवच्छादनं
हृदिषोऽध्वर्युनं तामिति निर्देशः श्रौदुम्बर्यां भग्नापहृतातदग्र-
प्रकृष्टायामन्यामाहृत्य तथैवावृताच्छ्रयेत् अत्रापि तान्न विष्ट-
जेदावच्छादनात् ॥ ६ ॥

*द्राष्ट्रायकोट्येवम् ।

अध्वर्युणाभिज्ञतायां जुहुयात् तस्यैवावृत्तान्तरेण विशाखे
घृतेन द्यावापृथिवी आप्रीणाथाः स्वाहेति पूर्वा* । ७ ।

यथाध्वर्युणाभिज्ञता स्यादौदुम्बरी तथाभिजुहुयात् तस्यैवा-
ध्वर्योरावृत्ता आवृत्तः परिक्रमस्तेनैव विधित्वर्थः अन्तरेण विशाखे
तस्यैवावृत्तेत्युक्तं यद्यप्येतस्मिन् देशेऽध्वर्युर्न जुहुयात् तथाप्युद्गता
विशाखयोरन्तरान्ते जुहुयात् यथा सृत्रितेन मन्त्रेण पूर्वा ॥ ७ ॥

प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरा* ॥ ८ ॥

अनेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् अनेन यथाकृतं स्वाहा
कारान्तेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् ॥ ८ ॥

अन्यतरां वा स्वाहाकारद्वितीयां यथा भूमिमाज्यं
प्राश्यतीति* ॥ ९ ॥

अन्येराहुत्योरन्यतरां वा जुहुयात् स्वाहाकारद्वितीयां तथा
च जुहुयादस्कावमविच्छिद्यमानम् आज्यं यथा भूमिमाज्यं
तीति ॥ ९ ॥

* माह्वार्युणोऽप्येवम्, किन्तु हेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अधस्तादिशाखस्य परिगृह्य जपेद्वि देवां इच्छ मयि
सजामिति ॥ १० ॥

विशाखशाखादुभाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा यथासूत्रितं यजुः
जपेत् ॥ १० ॥

अन्तरीक्षे यथासि इच्छ मयि पशूनिति मध्ये ॥ ११ ॥

एतद्यजुर्जपेत्, एतत् यजुर्यथा सूत्रितं मध्य श्रौदम्बरी परिगृह्य
जपेत् ॥ ११ ॥

पृथिव्या मधोपधीर्दृच्छ मयि सजातानिति मूले ॥ १२ ॥

मूले परिगृह्य श्रौदम्बरीमेतद्यजुर्जपेत् यथासूत्रितञ्च ॥ १२ ॥

ऊर्द्धं होमाद्याजमानं धानञ्जप्यः* ॥ १३ ॥

ऊर्द्धं होमात् कर्मापदिश्यते तद्याजमानं धानञ्जप्य इच्छति
कस्मात् आत्मवाचकत्वात् सन्तानां मयि प्रजां मयि पशून् मयि
सजातानिति ॥ १३ ॥

स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यौ* ॥ १४ ॥

उद्गाता स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यावाचार्याश्रितः कस्मात्
यं वै काञ्चिर्वाशिषमाश्रमते यजमानस्यैव मिति ॥ १४ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अवच्छाद्यमानायां दिव्यं कृद्वासि सन्ततिनाम विश्व-
जनस्य व्वाया नमस्तेऽस्तु मामा च्छिः सौरिति* ॥ १५ ॥

अवच्छाद्यमानायामौदुम्बर्धानेतद्यजुर्थथासूत्रितं जपेत् ॥२५॥

दक्षिणेन श्वभ्रान् गत्वा परौ द्वार्यावन्तरेण प्रपद्येतत्
कुर्य्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

अग्रेणौदुम्बरीं गत्वेतत् आरभ्य आममात्रेरेतत्कर्म दक्षिणेन
मदेनिमित्तान् स्यूणा श्वभ्रान् गत्वा अपरौ द्वार्याथौ यौ श्वभ्रावन्तरेण
प्रविश्य कुर्यात् इति शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ १६ ॥

उत्तरेणेति धानञ्जप्यः* ॥ १७ ॥

यदेतत्कर्माकं शाण्डिल्यीथं एतदेव सर्वं धानञ्जप्य आचार्य
इच्छति अथ विशेषः उत्तरेण श्वभ्रान् गत्वा ॥ १७ ॥

गौतमीयमितरत्* ॥ १८ ॥

यस्य प्रथमं विधानमुक्तं तद्गौतमाचार्यसंकीर्तितं किमर्थमेत-
दुक्तमित्येतत् उक्तमुपक्रम्य समापयेदाकृतोरपवर्गादित्येतदर्थम् ॥१८॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

यथेतन्निष्कामेत्* ॥ १८ ॥

यथागतं यथाप्रविष्टं तथैव निष्कामेत् यदि पूर्वया यद्यपरया
तामेव निष्कामेत् ॥ १८ ॥

इति प्रथमस्य सप्तमी ऋषिः ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

यूपमुच्छ्रीयमाणमनुमन्त्रयेन्नृमण ऊर्द्धभरसन्त्वेति* ॥१९॥

शौदुम्बर्युच्छ्रयणमुक्तम् अनन्तरं यूपानुमन्त्रणं विवक्षितं
तद्विवचुराचार्य इदं सूत्रमारभते यूपमुच्छ्रीयमाणमिति । यूप-
मिति कर्मणि द्वितीया यूपशब्दः प्रतीतपदार्थकः उच्छ्रीयमाणमिति
वर्त्तमानकालोपदेशः अनुमन्त्रयेन्निति क्रियोपदेशः नृमण ऊर्द्धभर-
सन्त्वेति मन्त्रोपदेशः, अत्रोच्यते. यूपमिति यूपकर्त्तव्यं कर्त्तव्यं
उच्छ्रीयमाणशब्दश्चामर्थादेव ज्ञास्यते मन्त्रनिष्ठा नृमण ऊर्द्धभर-
ऊर्द्धा हि यूप उच्यते, कर्त्तव्यं यूपयज्ञात् अक्रियमाणं शौदुम्बर्या
अनुमन्त्रणं प्रतीयात् उद्गाहणामौदुम्बरोमेयेत्यात् अतो यूप-
यज्ञणमवश्यं कर्त्तव्यं, ननु नृमण इति सिद्धे आदेशे ऊर्द्धभर-

* शास्त्रायशाठ्येवम् ।

मन्त्रित्येतेषामन्तराणां किमर्थं दृष्टमिति अत्रोच्यते, वक्ष्यति हि
एतान्येवोहस्थानानीति ॥ १ ॥

एतान्येवोहस्थानानि यावन्तः स्युः* ॥ २ ॥

एतान्येव पदानि ऊहस्य स्थानानि यावन्तो यूपाः स्युः, ननु
एतान्येवोहस्थानानीति सिद्धे यावन्तः स्युरिति किमर्थमारभ्यते,
ब्रवीति एकैकस्मिन् यूपे अनुमन्त्रणं माभृदग्निष्ट एव सर्वेषां संस्कारा
र्थमूहः स्यादिति कस्मात् भिन्नकालत्वात् यूपाञ्छ्रयणस्य नृमण
ऊर्द्धभराः सन्तो युष्मानूर्द्धभरा दृशेयं ॥ २ ॥

यत्र तिष्ठन्त उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरिति शाण्डिल्यः * ॥३॥

यस्मिन्देशे स्थिता उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरुद्गातारः तत्रैव स्थिता
अनुमन्त्रयेरन्निति शाण्डिल्य आचार्य्य आह, कस्मात् उच्छ्रीय-
माणमिति वर्त्तमानकालनियमात् ॥ ३ ॥

अन्तर्वेदेवेति धानञ्जयो न बहिर्वेदि यजुरवकल्पन-
इति १ ॥ ४ ॥

* द्राक्षायसोऽप्येवम् ।

* द्राक्षायसैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अन्तर्वेदेव तिष्ठन्नोऽनुमन्तयेन्निति ध्यानद्वय आचार्यं प्राह
कस्मात् वर्द्धिर्वादि प्रयुज्यमानं यजन वषथं भवतीति श्रुतेः न
केवलमममथं भवतीति अवकल्पते च असम्यक् च कल्पते न सम्यक्
प्रयुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

विश्वरूपाणां गानं यजमानेनोक्तः प्रत्याचक्षीत * ॥ ५ ॥

प्रस्तोत्रा गेयं परिमानत्वादिति चत श्रवाच्यते, नैवं कुतः
श्रुतेः आध्वर्यवित्याहोद्गाता मास्य से निवेद्य हाचे प्रातरनुवाकमुपा-
करादिति मोक्षार्थः प्राह आह्वतां व्रजति म पूर्वथा द्वारा हविर्द्वाने
प्रपद्यते म दक्षिणस्य हविर्द्वानस्योत्तरं चक्रमभ्युपश्रयमाण उदङ्-
मोने विश्वरूपा गायतीति तदेतद्गानं प्रति यजमानेनोक्तः मकारण
प्रत्याचक्षीत न गास्यामि कस्मात् गहाभावात् शस्वाभावात् सम्य
दतिरेकदर्शनादिति ॥ ५ ॥

गायेति चेदेव ब्रूयान्न मामनामन्व्य प्रातरनुवाकमुपा-
कुर्या इत्यध्वर्यं ब्रूयात् ॥ ६ ॥

यदि यजमानः गार्धदिति ब्रूयात्पुनः तदा उद्गाताध्वर्यं
ब्रूयात् मामपृष्ट्वा प्रातरनुवाकस्यावाकरणं माकार्षीरिति श्रयेत्

* द्राष्ट्यायमे विष्णोर्नास्ति ।

१ द्राष्ट्यायमेनेतेन सूत्रेण दयं कृतम् ।

शब्दः कस्माद्भावेति चेदेवेति अवधारणार्थः, ब्रूयादेवेति यथैव
 मकारणं प्रत्याख्यानं कृतं उद्गात्रा तथैव मकारणं यजमानो ब्रूयाद्-
 गायेति उक्तं ग्रहाभवाच्छस्त्राभावाच्च सम्यदतिरेकदर्शनान्न गास्यामी-
 त्यत्र ब्रवीमि त्रसतीत्रयीर्गृहः प्रातरनुवाकः शब्दं न च सम्यदतिरेकः
 यथान्ये परिश्रामभिरिति ॥ ६ ॥

एवमुक्तः सनुद्गाता किं कुर्यादित्युच्यते ।

ज्ञेयानां प्रातरनुवाकायोपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानश्च
 पूर्वया द्वारा प्रपद्यान्तरेण हविर्द्धाने पूर्वेण चक्रे उदङ्मुख
 उपविशेत् तृष्णीम् * ॥ ७ ॥

ज्ञेयानां प्रातरनुवाकशंभनार्थमुपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानश्च
 तेनैव गत्वा पूर्वया द्वारा हविर्द्धानं प्रविश्य हविर्द्धानयोरनसोरन्तराले
 चक्रयोः पूर्वं प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदुद्गाता तृष्णीं, ननु किं मन्त्रेणोप-
 वेशनं प्रकृतं येन तृष्णीमाहं, उच्यते वहिष्यवमानप्रकरणे यजुषोपवेशनं
 विधायाह, एवं सर्वस्त्रेष्वासीरन्निति तदिह स्त्रोत्रसंशब्दनात् सर्व-
 शब्दमामर्थ्यात्प्राप्नोति तन्निरुत्थयर्थमाह तृष्णीमिति स्त्रोत्रसंशब्दमन्तु
 अध्वर्याः किं मृतं स्त्रोत्रमिति ॥ ७ ॥

पुरस्ताद् यजमानः प्रत्यङ्मुखः * ॥ ८ ॥

उद्गातुः पूर्वे प्रदेशे यजमानः प्रत्यङ्मुख उपविशेत् तृष्णीम् ॥ ८ ॥

युञ्जे वाचं शतपदोद्गायेत् सच्चस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं
जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरे इत्ये
तस्यां पङ्क्तौ त्रिर्गायत्रं गायेदिति धानञ्जयः स्वाध्यायस्वरेण
मनसैव यजमान उपस्वरेत् १ ॥ ९ ॥

युञ्जे वाचमित्येतदाद्यायां यथासूत्रितायां पङ्क्तौ त्रिर्गायत्रं
गायेदिति धानञ्जय आचार्य आह स्वाध्यायस्वरेण मन्त्रेणेति
अपरे भ्रुवते येन स्वरेण नित्यः स्वाध्यायः क्रियते तेनेति मध्य
मेनेति अथैतस्यामिति किमर्थं कन्दोऽन्तरमेतस्यामेव पङ्क्तौ
स्यादिति उत्तरसूत्रोक्तमित्यर्थः ॥ ८ ॥

त्रिषु त्रिषु पदेषु गायेदिति गोतमः पूर्वं पूर्वमिति
दृजन् * ॥ १० ॥

* द्राष्टव्यायज्ञोऽप्येवम् ।

१ द्राष्टव्यायज्ञेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

एतस्मामेव पंक्तौ त्रिषु त्रिषु पदेषु गायत्रं गायेत् पूर्वं पूर्वं
 त्रिमृजन् युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् महस्ववर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जग
 दिति प्रथमङ्गायेत्, महस्ववर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि
 मभृतेति द्वितीयं गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि मभृता देवा
 आकांसि चक्रिर्दति तृतीयम् ॥ १० ॥

प्रगाथकारं वा * ॥ ११ ॥

एतस्मामेव पंक्तौ प्रगाथकारं वा गायत्रं गायेत् प्रगाथकारं
 कृत्वा प्रयोगस्तु युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् महस्ववर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं
 जगदिति प्रथमं गायेत्, गायत्रं त्रैष्टुभं जगद्गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा
 रूपाणि मभृतेति द्वितीयं, विश्वा रूपाणि मभृता विश्वा रूपाणि
 मभृता देवा आकांसि चक्रिर्दति तृतीयम् ॥ ११ ॥

गोत्वा यथार्थं स्यात् * ॥ १२ ॥

एतेषां कल्पानामन्यतमेन गोत्वा यथा प्रयाजनं गच्छेत् ॥ १२ ॥

विश्वरूपाञ्जेङ्गायेत् ज्यातोऽपि गायेत् * ॥ १३ ॥

यदि विश्वरूपा गायेत् ततः ज्यातोऽपि गायेत्, ननु किमर्थं

पुनरयं यद्यर्थः क्रियते चेदिति यदा विश्वरूपाणां गानं यज्ञेन प्रति-
 ष्ठापितमिति उच्यते, अयं ह्याचार्यो वक्ष्यति एतं परिक्रमं सर्वकृतुषु
 विद्यादिति, तद् विश्वरूपाणां गानं सर्वकृतुषु प्राप्नोति सोऽयमा-
 चार्यः ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं ज्ञापयति कथं एतत्
 विश्वरूपाणां गानं ज्योतिष्टोम एव प्रवर्त्तते नान्यचेति ननु वक्ष्य-
 त्याचार्या न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति सत्यमेतत् अस्य
 तु पुनर्वचनस्य तत्रैव प्रयोजनं वक्ष्यामः कः पुनर्ज्योतिर्गानस्य कालो
 गानविधिश्चेति ॥ १३ ॥

परिहिते प्रातरनुवाके यो नप्रीयं नाम सृक्तं पुरा तस्मा
 द्वेतारमारमथित्वाग्रयणस्य वानुहिक्कारं पवित्रं धारयन्ना-
 स्तावं वा प्राप्य स्तोमयोगाद्भिर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रो ज्योति-
 र्ज्योतिरिन्द्रः सूर्या ज्योतिर्ज्योतिः सूर्या इत्येतेषु पदेषु त्रिस्ति-
 रकैकमभ्यासं मनसा गायत्रं गायेत्* ॥ १४ ॥

परिहिते समाप्ते प्रातरनुवाके परिधानीयायां शस्त्रायामित्यर्थः
 अपोनप्रीयं नाम शस्त्रं तस्मात्पूर्वं पुरा विरम्यतां तावदित्युक्त्वा
 आग्रयणस्य वानुहिक्कारं आग्रयणे गृहः तस्य गृहीतस्य हिंकारस्य
 पश्चात् आग्रयणं गृह्णन्ध्वर्युर्हिंकारेति पवित्रं धारयन् पवित्रं
 विगृह्णन्ति हस्तकार्यमेव तद् यज्ञस्यक्रियत इति आस्तावं वा

* द्राष्टव्यायमेतेन सूत्रचतुष्टयं क्रतम

प्रायः पुरा ब्रह्मिष्ववमानस्य स्तोमयोगात् एतत्कालत्रयमुपदिष्टं
 ज्योतिर्गानस्य विकल्पेन अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिर्गग्निरित्येतेषु यथासुत्रितेषु
 पदेषु एकैकस्मिन् पदे त्रिसृष्टिर्गायत्रं गायेत् अभ्यस्याभ्यस्य अभ्या-
 सम् १४ ॥

तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्यः* ॥ १५ ॥

यदा तावदुक्तं विश्वरूपाश्चैद्गाथेत् ज्योतींष्यपि गाथेदिति तत्कि-
 मिदं पुनस्तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्य इति अत्रोच्यते, यत्कालत्रय-
 मुक्तं ज्योतिर्गानस्य तदिह पुनर्नियम्यते विश्वरूपगानानन्तरमेव
 ज्योतिर्गानं स्यादिति अपरे पुनर्वर्णयन्ति एतद् विश्वरूपाणां गानं
 यएवंविद्यजमानस्तस्यैव स्यात् नाविदुष इति कस्मात् अनियमाद्
 विश्वरूपाश्चैद्गाथेदिति तेन विदुष एव यजमानस्य विश्वरूपाणां
 गानन्नाविदुष इति उक्तं एवं हि यजमान उपस्वरेदिति एतद्
 विदुषो यजमानस्योपस्वरणं सम्भवति तानीति तानि ज्योतींषि
 लोकद्वारोयोपसर्गणादीनि चैवं विदुष एव यजमानस्य प्रवर्त्तगन्धानेन
 विदुष इति ॥ १५ ॥

न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमात् ज्योतिष्टोमात्* ॥१६॥

ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं न स्यात् ननु यदा तावत्
पूर्वमेव ज्ञापितं ज्योतिष्टोमएव विश्वरूपाणां गानं मान्यमिति तत्
किमिदं पुनरुच्यते, न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति पृथक्
ज्योतिष्टोमेपि यावदाहारं न स्यादिति प्रथमाहार एव भवेदिति
महचरणानि ह्येतानि विश्वरूपाय ज्योतीषि च ज्योतिष्टोमश्चेति ॥२६॥

इति प्रथमस्य अग्रमं ॥ कण्डिका

अथ नवमी कण्डिका ।

युगपत्कर्मसु सर्वेषूद्गातुर्दक्षिणमनु बाह्वं प्रस्तोता सव्य
प्रतिक्षत्ता* ॥ १ ॥

वक्ष्यत्ययमाचार्यः हेता प्रातरनुवाकमनुष्याभृदुषा इति यदा
ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुर्मुदा शिथिरेति मर्षेषामुद्गातृणां युगपत्
कर्मोच्यते, तस्य को विधिरिति तं विवक्षुराह, युगपत्कर्मस्यिति
युगपदिति यान्येकत्रलायामेतेषु युगपत्कर्मसु महकर्तृकेषु कर्मसु
मर्षेषु मर्षशब्दः निरवशेषवाचो उद्गातुर्दक्षिणं बाह्वं अनु प्रस्तोता

* ब्राह्मणानामप्येवम् ।

भवेत् सव्यं वाङ्मं अन् प्रतिहर्त्ता कर्मस्विति बज्रवचननिर्द्देशात्सिद्धे
 सर्वकर्मत्वे सर्वशब्दः किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते, यदि ह्ययं सर्वशब्दं
 न कुत्थेद्याक्रमणादिषु कर्मसु तद्विधानं प्रतीयते सोऽयमाचार्यः
 सर्वग्रहणं करोति पूर्वमप्याक्रमणाद् यत्कर्मोक्तं यूपानुमन्त्रणं तस्मिन्
 ग्रंथे एव विधिः स्यादिति ॥ १ ॥

ज्ञेता प्रातरनुवाकमनूच्याभृदुषा इति यदा ब्रूयादथ-
 वेदिमाक्रामेयुर्गृदाशिशिरेति* ॥ २ ॥

ज्ञेता प्रातरनुवाक शस्त्रनूच्य यदा यजमानः काले अभृदुषा
 इत्येतं शब्दं ब्रूयात् अथानन्तरं वेदिमाक्रामेयुर्गृदाशिशिरेत्येतदा-
 दिना यजुषा अत्र ज्ञेताग्रहणं किमर्थमिति चेत् यदा प्रातरनुवाको
 ज्ञेताकर्त्तव्य एव अत्रोच्यते, ज्ञेतार्थेव प्रातरनुवाककर्त्तारि यदाचिदपि
 प्रातरनुवाकस्य कर्त्ता ज्ञेता न भवति न तस्मिन् कः पुनरस्य विषयः
 प्रायणीयोऽतिरात्रावेदत्रिरात्रस्यैतेषामध्वर्यूणांमन्त्रमात्र एवाहनि प्रात-
 रनुवाक उपक्रियते न तत्राक्रमणं कुर्युः ज्ञेतायै यदा ब्रूयात्तदा कुर्युः
 अतः प्रातरनुवाकग्रहणं ज्ञेताग्रहणं च करोति ॥ २ ॥

वर्ध्वेद्येतज्जपित्वा मा मा ह्रिःसोरित्येतावतवेति
 धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

वर्ध्वेद्येतज्जपित्वा मृदाशिशिरेत्येतदादि वेदिसीति यावत्

* दाक्षायणीरूप्येवम् ।

मामादिभोग्गित्वावतैवाक्रमणं कुर्युरिति धानञ्जय आचार्यो
ब्राह्मण ३ ॥

मवनमुखेषु च* ॥ ४ ॥

मवनमुखे पवनमानमुखे यदाक्रमणं तदेवं पञ्चमं सर्वेषु मवन
मुखेषु स्यात् । अभद्राकाले आचार्यनामन्ते निम्नं पुथानामन्ते न
निम्नं च । अत्र धानञ्जयमतानुसंधेपर्याः ॥ ४ ॥

यजुषाह्वर्यरिति गौतम* ॥ ५ ॥

गौतम आचार्यो ब्राह्मण आक्रमण अह्वर्यरिति स्यादिति अत्र
यज्ञं चार्हवृणाये पञ्चमीं गुरुवदेति कृतं शास्त्राणो इति कृत्वा उच्यते
येष्वह्वर्यकथा स्यादिति ॥ ५ ॥

सकृत्कृताविति शाण्डिल्यः ॥ ६ ॥

एकः स्युः चारुणिकस्य सकृदेव स्यादिति शाण्डिल्य आचार्यो
ब्राह्मण ६ ॥

यावद्भ्रातृभेयुरित्येक* ॥ ७ ॥

* दाह्यायमेवैवम् ।

* दाह्यायमेवैवम् । किन्तु वेदविवेके विशेषोऽस्ति ।

एके आचार्या ब्रुवते यावत्कृत्वा वेदिमाक्रामेयुः तावत्कृत्वा
यजुर्षेति अपरे पुनर्विनिवेशं वर्षयन्ति अनुषवनमेकाहेषु यजुषाह
रहरिति अश्विनेषु मरुतकृताविति मचेषु यावद्भाक्रामेयुरिति
श्रीस्त्रोमेषु ॥ ७ ॥

हविर्द्धानं प्रवेश्यमाना वसतीवरीरनुप्रविशेयुः* ॥ ८ ॥

हविर्द्धानं प्रवेश्यमाना अभ्यर्थवः वसतीवरीमंजा आपः ता
अनुप्रविशेयुः तामां पश्चात्प्रविशेयुः ॥ ८ ॥

तस्य रराध्यामालभ्य विष्णोः शिर इति* ॥ ९ ॥

तस्य हविर्धानस्य रराध्यामालभ्य विष्णोः शिर इत्येतद् यजुर्जपेयुः
रराध्यानाम द्वारस्योपरिस्थितं मण्डलं लम्बाटस्थानीयं तस्येति तस्य
गत्यनः ॥ ९ ॥

इष ऊर्ज इति प्रविशन्तः* ॥ १० ॥

इष ऊर्ज इत्येतदादि यजुर्हविर्द्धानं प्रविशन्तो जपेयुः अपरे
सकाङ्क्षमिदं यजुर्गर्भयन्ति इष ऊर्ज आरुषे चर्चसे च प्रविशाम
इति ॥ १० ॥

* शास्त्रायणोऽप्यथम् ।

* शास्त्रायणेन परस्त्रोत्रेण सहेकस्त्रं कृतम् ।

अन्तरेणेषे बाहुनवङ्गत्य पाष्णीरिनुद्यच्छन्तो युनय्मीति
राजानमभिमृशेयुर्यः प्रातःस्वनाथः ॥ ११ ॥

दर्शा च दर्शा च तयोरिषयोरक्तरणे बाहू प्रसार्य पाष्णीरितिपन्त-
युनय्मीत्येतेन यज्ञषा सोमं राजानमभिमृशेयुः यः प्रातःस्वनाथं
सुपक्वतः ॥ ११ ॥

अविभक्तश्वेत्सर्वम्* ॥ १२ ॥

यद्यविभक्तः स्यात् सर्वमभिमृशेयुः ॥ १२ ॥

नचेत्प्राप्नुयुर्देशेनैव† ॥ १३ ॥

यदि न प्राप्नुयुः सोमन्देसेनैव प्रसार्य बाहुनवङ्गत्य मन्येयुः अथैव
शब्दः किमर्थं, उच्यते, अन्यस्मिन्नप्यभिमर्शने देशेनैव यथा तद्यदानु-
शंसन् होतापोहिष्ठोया ब्रूयात् तदेनमन्वात्मभेरन्नपाठ्णवाना
इति ॥ १३ ॥

प्रक्षोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

साम्प्रतन्नेषां दक्षिणस्य हविर्ह्वानस्य पश्चिमे प्रदेशे कम उच्यते
तदर्थं प्रक्षोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

* वाङ्माथणेन पूर्वसूत्रेण सङ्कसूत्रेण कृतम् ।

† वाङ्माथः १२ ष्येवम् ।

तत उद्गाता* ॥ १५ ॥

ततोऽजन्तरं उद्गाता अतिसर्पन् ॥ १५ ॥

ततः प्रतिहर्त्ता* ॥ १६ ॥

ततोऽजन्तरं प्रतिहर्त्ता अतिसर्पन् ततस्तत इत्येष गतिक्रमः सर्वत्र
सदःप्रवेशननिर्गमनादिषु कर्मसु ॥ १६ ॥

दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चात् सव्यावृत्त उपविशेयुः कर्त्तव्यस्य
सदन इति[†] ॥ १७ ॥

द्वे हविर्द्धानमंजके अनमी तयोर्दक्षिणस्य पश्चिमे प्रदेशे सव्या-
वृत्त उपविशेयुः अतस्य सदन इत्येतेन यजुषा युगपत्कर्मन्यायेन
प्राप्नुवाः ॥ १७ ॥

पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चर्चः सर्वत्र जपेयुर्यासु करिष्यन्तः
स्युः^{††} ॥ १८ ॥

पुरस्ताच्च उपरिष्ठाच्च चर्चः सर्वत्र जपेयुः सर्वत्र शोत्रेषु न केवलं

* ब्राह्मण्यनेताभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्ययोऽप्येवम् ।

अहिव्यवमाने यासु यासु स्तोत्रं करिष्यन्तः स्युः अथ पुरस्ताद्धेति
 कस्मादुच्यते उपरिष्ठाद्धेति वक्तव्ये सर्वथा उपरिष्ठाच्छब्दः पुरस्तात्
 क्रियामपेक्षते सम्बन्धिश्चब्दाद्ब्रवीत्येते स्तोत्रमन्वन्धात्पुरस्ताज्जपोपरि-
 ष्ठाज्जपयोगः सामकल्पितकृन्दाविकारः प्राप्नोति अतोऽयमभाचार्यः
 पुरस्ताद्धेति ब्रवीति तेन किं नैवर्षः सामिकं धर्मस्येवन्ते य एवै
 त्यन्तिकः स्वाध्यायधर्मस्तेनैव प्रयुज्येरन्निति कथं पुनरेतदनुक्तं
 गम्यते यथार्थः सामिकं कृन्दाविकारं गृह्णन्तीति उच्यते श्रुतेः
 श्रुतिर्हि न किञ्च कर्मणा नशदिति ब्रह्मत्यः मत्प्राप्त्यभ्यर्क्षेण जगत्यः
 एषोऽस्य धारया सुत इति ककुभः मत्प्राप्त्यभ्यर्क्षेण विष्टुभ इति च अत्र
 न किञ्च कर्मणा नशदित्येकेव ब्रूहती तथा एषोऽस्य धारयासुत इत्ये-
 केव ककुप् तत्र सत्यः अगत्यो विकारे ब्रह्मत्यः ककुभः सत्य इति
 ब्रह्मवचनस्यासम्भवः तदेवं दृष्ट्वा सूत्रकारो यत्रमारभते, कथं
 पुरस्ताज्जपोपरिष्ठाज्जपयोरविकारः स्यादिति अत्रोच्यते यद्येवं ब्रह्मत्यः
 सत्यः ककुभः सत्य इति अस्य ब्रह्मवचनस्य कथमर्थवत्त्वमिति उच्यते,
 प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्रवीति ब्राह्मणं एष प्रगाथानां धर्मः प्रथमश्चन्दः
 क्रिया तथा प्रगाथेषु प्रथमश्चन्दः क्रिया तच्चादितत्वादिति एवमेतं
 सामान्यं प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्राह्मणसाह, ब्रह्मत्यः सत्य इत्यादि एव-
 मेतद् ब्राह्मणमर्थवद्भवतीति अथ पुरस्तादुपरिष्ठाद्धेति वक्तव्ये पुरस्ता
 च्छब्दे चशब्दः किमर्थं क्रियते, उच्यते नियमार्थं यद्यपि प्रमादात्
 कथञ्चित् पुरस्ताज्जपो न क्रियेत उपरिष्ठाज्जपोः क्रियेतैव न मन्त्रियोग-
 शिष्टावेताविति कृत्वा उपरिष्ठाज्जपो निवर्त्तते, मन्त्रियोगशिष्टानामन्य-
 तमापाद्ये उभयोरप्यपाद्य इति ॥ १८ ॥

अत्र तु बहिष्यवमानस्य* ॥ १९ ॥

अस्मिन् ऋतसदनदेशे बहिष्यवमानसो जपेयुः अथ अत्रशब्दः
किमर्थमिति चेत् उच्यते, अस्मिन्नेव काले उपवेशनानन्तरं जपेयुः
न क्षणमपि त्रिष्टेयुरिति ॥ १९ ॥

अभिषुते राजन्वृतपात्रमसीति द्रोणकलशमालभ्य वान-
स्यत्य इति प्रोक्षेयुः^१ ॥ २० ॥

अभिषुते सोमे राजनि अध्वर्युभिः ऋतपात्रमसीत्यनेन यजुषा
द्रोणकलशमालभ्योद्गातारः वानस्यत्य इत्यनेन यजुषा प्रोक्षेयुः अधो-
ऽघोतं द्रोणकलशं प्राहन्तीति ॥ २० ॥

दक्षिणे पाणवुद्गाता दशापवित्रं कुर्वीत^१ ॥ २१ ॥

प्राग्द्रोणकलशप्रतिपत्तेः अध्वर्युणा दीयमाणं दशापवित्रमुद्गाता
दक्षिणेन पाणै गृह्णीयात् ॥ २१ ॥

अक्षत्रेदुपहन्युः पुनः प्रोक्षेयुः^१ ॥ २२ ॥

यदि द्रोणकलशं प्राहन्तः कदाचित् प्रमादादक्षं स्पृशेयुः तेनैव
विधिना पुनः प्रोक्षेयुः ॥ २२ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तत्र तृशब्दो नास्ति ।

^१ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अन्तरेणाक्षविष्कम्भौ दशापवित्रं प्रास्येदनुपपन्न* ॥ २३ ॥

अक्षोपाक्षकथोरन्तरेण दशापवित्रं प्रास्येत् अनुपपन्नं अस्य-
ग्रन् कम् अक्षमुपाक्षं वा उपाक्षो विष्कम्भः ॥ २३ ॥

संहितौ चेदुभावुपरि^१ ॥ २४ ॥

संहितौ चेदक्षविष्कम्भौ एकलम्बौ उभयोरुपरिष्ठात् प्रास्येत्
दशापवित्रम् ॥ २४ ॥

सर्वं रथोपस्थमुपर्युपरि^२ ॥ २५ ॥

यदि तद्विद्वानं सर्वमेव रथोपस्थं स्यात् अक्षविष्कम्भाधिष्ठा-
नानि सर्वाण्येव लग्नानि स्युः सर्वेषामुपरिष्ठाद् दशापवित्रं समीपेन
प्रास्येत् ॥ २५ ॥

उत्तरेण रथजङ्घा^३ रथस्येत् ॥ २६ ॥

यदि रथः स्यात् हविर्द्वानं उत्तरेण रथजङ्घायाः दशापवित्रं

* द्वाह्यायणे विप्रोषोऽस्ति ।

^१ द्वाह्यायणे ऽप्येवम् ।

^२ द्वाह्यायणे नैताभ्यामेकाक्षं लग्नम् ।

प्राख्येत् सर्वेषु कल्पेषु अनुपपन्नं रथौ हविर्हाने भवत इति श्लेना-
द्विष्वभिचरणीयेष्वस्य विषयः ॥ २६ ॥

इति प्रथमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

प्रत्याब्रज्य ग्राव्नो युञ्ज्यात् प्रदक्षिणमष्टमदेशेषु स्थयीयां
स्थभ्यन्तराणि कृत्वा* ॥ १ ॥

अतसदनाद्यथागतं प्रत्याब्रज्योद्गातार अभिषवस्थानं उपविशेद्दुः-
तत उद्गाता ग्राव्नो युञ्ज्यात् ग्राव्न इति द्वितीयावज्जवचनं युञ्ज्या-
दिति क्रियोपदेशः प्रदक्षिणमिति योजनानुपूर्वम् अष्टमदेशेष्वष्टमेषु
दिङ्गागेषु स्थवीयांस्थभ्यन्तराणि कृत्वा यानि स्थवीयांसि तानि
अभ्यन्तराणि कृत्वा यानि अस्थीयांसि तानि वाह्यानि ॥ १ ॥

तानि मुखानि^१ ॥ २ ॥

*द्राह्यायणीरूपेण क्तिन् तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

^१ द्राह्यायणीरूपेण ।

धानि स्ववोचांसि तानि मुखानि, ननु उक्तं भवता सर्वे उद्गा-
 तारः प्रत्यान्नजेयुरिति अयं च समानकर्त्तक आदेशः एकमधिकृत्यो-
 च्यते प्रत्यान्नञ्च यावन्ने युञ्ज्यादिति तत्कथं बज्जलाभावात् सर्वेषा-
 मुद्गादृणामधिकार इति उच्यते, अर्थात् अयं हि यावन्नां धोजनमुक्त्वा
 वक्ष्यति तानभिमृश्य जपेयुरिति ॥ २ ॥

दक्षिणाद्धर्पूर्वाद्धर्मं प्रथमम् * ॥ ३ ॥

दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि प्रथमं यावानं स्थापयेत् उक्तं क्रमानुपूर्वं
 दक्षिणमिति ॥ ३ ॥

तानभिमृश्य जपेयुर्मरुत इति* ॥ ४ ॥

तान् यावन् यथास्थानं स्थापितानाभिमृश्य मरुत इत्येतद् यज्ञ-
 जपेयुः दक्षिणाद्धर्पूर्वाद्धर्मित्येतत् प्रकृतम् अत आह तानिति ॥ ४ ॥

श्चतस्रदन णतज्जपित्वा युक्तास्थ वक्षतेत्येतावनैवेति धान-
 ज्ञप्यः* ॥ ५ ॥

श्चतस्रदनस्थानएव मरुत इत्यतदादि घोषणासीवाच्चातयध्वसि
 त्येवमन्तज्जपित्वा युक्ताम्य वक्षतेत्येतावनैवाभिमृशंयुरिति धानज्ञप्य
 आचार्या मन्यन्ते ॥ ५ ॥

* आश्रायणोऽप्येवम् ।

पश्चात् दक्षिणतो वा द्रोणकलशमधूक्षेयुरिदमहमिम-
मिति यजमानशब्दं सर्वत्र यथार्थं कुर्युः* ॥ ६ ॥

अधिसवनचर्मणि यावनां पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणे वा द्रोणकलश-
मधूक्षेयुः इदमहमिममित्यनेन यजुषा यथास्मिन् यजुषि यजमान-
शब्दः तमेकदित्ववङ्गत्वेषु यथार्थमूक्षेयुः सर्वशब्दः अन्येष्वपि यजुःषु
यो यजमानशब्दस्तमपि यथार्थं कुर्युः धारानुमन्त्रणं पृष्ठहोमा-
दिषु ॥ ६ ॥

अनुजपेयुरन्येन कृते मन्त्रौ ब्राह्मणविहितादन्यत्र[॥] ॥७॥

अन्येन कृते योजनाधूहने अनुजपेयुर्योजनाधूहनमन्त्रौ ब्राह्मण-
विहितादन्यत्रेति ये ब्राह्मणविहिताः कल्पाः यं द्विव्यादित्येवमादयः न
तेष्वनुजपोऽस्ति स्वयमेव ते कर्त्तव्याः, नन्वयमपि प्रथमः कल्पो
ब्राह्मणविहित एव यावन् संसाद्य द्रोणकलशमधूहन्तीति तत् किमि-
दमारभ्यते ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति उच्यते, सत्यमेतदेवं किन्तु
संसादनाधूहने अन्ते न तु योजनाधूहनमन्त्रौ नियुक्तौ ब्राह्मणेन
सूत्रकारेण लिङ्गतः कल्पितौ अत आह ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति ॥७॥

एष कल्पः कात्यानां द्वेष्यकल्पपादन्यत्र[॥] ॥ ८ ॥

* शाखायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

॥ शाखायणेऽप्येवं, किन्तु क्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

योऽयं प्रथमः कल्प उक्तः प्रत्यामज्य यावन्तो युञ्ज्यादित्यत आरभ्य
एष एव विधिः काम्यानां किं सर्वेषां न किं तर्हि द्वेयकल्प्यादन्यत्र ॥८॥

विपर्यस्य तु तस्मिंस्तूष्णीञ्च योजनाधूहने* ॥ ९ ॥

य एषः प्रथमकल्पे विधिरुक्तः एष द्वेयकल्पे विपर्यस्तः सर्वो
भवति प्रदक्षिणमष्टमदेशेऽखित्येतत्तावदप्रदक्षिणं स्ववीयांस्त्र्यभ्यन्तराणि
इति तानन्वीयांस्त्र्यभ्यन्तराणि स्ववीयांसि वाह्यानि दक्षिणाङ्घ्रि-
पूर्वाङ्घ्रिं प्रथममिति तद्वेयकल्पे पश्चात् स्यात् किञ्चान्यत तूष्णीं
च योजनाधूहने यावन्तां योजनं द्रोणकलशस्य चाधूहनं ते तूष्णीं
भवेयाताम् एते कर्मणी द्वेयकल्पे ॥ ९ ॥

इदमहममुमिति दक्षिणापरमष्टमदेशं निरूहेत्^१ ॥१०॥

उक्तं यं द्विष्याद्विसुखान् यावन्तः कृत्वेदमहममुममुष्यायणममुष्याः
पुत्रममुष्या विशोऽमुष्यादन्नाद्यान्निरूहामीति निरूहेदिति ब्राह्मणे
द्रोणकलशस्य निरूहणं श्रूयते तन्कतमस्यां दिशि अमौ द्रोणकलशो
निरूहयितव्य इत्यत आह, इदमहममुमिति दक्षिणपश्चिममष्टम-
दिग्भागं प्रति द्रोणकलशं निरूहेत् इदमहं कुवीनहृत्पल्य-
शालभिकाहृत्याः पुत्रम् उदीच्यां दिशि यवाद्यन्नाद्यां निरूहामीति
अथ प्रियकल्पे इदमहं कुमारगुप्तं द्रव्यस्यापि न्यायपुत्रं प्राच्यान्दक्षि
शास्त्राद्यन्नाद्योऽभ्यूहामि इति प्रयोगः ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायगेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

^१ ब्राह्मणायसोऽप्येवम् ।

द्वेष्यप्रियकल्पयोर्मन्त्रौ राजन्यूचेत्* ॥ ११ ॥

द्वेष्यकल्पस्य च प्रियकल्पस्य च मन्त्रौ राजन्यधिकरणभूते-
ऽधूहेत ॥ ११ ॥

तस्य च विशमादिशेत्ताञ्चैवान्नाद्येन^१ ॥ १२ ॥

तस्य च राज्ञः विशमादिशेत् अमुष्या विशाऽमुष्यां विशीति प्रयोगः
तामेव च विशामन्नाद्येनाविशेत्, अमुष्मादन्नाद्यादमुष्मिन्नन्नाद्ये इति
प्रयोगः ॥ १२ ॥

उपांशुसवनो नाम यावा पञ्चमस्तमुपरिष्ठाद्द्रोणकल-
शस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुः प्रतीवेशां बलवतो^२ विशमादि-
शन्* ॥ १३ ॥

अथो तदुभयमनादृत्येदमहम्नान्तेजसि ब्रह्मवर्चमेऽधूहामीत्य-
धूहेत्तेजसे च ब्रह्मवर्चस आत्मानमधूहतीति तृतीयं काम्यं गतार्थ-
मिति कृत्वा सूत्रकारेण न परामृष्टं यः कामयेत् विशा राष्ट्रं हन्या
मिति व्यूह्य यावन्नाऽधोद्रोणकलशं सादयित्वापांशुसवनमुपरिष्ठादभि-
निदध्यादिदमहममुष्या विशाऽदो राष्ट्रं हन्तीति अत्र सन्देहः क
उपांशुसवन इत्यत्राह सूत्रकारः उपांशुसवनो नाम यावा पञ्च

* शास्त्रायगीयेऽधूयेवम् ।

^१ शास्त्रायगीयेनैतेन सूत्रेण कृतम् ।

मसामुपरिष्ठात् द्रोणकलशस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुरिति हन्तु-
मिच्छन् जिघासुः प्रतीवेशां प्रबला या विट् तां बलवतीमादिशन्
इदमहमुदोच्या विश्वासुं राष्ट्रं हन्मीति प्रयोगः ॥ १३ ॥

एतेषामेकं कृत्वा पथ्यं कुर्यादिति गौतमः* ॥ १४ ॥

एतेषां काम्यानां कल्पानां यो यस्य चिकीर्षतस्तं कृत्वा पथ्यं कुर्या-
दिति गौतम आचार्यो मन्यते पथेनोपेतः पथ्यः प्रथम इत्यर्थः ॥१४॥

तमेवेति धानञ्जयः[†] ॥ १५ ॥

तमेव कल्पं कृत्वा अथान्यत्कर्म प्रतिपद्येत नैव पथ्यं कुर्यादिति
धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पुष्टानामन्ते पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य काम्यं शा-
ण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

प्रष्टेषु ममांशेषु पूर्वया द्वारा सदमे निष्क्रम्य काम्यं कुर्यादिति
एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १६ ॥

पवित्रेण द्रोणकलशं संमृज्यादसवस्त्विति बुध्नं रुद्रा-
स्त्विति मध्यमादित्यास्त्विति बिल्लम* ॥ १७ ॥

*ब्राह्मणायणेऽप्येवम् ।

[†] ब्राह्मणायणे तदेवेति विशेषः ।

नित्ये योजनाध्यहनप्रकरणे काम्यानां प्रकल्पानां प्रसङ्गाद्भिधिरुक्तः
साम्प्रतमनन्तरां कर्मप्रतिपत्तिं विवक्षुराह, पवित्रेण द्रोणकलशं
संमृज्यादिति पुनन्ति तेनेति पवित्रं दशापवित्रेण द्रोणकलशं संमृ-
ज्यादुद्गाता वसवस्वेत्यनेन यजुषा द्रोणकलशस्य बुध्नं संमृज्यादिति
रुद्रास्वेति मध्यमादित्यास्वेति बिषं संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १७ ॥

एतेषामेकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवने संमृज्यादिति धान
ञ्जप्यः* ॥ १८ ॥

एतेषां यजुषां वसवस्वेत्येतदादीनाम् एकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं
संमृज्यादिति धानञ्जप्य आचार्य आह, वसवस्वेति प्रातःसवने
पूर्वाणि स्थानानि संमृज्याद् रुद्रास्वेति मध्यन्दिने आदित्यास्वेति
दत्तोयसवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १८ ॥

सर्वैः सर्वेष्विति श्राण्डित्याः* ॥ १९ ॥

सर्वैर्यजुर्भिवसवस्वेत्येतदादिभिः सर्वेषु सवनेषु सर्वाणि स्थानानि
संमृज्यात् एकैकेनैकैकं स्थानं त्रिस्त्रिरित्यर्थः एवं श्राण्डित्य आचार्य
आह ॥ १९ ॥

अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्नाभि वितनुयुः पवित्रन्न
इति* ॥ २० ॥

*श्राण्डाजगोऽप्येवम् ।

कृतेषां कल्पानामेकैकेन सव्यार्जनमवधूय पवित्रमुदगद्व-
मवाङ्गाभि वितनुयुः पवित्रम् इत्येतयर्षी ॥ २० ॥

सन्ततायां धारायामुद्गाता जपेत् प्रशुक्रेत्यमुष्य राज्या-
येति प्रियं राजानमादिशेत्* ॥ २१ ॥

पूयमानस्य सोमस्य सन्ततायां धारायां अविह्विन्नायामुद्गाता
जपेत्प्रशुक्रेत्येतच्छुः असुष्य राज्यायेत्येतस्य सवनाम्नः स्थाने यो यस्य
प्रियः स्याद्गजानमादिशेत् ॥ २१ ॥

राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धीं राज्ञो राज्यायेति
वा* ॥ २२ ॥

यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धीं यजमानस्य
राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २२ ॥

सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा† ॥ २३ ॥

यजमानस्यर्द्धीं सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २३ ॥

सोमस्येत्येव ब्रूयात् सोमराजानाञ्चि ब्राह्मणाः‡ ॥ २४ ॥

* प्राच्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† यजमानस्य राक्ष इति म० प० पाठः ।

‡ प्राच्यायणोऽप्येवम् ।

एवमश्वोऽनधारणार्थः, सोमराजानो हि ब्राह्मणा इति हेतु-
पादानमस्यैव नियमार्थम् ॥ २४ ॥

आययणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिं करोति तदा प्रवृणीरन्नग्निः
प्रसोताहं मानुषो वृहस्पतिरुद्गाताहं मानुषो वायुः प्रति-
हर्त्ताहं मानुष इति* ॥ २५ ॥

आययणो नाम गृह्णन् गृह्णन्नध्वर्युर्हिं करोति तदा तस्मिन् काले
प्रवृणीरन् अग्निः प्रसोतेत्येतदादिभिर्द्यथासु चित्तैर्वृतप्रतिमन्त्रणार्थं
यदाययणे त्रिहिं करोति तेनैवास्याद्गातारो वृता भवन्ति ॥ २५ ॥

न प्रवृणीरन्निति धानञ्जयः* ॥ २६ ॥

धानञ्जय आचार्य आह न प्रवृणीरन्निति सर्वत्र वृता एवेति
द्रोणकलशोपमदने यद्द्रोणकलशमुपमोदन्ति तेनोद्गातारो वृताः
द्रोणकलशएवैतानात्विज्याय वृणीत इति श्रुतेः ॥ २६ ॥

प्रवृणीरन्नेवेति शाण्डिल्यः* ॥ २७ ॥

शाण्डिल्य आचार्यः प्रवृणीरन्नित्येवमाह, प्रतिनिमित्तं हि नैमि-
त्तिकानि भवन्ति अपि चार्थस्यादूषको अलोपस्य लोपान्यायतर-
इति ॥ २७ ॥

* शास्त्रायणीयवम् ।

अत्र वाचं यच्छेयुः* ॥ २८ ॥

अस्मिन् काले वाग्यमनं कुर्युः ॥ २८ ॥

अतसदने वा* ॥ २९ ॥

अतसदने वा वाचं यच्छेयुः दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चाद्गत-
सदनम् ॥ २९ ॥

वेदिं वाक्रामन्तः* ॥ ३० ॥

अभूदुषाकाले यद्वेद्याक्रमणं उक्तं तस्मिन् काले वा वाचं
यच्छेयुः ॥ ३० ॥

स्तुते बहिष्यवमाने विष्टजेरन्* ॥ ३१ ॥

स्तुते बहिष्यवमाने स्तोत्रे वाचं विष्टजेरन् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमस्य दशमी काण्डिका ।

अथ एकादशी काण्डिका ।

उत्तराहविर्द्धानात् ध्रुवस्थालोऽर्चरन्तः पश्चिमेनोद्गाहृन्
इत्वा मेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ १ ॥

* माध्याह्नकोत्थेयवम् ।

यद्यद्यङ्गधिकारो वर्त्तते, गृहीतेषु सर्वेषु यद्गेषु भ्रुवो गृह्यते
 तत्रोद्गाहसम्बन्धं कञ्चिद्विवक्षुराह, उत्तराद्भ्रुविर्द्धानादिति हवि-
 र्द्धानमङ्गके षे अनसो दक्षिणं उत्तरञ्च तत्रोत्तराद्भ्रुविर्द्धानादिति
 अपादानलक्षणा पञ्चमी हावेरस्मिन्निधीयतइति हविर्द्धानम् भ्रुवो
 नाम् यद्दः स्थान्धां गृह्यते तां भ्रुवम्यालो ह्रन्तः उद्गाहृणां पश्चिमेन
 प्रदेशेन ह्रत्वा गृह्यते भामे तेनैव पुनर्नयेद्युः अन्ववायार्थं नित्यं पर
 कर्तव्येषु बह्वचनं नैनानपरेण हरेयुरपि ह्यकुशला अध्वर्यवो
 भवन्तीति ॥ १ ॥

अध्वर्युं निष्क्रामन्तं प्रस्तोता सन्तनुयात्* ॥ २ ॥

हविर्धानात् निष्क्रामन्तस्य अध्वर्युं प्रस्तोता सन्तनुयात् उत्तरीदे-
 कदेशे गृह्येयात् अविक्केदार्यम् ॥ २ ॥

तमुद्गाता^१ ॥ ३ ॥

त प्रस्तोतागं उद्गाता सन्तनुयात् ॥ ३ ॥

उद्गातारं प्रतिचर्त्ता^१ ॥ ४ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते ॥ ४ ॥

तं ब्रह्मा^१ ॥ ५ ॥

* हाङ्गायणोऽप्येवम् ।

^१ हाङ्गायणोऽप्येव किन्तु तेन ह्यचतुष्टयेऽकस्यत्र इतम् ।

तं प्रतिहर्त्तारं ब्रह्मा सन्तनुयात् ॥ ५ ॥

ब्रह्माणं यजमानः* ॥ ६ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते विच्छेदे हि प्रायश्चित्तश्रवणात्मैव सन्तता भवन्ति ॥ ६ ॥

न राजानमालभ्यानुपसृश्याप आज्यमालभेरन[†] ॥ ७ ॥

साम्प्रतमेतेषामाज्यहोमो वक्ष्यते तैश्च सोमः पूयमानः स्पृष्ट अत आह न राजानमालभ्यानुपसृश्याप आज्यमालभेरन्निति ॥ ७ ॥

तथाज्यं राजानं सर्वत्र[‡] ॥ ८ ॥

तथाज्यमालभ्यानुपसृश्यापः सामन्नालभेरन् सर्वशब्दः अतोऽप्या-
न्नालभ्यात् अनुपसृश्यापो नैव सोममालभेरन ॥ ८ ॥

अध्वर्युणा ङ्गते प्रवृत्तहोमौ जुङ्गयुर्गत्यानुपूर्व्येण बेकु-
रानामामि सूर्यामिति[‡] ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा ङ्गते प्रवृत्तहोमौ जङ्गयुः प्रवृत्तहोमाविति मङ्गा
गत्यानुपूर्व्येणापि प्रस्ताता प्रथमाऽतिभर्षेत् तत उद्गाता नतः प्रतिहर्त्तेति
गत्यानुपूर्व्यं बेकुरानामामिति प्रथमां सूर्यामिति द्वितीयां अथ

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवं किन्तु तेन सूक्ष्मचतुष्टयनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

गत्यानुपूर्व्येति क्रिमिदं यावता इहाप्यानुपूर्व्यसुकम् एवं अथर्था
 निष्कामन्तं प्रसोता सन्तनुयात्तमुद्गातोद्गातारं प्रतिवर्त्तति हेमोऽप्ये-
 तदेवानुपूर्व्यं गृहीयते व्यतिक्रमहेत्वसम्भवात् अत्रोच्यते, गत्यारम्भेण
 अन्योऽपि यो हेमः तत्रापि गत्यानुपूर्व्यमेव स्यात् यथा आग्निप्रोचे दे
 आहुतो जुहुयुरिति ॥ ९ ॥

संस्तुतसोमे त्वधिकामुद्गाता जुहुयात् संवेशायोप-
 वेशयेति यथासवनं हन्दास्यादिशब्द* ॥ १० ॥

यदि सोमो मसुतौ स्यातामित्येवमधिकृत्याह, सुसमिद्धे होतय-
 मग्निर्वै सर्वा देवताः सर्वा एव देवताः पश्यन् जुहोति संवेशायोपवेशा-
 येति हन्देदेवत्यास्तिश्च आहुतयश्च उच्यन्ते तासां कालो विव-
 क्षितः होता च अत आह, संस्तुतसोमे तु प्रवृत्तसोमो कृत्वा अधि-
 कामाहुतिमुद्गाता जुहुयात् संवेशायोपवेशयेति यथासवनं हन्दा-
 स्यादिशब्दं यत्र यस्मिन् सवने यथासवनम् तुशब्दः हन्देविशेषणार्थः
 अधिकग्रहणं प्रवृत्तसोमयोः प्रत्यान्वायो भाव्यदिति ॥ १० ॥

ऋचस्य सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीयां सर्वत्र स
 एवेति शाण्डिल्यः† ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवं किन्तु तन्नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अथं सानेत्येतयर्था स्थाहाकारान्नाद्या द्वतीयामाहुतिं जुहुयात्
उद्गाता सर्वत्र संसृतसामे च स एवोद्गाता जुहुयात् नेतरौ द्वती-
यामाहुतिम् ॥ १२ ॥

महागिरिमहानदीरथाहर्वायुव्यवायेध्वसंसवः* ॥ १२ ॥

महागिरिः महान् पर्वतः महानदो महती नदी रथाहः रथ-
खाणागमः वायुर्देवताविशेषः एतैर्यवाये असंसवः संभवो न भवति
पूर्वपश्चिमवार्तेर्वायुव्यवायो गृह्यते अन्यथा सर्वदा सम्भवात् व्यवा-
हः प्रत्येकमभिसम्बध्यते ॥ १२ ॥

पृथग्जनपदे च* ॥ १३ ॥

पृथग्जनपदे तु पुनः पुनरव्यवायेऽपि महागिर्यादिभिः संभवो न
भवति पृथग्जनपदः पञ्चालाः कुरवः मत्स्या इति ॥ १३ ॥

अविदिषाणमात्रादित्येके* ॥ १४ ॥

अविदिषाणमात्रादेवासंभव इत्येके आचार्या मन्यन्ते ॥ १४ ॥

जुत्वा जपेयुर्ब्रह्माहं गायत्रीं वाचं प्राणं प्रजापतिं प्रप-
द्येऽश्लानमाखणं पर्युह इति* ॥ १५ ॥

यदा सर्वैर्जितं भवति अथ ब्रह्माहं गायत्रीं वाचमित्येतद्यजुर्ज-
पेयुः ॥ १५ ॥

* ब्राह्मण्यबोऽप्येवम् ।

अध्वर्युमन्वावर्त्तरन्सर्पन्तः* ॥ १६ ॥

यथाध्वर्युरावर्त्तत तथैव आवर्त्तरन् अव्यवायोऽव्यावृत्तो
नाद्रियेरन्सर्पन्त इत्यारभ्यते, उत्तरयोरपि सवनयोरेवमेव स्था-
दिति ॥ १६ ॥

सव्यैः पाणिभिः पृथग्दक्षिणा तृणानि निरस्येयुर्योऽद्य-
सौम्य इति* ॥ १७ ॥

किञ्चिद्गत्वा सव्यैर्वामैः पाणिभिर्हस्तैः पृथक्प्राना दक्षिणस्यां
दिशि तृणानि निरस्येयुः निराश्रः प्रक्षेपः योऽद्य सौम्य इत्यनेन
यजुषा ॥ १७ ॥

चात्वालदेशं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मात् प्रत्यगुपविशे-
युर्योम आत्मेति* ॥ १८ ॥

चात्वालसन्निहृष्टो देशः तं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मादध्वर्योः
पक्षिमे देशे उपविशेयुर्योम आत्मेत्येतदादिना यजुषा ॥ १८ ॥

प्रत्यङ्मुखः प्रक्षोतातां ॥ १९ ॥

प्रक्षोता प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १९ ॥

* शास्त्रायगोऽप्येवम् ।

† शास्त्रायगोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रचयेनैकसूत्रं कृतम् ।

उदङ्मुख उद्गाता ॥ २० ॥

प्रसोतार्थपविष्टे अनन्तरसुद्गाता उदङ्मुख उपविशेत् ॥ २० ॥

पश्चिमेनोद्गातारं गत्वा दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः
प्रतिहर्त्ता ॥ २१ ॥

उद्गातारसुपविष्टं पश्चिमेन गत्वा प्रतिहर्त्ता दक्षिणपूर्वमष्टमदिग्
भागमीक्षमाणः उपविशेत् ॥ २१ ॥

सव्याधरानुपस्थान् कृत्वा द्यावापृथिव्यो सन्धिमीक्ष-
माणाः समानि मुखानि धारयन्तः* ॥ २२ ॥

सव्यान् वामानुपस्थान् ऊरून् अधरान् कृत्वा द्यौश्च पृथिवी च
द्यावापृथिव्यौ तयोः द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्षमाणाः समानि मुखानि
धारयन्तः मनःसमाध्यर्थम् ॥ २२ ॥

एवं सर्वस्तोत्रेष्वसीरन्* ॥ २३ ॥

याऽयं विधिरुक्तः प्रत्यङ्मुखः प्रसोतेत्यत आरभ्य समानि मुखानि
धारयन्त इति यावत् नैष बहिष्यतमानमधिकृत्याक्तः अतः सर्व-
स्त्वोभेषु भवति कुत एतत् यस्माद्दृश्येतत्सर्वं कुर्यादुत्तरथाः पव-

† प्राज्ञायजोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रपर्यगेनसुषं ज्ञातम् ।

* प्राज्ञायजोऽप्येवम् ।

मानयोरिति अत आद्यैवं सर्वसोत्रेष्वधीरन्निति, ननु यद्येवं सर्वग्रहणं
 न कार्यं एवं सोत्रेष्वधीरन्निति सिद्धेः उच्यते, वक्ष्यति हि एवं
 परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति पाठान्तरे चैष ज्योतिः सर्वे कामा
 इति एवं ज्योतिषं दर्शयति एवं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति
 ज्योतिषं सर्वक्रतुषु विध्यन्तरं दर्शयति वक्ष्यति च तदनन्तरं षोडशी
 साम्ना स्तोत्र्यमाण इति त्रिसंख्येऽपि ज्योतिष्टोत्रे प्रकृतभूते षोडशी
 नास्ति अत्र षोडशिन्येष विधिर्न प्राप्नोति अप्राकृतत्वात् विद्यतः
 षोडशी तथा मानसादिषु नैमित्तिकेषु च न प्राप्नोति अत आद्य
 सर्वसोत्रेष्वधीरन्निति ॥ २३ ॥

अपरेणोद्गाहृत्स्व्यवराहर्गा उपगाः* ॥ २४ ॥

उद्गाणदृष्णां पश्चिमे प्रदेशे अवराहर्गा उपगाः स्युः अवराहर्गा-
 शब्दः निष्कृष्टवचनः अद्याणामयधो न भवन्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥

चतुरवराहर्गानिके* ॥ २५ ॥

एके चतुरवराहर्गान्मन्यन्ते न तस्योपदेशः द्विगुभिरुद्गायन्तीति
 अथ पराहर्गाः कियन्त उपगातार इति षट् पराहर्गा इति ॥ २५ ॥

त एतेनाक्षरेणोपगाथेयुर्धै इति मन्त्रस्वरेण सन्मनं सच-
 वाच्येष्वारमन्तः* ॥ २६ ॥

* आद्यावन्ते विशेषोऽस्ति ।

यदि अवरार्द्धां यदि चतुरवरार्द्धां यदि षट्परार्द्धाः तएते-
नाक्षरेषोपगायेयुर्हो इति मन्त्रस्वरेण सन्ततम् अविच्छिन्नं थान्युद्गाह्याणां
सप्तवाच्यानि तेषु विरमेयुस्त्वगातारः सहवाच्यानि निधनानि
अथ उपगायेयुर्हो इति सिद्धेः एतेनाक्षरेणेति किमर्थमारभ्यते
उच्यते, सूचान्तरमारभते अपि चोपगाह्याणां भक्तिसुद्गातार एव
कुर्युरिति एतस्मिन् कल्पेऽप्येतेनैवाक्षरेणेति ॥ २६ ॥

तस्मान्मन्तरेण स्तुयुः* ॥ २७ ॥

तस्मात् मन्त्रात् त्वन्तरेणोत्कृष्टेनोद्गातारः स्तुयुः स्वरे स्वरे सप्तथ-
वान्तराणीत्यन्तरपरिमाणं तस्मात् अन्तरेण स्तुयुः ॥ २७ ॥

समेन वा प्रातःसवने* ॥ २८ ॥

उपगाहस्वरतुल्येन वा प्रातःसवने स्तुयुः मन्त्रेषोत्थार्थः ॥ २८ ॥

एकान्तरेण वा* ॥ २९ ॥

मन्त्रादेकान्तरेण वा स्तुयुः ॥ २९ ॥

इति प्रथमस्य एकादशी मन्त्रिका ।

* ब्राह्मण्यस्य विशेषोक्तिः ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

प्रस्तरं प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोत्रायामः प्रश्नास्तरित्युद्-
गात्रे प्रयच्छेत्* ॥ १ ॥

उक्तमेवं सर्वस्तोत्रेष्वामोरमिति अनन्तरमध्वर्युः प्रस्तरं प्रस्तोत्रे
प्रयच्छति सोमः पवत इत्यनेन यजुषा ततः परं अध्वर्योः सकाशात्
प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोत्रायामः प्रश्नास्तरित्यनेन यजुषा उद्गात्रे
प्रयच्छेत् प्रस्तरमिति कर्मणि द्वितीया प्रतिगृह्येति दीयमानं ऋहोत्वा
प्रस्तोतेति कर्तृनिर्देशः प्रयच्छेदिति क्रियापदंशः प्रस्तरौ दर्भसृष्टिः
उक्तम् अध्वर्युः प्रस्तरं हरतीति तस्मादध्वर्युणा प्रस्तरईषदिव विधूयो
विधूतमिव हि त्वण्म्यश्रव उपावर्तन्तइति ॥ १ ॥

तेन दक्षिणां जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोममग्नेस्तेज-
सेति* ॥ २ ॥

एतेन प्रस्तरेण उद्गाता दक्षिणां जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोममग्ने-
स्तेजसेति एतदादिना यजुषा प्रस्तरमासाद्योद्गात्रेद्विविधोऽस्कन्दाय
यजमानं तु स्वर्गाहोकादवगृह्णातीत्युक्त्वाह अष्टीवतोऽपसृष्टतोद्ग्रेय-
न्नेनास्य हविरस्कन्धं भवति न यजमानं स्वर्गाहोकादवगृह्णातीत्यतः
सूचकारः तेन दक्षिणां जङ्गामुपहत्येत्याह ॥ २ ॥

अन्नं करिष्यामीति जपेत्* ॥ ३ ॥

युक्ता सोममनन्तरम् अन्नं करिष्यामीत्येतदादि यशुर्जपेत् ॥ ३ ॥

दृष्णीं चात्वालमुदपात्रञ्चावेक्षेरन्* ॥ ४ ॥

दृष्णीं अमन्त्रकमित्यर्थः सर्वे उद्गातारः दृष्णीञ्चात्वालमुदपात्रं
चावेक्षेरन् ॥ ४ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यादित्यम्* ॥ ५ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यनेन यशुषा आदित्यमवेक्षेरन्निति
वर्त्तते ॥ ५ ॥

दृष्णीं वा* ॥ ६ ॥

यशुषा वा आदित्यमवेक्षेरन् दृष्णीं वेति विकल्पयति ॥ ६ ॥

सहस्रिङ्कृत्य बहिष्यवमानेन स्तुवीरन्* ॥ ७ ॥

अत्रोच्यते, सहस्रिङिति किमर्थमारभ्यते, यदा तावदुक्तं नवभिः
सुवन्ति हिङ्कारो दशमो दशाक्षरा विराडिति उच्यते अयं हि
त्रिवृतसोमकं बहिष्यवमानमधिकृत्य विधिरारभ्यते विराट् सम्पदर्थं
यत्र पुनः सोमदृद्धिः स्यात् अनेकसामानेकदैवतं वा बहिष्यवमानं
स्यात् तत्र हिङ्कारं प्रति संग्रहः स्यात् किञ्च प्रतिसाम प्रतिदैवतं वा
स्यादिति, अतोऽयमाचार्यो यत्रमारभते सहस्रिङ्कृत्य बहिष्यवमानेन
स्तुवीरन्निति । अथ बहिष्यवमानग्रहणं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते,

* प्राङ्गायबोऽप्येवम् ।

वक्ष्यत्ययं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानघोरिति तत्रापि सप्त-
देव हिङ्कारः प्राप्नोति नैतत् तत्र ह्ययं वक्ष्यति साक्षे साक्षे हिङ्कुर्यु-
रिति अत्रोच्यते, न ह्येकविधौ प्रत्याङ्गायो गम्यते विकल्पः प्रतीयते
अतोऽयमाचार्या यद्वमारभते बहिष्पवमानेनेति ॥ ७ ॥

अचिङ्कृता प्रथमा रेतस्याः* ॥ ८ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा स्तोत्रोया स्याद्बहिष्पवमाने तस्याः संब्यवहा-
रिणीयं संज्ञा रेतस्येति वक्ष्यति हि रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्पवमान-
मिति ॥ ८ ॥

द्विङ्कृताः पराः* ॥ ९ ॥

रेतसा याः पराः स्तोत्रोयाः तामु हिङ्कारः स्यादिति ॥ ९ ॥

रथन्तरवर्षोऽन्तमाविष्टष्टहिङ्काराः ॥ १० ॥

रथन्तरवर्षो यस्यां सेयं रथन्तरवर्षा सा चोत्तमा बहिष्पव-
मानस्य स्यात् अविष्टष्टहिङ्कारा च स्यात् हिङ्कारो न विष्टष्यते
आकारो विसर्गः ॥ १० ॥

तस्या ऊर्द्धं प्रस्तावाञ्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेत् ॥ ११ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं ज्ञातम् ।

† प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

तस्या रथन्तरवर्षाया ऊर्द्धं प्रस्तावास्तुत्वार्यक्षराणि रथन्तर-
वदभिष्टोभेत् ॥ ११ ॥

अक्षमकरमिति स्तुत्वा जपेत्* ॥ १२ ॥

अक्षमकरमित्येतदादि यजुर्जपेदुक्ताता एकश्रुतिविधानात् ॥१२॥

यज्ञेनोऽसीति प्रस्तारे यजमानं वाचयेत्* ॥ १३ ॥

यज्ञेनोऽसीत्येतदादि यजुः प्रस्तारेऽधिकरणे यजमानं वाचयेत्
शालभ्यप्रस्तरं अनुत्वारभे इति लिङ्गात् ॥ १३ ॥

तत्सर्वत्र स्तुत्वोपहृयेरन्* ॥ १४ ॥

तं यजमानं सर्वलोचेषु स्तुत्वोपहृयेरन् सर्वग्रहणं न केवलं बहि-
ष्यवमाने उपहृव उक्तलक्षणः ॥ १४ ॥

संबर्चसेतीक्ष्णान्महकारिणश्च प्रेक्षमाणो जपेत्* ॥ १५ ॥

संबर्चसेत्येतदादि यजुः ये तत्रेक्षकाः ये चास्य महकारिणः तान्
प्रेक्षमाणो जपेत् ॥ १५ ॥

नमो गन्धर्वायेत्यादित्यम्* ॥ १६ ॥

* माहायज्ञोऽप्येवम् ।

जसो गन्धर्वाद्येतदादि यजुगादित्यमीक्षमाणो जपेत् ॥ १६ ॥

देशेनैवान्तर्हितश्चेत्* ॥ १७ ॥

अन्तर्हितस्नेदादित्यः स्यात् देशेनैवावेचेत् कोऽस्य विषयः सदर्भ-
वहिष्पत्रमानेन स्रवन्ति तत्प्रकरणे किमर्थमिति चेत् उच्यते, अन्य-
चापि देशेनैव सुभूरसीत्यादित्यमुपनिष्ठेरन् उद्वयन्तमसस्यरीति च
एतदर्थं दर्शयति ॥ १७ ॥

एतत्पूर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः* ॥ १८ ॥

वक्ष्यत्ययं यथासवनमुपविश्य प्रसोता हविर्दूर्धानं गच्छेन्मथन्दिने
ऊतं आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भव इति योऽयं हविर्दूर्धानं गच्छेत् स एव
कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः विष्णोः शिर इत्यत आरभ्य सर्वगण-
निर्गवशीषवाचि एवमतिप्रसक्ते ब्रवीति ॥ १८ ॥

प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते चात्वालवेक्षणप्रभृति च प्राग्घिङ्गा-
रात् ॥ १९ ॥

अग्निः प्रसोताहं मानुष इत्येतदादयः प्रवरा निवर्त्तन्ते दृष्टीं
चात्वालमुदपात्रं चावेक्षेरन्निति एतदादि यत्कर्त्तव्यं तत् सर्वं प्राग्घि-
ङ्गाराच्चिर्वर्त्तते ॥ १९ ॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येषम् ।

† ब्राह्मण्यमेतेन सूत्रद्वयं ज्ञातम् ।

प्रवेशनसम्भार्जने चान्तरेण तृतीयसवने* ॥ २० ॥

प्रवेशनञ्च सम्भार्जनञ्च प्रवेशनसम्भार्जने इष उर्ज इति प्रवेशनं
वसवस्त्रेति सम्भार्जनन्तयोः प्रवेशनसम्भार्जनयोः अन्तराले यत्कर्म
तृतीयसवने तच्च सर्वस्त्रिवर्त्तते चशब्दात् पूर्वसूत्रोक्तञ्च ॥ २० ॥

कुम्भन्तु तत्र सम्भृज्यादुत्तरे हविर्धाने यः पूर्वो द्रोण-
कलशावृतां ॥ २१ ॥

तत्र तृतीयसवने कुम्भस्य सम्भार्जनं कुर्यात् न द्रोणकलशस्य
तुशब्दो विशेषणार्थः उत्तरे हविर्द्धानसंश्लेषेऽनसि यः पूर्वस्थापितः
तं सम्भृज्यात् न पश्चिमं द्रोणकलशावृता यो द्रोणकलशसम्भार्जन-
विधिः तेन सम्भार्जनविधिना श्राव्यपरिक्रमो विधिरिति समा-
नार्थः ॥ २१ ॥

तं पूतभृदित्याचक्षते तं पूतभृदित्याचक्षते* ॥ २२ ॥

* माझायबोऽप्येवम् ।

† माझायबोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तं कुम्भं योऽसौ पूर्वः तं पूतम्दित्येवमाचक्षते एते पूतम्ददाहव-
नीयधोरप्यधिकारं मन्यन्तइति ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ।

द्वितीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

सोमयोगेऽग्निर्युनक्त्वित्यतस्य स्थाने वायुर्युनक्त सूर्या
युनक्त्विति नानासवनयोः* ॥ १ ॥

उक्तं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानघोरिति सर्वस्मिन्विधन्ने
प्राप्ते प्रवरान्तु निवर्त्तन्नाइति एतदादि यन्निवर्त्तते तदुक्तं साम्प्रतं
सोमयोगविशेष उच्यते सोमयोगमन्त्रे अग्निर्युनक्त्वित्येतस्य पदस्य
स्थाने वायुर्युनक्तु सूर्या युनक्त्विति नानासवनयोरेते पदे स्यातां नाना
प्रथमित्यर्थः वायुर्युनक्तु मनसेति माध्यन्दिने सूर्योयुनक्तु वाचेति
तृतीयमवने ॥ १ ॥

विचारं धानञ्ज्योऽग्नेस्तेजसा बृहत्स्यतिस्त्वेति प्रातःसवन
इन्द्रियस्येन्द्रियेण बृहत्स्यतिस्त्वेति माध्यन्दिने सूर्यस्येति तृतीय-
सवनो ॥ २ ॥

अस्मिन्नेव सोमयोजने मन्त्रे याः समस्तास्तिष्ठो देवता आणा-

* माहायजोऽप्येवम् ।

† माहायजोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तास्त्रासामनुसवनं विहतां क्रियां धानञ्जयो मन्यते तदुच्यते, अग्ने-
स्तेजसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्त्विति प्रातःसवने इन्द्रस्येन्द्रियेण वृहस्पतिस्त्वा
युनक्त्विति माध्यन्दिने सूर्यस्य वर्चसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्त्विति तृतीय-
सवने ॥ २ ॥

सर्वैरेकैकं यथाम्नायं शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

सर्वैरेभिरैकैकं सोमयोजनं यथाम्नायं शाण्डिल्यो मन्यते, यथा
आद्यपहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, विहारः प्रकृतः तन्माभू-
दिति ॥ ३ ॥

साम्ने साम्ने चिकुर्युः* ॥ ४ ॥

सामार्थं सामार्थं चिकुर्युः उक्तं सकृद्भिद्भृत्य बहिष्पवमानेन
सुवीरन्निति तत्र सकृद्भिद्भारः इह पुनः प्रतिषाम द्विद्भारः स्यात् ॥४॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीति यजमानवाचने* ॥ ५ ॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीत्येतदादियजुषो यजमानवाचने स्यातां
मानासवनयोः क्रमेण श्येनोऽसीत्येतस्य स्थाने ॥ ५ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन प्रस्तरादुभयतश्चतुरङ्गुलं परि-

* द्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

क्वियं त्वणं चात्वान्ने प्रविधेद्यदि स्तुतं यदिवाद्य सुष्टुतमर्वाक्
स्तुतं यदि वातिष्टुतं यत्तयोरन्येन दिवमारूहेमेममन्येन जयेम
लोकमिति* ॥ ६ ॥

उत्तरयोः पवमानयोरतिदेशिको विधिरुक्तः साम्प्रतं यदनन्तरं
प्रकृतं कर्म तदुच्यते, सुत्वा बहिष्पवमानेन अनन्तरं प्रस्तरात्तृणं
गृह्येत्वा तदुभयतः परिक्रियं त्वणं चतुर्गुलं कार्यं तच्चात्वान्ने प्रवि-
ध्येत् प्रक्षिपेत् प्रक्षेपः प्रत्याधः यदि स्तुतमित्येतदादिना मन्त्रेण एक-
श्रुतिविधानादुद्गाता अङ्गुलिकेदनमंशये येन कर्म कृतं तस्य परि-
माणम् ॥ ६ ॥

तत्रैवोदपात्रं निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनि-
मभिगच्छतारिष्टास्तन्वो भूयाः स मापरा सेचिनो धनमिति* ॥७॥

तस्मिन्नेव चात्वान्ने उदपात्रनिनयेयुः यत्तत् उदपात्रं तस्मिन्
कर्मण्यङ्गभूतं तदेव चात्वान्ने निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमीत्येतदा-
दिना यजुषा ॥ ७ ॥

बहिर्वेद्युदच्चोऽयुञ्जि पदान्युक्तामेयुः प्रागदगभ्यः* ॥८॥

* दान्नाययोऽप्येवम्

तद्दपाचं निनीय अनन्तरं बहिर्विद्युदङ्गुखा अयुञ्जि पदानि
उक्तामेयुः गच्छंयुः प्राग्दशभिः त्रि पञ्च मत्र नव वा ॥ ८ ॥

आत्रज्याग्नीधीयं बहिष्यवमानर्चाऽधीयीरन्* ॥ ९ ॥

आत्रज्य आग्नीधीयन्तस्मिन् बहिष्यवमानर्चः अधीयीरन् नन्
किमिदं बहिष्यवमानर्चाऽधीयीरन्निति आत्रज्याग्नीधीयमुपरिष्टाञ्जप
इति वाच्ये उच्यते, स्तोत्रधर्मः प्रवृत्तः प्रत्यङ्मुखः प्रसोताद्ङ्मुख
उद्गाता दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्तीति मोऽयमाचार्यः
पुनरागमते बहिष्यवमानर्च इति कथं य एव पुरस्ताञ्जपस्य धर्मः
स एव धर्मः स्यादिति प्रांमुखैः क्रियेति ॥ ९ ॥

अनुव्याहारिणीन्मामिति यमिति शंकेन तस्मा आग्नीधीय
आङ्गतीवज्रं प्रहरेद्यज्ञशस्त्रेण उपचने नमश्चते सत्योऽसि
सत्यसंस्कृतस्तस्य तेय ऊनं योऽङ्कतं योऽतिरिक्तमदर्शत्तस्य
प्राणेनाथ्यायस्व स्वाक्षेति ॥ १० ॥

प्रतिपत्तयः अनुव्याहारिणीत् क्षपणवादं कृतवान् अयं पूर्व-
मिति उद्गायतामिति शंकेत पुनरप्यभिव्याहरेदिति तस्मै तदर्थं आग्नी
धीये आङ्गतिवज्रं प्रहरेत् यज्ञशस्त्रेण इत्येतदादिना यजुषा आङ्गति

* द्वाह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

रञ्जः अभिचारार्था आहुतिः अनुव्याहारप्रशमनार्थं अनुव्याहारो
नाम अभिद्रोहाभिर्घञितः प्रश्नः ॥ १० ॥

न व्यभिचरेतेति धानञ्जप्यः* ॥ ११ ॥

यदुक्तं तस्मात् आग्नीध्रीय आहुतिवञ्चं प्रहरेदिति तन्न कुर्यात्
कस्मात् यतः यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्हतीति श्रुतेः अक्रिय-
माणेऽप्येतस्मिन् यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्हत्येव तस्मान्न व्यभि-
चरेतेति इति धानञ्जप्यस्य मतम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयास्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अह्नीनबहिष्यवमानैः सदसि स्तुवीरन् प्रथमादङ्गो
ऽन्यत्र* ॥ १ ॥

बहिष्यवमानस्य कृत्स्नो विधिरुक्तः साम्प्रतमह्नीनसत्त्वेपु देश-
विशेषो विवक्षितः स उच्यते, अह्नीनबहिष्यवमानैरिति अह्नीनस्य
बहिष्यवमानानि अह्नीनबहिष्यवमानानि तैर्गह्नीनबहिष्यवमानैः
सदसो स्तुवीरन् देशेन देशः प्रत्यान्वायते प्रथमादङ्गाऽन्यत्र प्रथमे-

* प्राञ्चायणोऽप्येवम् ।

ऽहनि चात्वालदेशे स्तुत्वा शेषेषु सदसि स्तुवीरन् ननु बहिष्पवमानै-
रिति बज्रवचनसामर्थ्यादहीनविधौ सिद्धे कस्मादहीनग्रहणं क्रियते
यावता एकाहेषु बज्रत्वासम्भवात् सचेषु च विशेषवचनादाद्यन्तयोश्च
सन्नेष्विति श्रुतः प्रत्याख्यायाहीनात् न चान्या चतुर्थी यज्ञजाति-
रस्ति यस्मामिदं विधानं कल्पेत तस्मादहीनग्रहणं न कर्त्तव्यं क्रिय-
माणे च प्रयोजनं वक्तव्यम् उच्यते यदुच्यतेऽहीनग्रहणं न कर्त्तव्यमिति
कर्त्तव्यमिति ब्रूमः कस्मात् शेषविधिप्रसिद्धये द्वादशाहेऽहीनभृते
एकाहमिश्रेषु चाहीनेषु वरुणप्रघासद्विदिवसाकमेधत्रिरात्रव्युष्टि-
द्विरात्रेषु अक्रियमानेऽहीनग्रहणे संग्रहः स्यात् सोऽयमाचार्या मुक्त
संग्रहं सूत्रमारभते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अथ प्रथमादङ्गोऽन्य-
त्रेति अहर्ग्रहणं न कर्त्तव्यं कस्मात् प्रथमादन्यत्रेति सिद्धे न चैक
स्मिन्नहन्यनेकबहिष्पवमानं नास्ति उच्यते, कर्त्तव्यमहर्ग्रहणं कस्मात्
अक्रियमाणे . प्रथमेऽहनि नैमित्तिकबहिष्पवमानाष्टौ सदसि स्तवनं
स्यात् बहिष्पवमानानन्तरे सोमापहारे सोमदाहे वा आभ्यासिक
संस्कारे सति हविषः स्तुत्यर्थत्वात् पवमानानां संस्काराष्टौ पव-
मानाभ्यासष्टुत्तिः प्राप्नोति पवमानाभ्यासष्टुत्तिस्तेति वचनात् हवि-
स्तुतिः पवमाने इति च तस्मादहर्ग्रहणे क्रियमाणे नास्ति दोषः ॥ १ ॥

आद्यन्तयोश्च सचेषु* ॥ २ ॥

आद्यन्तयोश्च ये अहनौ सचेषु ताभ्यामन्यत्र सदसि स्तवनं सचेषु
समाध्यर्थम् ॥ २ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

प्राग्भिष्यविहरणास्त्रिक्रम्य ढणप्रासनप्रभृति समाप-
येयुः* ॥ ३ ॥

सदसि बहिष्यवमानक्रियायामयं विशेषः प्राग्भिष्येष्वग्नीनां
विहरणात् ढणप्रक्षेपणादि कर्म निष्क्रम्य समाप्नुयुः चतुरङ्गुलं परिद्विद्य
ढणं चात्वाले प्रविधेदित्यत आरभ्य आ उपरिष्टाञ्जपात् ॥ ३ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रक्षायं गौतमः* ॥ ४ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रं न्यायं गौतम आचार्यो मन्यते उभयतोऽति-
रात्रत्वात् ॥ ४ ॥

अहीनन्यायं धानञ्जयः* ॥ ५ ॥

अहीनेषु यो न्यायस्तं धानञ्जयो मन्यते अहीनत्वात् ॥ ५ ॥

मन्त्रं प्रातःसवने स्तुवीरन्नुत्तरोत्तर्युत्तरयोः† ॥ ६ ॥

मन्त्रः स्वरस्तं श्रित्वा प्रातःसवने स्तुवीरन् उत्तरमुत्तरं श्रित्वा उत्त-
रयोः पवमानयोः स्तुवीरन् मन्त्रे सप्तयवान्तराणि भवन्ति अतः श्रित्वे-
त्युक्तम् अन्यथा हि मन्त्रेण प्रातःसवनं स्तुवीरन्निति स्यात् ॥ ६ ॥

* भाष्यायबोदयेवम ।

† भाष्यायबोदयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

मध्येन वोभयोः* ॥ ७ ॥

मध्येन स्त्ररेण वा उभयोश्चत्तरयोः सवनयोः सुवीरम् ॥ ७ ॥

एतस्मां वेलायां प्राश्नीयुः^१ ॥ ८ ॥

एतस्मिन् काले इत्यर्थः स्तुत्वा बहिष्भावमानेन ऋत्विजाभोजन-
काल उपदिश्यते एतस्मिन् काले भुञ्जीरन्वान्तराभोजनं स्यात्
आदधिभक्षणत् ॥ ८ ॥

अनुभवन्तु सन्नेषु सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सन्नेषु
नाराशंसु^२ ॥ ९ ॥

अनुभवन्तु सन्नेषु भोजनं सवनशब्दे विशेषणार्थः कं विशिनष्टि
कालं सवनमुखीयान् भक्षयित्वेति सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तं भवति
न ह्यभक्षयित्वा सन्नेषु नाराशंसेषु ततो भुञ्जीरन् ननु सन्नेषु नाराशंसेषु
इत्युक्ते सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तं भवति न ह्यभक्षितेषु सवनमुखीयेषु
नाराशंसानां सादनमस्ति तस्मात्सवनमुखीयान् भक्षयित्वेत्यतिरिच्यते
नेतत् कुतः वक्ष्यत्ययं द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसाः पूर्वोक्त द्वितीयाविति
तत्र मंशयः स्यात् किं पूर्वेषु नाराशंसेषु सन्नेषु उत्तरोत्तरेष्विति तद्विषे-
चनार्थमारभ्यते ये सवनमुखीयानन्तरं नाराशंसाक्षेषु सन्नेष्विति ॥ ९ ॥

* प्राश्नीयते विशेषात् ॥

^१ प्राश्नीयतेऽप्येवम् ॥

† प्राश्नीयतेनेन सवनस्य चक्षम् ॥

वपायां ऊतायां धिष्णानुपतिष्ठेरन्* ॥ १० ॥

ववनीयस्य पशीर्वपायां ऊतायामनन्तरं धिष्णानुपतिष्ठेरन्
तद्भिष्णोपस्थानं वक्ष्यते ॥ १० ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्व१ सञ्चेद्विदमापः प्रवक्ष्णावद्यञ्च
मन्त्रञ्च यद्यर्चाभिदुद्रोचानृतं यञ्च श्रेपे अभीरुणमापोमा त-
स्मादेनसो दुरिमात्यान्तु विश्वतोऽनिर्मा मुञ्चामि शपथान्निर्मा
वरुणादुन निर्मा यमस्य पञ्चि१शात्सर्वस्मादेव किलनिषात्
सुमित्रियान आप ओपधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै तन्तु
योऽस्मान् देष्टि यञ्च वयन्दिश इति* ॥ ११ ॥

ऊतायाम्ने तु मार्जनं पूर्वसंचेषु धिष्णोपस्थानाद्भवति मार्जनं
मन्त्रपूताभिरङ्गिरभ्युक्षणं इदमाप इत्येतदादिना मन्त्रेण प्रकृतमधु-
नोच्यते ॥ ११ ॥

सम्नाइसीत्याहवनीयमुपस्थायोदश्चो गत्वास्तावचात्वाल
शामित्रानुदङ्गुखाः स्तुतो नभोसंसृष्ट इति* ॥ १२ ॥

सम्नाइसीत्याहवनीयमुपस्थाय उदङ्गुखा गत्वा
आस्तावचात्वालशामित्रान् आस्तावश्च चात्वास्तस्य शामित्रस्य आस्ताव-
चात्वालशामित्राः तानपतिष्ठेरन् उदङ्गुखाः उदङ्गुखा इति प्राङ्गुख-

* प्राङ्गावबोऽपेचम ।

करणं प्रत्यावायते सुतो नभोसंमृष्ट इति एतदादिभिर्मन्त्रैः यथा-
संख्येन ॥ १२ ॥

विभुरसीत्याग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्* ॥ १३ ॥

विभुरसीत्यनेन मन्त्रेण आग्नीध्रीयस्योपस्थानं कुर्युः ननु आहव-
नीयमुपस्थायेति प्रकृतमुपस्थानं कस्मादुच्यते उपतिष्ठेरन्निति उच्यते
उदङ्मुखा इति प्रकृतं तस्माभूत् अतः उपतिष्ठेरन्नित्युच्यते कथं
आग्नीध्रीयं गत्वा प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्निति ॥ १३ ॥

तन्मन्त्रेण सञ्चरः सर्वत्र* ॥ १४ ॥

तमाग्नीध्रीयमुत्तरेण सञ्चरः सर्वत्र एतपाद्योगे द्वितीया सर्वत्रेति
न केवलं धिष्णोपस्थाने तमिति निर्द्देशः क्रियते केषाञ्चित् परिश्रिते
भवति केषाञ्चिद्विर्भवति यदि परिश्रिते यदि बहिस्तस्यैवात्तरेण
सञ्चरः ॥ १४ ॥

दक्षिणेनोत्तरयोः सवनयोर्यदा हविर्द्धानमाहवनीयञ्च
पृष्ठक्षोमाय* ॥ १५ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयस्य सञ्चरः उत्तरयोः सवनयोर्यस्मिन् काले हवि-
र्द्धानगमनं भवति आहवनीयपक्ष्णादन्वोऽपि पृष्ठाश्रितो होमः आह-
वनीय एव स्यात् यथा वैराजमिति ॥ १५ ॥

* प्राङ्वायकोऽप्येवम् ।

पूर्वस्थां सदसा द्वारि प्रत्यङ्गुखास्तिष्ठन्तो वक्रिरिति
 चोतुर्धिष्ण्यम्* ॥ १६ ॥

पूर्वस्थां द्वारि कस्य सदसः तिष्ठन्तो वक्रिरित्येतदादिना यक्षुषा-
 चोतुर्धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १६ ॥

श्वात्र इति मैत्रावरुणस्य* ॥ १७ ॥

धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १७ ॥

तुथ उग्निगन्धारिवस्युरिति ब्राह्मणाकं सिस्रभृतीना-
 मृदञ्च* ॥ १८ ॥

तुथ इत्येतदादिभिर्यज्ञभिः ब्राह्मणाकंसिपोढनेद्रहावाकानां
 उदञ्चे धिष्ण्याः तानुपतिष्ठेरन् ॥ १८ ॥

तत्रैव तिष्ठन्तः शुण्धुरिति मार्जालीयम्† ॥ १९ ॥

तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन्तः शुण्धुरित्येतदादिना यक्षुषा मार्जाली-
 यमुपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

ऋतधामेत्यौदुम्बरीम्* ॥ २० ॥

ऋतधामेत्यनेनौदुम्बरीमुपतिष्ठेरन् ॥ २० ॥

* ब्राह्मणायबोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायबो विष्णोऽस्ति ।

समुद्र इति ब्रह्मणः सदनम्* ॥ २१ ॥

समुद्र इत्यनेन यजुषा ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् तत्रैव तिष्ठन्त
इत्येतदनुवर्त्तत एव ॥ २१ ॥

उत्तरेण सद्यो गत्वान्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तोऽहिरिति
प्रजहितम्* ॥ २२ ॥

उत्तरेण सद्यः गत्वा वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अन्तरित्यव्ययं न बहि-
र्वेदी धेतदुक्तं भवति प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तः अहिरिति प्रजहितमुपतिष्ठे-
रन् पात्रोशालोऽग्निः केषाञ्चिद्गार्हपत्यादतिप्रणयनो भवति केषाञ्चि-
दाहवनीयात् यस्मादतिप्रणयनो भवति स गार्हपत्यः योऽन्यः स
प्रजहितः ॥ २२ ॥

अज इति गार्हपत्यम्* ॥ २३ ॥

अज इत्यनेन मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् ॥ २३ ॥

सगरा इति दक्षिणाग्नेरायतनम्* ॥ २४ ॥

सगरा इत्येतदादिना यजुषा दक्षिणाग्नेरायतनमुपतिष्ठेरन् ॥ २४ ॥

कव्य इति दक्षिणां वेद्यन्तम्* ॥ २५ ॥

* दक्षिणाग्नेरायतनम्

कव्य इत्येतदादिना यजुषा महादेवेर्दक्षिणमन्तमुपतिष्ठेत् ॥२५॥

तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वान् समन्वोक्तमाणाः पातमेति* ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नेव देशे तिष्ठन्तः सर्वानाहवनीयादीन् धिष्णान् सम-
न्वोक्तमाणाः पातमित्येतद् यजुर्जपेयः ॥ २६ ॥

एकैकमुपस्थायैतद्भ्रूयुरिति ग्राण्डित्यो बह्वशब्दानेकवत्
कुर्वन्तः ॥ २७ ॥

आहवनीयादारभ्य एकैकं धिष्णमुपस्थायैतद् यजुर्जपेयुरिति
ग्राण्डित्य आचार्यो मन्यते तस्मिन् यजुषि यान् बह्वशब्दान्तानेक-
वत्सनयन्तः प्रयोगन्तु पाहिं माग्नेरैद्रेणानीकेन पिष्टुहि मा नमस्तेऽस्तु
मा मा हिंशेरित्येवमादि ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

रौरुकीणि चेत् कुर्युरादित्यं प्रथममुपतिष्ठेरक्षध्वना-
मिति* ॥ १ ॥

रौरुकीये प्रवचने यानि धिष्ण्यापस्थानयजूष्वास्तातानि यदि-

* ब्राह्मणसंज्ञादप्येवम् ।

† ब्राह्मणसंज्ञादप्येवं किन्तु तेनैतन्न सूत्रद्वयं कृतम् ।

तानि कुर्षुः ततः प्रागाह्वनीयोपस्थानादादित्यन्तावदुपतिष्ठेरन् ऋध्व-
नामध्वपत इत्यनेन मन्त्रेण ॥ १ ॥

आह्वनीयमुपस्थाय तमेवापि जोऽसि जायमान इत्यपि
जोऽसि नवजात इति वा यमग्निमनुप्रहरन्ति तमभिप्रेत्य* ॥ २ ॥

आह्वनीयं पूर्वोक्तेन विधिना उपस्थाय तमेवोपतिष्ठेरन् अपि
जोऽसि जायमान इति अपि जोऽसि नवजात इति वा एतयोरन्य-
तरेण यमग्निन्निर्मथ्य आह्वनीये प्रहरन्ति तमग्निमाभिसुख्येन प्रेत्य
समीपे गत्वा उपतिष्ठेरन् ॥ २ ॥

यदा चात्वालमथोत्करन्तुमुलोऽस्याक्रन्द कृत्वेति* ॥ ३ ॥

यदा यस्मिन् काले चात्वालमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरमुत्करसुप-
तिष्ठेरन् तुमुलोऽस्याक्रन्द कृत्वेत्यनेन मन्त्रेण ॥ ३ ॥

यदा शामित्रमथ यत्रोवध्यन्निखनन्धूवध्यगोहोसि पा-
र्थिव इति* ॥ ४ ॥

यस्मिन् काले शामित्रमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यस्मिन् देशे पशोः
जबध्यन्निखनन्ति तं देशमुपतिष्ठेरन् जबध्यगोहोऽसि पार्थिव
इत्यनेन यजुषा ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायशोऽप्येवम् ।

यदाग्नीध्रीयमथ यत्राच्छावाकआसीनोद्योतर्युपहवमिच्छ-
त्युपहव्योऽसि नमस्य इत्युपहव्योऽसि तनूपा इति वा* ॥ ५ ॥

यस्मिन् काले आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यत्र यस्मिन्
देशे अच्छावाकआसीनः द्योतरि उपहवमिच्छति तं देशमुपतिष्-
रन् उपहव्योऽसि नमस्य इति उपहव्योऽसि तनूपा इति वा एतयोरन्व-
तरेण वा ॥ ५ ॥

यदा ब्रह्मणः सदनमथ सदस्यस्य सदस्योऽसि मल्लिङ्गुच
इति* ॥ ६ ॥

यस्मिन् काले ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् अनन्तरं सदस्यस्य सदन-
मुपतिष्ठेरन् सदस्योऽसि मल्लिङ्गुच इत्यनेन मन्त्रेण सीदन्त्यस्मिन्निति
सदनम् ॥ ६ ॥

यदा दक्षिणं वेद्यन्तमथ प्राजापत्यमसीति पत्नीशाला-
मैन्द्रमसीति सदो वैष्णवमसीति चविर्द्वा नमैन्द्राग्रमसीत्याग्नी-
ध्रीयं वैश्वदेवमसीति वा* ॥ ७ ॥

यस्मिन् काले दक्षिणं वेद्यन्तमुपतिष्ठेरन् ततोऽनन्तरं पत्नी-
शालादीन्याग्नीध्रीयान्ताग्नि आगाराण्युपतिष्ठेरन् यथादिष्टैर्मन्त्रैः,
ननु आग्नीध्रीयस्य पूर्वमेवोपस्थानं छतं तत् किमिदं पुनरादिष्यत-

* प्राजापत्योऽप्येवम् ।

इति अत्रोच्यते, तदाग्नीध्रीयस्य कृतम् इमानि तु पत्नीशाखादीनां
परिश्रितानामुपस्थानानि प्रकृतानि तस्मादाग्नीध्रीयपरिश्रितस्वेद-
मुपस्थानमिति ॥ ७ ॥

अथ तथैव समस्तेन सर्वे स्थ सोम्यासः सर्वे सोमं पिबत
सर्वे सोमस्य पीतिमानशुध्वे पातमेति समानं परम्* ॥ ८ ॥

अथ अस्मात् कर्मणोऽनन्तरं यथापूर्वं समस्तोपस्थानं कृतं तथैव
तेन प्रकारेण सर्वान्ममन्वीचमाणाः सर्वे स्थ सोम्यास इत्येतदशु-
र्जपित्वा अनन्तरं पातमेत्येतदादि पूर्वोक्तं जपेद्यः ॥ ८ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यपरौ द्वारवाह संमृज्य मा मा
सन्ताप्तमिति प्रविशेयुः† ॥ ९ ॥

इदोर्बिधानयोरन्तरेण धिष्णानुपस्थाय अनन्तरं ऋतस्य द्वारौ
स्थ इत्यनेन मन्त्रेण सदसः अपरौ पश्चिमौ द्वारवाह संमृज्य मा मा
सन्ताप्तमित्यनेन यजुषा सदसि प्रविशेयुः सव्यार्जनं शोधनम् ॥ ९ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं गत्वा तस्या उत्तरत उपविशेयुर्नमः
सखिभ्यः इति‡ ॥ १० ॥

* शाखायगेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाखायगेऽधिकमस्ति ।

‡ शाखायगेऽप्येवम् ।

दक्षिणेन प्रदेशेनौदुस्वर्था गत्वा तस्या उत्तरे प्रदेशे लपविशियः
नमः सखिभ्य इत्यनेन यजुषा तस्या इति निर्देशो माभूत् सदस उत्त-
रत इति ॥ १० ॥

पूर्वेण प्रसोतारं प्रतिहर्त्ता गच्छेदेतस्याम्* ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायां धिष्णोपस्थानान्तरायां पूर्वेण प्रदेशेन प्रसो-
तारं प्रतिहर्त्ता गच्छेत् अपरे भ्रुवते एतस्यामित्येतस्यामौदुस्वर्थां
अथमेव नित्यः सञ्चर इति ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायां समुपङ्गयेरन्* ॥ १२ ॥

एतस्यामिति काकालिन्यायेनोभयत्र सम्बध्यते एतस्यां वेलाया-
मस्मिन् काले समुपङ्गयेरन्, ननु एतस्यां वेलायामिति किसर्थमार-
भ्यते अथ समुपङ्गयेरन्नित्यानन्तर्यमिद्धे उच्यते, अथदद्यात्सि पूर्वेण
प्रसोतारं प्रतिहर्तुः गमनं न तस्मिन् समुपङ्गयेरन् धिष्णोपस्थाना-
नन्तरं प्रवेशनकाल एव समुपङ्गयेरन् ॥ १२ ॥

सर्वे सन्नेषु* ॥ १३ ॥

यजमाना उपङ्गयध्वमित्येवोपङ्गानमिति सर्वे यजमानाः सन्नेषु
समुपङ्गयेरन् ॥ १३ ॥

* प्राङ्गायत्रेण सूत्रचयेकेल्लक्षणं ज्ञानम् ।

मियोऽन्यत्र* ॥ १४ ॥

सत्रादन्यत्र मिथः द्वा द्वा समुपकरणम् ॥ १४ ॥

सर्वे यजमानम्* ॥ १५ ॥

सत्रादन्यत्र सर्वे चयोऽपि उद्गातारो यजमानमुपकरणम् उद्गा-
तार उपकरणध्वमिति प्रार्थिताः सन्त उपहृत इत्यनुशां कुर्युरि-
त्यर्थः ॥ १५ ॥

द्वारवाजसम्मार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कुर्युर्द्यदा धिष्णानु-
पतिष्ठेरन्* ॥ १६ ॥

अतस्त द्वारौ स्त इत्येतद्ग्रादारभ्य एतत् सर्वं कुर्युः चावद् यज-
मानसमुपकरणमिति दक्षिण् काले धिष्णानुपतिष्ठेरन्, ननु एतन्
सर्वमिति क्रियर्थं द्वारवाजसम्मार्जनप्रभृतीति सिद्धे उच्यते, उक्तं
अग धिष्णानुपतिष्ठेरन्निति वक्ष्यति च अथ धिष्णानुपतिष्ठेरन्नित्ये-
तस्मिन् प्रकरणे अनुपस्थानं शशिष्ठ इति तद्भिष्टोपस्थानानन्तरं
कर्म अनुपस्थानेन प्राप्नोति सोऽयमाचार्या नियमार्यमारभते
एतत् सर्वं कुर्यादिति कथं अनुपस्थानेऽपि स्वादिति ॥ १६ ॥

याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादाग्नीध्रीयमुपस्थाय पूर्वेण
परिक्रामेत्* ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणसंज्ञाऽप्येवम् ।

यजमानस्य कर्म धाजमानं ब्रह्मणः कर्म ब्रह्मत्वं ते धाजमानब्रह्म-
ने षष्ठुद्गाता मूखेन कुर्यात् तदाग्नीधेयमुपस्थाद्य तस्य पूर्वेषु गच्छेत्
किं विषयं पुनरिदं कर्मोद्गातुः उच्यते आपत्कल्पे ॥ १७ ॥

सादसानुपस्थाय तत एवेक्षमाणः पालीशालान्* ॥ १८ ॥

सादसान् धिष्यन्नुपस्थाद्य सदसि भवाः सादसाः तानुपस्थाद्य
तस्मिन्नेव देशेऽवस्थित ईक्षमाणः पालीशालान् धिष्यन्नुपतिष्ठेत्
पालीशालार्यां भवाः पालीशालाः ॥ १८ ॥

इतरथेतरौ* ॥ १९ ॥

इतरथा इतरौ प्रष्टो पूर्वोक्तेन विधिना धिष्यन्नु उपतिष्ठे-
याताम् ॥ १९ ॥

इति द्वितीयस्य ऋतीया ऋषिणा ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

अतस्य द्वारौ स्य इति पूर्वी द्वारवान्न संमृज्य दक्षिणस्य
पुरस्तादुदङ्मुख उपविशेदिति धानञ्जाप्यः ॥ १ ॥

* माह्वायबोऽप्येवम् ।

† माह्वायबो विभ्रबोऽपि ।

आदद्यान् पात्रीशास्त्रांश्च धिष्णानुपस्त्राय अन्नकारकृतस्य
द्वारौ च इत्यनेन यजुषा पूर्वी द्वारवाङ्ग सदसः संसृज्य दक्षिणस्य
द्वारवाहोः पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदित्येवं धानस्यैः आचार्य
आह ॥ १ ॥

पश्चात् प्रत्यङ्मुख इति श्राण्डित्यः* ॥ २ ॥

पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणस्य द्वारवाहोः प्रत्यङ्मुख उपविशेदित्येवं
श्राण्डित्य आचार्य आह ॥ २ ॥

उक्तो प्रवेशनोपवेशनो† ॥ ३ ॥

प्रवेशनोपवेशनार्थीयि यजुषो पूर्वमेवोक्ते मा मा सन्नाप्त नमः
सखिभ्य इति च ॥ ३ ॥

अद्विकूपथेन गत्वा समस्तोपस्थानप्रवृत्ति समानम् ॥ ४ ॥

याजमानसुक्तं साम्प्रतं ब्रह्मलं विवर्चितं तदुच्यते, अद्विकूपथेन
गत्वा समस्तोपस्थानादारभ्य सर्वाङ्ग समन्वीचमाणाः पातमेत्येतस्मान्
सर्वं समानम् ॥ ४ ॥

दक्षिणाङ्गे तु सदसः पूर्वमुपवेशनं प्रस्तोतुः प्रत्युपवेशनं

* श्राद्धायथे विशेषोक्तिः ।

† श्राद्धाचरोटप्येवम् ।

ब्रह्मोपवेशनेन निरस्तः परावसुरिति दक्षिणाढ्यं निरस्येदा-
वसोः सद्ने सीदामीत्युपविशेत्* ॥ ५ ॥

अथन्तु विशेषः प्रागैकाद्वादुपवेशनात् दक्षिणे प्रदेशे सदस उप-
वेशनं प्रसोतुदुपवेशनं प्रति तच्च ब्रह्मोपवेशनेन, ननु किमिदं ब्रह्मोप-
वेशनेनेति यदा वक्ष्यत्येवोपवेशनम् उच्यते, वक्ष्यत्ययं ब्रह्मणः प्रकरणे
प्रतिपत्तौ धिष्णानुपस्थायोक्तं सदस्युपवेशनमिति निरस्तः परावसु-
रित्यनेन यत्तु वा दक्षिणाढ्यं निरस्येत् आवसोः सद्ने सीदामीत्य-
नेन उपविशेत् ॥ ५ ॥

धूर्भुवःस्वर्गं च सतिर्ब्रह्माक्षं मानुष इत्युक्त्वौदुम्बरीं गत्वा-
पविशेत्† ॥ ६ ॥

उपविशानन्तरम् एतद्यज्ञोर्जपेत् अनन्तरमौदुम्बरीं गत्वा पूर्वो-
क्तेन यत्तुवोपविशेत् ॥ ६ ॥

अनूपविशेतामितरौ ॥ ७ ॥

तसुपविष्टमनन्तरं प्रसोदप्रतिहर्नारानुपविशितां पूर्वोक्तेनैव
यत्तुवा ॥ ७ ॥

* माहात्म्येनेति सूत्रचतुष्टयं ज्ञतम् ।

† माहात्म्योऽप्येवम् ।

स्तेनानुपूर्वेषु सर्वं यथासनञ्चिकीर्षेत्* ॥ ८ ॥

यदि याजमानब्रह्मणे उद्गाता कुर्यात् तदा याजमानं ब्रह्मण-
मौद्गाचमित्यनेनानुपूर्वेषु सर्वं यथासनं उपवेशनादि कुर्यात् ॥ ८ ॥

ग्लायेश्चेदध्यादम्बरीय* ॥ ९ ॥

यदि ग्लायेश्चेदध्यादम्बरीयः सर्वं कुर्यात् ग्लानिरशक्तिः ॥ ९ ॥

सदस्य एवमेव धिष्ण्यानुपनिष्ठन् ब्रह्माण्डमनुप्रविशेद्
ब्राह्मणाङ्गुलिनिं वा† ॥ १० ॥

सदस्य एवमेव यदिदमुद्गादृषां धिष्णोपस्थानमुक्तात्मनेनैव
प्रकारेण कुर्वन् ब्रह्माण्डमनुप्रविशेत् ॥ १० ॥

तेनास्य समुपहवः स्याद्भक्षश्च समानः† ॥ ११ ॥

यदि ब्रह्मण यदि वा ब्राह्मणाङ्गुलिना यस्थानुप्रविष्टः तेन सह
सदस्यस्य समुपहवः स्यात् न केवलं समुपहवो भक्षश्च तेनैव तुल्यः
स्यात् ॥ ११ ॥

बीभक्षेयाताञ्चेन्नानाचमसौ स्याताम्* ॥ १२ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यम् ।

† ब्राह्मण्यबोध्यतेन सूचयं कृतम् ।

यदि बोभस्तेषां नामा चमसो स्यातां बीभत्सा नाम घृषा
स्यातामिति एतावेव चमसो नामा स्याताम् अन्येषां तु सत्यामपि
बीभत्सार्था नैव नामा चमसः स्यात् ॥ १२ ॥

सर्पत्सु न घृण्यं सदः कुर्यात्* ॥ १३ ॥

सवनमंस्यासु सर्पेषु सर्पत्सु अस्मिन्मनेषु न सदस्यः घृण्यं
सदः कुर्यात् ॥ १३ ॥

तस्य दधिभक्षान्नं कर्म* ॥ १४ ॥

तस्य सदस्यस्य दधिभक्षान्नं कर्म भवति नोर्द्धम् ॥ १४ ॥

स निवर्त्तेत सन्नेषु* ॥ १५ ॥

स दधिभक्षतो निवर्त्तेत सन्नेषु सदस्यस्य कथं पुनरेतद्गम्यते यथा
दधिभक्षतो निवर्त्तेत सदस्यस्य न सदस्य एवेति उच्यते सदस्यो हि
सन्नेषु एव आवर्त्तवाः सदस्या इति, ननु नामशुद्धोमान्ममहःसन्ने-
ष्विति सन्नेषु दधिभक्षप्रान्तिरेव गच्छति अशुद्धोमान्मलादन्नाम् अचो-
ष्यते, यदधिभक्षान्नामुक्तो न सदस्यस्य सदस्यस्य हि अविशेषे-
णोक्तं दधिभक्षान्नं कर्म एकाहाहीनसन्नेषु सोऽविशेषवचनप्रान्ति
दधिभक्षः सन्नेषु विशेषवचनेन स निवर्त्तेत सन्नेष्विति ॥ १५ ॥

* प्राञ्जावबोऽप्येवम् ।

विश्वस्थिते सवने पूर्वया द्वारान्तरेण होतुर्धिष्ण्यं
मैत्रावरुणस्य च सञ्चरः* ॥ १६ ॥

विश्वस्थिते अर्द्धसमाप्ते सवने अन्तरेण होतुर्धिष्ण्यं मैत्रावरुण-
धिष्ण्यञ्च गत्वा पूर्वया द्वारा सदोनिज्जमण्यकर्मार्यमेव सञ्चरः ॥१६॥

तद्यथेत् तद्यथेत्* ॥ १७ ॥

तद्यथा गतं एवं सदसि सञ्चरः सिद्धो भवति नान्यत्रयोजनमसि
अस्य स्रपत्यारम्भे ॥ १६ ॥

इति द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

चमसं प्रतिगृह्य प्रस्तोता दक्षिणजरावाधाय दक्षिणेन
पाणिनापिधायासीत्* ॥ १ ॥

धिष्ण्योपस्थानमुक्तम् अन्तरं चमसमुखीर्षांसमथानाहरन्ति अत
उच्यते, चमसं प्रतिगृह्येति चमसव्यक्तिर्ज्ञिति चमसः तच्चमसवन्दीप-

* ब्राह्मणबोध्यवम् ।

मानं प्रतिगृह्य दक्षिणं जरावाधाच्च इक्षिणेन पाणिनापिधायाधीत
अपिधानमाच्छादनम् ॥ १ ॥

उपप्लयमानायामिडायात्मनूप धारयेदनुपप्लवम्* ॥ २ ॥

उपप्लयमानायामिडायात्मनूपमसं इडाङ्गानसमीपे धारयेदनुप-
प्लवम् असूप्लवम् । एष उपप्लवनधर्मः प्राग्घाजमानात् अग्निर्ग
इत्यादि ॥ २ ॥

वषट्कर्तुरनुभक्ष्य सर्वत्र भक्षयेयुर्मिथ उपप्लव † ॥ ३ ॥

* वषट्कर्त्तरि भक्षितेऽस्त्रिंशत्समस्ये ततो भक्षयेयुः स्त्रं चमसं मिथः
अन्वोन्यसुपप्लव्य, ननु वषट्कर्त्ता चमसं भक्षितं ततोऽनुभक्षयेदिति
तद्युक्तं कुतः अन्विति कालापेक्षा न भक्षणप्राप्तिः मिथ उपप्लव्य
इत्येतस्माच्च यस्त्र भक्षणप्राप्तिः स एवोपप्लवं धारणीयः अनुघार्थत्वात्
उपप्लवनस्य सर्वघाज्यान्व केवलं यवनमुखीधानां सर्वेषाञ्चमसानां
एष भक्षणधर्मः ॥ ३ ॥

उक्तात्वा प्रथमः † ॥ ४ ॥

चमसं भक्षयेत् अथैव चमसः प्रक्षोभा प्रथमं प्रतिपन्नः अतोऽस्त्रीवा-

* प्राङ्घाज्यबोटप्लवम् ।

† प्राङ्घाज्ये वेदविषये विज्ञेयोऽस्ति ।

नन्तरं भक्षणं प्राप्नोति अतः आहोद्गाता प्रथम इति कथं भक्षये-
दित्युच्यते ॥ ४ ॥

दक्षिणमनु बाहुन्दण्डं कृत्वा श्येन इत्यवेच्छेन्दविति द्विर-
ल्पं भक्षयेद् यथासवनं कृन्दाऽस्यादिशन्* ॥ ५ ॥

दक्षिणं बाहुमनु समसस्य दण्डं कृत्वा श्येन इत्यनेन यजुषा
अवेक्ष्य सोमम् इन्दवित्यनेन द्विर्भक्षयेदल्पं क्रियाभ्यासे सहस्रमन्त्रः
यद्यस्मिन्सवने कृन्दो यथासवनं गायत्रकृन्दस इति प्रातःसवने त्रिष्टुप्-
कृन्दस इति माध्यन्दिने जगतीकृन्दस इति तृतीयसवने एवमादि-
शन् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्व इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेत सोमरारन्धीति हृदयं
सोमगीर्भिरिति नाभिम्^१ ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वं इत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेत मुखे भवा-
मुख्याः प्राणा इन्द्रियाणि, सोमरारन्धीत्यनेन यजुषा हृदयं सोम-
गोर्भिरित्यनेन नाभिम् अभिमृशेतेति वर्णते ॥ ६ ॥

एवमितरौ कुर्याताम् † ॥ ७ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

^१ प्राङ्गायत्रेनैतेन सूत्रपर्यं कृतम् ।

† प्राङ्गायत्रेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

[२.४.११]

भैरवसूत्रे ।

एवमेव इतरौ प्रसोक्तप्रतिहर्तारौ कुर्यातां ॥ ७ ॥

प्रतिहर्ता पश्चात्* ॥ ८ ॥

अथ तयोः कः क्रम इत्युच्यते, प्रतिहर्ता पश्चात् ॥ ८ ॥

तत् स आप्याययेद्भिमृश्याप्यायस्वेति† ॥ ९ ॥

तं चमसं स प्रतिहर्ता आप्याययेत् भिमृश्या आप्यायस्वेत्य-
नेन मन्त्रेण अयातयामार्थम् अथ सपहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते,
वक्ष्यति सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गाढचमसं भञ्जयेयुः षट् चान्य इति
तेरपि भक्षिते स एवाप्याययेत् प्रतिहर्ता ॥ ९ ॥

सर्वे वैतया गायत्र्या† ॥ १० ॥

सर्वे वा आप्याययेयुः आप्यायस्वेत्येतया गायत्र्या अथैतया गाय-
त्र्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते, संख्यवहारार्थं वक्ष्यति गायत्र्यो
द्विब्रूयुरिति गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति च ॥ १० ॥

नां ततोयसवने द्विब्रूयुः सन्ते पयात्सीति माध्यन्दिने† ॥११॥

* ब्राह्मण्येन रूपद्वयेनैकसूत्रं ज्ञातम् ।

† ब्राह्मण्येन द्वाभ्यामेकसूत्रं ज्ञातम् ।

‡ ब्राह्मण्येनैतेन रूपद्वयं ज्ञातम् ।

तां गायत्रीं तृतीयसवने सोमाप्याद्यने द्विर्भूयः सन्ते यत्राचोत्ये-
तत्सर्वा माध्यन्दिने आप्यायनं हृन्दःसम्पदर्थम् ॥ ११ ॥

गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्यः* ॥ १२ ॥

गायत्र्यैवाप्यायत्येतया सकृदुक्तया अनुसवनमाप्यायनमिति
शाण्डिल्य आह ॥ १२ ॥

द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसः पूर्वयोश्च तृतीयौ[†] ॥ १३ ॥

द्वितीयाश्चमसाः सवनेषु चिन्वपि नाराशंसंज्ञाः पूर्वयोः सवणयोः
प्रथमद्वितीययोस्तृतीयौ च ॥ १३ ॥

तेषामनवेक्ष्य भक्षणमवमैरिति प्रातःसवन और्वैरिति
माध्यन्दिने काव्यैरिति तृतीयसवने[‡] ॥ १४ ॥

तेषां नाराशंसानामनवेक्ष्य भक्षणं यदेतस्मिन् रत्नवेक्षणं एतत्तेषां
न स्यात् अवमैरित्येतदादिभिर्विद्वैरनुसवनं भक्षणैर्दुर्धथाक्रमम् ॥१४॥

पितृभिरिति सर्वज्ञानुसत्परेत् ॥१५॥

* ब्राह्मणसूत्रे विशेषोक्तम् ।

† ब्राह्मणसूत्रेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणसूत्रोऽप्येवम् ।

पितृभिर्भक्षितस्त्रेत्येतद्वादि सर्वभानुसंहरेत् सर्वेषु स्वप्नेषु सर्व-
पक्षेषु अन्येष्वपि मन्त्रेषु पितृशब्दमनुसंहरेत् अथभैक्षे पितृभिरित्ये-
तद्वादि ॥ १५ ॥

प्रत्यभिमर्शने यथाकामी* ॥ १६ ॥

यदेतद्वृत्तं इति मुखात् प्राणानभिमृशतेत्येतद्वादि प्रत्यभिमर्शनम्
एतत् नारायणे कुर्यान्न वा अपरे वर्षयन्ति पितृभिरिति सर्वभानु-
संहरेत् इत्यस्य पितृशब्दस्यानुसंहरेत् प्रत्यभिमर्शने यथाकामी इन्द्र-
शब्दस्य ज्ञाने पितृशब्दं वा कुर्यात् यथाकामतमेवाभिमर्शनं कुर्यात्
सर्वप्राप्तिसतत्कार्यत्वादिश्रुत्य ॥ १६ ॥

प्रथमद्वितीयौ पूर्वयोः सवनयोरप्याययेत् प्रथमं तृतीय-
सवने † ॥ १७ ॥

प्रथमद्वितीयौ चमसौ पूर्वयोः सवनयोः प्रातःसवनमाध्यन्दिनयोः
आप्याययेत् प्रथमञ्चमसं तृतीयसवने आप्याययेत् ॥ १७ ॥

आवर्त्तिषु तृषे प्रतिगृह्य प्रसोता प्रयच्छेद्यथा प्रक्षरम्* ॥१८॥

आवर्त्तिषोत्रेषु तृषे प्रतिगृह्य प्रसोतोद्गात्रे प्रयच्छेत् यथा

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

† प्राङ्गायत्रेनेति च रूपद्वयं ज्ञतम् ।

प्रस्तरं येन प्रकारेण प्रस्तरदानं ब्रह्मन् स्तोत्रायामः प्रशास्त्ररिति प्रस्तोत-
यद्वयं किमर्थमिति चेत् यथा प्रस्तरमित्यनेनैव सिद्धे यदा प्रस्त-
रस्य प्रस्तोतैव सम्प्रदाता अचोष्यते, यदाप्यन्यदुपाकरणद्रव्यं तत्रापि
प्रस्तोतैव प्रयच्छेत् यथा वैरूपोपाकरणे व्यजनमरणी वैराजे
महानाक्षोश्वकामिश्रा आपः महाव्रते वाणः इत्येतदादि ॥ १८ ॥

अनाद्भियमाणयोर्न मन्त्रं जज्ञात्* ॥ १९ ॥

अनाद्भियमाण्यास्तृणयोर्मन्त्रोत्सृजेत् यदा तृणाभ्यामुप-
करणम् ॥ १९ ॥

तथैव जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमन्दीक्षायै तपसो मनसो
वाच इति नाना धानञ्जयो यन्नानन्तराणि चत्वारि † ॥२०॥

तथैव तेनैव प्रकारेणेत्यर्थः यथैव प्रस्तरेण बहिष्पवमाने उक्तं
जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमं दीक्षायै वर्षेनेत्येतदादिभिः नामा वृथ-
गित्यर्थः यत्र यस्मिन्ननन्तराणि चत्वारि स्तोत्राणि एवं धानञ्जय
आचार्य आह ॥ २० ॥

अन्नः सर्वेषां प्रजापतिस्त्वेति* ॥ २१ ॥

* शास्त्रार्थकोट्येवम् ।

† शास्त्रार्थनेनेतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

अदेतत् प्रजापतिश्चेति सर्वेषामनन्तरमाद्यातम् एतत् प्रत्येक-
मनुष्यश्चते दीर्घायै वर्षेन प्रजापतिस्त्वा युनक्तु एवं सर्वेषु ॥ २१ ॥

उत्तरमुत्तरं लुप्येताऽल्पीयःसु* ॥ २२ ॥

अल्पीयःसु स्रोत्रेषु उत्तरमुत्तरं सोमयोजनं लुप्येत यथाग्निष्टोत्रे
नील्युत्तराणि लुप्तानि, अथ किमर्थमिदं सूत्रं आरभ्यते अदा निमि-
त्तापाये नैमित्तिकस्वाप्यपायो भवित्यत्येव उच्यते, सन्नियोगश्चिष्टान्ये-
तानि सोमयोजनानि यत्रानन्तराणि चत्वारोति तत्राकार्क्ष्येण संबन्धः
स्यात्, अथाल्पीयःसु किमर्थमिति चेत् उच्यते प्रकारदर्शनार्थं
कथम् अन्यथापि बहुव्यहस्तस्यैव सोपप्राप्तौ उत्तरमुत्तरं लुप्येत यथा
वैराजेऽग्निमन्वने आह, अभ्यात्मं प्रजननं कृत्वा पिःप्रदक्षिणमभिमन्वे-
द्वायचं हन्तेऽनु प्रजायस्व चैष्टुभं जागतमानुष्टुभं वैराजमिति गौतम
इत्युक्त्वाह अतुर्भिरिति धानञ्चप्यस्त्रिभिरिति चाण्डिष्य इति तथा
महाव्रतासङ्गारोहणं हन्तेऽभिहक्त्वाह वैराजपञ्चमैरिति गौतम-
स्तुर्भिरिति धानञ्चप्यस्त्रिभिरिति चाण्डिष्य इति अथाप्युत्तरमुत्तरं
लुप्येताल्पीयःस्त्रिति ॥ २२ ॥

प्रथमेन वाजपेयसास्त्रो युञ्ज्यात्* ॥ २३ ॥

प्रथमेन मन्वेष वाजपेयसास्त्रः सोमं युञ्ज्यात् ऐश्वरिशास्त्रः

* प्राज्ञावन्वे विज्ञेयोऽस्ति ।

प्रथमेन सोमयोजनं ज्ञानम् इहानन्तर्याद्वितीयस्य प्राप्तिः तस्मा-
भदित्यत आह प्रथमेनेति ॥ २३ ॥

तत्प्रभृतीनि रात्रौ* ॥ २४ ॥

प्रथमप्रभृतीनि रात्रौ सोमयोजनानि भवन्ति षोडशमित्यति-
रात्रे द्वितीयप्रभृतीनि रात्रौ प्राप्नुवन्ति तत्प्रतिषेधार्थमाह प्रथम-
प्रभृतीनि रात्राविति ॥ २४ ॥

तथातिरिक्तास्तोत्रेषु* ॥ २५ ॥

तथैवातिरिक्तस्तोत्रेषु प्रथमप्रभृतीत्येव सन्धेरन्तरस्यान्तचापि
द्वितीयप्रभृतिप्राप्ते तथेत्यक्तम् ॥ २५ ॥

सर्वैरेकैकं यथास्त्रायत् प्राण्डिल्यः* ॥ २६ ॥

सर्वैर्द्विजायै वर्षेनेत्येतदादिभिरेकैकस्मिन् स्तोत्रे यथास्त्रातैः सोम-
योजनं स्यात् यथापाठमित्यर्थः यथास्त्राद्यग्रहणं विद्वत्तैर्माभूदिति ॥ २६ ॥

आवर्तिन्यायः सन्धौ* ॥ २७ ॥

आवर्तिस्तोत्रेषु यो न्यायः सोमयोजनादीनां स सन्धौ स्यात् कुतः
सन्धयः परास्त्रासन्धेः ॥ २७ ॥

* आस्त्रायत्तौष्यम् ।

उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्* ॥ २८ ॥

उपवसथ्येऽहनि चतुर्दश्यां समाप्तानं न कुर्युः क पुनः समाप्तानं प्राप्त-
मुपवसथ्येऽहनि निविध्यत इति उच्यते, श्लोकगतस्य साक्षः पाञ्चविधे
भक्तिव्याचार्याणां अनेकधा प्रतिपत्तिः तद्यथादावेकः कल्पोनाङ्गीकृ-
यते तदा श्लोककाले भक्तीः प्रति अन्याऽन्येन विप्रतिपत्तिः स्यात् च
चान्यायः तदेवं माभदित्यत अदावेवाङ्गातुः कल्पो य इष्टः स सम्प्रति-
पत्तव्यः अतोऽर्थं समाप्तानमादावेव कर्त्तव्यं स्यात् तस्मै उपवसथ्येऽहनि
प्रतिषेधः ॥ २८ ॥

इति द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रक्षोता तु कुशाः कारयेद् यज्ञियस्य वृक्षस्य खदिरस्य
दीर्घसन्धेयके प्रादेशमानीः कुशाः पृष्ठास्त्वक्तः समामञ्जतो-
ऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमानीः प्रक्षालाद्याः कारयित्वा गन्धैः प्रलिप्य

* माञ्जानस्योऽप्येवम् ।

सर्पिषा सचेध्वेके वैष्टुतेन वसनेन परिवेष्ट्य शौमशाणकार्पा-
शानां केनचिदुपर्यैदुम्बर्था वासयेत्* ॥ १ ॥

कर्मेष्ट्यसुक्तं उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्निति किन्तु प्रसोता तु
कुशाः कारयेत् तुम्बर्था त्रिषेणार्थः उपवसथ्यएवाहनि प्रसोता कुशाः
कारयेत्, कारयेदित्यन्यं कुशानां कर्त्तारं ज्ञायति, यज्ञियस्य वृक्षस्य
यज्ञमर्हतीति यज्ञियः यज्ञियस्य वृक्षस्येत्यवयवलाक्षणा षष्ठी खदिरस्य
दीर्घसचेध्वेके एके आचार्या मन्यन्ते दीर्घसत्रेषु खादिर्यः कुशाः स्यु-
रिति किं कारणं दाहप्राधान्यात् प्रादेशमाचीः प्रादेशप्रमाणाः कार-
येत् कुशप्रष्टास्वप्नः आहतिरुच्यते त्वचं प्रति कुशप्रष्टाः स्युः समा मज्जतः
मज्जां प्रति समाः स्युः अङ्गुष्ठपर्वप्रथुमात्रीः प्रथुलेनाङ्गुष्ठपर्वमात्राः
स्युः प्रज्ञातायाः कारयित्वा प्रज्ञातानि अयाणि यथा भवन्ति तथा
कारयेत् ननु कारयित्वा किमर्थं यदा प्रसोता तु कुशाः कारयेदिति
प्रकृत एव करणे उच्यते प्रणाशे कुशानां भङ्गे वा पुनरन्याः कार-
यित्वा प्रयुञ्जीत नान्यत् प्रायश्चित्तमस्ति गर्भैः प्रसिष्य कुशाः सर्पिषा
सचेध्वेके एके आचार्याः सत्रेषु सर्पिषा प्रलेपं मन्यन्ते वैष्टुतेन वसनेन
परिवेष्ट्य विष्टतीषु योजितं वैष्टुतं तेन वाससा सर्वतो वेष्टयित्वा
शौमशाणकार्पाशानां केनचित् क्षुमायाः विकारः शौमं शण्डस्य
विकारः श्राणं कार्पाशानां विकारः कार्पाशम् एतेषां वाससानेकेन
वेष्टयित्वा शौदुम्बर्थाः सादस्याः शास्ताया उपविष्टादासयेत् ॥ १ ॥

* शास्त्रायगेनेतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्, तत्र विश्वेष्टोऽप्यस्ति ।

ताए शोभते कुशैरुद्धीर्षैर्वैष्टयित्वैवजातीयैव वसनेन
प्रदक्षिणमूर्द्धदेशेन परिवेष्ट्य स्पृष्टोऽनपश्रित उद्गायेत्* ॥ २ ॥

तामौदुम्बरीं च एव शोभत इत्येवं हवते तस्मिन् भूते शोचकाले
कुशैरुद्धीर्षैर्वैष्टयित्वैवजातीयैव वसनेन यज्जातीयं वैष्टुतं प्रदक्षिण-
मूर्द्धदेशेन परिवेष्ट्य प्रदक्षिणमिति निधमः क्रियते न प्रसव्यम् ऊर्द्ध-
देशेन नाधोदेशेन परिवेष्ट्य सर्वतो वैष्टयित्वा स्पृष्टः अनपश्रित उद्गा-
येत् वक्ष्यति कारणं धिष्णोऽयं भवति न धिष्णमासादयेदिति ॥ २ ॥

धृष्टमपश्रयेतेत्येको[†] ॥ ३ ॥

धृष्टं प्रगल्भं स्वल्पमित्यर्थः अपश्रयेत इत्येके तावता ऋपश्रय-
णार्था इयं भवतीभिः सपव तदूर्जश्रित इति ॥ २ ॥

शोष्यमाणानां मध्ये वैष्टुतं वसनं प्राक्समासं वोढ्वक्ष-
मासं वा उपरिदशमास्तीर्य्य प्रस्तोता कुशा विदध्यात् प्रस्ता-
वान्नेषु † ॥ ४ ॥

शोष्यमाणानामिति प्रत्युपस्मिन्नं कालं ज्ञापयति शोष्यमाणानां

* भास्त्रायकोऽप्येवम् ।

† भास्त्रायके विश्वेकोऽस्ति, अधिकोऽप्यस्ति ।

‡ भास्त्रायकोऽधिकमस्ति ।

सोचकर्तृणां मध्ये विष्टुतिप्रयोजनं वसनं द्विगुणं कृत्वा प्राक्प्रमाणं वा
 देवान्नापाशान्तयोः संश्लेषः समासः तं समासं प्राक्प्रमाणं उदङ्मुखं वा
 कृत्वा उपरिदशमास्तोर्यं प्रस्ताता कुशाणां विन्यासं कुर्यात् प्रस्ता-
 वान्नेषु ॥ ४ ॥

आद्येऽनेकप्रस्तावेषु* ॥ ५ ॥

अनेकप्रस्तावेषु सामसु महादिवाकीर्त्तिलान्दमहागाद्यादिषु
 सामसु आद्ये प्रस्तावे कुशाः प्रास्थापयेत् ॥ ५ ॥

उदगग्रं प्रथमं विष्टावं प्राक्प्रस्थं प्रत्यग्वा* ॥ ६ ॥

उदगगामिः कुशाभिः प्रथमं विष्टावं विदध्यात् प्रागपवर्गं प्रत्य-
 गपवर्गं वा ॥ ६ ॥

तं पश्चिमेन मध्यदेशेनोदक्प्रस्थं प्रागग्रं प्रत्यग्वा* ॥७॥

तस्य प्रथमस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे द्वितीयं विष्टावं विदध्यात्
 उदक्प्रस्थं प्रागग्रं प्रत्यगग्रं वा ॥ ७ ॥

तं पश्चिमेनोदगग्रं प्रत्यक्प्रस्थमेवं विष्टाः पर्याया उक्त-
 रोत्तराः † ॥ ८ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

† प्राङ्गायत्रेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्य द्वितीयस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे द्वितीयं विष्टावं विदधात्
 एवमेकः पर्यायो भवति तस्य प्रथमस्य पर्यायस्य उत्तरे प्रदेशे द्वितीयः
 तस्याप्युत्तरे द्वितीयः, ननु किमिदं बज्रवचनम् एवं विधाः पर्याया
 उत्तरोत्तरा इति यावत् यावता उक्त एकः पर्यायः अन्यौ ही विधेया
 उच्यते, बज्रवचनं चतुष्टोमार्थं वक्ष्यति चतुष्टोमयोश्चतुष्यर्थाया इति
 सन्धौ च पञ्चदशादिषु स्रोत्रेषु नानापर्यायविष्टावाः स्युः ॥ ८ ॥

पर्यायविष्टावान्मन्द्ध्यात्* ॥ ९ ॥

पर्यायांश्च विष्टावांश्च मन्द्ध्यात् संघतान् कुर्यात् संलग्नान्
 कुर्यात् ॥ ९ ॥

पर्यायादिषु चिंकारेण स्तवीरन् † ॥ १० ॥

पर्यायस्यादौ चिंकार्य स्तवीरन् ननु तत् किमिदमारभ्यते यदा
 प्रतिपर्यायं चिंकार आस्नात एव ब्राह्मणेन तिसृभ्यो चिंकारोतीत्येव-
 मादि, उच्यते हतपर्यायेषु स्रोत्रेषु तदास्नातम् अहतपर्यायेषु चतु-
 ष्यर्थायादिषु च संग्रहः स्थापयेवस्मारभ्येत ॥ १० ॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैवेति शंसितारमीक्षेन* ॥ ११ ॥

स्रोत्रस्य उत्तमां स्रोत्रायां प्रस्तुत्य प्रस्तावं इत्था प्रस्तोता एवेति

* ब्राह्मणाय चिंकारोऽस्ति ।

† ब्राह्मणाय चोऽप्येवम् ।

शुवनं शंसितारमोक्षते कालप्रज्ञापनार्थं षोडश्याम् उत्तमं प्रतिहारं
प्रत्याह्वयन्तीति श्रुतेः तत्प्रज्ञापनार्थं तद्यथैषोत्तरमेवेति ॥ ११ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनम्* ॥ १२ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीत्येतद् यष्टुः यजमानवाचनभावनिस्सोत्रेषु ॥१२॥

सवनसंस्थासु प्रशास्त्रोक्तो यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य
पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बह्विर्वेदि मूत्रं कुर्युः* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सवनसमाप्तिस्वित्तरथः प्रशास्त्रा सर्पतेत्युक्तः यथेतं
यथागतं इक्षिणेनौदुम्बर्था गत्वा अपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमया
पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बह्विर्वेदि मूत्रं कुर्युः वेदेर्दिः मूत्रं कुर्युः यदि
मूत्रिताः स्युः न नियमः अवधिरुपदिश्यते मूत्रोच्चारयोः अप-
किमर्थं बह्विर्वेदीति श्रुतः संशयः यथान्तर्वेदिमूत्रोच्चारयोः क्रिया
स्वादिति उच्यते, बह्विर्वेदिग्रहणं देवप्रकर्षार्थं न वेदेः समीपदेशे
प्रहृष्टे स्वादिति अथ बह्ववचनं किमर्थं सवनसंस्थास्विति यदा प्रातः-
सवनमाध्यन्दिनयोरेव सवनयोः सर्पणं भवति तृतीयसवनसमाप्तौ नि-
सर्पणं तत् किमिदं बह्ववचनमिति उच्यते, एतदर्थं बह्ववचनं क्रियते
सवनसमाप्तौ संस्थासु चेति कथं संस्थासमाप्तौ च सर्पणं स्वादिति
अथा अतिरात्रे अग्निष्टोमान्ते सर्पणम् उक्थेषु तच्छब्देषु च समाप्ते-
सर्पणं ज्ञातं बोद्धविति श्रुते अतुष्टो सर्पणम् अतोर्थाप्यप्येवमेव ॥१३॥

* प्राज्ञापयन्तीत्येवम् ।

वाचं यच्छैर्युर्वावदुदक्वाः स्युः* ॥ १४ ॥

उदकमर्हतीत्युदक्वाः यावदकतशौचाः स्युस्वावदाग्यमनं कुर्युः
आ उपस्यर्शनात् ॥ १४ ॥

एतन्मृगतोर्थम्* ॥ १५ ॥

यदेतदुक्तं पश्चिमेनाग्नीध्रीयमिति एतस्य संज्ञेयं मृगतोर्थमिति
मार्गतामेतत्तीर्थं यद्यर्धिनो भवन्ति निर्गमने अन्ये भवते मृगतोर्थ-
मिति उक्तम् आद्याम्यान् पशून् लभन्ते आरण्यान् मृजन्तीति तदार-
ण्यानां पशूनामनेनोत्सर्जनमिति ॥ १५ ॥

तेन न भूयः शम्यापरासाद्गच्छेयुः* ॥ १६ ॥

तेन मृगतोर्थेन निष्क्रम्य शम्यापरासात्परतो न गच्छेयुः ॥ १६ ॥

यो भूयो जिगमिषेदाप्रानेन स गच्छेत्* ॥ १७ ॥

शम्यापरासात् परतो यः प्रकृष्टतरं देशं गन्तुमिच्छेत् आप्रानेन
तोर्थेन निष्क्रम्य स गच्छेत् ॥ १७ ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठोऽध्यायः ।

* प्राच्यायबोधयेवम् ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेनोत्तरयोः सवनयोरिति
गौतम शाण्डिल्यायनौ* ॥ १ ॥

उक्तं सवनसंस्थानसु प्रशास्त्रोक्ता यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमे-
नाग्नीध्रीयं वहिर्वेदि मूत्रं कुर्युरिति तद्यदि तावन्निष्क्रमणानन्तरं
मूत्रोच्चारे कुर्वन्ति ततः कृतशौचा आचान्तोदकाः यदिदमादेश्यते
तत् कुर्युः अथ मूत्रोच्चारे नैव कुर्युः तदा यथाक्तेन विधिना निष्क्रम्या
थानन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेन उक्तं तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वाश्च
मन्त्रोक्तमाणाः पातमेति एतत् समस्तोपस्थानम् अनेनोत्तरयोः
सवनयोरुपतिष्ठेरन् एवं गौतम शाण्डिल्यायनावाचार्यावाहतुः ॥ १ ॥

सर्वेणोति धानञ्जप्यः † ॥ २ ॥

आहवनीयोपस्थानादारभ्य प्रत्येकं सर्वेण धिष्ण्युपस्थानविधिना
उपतिष्ठेरन्निति धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २ ॥

अनुपस्थानं शाण्डिल्यः † ॥ ३ ॥

न उपस्थानमनुपस्थानं एतस्मिन्नेव काले शाण्डिल्य आचार्याऽनुप-
स्थानं मन्यते ॥ ३ ॥

* ब्राह्मण्यखेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यसौख्येवम् ।

एवमेव निष्क्राम्य पृथक् स्तोत्रेभ्यः समस्तेनोपतिष्ठेरन्यान्यू-
द्धमुक्थेभ्यः* ॥ ४ ॥

एवमेव निष्क्राम्य यथासवनसंस्थासु इत्युक्तम् पृथक् स्तोत्रेभ्यः
पृथक्त्वात्वेत्यर्थः तदर्थं समस्तेनोपतिष्ठेरन् यान्यूद्धमुक्थेभ्यः कतमानि
पुनस्तानि पृथक्स्तोत्राणि यदर्थमिदमुच्यते यथा षोडश्यां वाजपे-
यसामार्थं वोक्तमेवं सर्पणं संस्थास्त्रिति वक्ष्यति च पर्यायेभ्यस्तु रात्रे-
रिति उच्यते, यथा षोडश्यां तथातिरिक्तस्तोत्रेषु च स्तोत्राद्य
स्तोत्राद्य सन्ध्यर्थं सर्पणं स्यादिति ॥ ४ ॥

पर्यायेभ्यस्तु रात्रेः* ॥ ५ ॥

रात्रौ तु पर्यायादौ सर्पणं स्यादिति न पृथक् स्तोत्रेभ्यः एत-
दर्थं तुल्यम् ॥ ५ ॥

यथासनमुपविश्य प्रक्षोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्य-
न्दिने* ॥ ६ ॥

धिष्ठोपस्नानानन्तरं द्वारबाहुसंमार्जनप्रभृति सर्वं कृत्वा यदस्य
समासनं तस्मिन् यत्तुषोपविश्य प्रक्षोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्यन्दिने
कर्मार्यसुक्तम् एतत् सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति ॥ ६ ॥

* माहायजोऽप्येवम् ।

ऊन आदित्यग्रहे प्रतिहर्ताभवे* ॥ ७ ॥

ऊते आदित्यग्रहे प्रतिहर्ता हविर्द्धानं गच्छेत् आर्भवे कर्मार्थम् ॥७॥

उभयत्र सर्वे सत्रेषु* ॥ ८ ॥

उभयोः पवमानयोरुत्तरयोः हविर्द्धानं गच्छेयुः सत्रेषु सर्वउद्गा-
तारो यजमानत्वात् ॥ ८ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्धिष्ण्यविहरणे मार्जालीयत् हरन्तः
पश्चिमेन यजमानत् हत्वा तेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ ९ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्मध्यन्दिनार्भवयोर्धिष्ण्येऽग्निविहारे मार्जाली-
यमग्निं हरन्तः पश्चिमेन यजमानस्य हत्वा तेनैव पुनर्नयेयुः श्रव्य-
वाचार्थम् उद्गाढृषामनेन कर्मणा कः सम्बन्ध इति चेत् उच्यते उक्तं
याजमानब्रह्मले चेदुद्गाता कुर्यादिति तत्र सम्बन्धः ॥ ९ ॥

मध्यन्दिनेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य भक्षयेयुः समुप-
ह्रय दधिक्रावण इति* ॥ १० ॥

मध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य एकदेशं भक्षयेयुः
सर्वे समुपह्रय न मिथः दधिक्रावण इत्येतयर्था ॥ १० ॥

* शाखायबोऽप्येवम् ।

तस्या उत्तमं पदं दशमेऽहन्यभ्यस्येयुः* ॥ ११ ॥

तस्या ऋचः दशमेऽहनि सात्रिके उत्तमं पदं अभ्यस्येयुः पुनर्ब्रूयुः
अनुष्टुप्पारोक्षार्थम् अथ तस्या इति किमर्थं प्रकृतैव सा उच्यते दश-
मेऽहनि तार्क्षीयसवनिके दधिभक्ते तस्या ऋचः उत्तमाभ्यासः स्यात्
हेतुसमत्वात् तन्माभृदिति ॥ ११ ॥

पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदस्य दक्षिणा नयेयु-
स्तीर्थेन* ॥ १२ ॥

पूर्वेण पत्नीशालां गमयित्वा आग्नीध्रीयसदस्यारन्तरेण दक्षिणा
नयेयुः आप्रानेन तीर्थेन ॥ १२ ॥

सर्वासान्देवस्य त्वेति पुरस्ताज्जपः* ॥ १३ ॥

सर्वासां दक्षिणानां देवस्यत्वेत्येतदादि मन्त्रः पुरस्ताज्जपः स्यात्
नतु सर्वासामिति किमर्थं दक्षिणानामिति बहवचनत्वात् सिद्धेः
उच्यते, उक्तं पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाग्नीध्रीयं सदस्य दक्षिणा नयेयु-
स्तीर्थेनेति, अनुष्ठमाने एतस्मिन्ननेन दक्षिणापथेन नयनं यासा-
न्नासाभेवैष पुरस्तात् स्यात् नान्यासामिति तन्माभृदित्यत आरभ्यते
सर्वासामिति कथं यास्य न नोद्यन्ते सर्वासाभेव पुरस्ताज्जपः स्यादिति

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

यथा निमित्तं धान्यपल्यम् उदीचीमुद्गात्रे मुखेभ्यो घामवरान्दद-
तोत्येतदादि ॥ १३ ॥

वरुणस्त्विति यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात्* ॥ १४ ॥

वरुणस्त्वित्येतदादि यजुर्जपित्वा यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात् यथा
दक्षिणाया देवतां नाम्नेद्विश्य यथा वरुणायाश्चमिति ॥ १४ ॥

यथाजाति मृगान्* ॥ १५ ॥

प्रतिगृह्णीयादिति वर्त्तन्ते या यस्य जातिस्त्नामाद्विश्य यथावयवे
मृगमिति ॥ १५ ॥

अप्राणञ्च † ॥ १६ ॥

अप्राणञ्च यद्द्वयं ऽञ्च यथाजाति प्रतिगृह्णीयात् न प्राणिति
तदप्राणम् अनिन्द्रियमित्यर्थः ॥ १६ ॥

पुंवन्मिथुनान्यन्यत्राजाभ्यः* ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणे विशेषीरस्ति ।

पुंस्त्रिभुवनानि गृहीयात् यथा अश्वश्चाश्वो चाश्वौ पुरुषस्य पुरु-
षो च पुरुषौ अन्यत्राजाभ्यः अजास्तु मिथुनधर्मेण न प्रतिगृहीयात्
नानादेवतात्वात् अन्यैवाजाया देवता अन्यैवाजस्य अग्नयेऽजम् अग्नि
षोमाभ्यामजामिति ॥ १७ ॥

तेन क इदमित्युपरिष्ठाञ्जपः* ॥ १८ ॥

सावित्रादेर्दक्षिणाप्रतिग्रहमन्त्रस्य तेनामृतत्वमशीथ क इदं कस्मा
अदादित्युपरिष्ठाञ्जपः ॥ १८ ॥

तत्रोच्चापादीनि त्वा देवि दक्षिणेऽद इति च यत् तत्
स्यात् तेन दात्र इदमाविशैतत् इति च भुञ्जतीति च भूया-
द्विःसीरिति च † ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन् दक्षिणाप्रतिग्रहे ऊच्चापादीनि ऊहमापद्यन्ते
ऊच्चापादीनि ऊहित्वं व्यक्तिवचनैः का व्यक्तिः खोपुंनपुंसकादि-
वचनमेकत्वद्वित्वबहुत्वानि ननु अधिल्लते मन्त्रे तत्रेति किमर्थम्
उच्यते, ऊहनित्यतादर्शनार्थं तत्र तस्मिन् मन्त्रे सति ऊहमेतान्या-
पद्यन्ते त्वां देवि दक्षिणे अद इति च यत् तत् स्यात् तेन दाचे

* माहायजोऽप्येवम् ।

† माहायजनेति न सूत्रद्वयं कृतम् ।

इदं आविश एतत्ते इति च भुञ्जतीति च भूयात् हिंसिरिति च
 जज्ञे वक्ष्यते देवस्य त्वा देवस्य वां देवस्य वः, वरुणस्त्वा नयतु देवि
 दक्षिणे, वरुणे वां नयतु देव्यौ दक्षिणे वरुणे वो नयतु देव्यो
 दक्षिणः वरुणायाश्चं वरुणायाश्चौ वरुणायाश्चान् वरुणायाश्चे वरुणा-
 याश्चः, तेनामृतत्वमशीय ताभ्याममृतत्वमशीय तैरमृतत्वमशीय
 तथामृतत्वमशीय ताभ्याममृतत्वमशीय ताभिरमृतत्वमशीय, वयः
 शब्दस्य भूयाच्छब्देन सह सामानाधिकरणं तद्यद्यप्ययं जज्ञपदेषु
 न परिसंख्यातः तथाप्युद्दिष्टव्यः भूयाच्छब्देन सामानाधिकर-
 ण्यात् वयोदात्ते भूयात् वयसी दात्ते भूयास्तां वयांसि दात्ते
 भूयासुः वयोदादृभ्यां भूयात् वयसी दादृभ्यां भूयास्तां वयांसि
 दादृभ्यां भूयासुः वयोदादृभ्यो भूयात् वयसी दादृभ्यो भूयास्तां
 वयांसि दादृभ्यो भूयासुः, क इदं कस्मा अदात् क इमे कस्मा
 अदात् क इमानि कस्मा अदात् क इमं कस्मा अदात् क इमौ कस्मा
 अदात् क इमान् कस्मा अदात् क इमां कस्मा अदात् क इमे कस्मा
 अदात् क इमाः कस्मा अदात्, समुद्रमाविशत् समुद्रमाविशतां
 समुद्रमाविशन् द्विवचनबहुवचनयोर्लङ् आदेशात् सूत्रविधानात्,
 कामैतत्ते कामैते ते कामैतानि ते कामैष ते कामैतौ ते कामैते ते
 कामैषा ते कामैते ते कामैतास्ते, कामाय भुञ्जती भुञ्जत्यौ भुञ्जत्यः
 मा मा हिंसीः मा मा हिंसिष्टम् मा मा हिंसिष्ट ॥ २८ ॥

अश्वरथञ्चेद्दद्यात् पूर्वैणाग्नीध्रीयमवस्थाप्य पुरस्ताज्जपं
 जपित्वा दर्भमुष्टिनाश्वमुखानि संमृज्याद् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्वः

नामभ्यामेकैकस्याश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरुदक्स्यस्थमिति धा-
नञ्जप्यः* ॥ २० ॥

यद्यश्चरथं दद्याद् वज्रमानः तमश्चरथमुज्जाता आम्रोत्रोयस्य
पूर्वं प्रदेशे समीपे स्थापयित्वा पुरस्ताज्जपञ्चपित्वा पुरस्ताज्जप उक्तः
देवस्य त्वेति दर्भमुष्टिनाशसुखानां संमार्जनं कुर्यात् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्व-
नामभ्यां एकैकस्याश्वस्य अश्वोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरश्वनामभिः उद-
कं स्रन्दक्षिणोपक्रमम् एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २० ॥

धुर्यैः प्रथममित्यपरम् † ॥ २१ ॥

धुरि युक्तौ धुर्यै अश्वौ तौ प्रथमं संस्कर्यादित्यपरं विधानम् ॥२१॥

दक्षिणं पूर्वम् † ॥ २२ ॥

दक्षिणस्यान्धुरि योयुक्तस्तं पूर्वं संस्कर्यात् पश्चाद्त्तरमिति ॥२२॥

तथा प्रष्टी † ॥ २३ ॥

यथा धुर्यै तेनेव क्रमेण प्रष्टी संस्कर्यात् पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्टी ॥२३॥

सर्वाण्येकैकस्मिन् उदक्स्यस्थमिति शाण्डिल्याः † ॥२४॥

* शाङ्खायकेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शाङ्खायकोऽप्येवम् ।

सर्वाण्यश्वनामानि अष्टावपि एकैकस्मिन्नश्वे प्रयुञ्जीत दक्षिणा-
दारभ्यानन्तर्येण उदकसंख्यमिति श्राण्डित्य आचार्य आह ॥ २४ ॥

सवाण्येकस्मिन्सूष्णीमिनराणीत्यपरम्* ॥ २५ ॥

सर्वैरष्टाभिरश्वनामभिरेकाश्वस्य दक्षिणस्य सुखं संसृज्यात् सूष्णी-
मिनराणि संसृज्यात् उदकसंख्यमेव इत्यपरं विधानम् ॥ २५ ॥

एतान्येवाश्वान्तरेष्वश्वतरीषु च यथार्थमूहेत्* ॥ २६ ॥

एतान्येवाश्वनामानि अश्वानु अश्वतरेषु च अश्वतरीषु च यथार्थं
मूहेत् यद्यथाभिर्युक्तः स्यात् अश्वतरेषु अश्वतरीभिर्वा तत्र तत्र
यथासम्भवमूहेत् ऊह उच्यते अश्वसि अश्वसि मयसि हयसि
वाजिन्यसि सन्निन्यसि वृष्यसि अश्वत्यसि इति अश्वतरेऽसि शेषाण्य-
श्ववत् अश्वतरेषु शेषाण्यश्ववत् ॥ २६ ॥

त्रिभिस्त्रेदृङ्गान्येकस्मिन्नङ्गानि द्वयोर्द्वैधन्वयोः* ॥ २७ ॥

त्रिभिस्त्रेयुक्तो भवति अङ्गान्येकस्मिन् प्रयुञ्जीत अङ्गानि द्वयोः द्वे द्वे-
नामनो पूर्वोक्तेनैव क्रमेण द्वैधन्वयोः यदि द्वाभ्यां युक्तो भवति तदा
द्विधा नामानि विभज्य युञ्जीत पूर्वोक्तेनैव क्रमेण ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आदित्यानामिति रथशिर आलभ्य जपेत्* ॥ १ ॥

आदित्यानामित्येतच्छुः रथशिर आलभ्य जपेत् शिरःप्रवृत्ती-
रथकारेभ्यो ज्ञेया ॥ १ ॥

यद्रथ्यं स्यादायोरिति चर्मण्यं प्रतिगृह्णीयात् † ॥ २ ॥

रथस्त्रे रथ्यं यत्किञ्चिद्रथाङ्गं चर्मण्यं चर्मणा निवृत्तं चर्मण्यं
तदायोद्धेत्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥

नक्षत्राणामित्यस्थिमयम् † ॥ ३ ॥

यदस्थिमयं रथ्यं तन्नक्षत्राणामित्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ ३ ॥

सूर्यस्त्रेत्ययो लोहे † ॥ ४ ॥

सूर्यस्त्रेत्यनेन यजुषा कार्पायसं यत्स्यात् रथ्यं तादृजरजतकार्पा-
रौतिकादिभ्यो लोहेभ्यो निवृत्तं तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ ४ ॥

शिरण्यञ्च † ॥ ५ ॥

* प्राञ्जायबोध्यैवम् ।

† प्राञ्जायबेन चतुर्भिरेकसूत्रं कृतम् ।

अनेनैव मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयात् यद्रथं वक्ष्यति हिरण्यमिति
जातरूपं प्रतिगृह्णीयादिति मन्त्रान्मानसामर्थ्यादेतस्मिन् क्रमेण
द्रव्यदेवतोपदेशः कृतः प्रतिगृहविधिस्तु प्रकरणे एव वक्ष्यते साम्प्रतं
रथशिर आलभ्यानन्तरम् ॥ ५ ॥

दक्षिणेन रथं गत्वा रथन्तरमसीति दक्षिणं चक्रमाल
भेत्* ॥ ६ ॥

दक्षिणेन रथस्य गत्वा रथन्तरमसीत्यनेन यजुषा दक्षिणं चक्र-
मालभेत् ॥ ६ ॥

वामदेव्यमसीत्यधिष्ठानम्* ॥ ७ ॥

वामदेव्यमसीत्यनेन यजुषा अधिष्ठानमालभेत् रथमारुह्य रथी
यत् स्थानमधितिष्ठति तदधिष्ठानम् ॥ ७ ॥

वृहदसीत्युत्तरं चक्रम* ॥ ८ ॥

वृहदसीत्यनेन यजुषोत्तरं चक्रमालभेत् ॥ ८ ॥

अङ्गान्यङ्गू इति चक्रे एव संमृज्यात्* ॥ ९ ॥

अङ्गान्यङ्गू इत्यनेन यजुषा चक्रयोः संमार्जनं कुर्यात् एवेति
प्रवृत्तावधारणं क्रियते ॥ ९ ॥

* शास्त्रायनीऽप्येवम् ।

वैश्वानर इति दक्षिणेन प्रादेनारोचेत्* ॥ १० ॥

वैश्वानर इत्यनेन यजुषा दक्षिणेन पादेन प्रथममारोचेत् ॥१०॥

आरूक्ष्य जपेद्भिदैषत इति* ॥ ११ ॥

उभाभ्यामारूक्ष्य गिदैषत इत्येतद् यजुर्जपेत् ॥ ११ ॥

कृशति मव्यानभीष्टुनायक्तेत्* ॥ १२ ॥

कृशित्यनेन यजुषा घो रथस्य मध्ये पार्श्वेऽस्मै तयोरश्मिनायच्छेत्
आयतान् कुर्यात् रश्मिनिति वज्रवचनमुभयतो रश्मयोभवन्ध-
यानाम् ॥ १२ ॥

दासेति दक्षिणानवगृह्णीयात्* ॥ १३ ॥

दासेत्यनेन यजुषा दक्षिणयोरश्वयोरश्मिनावगृह्णीयात् श्व-
यवृषमाचं नात्यन्तं गच्छेत् ॥ १३ ॥

अवरूक्ष्य सकृदारुणमुक्त्वा यथा देवतमादिभ्योपरिष्ठा-
क्खपं जपेदिति गौतमः* ॥ १४ ॥

अवतीर्थ रथात् मरुदारुणं यजुरुक्त्वा यथादेवतमादिभ्य

* ब्राह्मणयोगोपेयम् ।

उक्तं वायोरिति चर्मण्यं प्रतिशृङ्खोवादित्येतदादि द्रव्यानामशानं
रथस्य गौतम आचार्य आह* ॥ १४ ॥

संमार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कृत्वा विमुच्य नाना पुरस्ताञ्ज-
पोपरिष्ठाञ्जपौ वारुणमश्वेभ्यो रथाय चेति धानञ्जप्य † ॥ १५ ॥

संमार्जनप्रभृत्यवरोहणान्तं एतत् सर्वं कृत्वा विमुच्यश्वौ नाना
एकैकस्मिन् द्रव्ये पुरस्ताञ्जपोपरिष्ठाञ्जपौ भवेतां वारुणन्तु यत्
अश्वार्थमेव स्याद्रथार्थञ्चेति एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ १५ ॥

ग्लायेच्चेद् यथासनं व तत् सर्वं जपेत् † ॥ १६ ॥

घघेतत्कर्म नोत्सृष्ट्यथादेशं कर्तुं तदा औदुम्बर्यामेवोपविष्ट एतत्
सर्वं जपेत् ॥ १६ ॥

पृथ्यञ्चेद्दद्यात् प्राग्वारुणादश्वनामानि जपेत् † ॥ १७ ॥

* पुरुषकत्रयेऽप्यत्र पतितमनुमीयतेऽसंज्ञप्रत्वात्, ब्राह्मणाय च तु “रथः
दवबद्धा बबन्धत्वा नयत् देवि दक्षिण इत्येकं वारुणं मन्त्रं बद्धवचनेनोर्ध्वेन
सकृदुक्त्वा यथादैवतमश्वं च रथस्य आदेश्य तेनाम्बतत्त्वमसीयेत्परिष्ठाञ्जप
मूषेन सकृदब्रूयात् तद् यथा बबन्धोवो नयत् देव्या दक्षिणाः बबन्धायस्मान्
उत्तानायाङ्गिरसाथ रथम्परमम्बतत्त्वमसीयेतीति” धन्विहृतटीकास्ति ।

† ब्राह्मणाय चोऽप्येवम् ।

यदि पृष्ठमशब्दाद् यजमानः पृष्ठेन वक्षतीति पृष्ठ्यः, तदा
पुरस्ताज्जपित्वा प्राम्बारूपात् मन्त्रादश्वनामानि जपेत् ॥ १७ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ १८ ॥

प्रागिति प्रकृतम् ॥ १८ ॥

तथादान्तेषु* ॥ १९ ॥

तथा अदान्तेषु यथा पृष्ठ्यः तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ १९ ॥

यद्द्रव्यं स्यात्तेन तत् प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २० ॥

रथमिव रथं चर्मणादि यद्द्रव्यं रथेन तुल्यं तेन तत् प्रतिगृह्णी-
यात् ॥ २० ॥

अन्नस्येति प्राम्बारूपादवेः* ॥ २१ ॥

अन्नस्यान्नपतिरित्येतद्यज्ञः प्राम्बारूपात् मन्त्रादवेः प्रतिगृहे
जपेत्, ननु तत् किमिदं प्राम्बारूपादिति यदा प्रागेव वारूपात्
मन्त्रादयं मन्त्रः पठितः उच्यते विकल्पार्थं वक्ष्यति पुरस्ताज्जपा-
देति ॥ २१ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ २२ ॥

* प्राम्भायबोध्यैवम् ।

वारुणाद्वा प्राक् पुरतस्ताञ्जपाद्वा जपेत् ॥ २२ ॥

ग्रास्त्वा कृतं निति वसनस्य* ॥ २३ ॥

ग्रास्त्वा कृतं नित्येतद्यजुः वाससः प्रतिघृष्टे प्राग्वाहणात् स्यात्
पुरस्ताञ्जपाद्वा ॥ २३ ॥

तदुदस्येदतान्तवे* ॥ २४ ॥

तदा ग्रास्त्वा कृतन्निति यजुः उत्क्षिपेत् अतान्तवे वसने यन्न
तन्तुभ्योनिर्वृत्तं तदतान्तवं नवतादि चर्मण्यं कुचिचादि ॥ २४ ॥

द्विरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदम्बर्यामास्नेषयेत्* ॥ २५ ॥

द्विरण्यमल्पीयः यस्य भोगो नास्ति तदौदम्बर्यामास्नेषयेत् ॥ २५ ॥

आग्नीध्रीये वा जुहुयात्* ॥ २६ ॥

आग्नीध्रीये वा तद्विरण्यं जुहुयात् न भोगाय कश्चेत् ॥ २६ ॥

समस्तान् ब्रीहियवानेकक्रतौ प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २७ ॥

एकस्मिन् क्रतौ ब्रीहियवान् समस्तान् प्रतिगृह्णीयात् न व्यस्तान्

* ब्रह्मायणोऽप्येवम् ।

न पृथगित्यर्थः, अपरे हुवते एककताविति ज्योतिष्टोमे एतत् तद्य-
दाङ्गरेकोयज्ञ इत्येतस्मात् ॥ २७ ॥

तथा तिलमाषान्* ॥ २८ ॥

यथा ऋषिद्यवान् तथा तिलमाषान् तेन प्रकारेणेत्यर्थः प्रति-
गृहीयादिति वर्त्तते ॥ २८ ॥

प्राजापत्येनानादिष्टदेवताः प्रतिगृह्णीयान्* ॥ २९ ॥

यासां दक्षिणानां देवता अनादिष्टास्ताः प्राजापत्येन मन्त्रेण
गृहीयात् प्राजापत्ये गर्दभमित्येतदादिवत् ॥ २९ ॥

तृष्णोमयज्ञे दक्षिणा इति धानञ्जप्यः* ॥ ३० ॥

या अयज्ञे दक्षिणाः तासु प्रतिग्रहणमन्त्रो निवर्त्तते इत्येवं धान
अप्य आचार्यो मन्यते कः पुनरयज्ञाधिकार इति उच्यते यज्ञस्य
उद्गात्रे कसिद्धिरण्यादिकं ददाति यथा हिरण्यमन्वीषो भोगादागच्छे-
दौदुम्बर्यामास्त्रेभयेदिति यज्ञस्य अल्पिभ्यो देव इति च कन्याप्रदानादि
तत्र तृष्णो प्रतिगृहीयादिति ॥ ३० ॥

भुर्भुवः स्वरिति गौतमः* ॥ ३१ ॥

भुर्भुवः स्वरित्यनेन प्रतिगृहीयात् एवं गौतम आचार्य
आह ॥ ३१ ॥

* माझावकोट्येवम् ।

ओमिति वोमिति वा* ॥ ३२ ॥

ओमित्येवं वा प्रतिगृह्णीयात् एवं मन्यते गौतमः ॥ ३२ ॥

इति द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

पूर्वं नाराशंसम्भक्षयित्वाहवनीये प्रस्रोता पृष्ठहोमं जुहु-
याद्यत्पृष्ठं स्यात्तदादिशादः पिवतु सोम्यं मध्वायुर्द्धधद्यञ्ज-
पतावविद्भुतमिमं यद्यमभिसम्नसानाहोनास्तृप्यन्तु सुमनस्य-
मानाः स्वाहेति पूर्वाम्* ॥ १ ॥

दक्षिणाप्रतिग्रहविधानमुक्तं साम्प्रतमनन्तरं पृष्ठस्योपाकरणं तत्-
सम्बद्धं प्रस्रोतकर्मोच्यते द्वौ नाराशंसो माध्यन्दिने तयोः पूर्वं भक्ष-
यित्वा आहवनीयेऽग्नौ प्रस्रोता पृष्ठहोमं जुहुयात् तस्मिन्नहनि यत्
पृष्ठं स्यात्तदादिश्च अदः पिवतु सोम्यं मध्वायुरित्येतदादिना
मन्त्रेण अद इति सर्वनामस्नाने रथन्तरं पिवन्वित्येतदादिवत् ॥ १ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ २ ॥

पूर्वी यथोक्तेन मन्त्रेण ऊवा उत्तरां स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥२॥

* अन्नायस्रोत्प्रेवम् ।

द्वैधं जुहुयादिति धानञ्जयोऽदः पिबतु सोम्यं मध्वायुर्द-
धद्यन्नपतावविद्रुतं स्वाद्येति पूर्वामिमं यज्ञमित्युत्तराम्* ॥ ३ ॥

द्वैधं द्विधा कृत्वा एवं जुहुयादिति धानञ्जय आचार्य आह ॥ ३ ॥

श्रोत्रकपृष्ठेभ्य इति[†] ॥ ४ ॥

श्रोत्रकपृष्ठार्थमेवमभिसम्बन्धं कृत्वा ॥ ४ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयमिति षष्ठे पृष्ठादेशं गौतमोमहा-
व्रतमिति व्रते[‡] ॥ ५ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयं पिबतु इत्येव षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं गौतम
आचार्यो मन्यते महाव्रतं पिबत्वित्थं महाव्रते ॥ ५ ॥

रेवत्यस्य वारवन्तीयञ्चेति धानञ्जयो यावन्ति पृष्ठस्थानि
स्युः सर्वाण्येव प्रसञ्चक्षीत पिबतु दम्भदिति च यथार्थ-
मूचेत्* ॥ ६ ॥

रेवत्यस्य वारवन्तीयञ्चेत्येवं षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं धानञ्जयो मन्यते

* आह्वायवेनेतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† आह्वायबोऽप्येवम् ।

‡ आह्वायवेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यावन्ति सामानि महाव्रते पृष्ठस्त्रानि भवन्ति सर्वेषामेव परि-
संख्यानं कुर्यात् पिवतु दधदिति चैते पदे यथार्थमूहेत् प्रयोगस्तु
रेवत्यस्य वारवन्तीयञ्च पिवतां सोम्यं मध्यायुर्दधतीति शेषो मन्त्रः
सामान्यः एवं षष्ठे गायत्ररथन्तरबृहद्राजनभद्राणि पिवतु सोम्यं
मध्यायुर्दधती दधन्तीति चित्येवं महाव्रते मन्त्रशेषः सामान्यः एवे-
त्युक्तम् उभयपक्षेणास्मात् भद्रे पुच्छे यज्ञायज्ञीये च पुच्छे यथार्थं
न केवलमेवं षष्ठमहाव्रतयोः यत्र यत्रानेकसामपृष्ठता तत्र तत्रैव-
मर्थममत्वात् ॥ ६ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोत्र्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्दश
व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमिति* ॥ ७ ॥

बृहता रथन्तरेण वा स्तोत्र्यमाणः स्तोत्रमिच्छन् उद्गाता स्तोम-
योगात्पूर्वं दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमित्येतदाद्याः यथास्मानादेव
षिद्धे दशले संख्याग्रहणं किमर्थं दशति चेत् उच्यते अनुलिङ्गं
विभागो माभूदिति, व्याहृतिग्रहणं संव्यवहारार्थं वक्ष्यति ऋचं
पूर्वं व्याहृतिभ्य इति ॥ ७ ॥

रथन्तरएवर्चं यस्ते गोष्विति* ॥ ८ ॥

रथन्तरएव केवले ऋचं ध्यायेत् यस्ते गोष्वित्येतां एवञ्चदः
अन्यत्र प्रयुक्ते रथन्तरे माभूदिति ऋचमिति संव्यवहारार्थमेव ऋचं
पूर्वं व्याहृतीभ्य इति ॥ ८ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

युक्ता स्तोममेतद् ब्रूयादिति शाण्डिल्य षट्च पूर्यं व्या-
हृतिभ्य इति* ॥ ९ ॥

यदेतदुक्तं प्राक् स्तोमयोगाद्ब्रूयाहृतीर्भनसा ध्यायेदैरमित्येतदादि
एतद्युक्ता स्तोमं ब्रूयादिति शाण्डिल्य आचार्य आह अयन्तु क्रमः षट्च
पूर्यं व्याहृतीभ्य इति ॥ ९ ॥

इतरं धानञ्जप्यम्* ॥ १० ॥

यत्पूर्वमुक्तं तत् धानञ्जप्यस्य मतम् ॥ १० ॥

रथन्तरे प्रस्तूयमाने सर्वत्र सम्मीलेत्* ॥ ११ ॥

रथन्तरे साक्षि प्रस्तूयमाने सर्वत्र सम्मीलेत् यावत्कालः प्रस्तूयते
तावत्कालः सम्मीलनं कुर्यात् अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते
एवं ब्राह्मणम् ईश्वरं वै रथन्तरमुद्गातुस्वस्तः प्रमथितः प्रस्तूयमाने
संमीलेत्स्वर्द्धं प्रतिवीजेतेति प्रथमायामृच्यस्य विधेः क्रियां दर्शयति
स्वर्द्धं प्रतिवीजेतेति तेन यद्विषयमेव प्रतिवीक्षमाणमादिश्र्यते तद्वि-
षयमेवं सम्मीलनं गम्यते सोऽयमाचार्यः सर्वत्रेत्येवमारभते कथ-
मुत्तरयोरपि सोऽन्यथयोः सम्मीलनप्रतिवीक्षणं भवेयातामिति यावता
रथन्तरधर्मेऽयं नायमृग्धर्मः स्वर्द्धंशब्दः कालमात्रज्ञापकः वक्ष्यति
प्राक् प्रतिहारं चतुरारं त्रिष्टुा तत् सर्वत्र प्रतिवीजेतेति अपरे वर्ष-

* ब्राह्मणकोऽप्येवम् ।

धन्वि वक्ष्यत्ययं तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्मा इति तत्कारं
निवर्त्तमानेष्वन्येषु धर्मेषु सन्धीक्षणं स्यादिति अतः स्वर्षवद्वच-
मिति ॥ ११ ॥

एकैकं मनसाक्षरं स्तोभैर्वाचा संयुञ्ज्यात् प्रथमस्वरैर-
कारैर्भकारादिभिरक्रान्तैर्द्वितीयस्वरोत्तमैः* ॥ १२ ॥

एकैकमुद्गीथाक्षरं मनसा ध्यायेत् स्तोभैर्वाचा संयुञ्ज्यात् उक्तं
ब्राह्मणे बन्धना कुर्वता गेधमिति एतत् स्तोभरूपं सूत्रकारः श्रुत्य-
न्तरं दृष्ट्वा विकल्पयति प्रथमस्वरैरकारैर्भकारादिभिरक्रान्तैरिति
अक्षराणां स्तोभागाच्च युगपत्किर्या दर्शयति बन्धना कुर्वता गेध-
मिति प्रथमस्वरैरकारैः उक्तस्वराः प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमञ्जाति-
स्वार्या इति तैरकारैर्भकारादिभिर्भकार उच्चारणार्थः भकारैस्ते
अकारा उच्चार्यन्ते अक्रान्तेः अक्रान्ताः तान् प्रयुञ्जीत द्वितीयस्वरो-
त्तमैः यस्तेषामुत्तमो वर्णः स द्वितीयेन स्वरेण स्यात् ॥ १२ ॥

एतद्यथाधीतमित्याचक्षते* ॥ १३ ॥

एवं प्रयुञ्जमानं रथन्तरं यथाधीतं प्रयुक्तं भवतीति एवमाच-
क्षते एतच्छ्रुत्यन्तरं यथाधीतं प्रयोक्तव्यमिति अथ एके हुवते एतेषा-
मेव बन्धनेति स्तोभागां अनुकरषभकार इति अपरा श्रुतिः रथ-
न्तरे लक्षरभकारान्तरवन्ति यञ्ज्यानि यथाक्षरं दर्शयेत् तद्वद्यथा

* भाष्यायनेन सूत्रप्रयोगेनैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु द्वैर्विषये विशिष्टोऽप्यस्ति ।

स्वरेण सर्वाणि व्यञ्जनानि व्याप्तान्येवं सर्वाङ्गं कामानवाप्नोति यक्षैवं
 वेद वक्ष्यते स्वरवन्तः प्रयुञ्जन्ते वक्ष्येवं विद्वान् प्रयुञ्जे यथा चाग्नि-
 चन्द्रसूर्याभास्वनोऽपहततमस्कासहदुद्गादयजमानौ भवत एवं ह्याह
 भात्यग्निर्भाति चन्द्रमा भाति सूर्यो भान्ति ज्योतीर्षि भाति रथन्तर-
 मिति भकाराणामेव दीप्तिं दर्शयति स्वरवतां रथन्तरस्य स्तोभानां
 स्वरवन्तः प्रयोक्तव्या इति यत्र तु व्यञ्जनवन्तः प्रयुञ्जेरन् सोधुका
 च बधायिनाव प्रजसाबुद्गादयजमानौ स्यातान्तस्मादम्बसरं प्रयुञ्जानः
 स्वरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षरं दर्शयेत् एका ऋतिः तस्माद्विकल्पः
 स्यात् ॥ १३ ॥

प्राक् प्रतिहाराच्चतुस्तरं शिष्टा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेत* ॥१४॥

प्राक् प्रतिहाराच्चत्वार्यं चराणि शिष्टा तच्चतुस्तरं प्रतिवीक्षेत
 सर्वगणस्य प्रयोजनं सम्बोलनविधावेवोक्तम् ॥ १४ ॥

स्तुत्वा वरञ्चोदयेत्† ॥ १५ ॥

स्तुत्वा रथन्तरेण यजमानं वरं प्रति प्रेरयेत् ॥ १५ ॥

तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्माः † ॥ १६ ॥

* प्राङ्गायत्रेण सूत्रप्रयेनैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु ह्येदविवये विभ्रवीऽप्यस्ति ।

† प्राङ्गायत्रेणोऽप्येवम् ।

† प्रायश्चेन सूत्रप्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तस्य रथन्तरस्य अपृष्ठस्य सतः निवर्त्तरन् धर्माः व्याहृत्यृम्बापा-
दयो धर्माः सर्वे निवर्त्तरन् अतोऽस्य ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते
तस्येति तस्यैव न बृहद्दामदेव्ययोस्तु पुनरपि रथन्तरं पृष्ठयोः सतो
निवर्त्तरन्धर्माः तथा सत इति पृष्ठगतस्य तु रथन्तरस्य गुणभूतस्यापि
सतो नैव निवर्त्तरन्धर्माः तथा बृहत्तः ॥ १६ ॥

सहस्रोभैरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सह स्रोभैर्धर्मा निवर्त्तरन्नित्येवं गौतम आचार्यो मन्यते ननु
सर्वे एवाग्निषेण धर्मा निवृत्ताः कुतस्रोभनिवृत्तिर्येन गौतमस्रो-
भान्निवर्त्तयतीति उच्यते, वक्ष्यति स्रोभा एवान्वियुरिति धानञ्जयः
इति उक्तं परमतमनुमतमप्रतिषिद्धमिति तेन गौतमस्यानिवृष्टा एव
स्रोभक्रियाः ॥ १७ ॥

स्रोभा एवान्वियुरिति धानञ्जयः † ॥ १८ ॥

सर्वेऽन्ये धर्माः अपृष्ठस्य निवर्त्तरन् स्रोभा एव केवसा अन्वि-
युरित्येवं धानञ्जयो मन्यते ॥ १८ ॥

अग्निष्टोमसामसन्धिसान्नोरेवापृष्टं स्रोभेदिति शाण्डि-
ल्यः † ॥ १९ ॥

* ब्राह्मण्यगेन सूत्रस्येनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यगेऽप्येवम् ।

अग्निष्टोमसाम वा यदा स्यात् सन्धिसाम वा तदा अष्टमपि
स्तोभेत् एवं प्राण्डिष्य आह ॥ १८ ॥

सर्वत्रास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति स्थविरो गौतमः* ॥२०॥

सर्वत्र पृष्ठगतश्चान्यत् स्थानगतश्चास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति
स्थविरो गौतम आह ॥ २० ॥

इति द्वितीयस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

वामदेव्येन स्तोष्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्गावो अश्वा अजा-
वयोन्नीक्षयोयवा इति मनसा ध्यायेत्* ॥ १ ॥

दृष्टव्यन्तरयोः सामान्यविशेषधर्माश्चोक्ताः नाम्प्रतं वामदेव्य-
धर्मा विवक्षिताः तान्विवक्षुराह । वामदेव्येन स्तोष्यमाण इति वाम
देव्येन साम्ना स्तोष्यमाणः स्तोतुमिदं पूर्वं स्तोमयोगात् गावो अश्वा
अजा इत्येतदादि मनसा ध्यायेत् अन्योऽन्यधर्म उक्तः यथाकुलीपुत्रा-
निति, अथ विसमासः किमर्थमिति चेत् गोऽश्वजावित्रीह्रियवान्
मनसा ध्यायेत् इत्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते यद्येवमवच्छत् तदा

* ब्राह्मण्यबोध्यैवम् ।

गवादीनां ब्रूयाणां ध्यानमभिव्यत् तदेवं माभूदित्यत आह आचार्यो
गावो अथा इत्येतदादि तेन किं गावो अथा इत्येतदादि मन्व
मनसा ध्यायेदिति ॥ १ ॥

ब्रह्मसान्नि यः कामो यजमानस्य स्यात् स सिध्यत्विति
ध्यायन्नुपासीत* ॥ २ ॥

ब्रह्मसान्नि स्त्रयमाने यः कामो यजमानस्य भवेत् स सिध्यत्वित्येवं
ध्यायन् यजमान उपासीत अत्र मन्देहः किं क्रतुकामस्य ध्यानं उत-
यथाकामं कामस्य ध्यानमिति उच्यते, क्रतुकामस्य ध्यानं न यथा-
कामं कथमेतद्गम्यत इति चेत् उच्यते. उद्देशनिर्द्देशाभ्यां यः स
इति यः क्रतुकामस्तं ध्यायेदिति अन्यथा हि ब्रह्मसान्नि यजमानः
कामं ध्यायेदित्येवमवक्ष्यत्सूत्रम् ॥ २ ॥

तथेतर उद्गायन्* ॥ ३ ॥

तथा इतर उद्गाता यजमानस्य कामः सिध्यत्वित्येवं ध्यायन्
द्गायेत् ॥ ३ ॥

आर्भवेण स्तुत्वा पुरोडाशादेकैकं पिण्डन्त्रीं स्त्रीन्वाप-
रया द्वारा ऋविर्द्धानं प्रपद्याभस्तात् स्वस्य चमसस्य कुर्यु-

* शाखायनोऽप्येवम् ।

र्यदासन्नः स्यादत्र पितरोमादयध्वं यथा भागमावृषायध्व-
मिति* ॥ ४ ॥

आर्भवेन पवमानेन स्तुवा तार्क्षीयसवनिकात्युरोडाशात् एक
देशं गृहीत्वा एकैकं पिण्डस्त्रीं स्वीत्वा अपरया द्वारा पश्चिमया
द्वारा हविर्द्वानं प्रविश्य अधस्तात्स्य चमसस्य समीपे दर्भेषु पिण्डा-
न्विदधुः यस्मिन् काले आसादितः स्यात् हविर्द्वाने चमसः पिण्डा-
न्विधाय जपेयुः अत्र पितरोमादध्वं यथा भागमावृषायध्वमिति ॥४॥

तमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितरो यथाभाग-
मावृषायिषतेति* ॥ ५ ॥

तं चमसं भक्षार्थमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितर
इत्यनेन ॥ ५ ॥

सोम्यमाहृतमुद्गातावेक्षेतायुम प्राण इति* ॥ ६ ॥

सोम्यं चहमाहृतं उद्गातावेक्षेत आयुर्मं प्राण इत्येतदादिना यजुषा
धाधानां वै देवानां सन्नमासीनानामित्येतदादि ब्राह्मणं सोम्य-
स्त्रावेक्षणं दर्शयति उद्गात्यहणं आचार्यंश्लीं सर्वेषां कर्मणि प्रकृते
श्वस्यमुद्गात्यहणं करोति ॥ ६ ॥

पुनरस्मात्तु दध्नीसीत्यन्तः* ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायज्ञोऽप्येवम् ।

अस्य सोमवेक्षणयस्युषः पुनरस्मासु दधसीत्येषोऽन्तः अत्रोच्यते
उत्तरादिः पूर्वान्मलक्षणमिति एवं विज्ञायमाने मन्त्रस्यान्ते तत्
किमिदं विज्ञापनं क्रियत इति उच्यते वक्ष्यति तं दशमेऽह्न्यभ्यस्येयु-
रिति तच्चैतावन्मन्त्राभ्यामप्रदर्शनार्थमिति ॥ ७ ॥

तं दशमेऽह्न्यभ्यस्येयुः* ॥ ८ ॥

तमवेक्षणमन्त्रस्यान्तं दशमेऽहनि द्विर्ब्रूयुः ॥ ८ ॥

यन्मे यममित्येके* ॥ ९ ॥

आयुर्मे प्राण इत्येतस्य प्राणमन्त्रस्य स्थाने यन्मे यममित्येतमेके
आचार्या मन्यन्ते ॥ ९ ॥

पूर्वेण त्वेवावेक्षेत* ॥ १० ॥

तुशब्दो व्याट्यर्थः यदेतत् पूर्वोक्तमवेक्षणमन्त्रं तेनैवावेक्षेत न
द्वितीयेन ॥ १० ॥

तस्मिन्नुष्ठानामिके अवधायान्तिष्ठी विमार्जति येना-
ह्वाजिमिति † ॥ ११ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

† प्राज्ञायको विज्ञेवोऽन्ति ।

तस्मिन्नुत्तरधृते सोम्ये चरौ अङ्गुष्ठञ्च अनामिकाङ्गुलिञ्चावधाय
अक्षिणी विष्टयेत् येनाङ्गाजिमित्येतदादिना यष्टुषा तस्मिन् यष्टुषं
यदि पूर्वेण यष्टुत्तरेणावेजेत कुर्यादेवैतत् ॥ ११ ॥

एवमितरौ कुर्याताम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन विधिना इतरौ प्रष्टी कुर्याताम् ॥ १२ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ १३ ॥

एष क्रमः प्रस्तोता पूर्वः पश्चात् प्रतिहर्त्ता ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण प्रतिहर्त्तारं चरेयुः † ॥ १४ ॥

तमवेक्षितं सोम्यं प्रतिहर्त्तारुत्तरेण हत्वा पश्चिमया दारा निष्क्राम-
येयुः यदि वा ब्राह्मणोक्तेन विधिना प्राञ्जीयात् दक्षिणाङ्गं सदसो
गत्वेतं सोम्यातिशेषं प्राञ्जीयादिति ॥ १४ ॥

यज्ञायज्ञीयस्य चिंकारं प्रति पत्नीमुद्गातेऽनेन † ॥ १५ ॥

पत्नी षोडशतारमोजेत ॥ १५ ॥

निधनं प्रति पत्नी दक्षिणमूर्खमभिषिञ्चेत् † ॥ १६ ॥

* प्राङ्गायत्रेण सूचदयेनैकद्वयं कृतम् ।

† प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

निधने उच्यमाने पत्नो पाचेऽञ्जलीभिरङ्गिः खं दक्षिणमूर्ध्मभि-
विद्येत् तत् दक्षिणानूर्ध्मभिषिञ्चन्त इति हि ब्राह्मणम् ॥ १६ ॥

दत्तोयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां सर्वं तदुदकं निन-
येत्* ॥ १७ ॥

दत्तोयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां पत्नो स्वस्मिन्पूरौ सर्वन्तदु-
दकं निनयेत् सर्वशब्देो निरवशेषवाची उत्पत्तिस्तोत्रीयायां कर्म-
स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायामिति विवदन्ते दत्तोयाशब्देन कर्मस्तोत्रीया-
यां न्याय्यतरम् ॥ १७ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायिभुवद्वाजेध्वित्यभ्यस्ये-
न्नामिति च निधनमनुष्टुभमुत्तमामन्तरेणान्तत इति स्था-
चेति* ॥ १८ ॥

स्तोत्रस्तोत्रमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायि भुवद्वाजेध्विति एव-
मभ्यासं कुर्यात् अस्य चतुरस्ररस्त्राभ्यासे सति नामिति च निधनं कुर्यात्
यस्मादेवं ब्राह्मणम् अनुष्टुभमुत्तमां सन्पादयतीति अन्तरेणान्ततः
प्रतिष्ठाप्यमिति च ॥ १८ ॥

अनभ्यासन्त्वाचार्या निधनञ्च यथाम्नायत् शाण्डिल्यः † ॥१९॥

* ब्राह्मणबोध्येषम् ।

† ब्राह्मणयज्ञेनैतेन सूचदयं ज्ञातम् ।

अनभ्यासमेवाचार्या मन्यन्ते चतुरक्षरस्य निधनञ्च यथासाधमेव
 कुर्युरित्येवं ग्राण्डिष्य आचार्यो मन्यते अनभ्यासश्चेति चशब्दः तु-
 ग्रश्चो हेत्वर्थः को हेतुः यस्मात्पक्षोपन्यासब्राह्मणमेवेदं प्रकरणादितो
 वा इति हि ॥ १८ ॥

तद्यदानुशंसन् हेतापोहिष्ठोया ब्रूयात्तदैनमन्वालभे-
 रन्नपावृण्वानाः* ॥ २० ॥

तद्यज्ञायज्ञीयं यदा यस्मिन् काले अनुशंसन् हेतापोहिष्ठोया
 च्छवा ब्रूयात् तदा तस्मिन् काले एनं हेतारं अन्वालभेरन् स्पृशेयुः
 अपावृण्वानाः प्रावरणान्यपास्यमानाः अपावृण्वाना इति सर्वेषां पूर्वं
 पावृतानां क्रियां दर्शयति उक्तं प्राष्टतेनोद्ग्रेयमिति विश्वानरेणा-
 नभिदाहायेति तत् सूत्रकारः सर्वेषां प्रावरणं दर्शयति हेतुसम-
 वात् किं हेतुसमत्वम् अनभिदाहः ॥ २० ॥

अन्यत् स्थानगतस्य निवर्त्तेरन् धर्माः* ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयस्याग्निष्टोमसाम्नोऽन्यत्स्थाने प्रयुज्यमानस्य सर्वे धर्मा
 निवर्त्तेरन् ॥ २१ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम स्थात्तस्य स्तुः* ॥ २२ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम भवेत् तस्य धर्मा भवेयुः ॥ २२ ॥

* ब्राह्मण्यबोऽप्येवम् ।

अहिङ्कारे तु प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गातेक्षेत* ॥ २३ ॥

अहिङ्कारेल्गिष्टोमसाञ्चि प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गाता ईक्षेत
पत्नी चोद्गातारम् ॥ २३ ॥

अनुब्राह्मणमार्चिकान् सन्नामान् सर्वत्र कुर्यादध्यन्थस्मिन्
सान्नि* ॥ २४ ॥

ये ब्राह्मणे ष्वचं सान्नि प्रतिसन्नामा उक्ताः एवं कृत्वोद्गेयं पद्मी-
म्बयमिति सुभंसिषमिति चैतान् सर्वेष्वग्निष्टोमसामसु दर्शयति सर्व-
घृहणं पवमानगतेऽपि यज्ञायज्ञोये भवति न केवलं यज्ञायज्ञोये
अध्यन्थस्मिन् रथन्तरेऽपि अथ सान्निोति किमर्थं उच्यते यदा रथ-
न्तरेष्वृक्षु अन्यत्पृष्ठं क्रियते तत्तदापि अस्युष इति सुसुष इति वा
सन्नामयेत् ॥ २४ ॥

इति द्वितीयस्य दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा स्तोमं
विमुञ्चेयुर्ऋतस्य त्वेति* ॥ १ ॥

* ब्राह्मणबोधधेयम् ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा चमसं स्तोम-
विमोचनं कुर्युः अतस्य त्वेत्यनेन यजुषा, ननु तत् किमिदं तृतीयसवन-
ग्रहणं यदा सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेष्वित्युक्तम् उच्यते इदन्नावद्यजुषपरि-
सम्बिभक्षात्समाप्तात् तत्र विमोचनं यजुषा तस्मिन्नेव क्रमे प्राप्नोति
अतः तृतीयसवनग्रहणं तावन्मिच्यते कथं न केवलमुपरि सम्बिभक्षात्
स्तोमविमोचनं स्यात् यस्यां यस्यां संख्यायां क्रतुः समाप्यते तस्या-
न्तस्यां संख्यायां स्यादिति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् स्तोत्रे-
ष्विति बह्ववचनसामर्थ्यात्सिद्धे सर्वे इदमुच्यते इदं स्तोमविमो-
चनं क्रवन्तस्तोत्रे दृष्टं प्रतिस्तोत्रञ्च स्तोमयोजनं भवति युक्तस्य च
विमोचनं भवत्येव तस्य च युक्तस्य स्तोमस्य यस्मिन् काले विमो-
चनमित्येष संशयः अतः सर्वग्रहणं करोत्याचार्यः कथं पूर्वेष्वपि
स्तोत्रेषु एकैकस्मिन् स्तोत्रे भक्षयित्वा स्तोमं विमुञ्चेयुः अत्र तु तृतीय-
सवने कथमिति ॥ १ ॥

दक्षिणैः पाणिभिः कुशाः संलोभयेयुः* ॥ २ ॥

संलोभनं एकत्रीकरणं कुर्युः ॥ २ ॥

यजमानवाचनादनन्तरमत्र वा यजमानं वाचयेत्तन्तवे-
मा ज्योतिषेत्यसावनुमातनु ष्टि ज्योतिषेति यथाज्येष्ठं
पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् † ॥ ३ ॥

* ब्रह्मायबोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायबेनेतेन सूत्रचतुष्टयं ज्ञतम् ।

यजमानवाचनादग्नरं यदेतत् स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमान-
वाचनं एतस्मादग्नरं एतत् कर्म कुर्यात् तद्वक्ष्यते अत्र वा अस्मिन्
काले कुशानां संलोभनं कृत्वा कुर्युः इति विकल्पः तन्मवे मा ज्यो-
तिषेत्युक्त्वा अथावनुमातनुहि ज्योतिषेति यथा ज्येष्ठं पुत्राणां
नामानि गृहीयात् अथाधिति सर्वनामस्थाने नाम गृहीयात् यो यो
ज्येष्ठो यथा ज्येष्ठं प्रयोगस्तु तन्मवे मा ज्योतिषा यज्ञदत्त अनु-
मातनुहि विष्णुमित्र अनुमातनुहि सोमभृते अनुमातनुहि ज्योतिषा
अपरे प्रत्येकं पुरस्ताज्जपोपरिष्टाज्जपो कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

जनिष्यमाणा इत्यजातेषु* ॥ ४ ॥

अजातेषु पुत्रेषु जनिष्यमाणा इति सर्वनामस्थाने कुर्यात् प्रयोगस्तु
तन्मवे मा ज्योतिषा जनिष्यमाणा अनुमातनुत ज्योतिषा अजात-
पुत्रस्यैष कल्पः अपरे भवते जातपुत्रोऽपि पुत्राणां नामानि गृहीत्वा
जनिष्यमाणा इति गृहीयात् आशीर्षीगत्वात् जनिष्यमाणा इत्य-
जातेष्विति प्रतिपत्तिरियमिति ॥ ४ ॥

जानेष्वजातेषु च पुत्रा इत्येव सन्नेषु* ॥ ५ ॥

जातेषु अजातेषु च पुत्रेषु सन्नेषु पुत्रा इत्येवं नामग्रहणं प्रयोगः
तन्मवे मा ज्योतिषा पुत्रा अनुमातनुत ज्योतिषा यद्येकः कुर्यात्
तथापि बहुवचनं कुर्यात् नोऽहं कुर्यात् ॥ ५ ॥

* प्राज्ञायगोऽप्येवम् ।

वषट्कृते चारियोजनस्य यथेतमपरया द्वारा निष्क्रामन्तो
जपेयुः सोमेक्षीति* ॥ ६ ॥

वषट्कृते चारियोजनस्य इविषः चारियोजनस्येत्यवयवसंज्ञया
बहो यथेतं यथागतमित्यर्थः इक्षिणेनौदुम्ब्यां गत्वा पश्चिमया द्वारा
निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमे क्षीत्येतेहादि यजुः अघापरया द्वारेति
किमर्थं यदा यथेतमित्युक्ते सिद्धमेवैतत् ते हि समसोपस्थानं कृत्वा
अपरथैव द्वारा प्रविष्टाः अचोच्यते विंशिते सवने पूर्वथा द्वारा
सञ्चर इत्युक्तं न चात्र सवनं सन्तिष्ठते तद्यथापरथेति न ब्रूयात्
विंशिते सञ्चरेण निर्गमणं स्यात् एवं माभूदित्यत आह अपरथेति
यथेतमिति चोक्ते ते पिण्डं पितृयज्ञं कृत्वा पूर्वथा द्वारा प्रविष्टाः
तत्रैषोऽपि सञ्चरो गन्तेतापरथेत्यनुच्यमाने ॥ ६ ॥

सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ७ ॥

सुभूरसीत्यनेन यज्ञुषा आदित्यमुपतिष्ठेरन् ॥ ७ ॥

अस्तमितश्चङ्गार्हपत्यम्* ॥ ८ ॥

यद्यस्तमितः स्यादादित्यः ततोऽनेन यज्ञुषा गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन्
कोऽस्य विषयः षोडशीवाजपेथौ अन्यस्त्रिंशं कालातिक्रमे ॥ ८ ॥

* माङ्गायनोऽप्येवम् ।

आग्नीध्रिये द्वे आहुती जुहुयुरपां पुष्यमिति पूर्वा स्वाहा-
कारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रियेऽग्नौ द्वे आहुती जुहुयुर्गत्यानुपूर्वेण अपां पुष्यमित्यनेन
यजुषा पूर्वामाहुतिं जुहुयात् स्वाहाकारेणोत्तरां अथाहुती इति
द्विवचनेन द्वित्वे सिद्धे किमिदं संख्याग्रहणं द्वे इति उच्यते निय-
मार्थम् उक्तं ज्ञानेन हिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्यामाश्लेष-
येदाग्नीध्रिये वा जुहुयादिति तस्य हिरण्यस्थायं होमकालः चासौ
द्वितीया आहुतिस्तस्यामेव हिरण्यं प्रक्षिप्य जुहुयादिति ॥ ९ ॥

हारियोजन्यो नाम धाना द्रोणकलशे भवन्ति तासामु-
द्गाता प्रथम आददानः समुपहृता भक्षयिष्याम इति ब्रू-
यात्* ॥ १० ॥

हारियोजन्य इति संज्ञा धानानां द्रोणकलशे ताः स्थापिता
भवन्मध्वर्युभिः सोममिश्राः तासां धानानामवचयमुद्गाता आददानः
समुपहृता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात् आदानं ग्रहणम् ॥ १० ॥

तथेतरो* ॥ ११ ॥

तथेतरो यथोद्गाता कुर्यात् तेनैव विधिनेतरौ प्रष्टौ कुर्या-
ताम् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मण्यभोऽप्येवम् ।

उन्नेतर्युपह्वमिष्ट्वा हारियोजनस्य त इति तिरोह्यस्ये-
त्यनिरात्रे यथाधीतं वा सर्वत्र द्विरूपघ्नाय पश्चादाह्वनीय-
स्यान्तः परिधि निवपेयुः* ॥ १२ ॥

उन्नेतरि इत्यधिकरणसप्तमी उपह्वमिष्ट्वा उपह्वं याचिन्वा
हारियोजनस्य त इत्येतेन यजुषा यद्वच्यते तत् कुर्युः तिरोह्यस्ये-
त्यनिरात्रे एतदधिकं कुर्युः यथाधीतं वा सर्वत्र अनिरात्रे चाननिरात्रे
च द्विरूपघ्नाय आह्वनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे परिधीनामभ्यन्तरतो निव-
पेयुः नाम्नी ॥ १२ ॥

अनुप्रहृतेषु भस्मान्ते* ॥ १३ ॥

यदि परिधयः अनुप्रकृताः प्रक्षिप्ता अग्नी भवन्ति तदा भस्मान्ते
समीपे निवपेयुः ॥ १३ ॥

अपउपस्पृश्याष्टावष्टौ शकलान्याह्वनीये प्रहरेयुर्देव-
कृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिरिकारान्तैः* ॥ १४ ॥

उपधानात् अनन्तरं अपः स्पृष्ट्वा एकेकः अष्टौ अष्टौ शकलानि
आह्वनीये प्रक्षिपेयुः देवकृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिर्मन्त्रैः इकारान्तैरिति
मन्त्रान्तज्ञापनार्थम् ॥ १४ ॥

* प्राज्ञायज्ञोऽप्येवम् ।

सकृदेव सर्वाण्युत्तमेनेति शौचिष्ठिः* ॥ १५ ॥

सर्वान् मन्त्रानुक्त्वा सकृदेव सर्वाणि सकलानि उत्तमेन मन्त्रेण
प्रक्षिपेयुरिति शौचिष्ठिराचार्य आह ॥ १५ ॥

असु घोमानाम चमसाञ्चाल्वाल देशेऽङ्गिः पूर्णास्तोषु
हरितानि ढणानि प्रास्तानि भवन्ति † ॥ १६ ॥

असु घोमा इति संज्ञा ते असु घोमासमसाञ्चाल्वालसन्निहृष्टे देशे
अङ्गिः पूर्णा स्थापिता भवन्ति तेषु हरितानि ढणानि प्रास्तानि
भवन्त्यध्वर्युभिः ॥ १६ ॥

ते स्वं चमसं पर्युपविश्यासु धौतेत्यवमृश्या जपेयुः* ॥१७॥

ते उद्गातारः स्वकीयचमससन्निधानुपविश्या इक्षिणेन पाणिना
सृष्ट्वा असु धौतेत्येतदादि यजुर्जपेयुः ॥ १७ ॥

मधुमन्तमिति पाणीनुपजिघ्नेरन्* ॥ १८ ॥

मधुमन्तमित्यनेन यष्टुषा पाणीनुपजिघ्नेरन् ॥ १८ ॥

शमश्लइत्युदञ्चञ्चमसं निनयेयुः* ॥ १९ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

† प्राज्ञायकेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

शमद्भ्य इत्यनेन यजुषा उदङ्मुखं चमसं कृत्वा तत्स्था आपः
नोचैः चमसैः भूमौ निनयेयुः ॥ १८ ॥

कामेत्यभ्यात्ममावर्त्तयेयुः* ॥ २० ॥

कामेत्यनेन यजुषा अभिसुखमात्मनः चमसमावर्त्तयेयुः ॥ २० ॥

जर्गित्युरःसु पाणीन्निदधीरन्* ॥ २१ ॥

जर्गित्यनेन यजुषा उरःसु पाणीन्निदधीरन् निधानं स्थापनम् ॥२१॥

प्राणसोमेति मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन्* ॥ २२ ॥

प्राणसोमेत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन् सुखे भवा
सुखाः प्राणा इन्द्रियाणि अक्षिणी नासिके कर्णाविति ॥ २२ ॥

आग्नीध्रोर्यं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपह्वय दधि-
क्राव्ण इति* ॥ २३ ॥

आग्नीध्रोर्यपरिश्रितं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपह्वय दधि-
क्राव्ण इति अनया चक्षुषा असमुपह्वयेति समुपह्वानपूर्वकाः सर्वे भक्षा-
विहिताः तद्दिह भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवर्त्तत तस्य प्रतिषेधः असङ्गप-
ह्वयेति ॥ २३ ॥

इति द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका ।

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

अथ द्वादशो कण्डिका ।

अग्निष्टपतीत्यवभृथ साम* ॥ १ ॥

अग्निष्टपतीति स्तोमलिङ्गेन अवभृथसामादेशः उक्तो ग्रहणेन चेति ॥ १ ॥

तस्यावृद्यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसान्नः* ॥ २ ॥

तस्यावभृथसान्न आट्टद्विधिः यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यस्य सान्नः येन प्रकारेणेत्यर्थः प्रथमं प्रवर्ग्यसाम त्वग्नादिरित्येतत् अथ तस्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते अवभृथसामान्तराण्युपदेक्ष्यन्ते अभिषेचनीयाश्च चिराच्चयोः तदर्थं तस्य ग्रहणम् ॥ २ ॥

सर्वञ्चत्वित्तो निधनमुपेयुः* ॥ ३ ॥

तस्यावभृथसान्नः सर्वञ्चत्वित्तो निधनं ब्रूयुः सर्वग्रहणं यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसान्नः इत्युक्तं तस्मिंश्च घर्भोपयुक्तानां निधनोपपत्तिः तन्माभूदतः सर्वग्रहणं कथमिह सर्वेषाम्त्वित्तान्निधनोपपत्तिः स्यादिति ॥ ३ ॥

दृष्टाञ्चानीयमभिषेचनीये* ॥ ४ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

अभिषेचनीये क्रतौ इष्टाहोषीथमवभृथसाम स्यात् ॥ ४ ॥

समस्येति वा* ॥ ५ ॥

ममस्येति वावभृथसाम स्यादित्यभिषेचनीये इष्टाहोषीथं वेति
विकल्पयति ॥ ५ ॥

अश्वच्चिरात्रे नानावभृथान्यहानि* ॥ ६ ॥

उक्तमहीनेषु दधिभक्षान्त्वान्यहानि प्रागुदयनीयादतिरात्रा-
दिति च अयमश्वच्चिरात्रे विशेषः नानावभृथान्यहानीति नाना
पृथगित्यर्थः ॥ ६ ॥

तेषां प्रथमस्य सनादद्य इत्यवभृथसाम* ॥ ७ ॥

तेषामाश्वमेधिकानामह्नां प्रथमस्याहः सनादद्य इत्येतद्ववभृथ-
साम स्यात् अवभृथसामग्रहणं तत्र साममात्रं न कृत्वाऽवभृथ
इति ॥ ७ ॥

यदा उविश्यतिरिति द्वितीयस्य त्यग्रायिरिति वा* ॥ ८ ॥

यदा उविश्यतिरित्येतत् साम द्वितीयस्त्राहोऽवभृथसामेति
प्रकृतं त्यग्रायिरिति वा विकल्पः द्वितीयस्य सिद्धं प्राकृतम् ॥ ८ ॥

* माह्नायबोऽप्येवम् ।

अवभृथेष्टौ संस्थिनायामवभृथनिचुं पुणनिचेरसि निचुं
पुणावदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरुराव्णो देव-
रिषस्याच्चीत्यप उपसृग्ग्र त्रिरभ्युत्तेरन्* ॥ ८ ॥

अवभृथेष्टौ समाप्तायां अवभृथनिचुं पुणेत्येतदादिना यजुषा या-
ज्ञावभृथेष्टिं कुर्वन्ति ताः स्पृष्ट्वा स्नात्वा त्रिरभ्युत्तेरन् क्रियाभ्यामे-
सकृन्मन्त्र इत्युक्तम् ॥ ८ ॥

आदित्यमुपतिष्ठेरद्भ्यन्तमसस्परिज्योतिः पश्यन्त उ-
त्तरं स्वः पश्यन्त उत्तरं देवं देवत्रा सूर्य्यमगन्म ज्योतिरुक्त-
ममिति* ॥ १० ॥

अभ्युत्तणानन्तरं आदित्यमुपतिष्ठेरन् उद्भ्यन्तमसस्परित्येतदा-
दिना मन्त्रेण ॥ १० ॥

अस्तमितस्तेदाहवनीयम्* ॥ ११ ॥

यद्यस्तमित आदित्यः स्यात् तदाहवनीयमुपतिष्ठेरन् उद्भ्यन्तम-
सस्परित्येतथर्चा विशेष उक्तः प्रागेव अस्तमितस्तेदार्हपत्यमित्ये-
तस्मिन् ॥ ११ ॥

तस्मिन् समिध आदध्नुरेधोस्येधिषीमच्चीति प्रथमाऽ
समिदसि समेधिषी मच्चीति द्वितीया यदेनश्चक्रमावयं

* आह्वायबोऽप्ययम् ।

यद्दान्यं ह्यतमारिमानया समिधा वयं सर्वन्तदपमृज्य च
इति तृतीयाम्* ॥ १२ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सर्वे समिधआदध्युः आधानं प्रक्षेपः एधोस्वेधि-
शोमहोत्येतदादिभिर्द्योद्विष्टैर्मन्त्रैः अथ तस्मिन्निति किमर्थमिति चेत्
यदास्मिन्नित्येदाहवनीयमित्यधिकृत एवाहवनीयः अत्रोच्यते उप-
स्थिते चानुपस्थिते च तस्मिन्समिधआदध्युरेव अन्यथा तस्योपस्थाने
सति समिदाधानं स्यात् ॥ १२ ॥

तमेवोपतिष्ठेरन्नपो अद्यान्वचारिषं रसेन समगन्महि
पयस्वान्नं आगमन्तं मा सृष्ट्वज वर्चसेति* ॥ १३ ॥

तमेवाहवनीयमुपतिष्ठेरन् अपो अद्यान्वचारिषमित्येतदादिना
मन्त्रेण अपृशब्देन सोममुपचरति सोममिष्ट्वा भक्षयन्ति तमेवेति
प्रकृतावधारणम् आदित्यस्य समुपस्थानमुक्तम् अतः तमेवाहवनीय
मित्यवधारयन्ति ॥ १३ ॥

प्रागुदयनीयादतिरात्रादपुषोमान्तमहः सन्नेषु* ॥ १४ ॥

सन्नेषु उदयनीयादतिरात्रात्पूर्वाणि यान्यहानि तेषु दधिभक्षादि
कर्मशेषो न भवति ॥ १४ ॥

दधिभक्षान्तमहीनेषु* ॥ १५ ॥

* आङ्गायबोऽप्येवम् ।

अहीनेषु दधिभक्षान्मान्यहानि भवन्ति प्रागुदयनीयादति-
राचादिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

यावन्त्यहानि राजानं भक्षयेयुस्तावत् स्वब्राह्मणयोच्छिष्टं
न दद्यारङ्गिर्वा प्रोच्य दद्याः* ॥ १६ ॥

यावन्त्यहानि राजानं सोमं भक्षयेयुः अलिजस्तावत् स्वब्राह्म-
णयोच्छिष्टं न दद्याः अङ्गिर्वा प्रोच्य क्त्वा दद्याः किमिदम्
उच्यते, अत्यन्तरेषु दृष्टं राजन्यवैश्वयोः सोमभक्षाभावो भक्षविशेषा-
न्मानादिति एवं विधिं सूत्रकारः प्रकारान्तरेण दर्शयामास ॥ १६ ॥

तदेष श्लोकः सोममेतत् पिवत यत् किञ्चाश्रीत ब्राह्मणा
मा ब्राह्मणयोच्छिष्टं दातमायात् सोममसोमप इति † ॥ १७ ॥

तदेष श्लोक इति एतमेवार्थमनुवदति सोममेतत् पिवतेत्येतदा-
दिना श्लोकेन ॥ १७ ॥

एतं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यात् सर्वक्रषु विद्यात् ॥ १८ ॥

योऽयं मन्त्रविधिश्चादिप्रकरणेनेत्येतदादिविधिः परिक्रान्त एतं

* ब्राह्मणायमेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायमेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

॥ ब्राह्मणायमेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।
किन्तु तस्य ग्रन्थे एतस्मादुत्तरे अतिरिक्तं सूत्रद्वयं
वर्त्तते ।

सर्वक्रतुषु जानीयात्, ननु उक्तः सर्वक्रत्वधिकार इति तत् किमिदं पुन-
रुच्यते सर्वक्रतुषु विद्यादिति उच्यते अन्नप्रज्ञापनार्थं कथं अथ
विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति एतदादिविधेरयमन्न इति एतं
सर्वक्रतुषु विद्यादिति अपर आह, सर्वक्रतोरधिकारः सर्वक्रत्वधिकार
इति सर्वक्रतुः ज्योतिष्टोमः कुतः श्रुतेः एष वा प्रथमो यज्ञानामि-
त्युक्त्वाह यथा वा इदमग्नेर्जातादग्नेयो विद्मयन्त एवमेतस्मादथ्यन्ये
यज्ञा विद्मयन्त इत्युक्त्वाह यो हि त्रिवृदन्त्यं यज्ञक्रतुमापद्यते स तन्दो-
पयतीत्येतदाद्युक्त्वाह एतद्यदाङ्गरेको यज्ञ इत्येतद्भिः सर्वे ज्योतिष्टोमा
भवन्तीति एतद्विधानमापद्यमानाः सर्वे ज्योतिष्टोमाः भवन्तीति
सर्वक्रतुषु ज्योतिष्टोमः तदादावेव सर्वक्रत्वधिकार इति ज्योतिष्टोमा-
धिकारः तेषां पुनरुक्तदोषो नास्ति एवं ज्योतिष्टोमविधिं सर्वाक्रतुषु
विद्यात् अधिकविधेस्व प्रत्याहारं कुर्यात् ॥ १८ ॥

इति द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ।

तृतीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

षोडशिसाम्ना स्तोथ्यमाणो यथासनमुपविश्य हविर्दानं
गत्वा षोडशिश्रद्धमवेत्तेतोद्गाता यस्मादन्य इति* ॥ १ ॥

उक्तं सार्वकृतुकं सामान्यविधानं साम्प्रतं षोडशिनो गुणविधान
मुच्यते सार्वकृतुकोऽयं षोडशी दशरात्रिके चतुर्थेऽह्न्युत्पन्नः अत्रैव
चास्य हिरण्यं सम्प्रदानं षोडशिनो न्तुवतइत्येवमादयो धर्माः पठिताः
तेषां विधानं विवक्षुराह षोडशिसाम्ना स्तोथ्यमाण इति, ननु उक्तं
तथा चतुर्थेऽहनि षोडशी उत्पन्न इति तत् प्रकरणे चैव धर्मा वक्तव्याः
स्युः तत् किमिदं विप्रकरणे गुणविधानम् आरभ्यत इति यदा न
तस्मिन्नेव प्रकरणे यस्मादन्यो न परो अस्ति जात इत्येतदादि मन्त्रं
विधायोक्तम् उद्गाता यष्टमवेत्तेत इति इदञ्चावेक्षणविधानं किमर्थं
मिति चेत् अत्रोच्यते तदिदम् अवेक्षणं प्रकरणे स्तोत्रान्ते उक्तं तत्रायं
संशयः किं कालं प्रति तावत् किं तस्मिन्नेव कालेऽवेक्षणमथान्यस्मि-
न्निति तथा किं हविर्दानस्यैव अथावेक्षणप्रवृत्तिः सदसोति अवेक्षणं
हि सदसि प्रवृत्तं भोमानां सौम्यस्य च तथा एते धर्मा हिरण्यसम्प्र-
दानादयः चतुर्थीत्पादाः अथञ्च षोडशी प्रकरणान्तरेष्वपि अथुते

* ऋग्वेदोऽप्येवम् ;

सर्वसोमातिरात्रादिषु तत् किमेते धर्माः प्रकरणस्यस्य भवन्ति उत प्रकरणात्तरेष्वपि षोडशिनं भजतइति कुतः पुनरयं संशयः उच्यते, अप्राकृतत्वात् षोडशिनः तेन किं प्राकृतो हि विधिर्विहृतीर्भजत अप्राकृतस्तु न वचनाद्विहृतीर्भजत इति अतोऽयमाचार्य एता-
 न्मोहान् परितितोषुः सार्वकृतुकानन्तरं षोडशिनो विधानमारभते कथम् एतं सार्वकृतुकं विधानं षोडशिनः स्यादिति यदि श्चेतं विधान-
 माचार्यः प्रकरण आश्चायस्य तद्विषयमेवाभविष्यत् तन्माभूदतो विप्र-
 करण आरम्भः षोडशिसाम्ना स्तोत्र्यमाणः यथासनमुपविश्य हविर्द्वीनं
 गत्वा षोडशियहमवेचेत उद्गाता यस्मादन्य इति एष पदाणां त्रिच्छेदः
 अर्थो वक्ष्यते षोडशिसाम्नेति कर्त्तृकरणलक्षणा दतोया स्तोत्र्यमाण
 इति भविष्यत्कालोपदेशः यथासनमुपविश्य संस्थायामने निःसृष्य
 मभसोपस्थानं हत्वा हृत्स्नेन वा अहत्वा वा स्वस्मिन्नामन उपविश्य
 हविर्द्वीनं गत्वा षोडशियहमवेचेत उद्गाता यस्मादन्य इत्यनेन मन्त्रेण,
 ननु षोडशिसाम्नेति सामग्रहणं किमर्थं यदायं षोडशिशब्दः कृतेऽपि
 सामग्रहणात् स्तोत्रवाची भविष्यत्येव अयं हि षोडशिशब्दः त्रिषु
 वर्तते स्तोत्रे ग्रहे संस्थायामिति स्तोत्रे तावत् योगाय त्रीषु द्विपदापु
 वृहता षोडशिना स्तुत इति ग्रहे प्रातःसवने षोडशिनं गृह्यते
 दतोयसवने प्रजनयतीति स्वश्चायतने षोडशो गृह्यते इति च संस्थायाम्
 सोऽभवीत् षोडशो तेऽयं यज्ञकृतुरस्त्विति सोऽयं षोडशिशब्दः प्रय-
 ज्यमान स्तोत्रग्रहसंस्थाम् इत्यर्थात् प्रतीयते तदिह षोडशिना
 स्तोत्र्यमाण इत्युक्तं चतेऽपि सामग्रहणात् स्तवनमामथ्यात् साम्नेति
 गम्यतएव तत् किमिदं सामग्रहणमिति अत्रोच्यते अस्य षोडशिन

उक्त्यात्मन्तरविधानं तस्मिन्नेव क्रमे धर्माः प्राप्नुवन्ति इहैव षोडशो-
सामसंख्यानन्तरेऽपि प्रयुज्यते तदस्थान्यस्मिन् स्थाने प्रयुज्यमानस्य धर्मा
भवन्ति उत नेत्येष संग्रहः बोऽयमाचार्यः सामग्रहणं करोति कथ
स्थानान्तरेऽपि प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवेयुरिति क्व पुनरस्य स्थानान्तरे
प्रयोगः अत्यग्निष्टोमे षोडशिनं गृह्णीयादिति ॥१॥

एवमेव प्रातःसवने* ॥ २ ॥

योऽयं षोडशग्रहस्यावेक्षणे विधिरुक्तः षोडशिसाम्ना स्तोत्र्यमाण
इत्येतदादि तेनैव प्रातःसवनेऽप्यवेक्षेत यदि प्रातःसवनेऽपि गृह्येत
प्रातःसवने षोडशिनं गृहीतन्तं द्वितीयसवने प्रजनयति ॥ २ ॥

यदि चोत्तरयोरपि गृह्णीयुः* ॥ ३ ॥

यद्युत्तरयोरपि सवनयोर्गृह्णीयुः तयोरप्यमेनैव प्रकारेणा-
वेक्षेत ॥ ३ ॥

अश्वः कृष्णः पूर्वस्थां सदसोद्धारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति
धानञ्जयः* ॥ ४ ॥

उक्तः अश्वः कृष्ण उपतिष्ठति साम्नेच्छायै तस्य स्थाननिर्देशः
क्रियते अश्व इति प्रतीतपदार्थकः शब्दः कृष्ण इति वर्धनिर्देशः पूर्वस्थां
सदसोद्धारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जयः आचार्य आह ॥ ४ ॥

* प्राच्यायबोऽप्येषम् ।

अपरस्यां प्राङ्मुख इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

अपरस्यां सदसो द्वारि प्राङ्मुखोऽश्वस्तिष्ठेदेवं शाण्डिल्य आचार्य
आह ॥ ५ ॥

लक्षणाभावे श्यावः* ॥ ६ ॥

लक्षणाश्वस्याभावे श्यावः स्यात् श्याव इत्यनिरक्तो वर्णः न लक्ष्यो
न श्वेतः तयोरन्तरेण वर्त्तते ॥ ६ ॥

तदभावे यः कस्याश्च* ॥ ७ ॥

तस्याभावः तदभावः तदिति पूर्वनिर्द्देशः तस्य श्यावाश्वस्या-
भावे यः कस्याश्चः स्यात् अथ यः कस्य इति सिद्धे किं पुनरश्वग्रहण-
मधिकं क्रियतेऽस्य इति उच्यते, अन्यत्राप्यभावे यः कस्याश्चः स्यात्
यथा तस्मात् असुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तथा
अश्वस्यावो दक्षिणा सद्यनिरक्तः सन्नक्षणा देय इति तत्रापि श्वेतश्या-
वयोरभावे यः कस्याश्चः स्यात् ॥ ७ ॥

गौर्वाजोवाश्वभावे* ॥ ८ ॥

यद्यश्वो न स्यात् गौर्वाजो वा भवेत् अथेहाश्वग्रहणं पुनः किम-
र्थम् उच्यते, तदभावे यः कस्याश्च इत्युक्तं श्वेतश्यावयोरप्यभावे सद्य-

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

नोपह्वययोः यः कस्याश्च इति तन्नोरपि गौर्वाजो वाङ्मयाभाष इति प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमन्वयगृहणं करोति, कथं, षोडशिन्येव गौर्वाजो वाङ्मयाभावे भवेत् न तथातयोरपीति ॥ ८ ॥

योयः सामाङ्गं ब्रूयात् स हिरण्यं धारयेत्* ॥ ९ ॥

उक्तं हिरण्यमम्पदां षोडशिना स्तुवत इति तद्विवेकार्थ-
माह, यो यः षोडशिसाक्षः अङ्गं ब्रूयात् स स हिरण्यं धारयेत्
स्वस्यां स्वस्यां भक्तौ ॥ ९ ॥

उद्गाता निधनमुपयत्सु* ॥ १० ॥

उद्गाता निधनं ब्रुवत्सु तं हिरण्यं धारयेत् ॥ १० ॥

सर्वे वाभिष्टुश्रेयुः* ॥ ११ ॥

सर्वे वा हिरण्यमभिष्टुश्रेयुर्निधनमुपयत्सुः ॥ ११ ॥

अवसर्पति प्रथमं पर्यायं गायेच्छक्षम्* ॥ १२ ॥

अवसर्पत्यादित्ये षोडशिसाक्षः प्रथमं पर्यायं गायेत् शक्षम्
अप्रकाशम् अत्र अधोभावे स्रगता ननु कथमेतद्गम्यते यथा अव-
सर्पात्तादित्यइति उच्यते उपरिष्टादस्यत्यस्रान्ति इतीक्ष्मावि-
रिति ॥ १२ ॥

* ऋष्यायबोटप्येवम् ।

विधिते द्वितीयगन्धेन* ॥ १४ ॥

विगते सिते विधिते विगते शुद्धे वर्षे द्वितीयं पर्यायं गायेन्मध्य-
मेन स्वरेण ॥ १३ ॥

अस्तमिते तृतीयमाविः* ॥ १४ ॥

असङ्गते आदित्ये तृतीयं पर्यायं गायेत् प्रकाशम् ॥ १४ ॥

यदोपाकुर्यस्तुवीरञ्जेव † ॥ १५ ॥

इह प्रथमं कालनियमः कृतः अवसर्पति प्रथमं पर्यायमित्ये
तदादि षोडशं विकल्पयति यदा यस्मिन् काले उपाकुर्यर्ध्ववर्धवः
तस्मिन्नेव काले सुवीरन् न सं कालमाद्रियेरन् अपरे विनिवेशं
वर्षयन्ति सन्धिकाले षोडशनि अत्यग्निष्टोमेऽहनि अतिरात्रे रात्रा
विति, अपरे सुवते विचारितं, किमर्थमिदम् षोडशिन उद्गातुरिति
उच्यते अत्राचार्याणां सुभयथा प्रतिपत्तिः येषामहरन्ते तेषामह-
न्युपाकरणं येषां रात्रौ तेषां रात्राविति अतोऽयमाचार्यं आर-
भते यदोपाकुर्यः तदा अप्रकाशं सुवीरञ्जेवेति अथ तत्र कः स्वर
इत्युच्यते ॥ १५ ॥

अहनि कर्त्तुं रात्रावाविः † ॥ १६ ॥

* प्राज्ञाव्यखेटप्येवम् ।

† प्राज्ञाव्यखेन स्वयमेवैकस्वयं कृतम् ।

यदाह्वन्युपास्तुर्षुः तदा अप्रकाशं सुवीरन् रात्रौ प्रकाशम् ॥ १६ ॥

उद्गात्रे दद्यादश्वहिरण्ये दक्षिणावत्सु* ॥ १७ ॥

उद्गात्रे दद्याद् यजमानः अश्वहिरण्ये अश्वश्च हिरण्यश्चाश्व-
हिरण्ये दक्षिणावत्सु यज्ञेषु अथ दक्षिणावत्त्विति किमर्थम् अदक्षि-
णेषु दानप्रसङ्ग एव नास्ति उच्यते, पश्यात्ययं सन्नेष्वङ्गदक्षिणाप्रसङ्गं
तेन सत्ययङ्गदक्षिणाप्रसङ्गे सन्नेषु षोडशिन्यश्वहिरण्ये निवर्त्तयति ॥१७ ॥

सच एव ग्रहस्य भक्षयेयुरैन्द्र एसच्च इत्युदस्य हरिवद-
हरिकासु चेत् सुवीरन् † ॥ १८ ॥

षोडशिग्रहस्य सच एव भक्षयेयुः नैकाहाहीनेषु ऐन्द्रं सह इत्य-
नेन यत्तुषा उदस्य हरिवदहरिकासु सुवीरन् योऽस्मिन् यत्तुषि हरि-
वद्वद्वः तम् उत्क्षिप्य उत्सृज्य यद्यहरिकासु च्छु षोडशिनं सुवीरन्
अथ पुनः हरिवतोषु सुवीरन् नैव हरिवद्वद्वसुदस्येयुः हरिवत् छत-
त्वेव मन्त्रं प्रयुञ्जीरन् अत्रैवद्वद्वः किमर्थं सच एवेति उच्यते, न
केवलं षोडशिग्रहस्य अन्ये ये यहास्त्रेषामपि च सच एव भक्षयेयुः
नैकाहाहीनेषु एतस्थान्यतरस्मिन् व्यष्टे निपाङ्गाणां द्रव्यानां भक्ष-
येयुरित्येतदादिना ॥ १८ ॥

* ब्राह्मण्यशोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्यशोऽनेतेन सूत्रद्वयं ज्ञप्तम् ।

अनुष्टुप्कन्दसा चमसस्य* ॥ १८ ॥

घोडमिनि सोत्रे यज्ञमघः तस्यानुष्टुप् क्कन्दसा भक्षयेदुः ॥१८॥

पूर्वेण वा* ॥ २० ॥

मन्त्रेण चमसस्य भक्षयेदुः ऐश्रं सह इत्यनेन उदस्य हरिवद-
हरिकासु सुवीरन्नित्यनुषज्यतएव ॥ २० ॥

तथा कुर्वन्निन्द्रस्य सम्राड्ङ्गणस्य राजा तौ ते भक्ष्यं चक्र-
तुरग्र एतं तयोरक्षमनुभक्ष्यं भक्षयामि वाग्जुषाणा सोमस्य
तप्यन्विति ग्रहस्य* ॥ २१ ॥

तथा कुर्वन् पूर्वेण मन्त्रेण चमसस्य भक्षणम् इन्द्रस्य सम्राड्ङ्गणस्य
राजेत्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ग्रहस्य भक्षयेदुः ॥ २१ ॥

इन्द्रमिह्वेति वा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधि-
कथा* ॥ २२ ॥

इन्द्रमिह्वरिवदित्येतद्यर्षा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधि-
कथा भक्षयेदिति विकल्पः ॥ २२ ॥

* प्राज्ञायबोऽप्येवम् ।

ऐन्द्र ए सप्त इति चमसस्य सचे त्रिष्टुप् ष्कन्दसा वाजपेय-
साम्नि भक्षयेदिति गातमः* ॥ २३ ॥

वाजपेयसाम्नि त्रिष्टुप् ष्कन्दसा इत्येव ष्कन्द आदेशं कृत्वा भक्षये-
दिति गातम आचार्य्य आह तच्छन्दस्मात् सोत्रस्य ॥ २३ ॥

अनुष्टुप् ष्कन्दसेति धानञ्जय्यशाण्डिल्यौ † ॥ २४ ॥

अनुष्टुप् ष्कन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति धानञ्जय्यशाण्डि-
क्षावाचार्यावाहतुः यदूर्ध्वसुक्येभ्यः अनुष्टुभः सभाग इति अनु-
ष्टुप् ष्कन्दसा रात्रौ ॥ २४ ॥

अनुष्टुप् ष्कन्दसा रात्रौ † ॥ २५ ॥

न भक्षयेयुः अनुष्टुभत्वात् रात्रेः ॥ २५ ॥

पृथक् त्वेभ्यः सन्धौ हिं कुर्युः † ॥ २६ ॥

पृथङ्मानेत्यर्थः नागात्वेभ्यः सन्धौ हिं कुर्युः नागादेवत्यत्वात्सू-
चानाम् ॥ २६ ॥

इष्ट यजुष इति भक्ष्यः † ॥ २७ ॥

* प्राज्ञायकेनैतेन कृत्वा इयं कृतम् ।

† प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

इष्टयसुष इत्यनेन यसुषा सन्धी भक्षः ॥ १७ ॥

गायत्रकन्दसानिरिक्तसोत्रेष्विति गौतमः* ॥ १८ ॥

अतिरिक्तसोत्रेषु गायत्रकन्दसा भक्षणमिति एवं गौतम
आचार्यो मन्यते समाप्तेषु भक्षकन्दःसु पुनरुपक्रमे कोऽन्यो गायत्र्यात्
स्यादिति ॥ १८ ॥

पृथग्भक्षकन्दोभिरनुपूर्वमिति धानञ्जयशाण्डिल्यौ* ॥ १९ ॥

यानि चत्वारि भक्षकन्दांसि तैः पृथक् पृथक् आनुपूर्व्येण चतुर्वर्ग-
वेक्ष्य तदानुपूर्व्येण भक्षयेयुरिति धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यावा-
चतुःसम्भवाच्च सर्वेषां भक्षकन्दसाम् अर्थाच्च, कोऽर्थः अम्बादीनां
देवतानाञ्च कन्दोभावात् ॥ १९ ॥

अनुष्टुप्कन्दसा वा* ॥ २० ॥

मन्त्रेण भक्षयेयुः अनुष्टुप्भागनिमित्तात्-यदूर्द्धमुक्थेभ्यः अ-
नुष्टुभः सभाग इति ॥ २० ॥

अकन्दसा वा* ॥ २१ ॥

अकन्दसा वा मन्त्रेण भक्षयेयुः सपयुक्तात् अकन्दसाम् ॥ २१ ॥

* प्राञ्जायकोट्येव ।

सन्धिवद्वा* ॥ ३२ ॥

यथा वा सन्धौ तथा वा भक्षयेयुः प्रवृत्तत्वात् मन्त्रस्य अनुप-
देक्षादान्येषाम् ॥ ३२ ॥

इति तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आहिताग्निरसोमयाजी परं सोमेन याजयित्वा परि-
भक्षं कुर्वति* ॥ १ ॥

उक्ताः षोडशिनो धर्माः सोमस्य च भक्षविधानमुक्तं यावदति-
रिक्तसोत्राण्येति साम्प्रतमुपरि भक्षविधानसृष्यते आहिताग्निः आ-
हिता अग्नये येन स आहिताग्निः असोमयाजी येन सोमेन इष्टं
स सोमयाजी न सोमयाजी असोमयाजी परम् अन्यं सोमेन याज-
यित्वा अपरिभक्षं कुर्वति अपरिभक्ष इति कर्मणः संज्ञा परस्त्राग्निषु
येन सोमो भक्षितः तेन स्वाग्नयः परिभक्षिताः पितरसु तदपरि-
भक्षार्थमिदं कर्मारभ्यते ननु आहिताग्निपक्षं किमर्थमिति यदा

* शाखायनोऽप्येवम् ।

अवच्छेदसोमयाजोति नह्यनाहिताग्नेः सोमयागः स्यात् अन्यार्थे-
न वाहिताग्निलं विज्ञाप्यते इह गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयेषु आ-
ज्याधिश्रयणद्रूपानिधानाज्यग्रहणान्यादेत्यन्ते ऊतायां प्रातराहु-
तावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्वाद्गुद्वासयेत् कसे चमसे वा द्रूपानवधाय
दक्षिणाग्न्यावुपसादयेत् स्फुटदर्ममुष्टी च पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चा-
दाहवनीयथोपविश्य स्रुवेण स्रुच्याज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृह्णीती स्यादिति
अस्य च कर्मणो नान्तरेणाहिताग्नेः प्रसिद्धः तदेवमर्थादाहिताग्निले
षिद्धे यदुच्यते आहिताग्निरित्येतदनर्थकं तस्मादाहिताग्न्यग्रहणं न
कर्त्तव्यं क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् उच्यते, यदाहिताग्न्यग्रहणं न
कुर्यात् अनाहिताग्नेर्यजमप्रसङ्गे न स्यात् सोऽयमाहिताग्न्यग्रहणं
करोति आहिताग्निरसोमयाजो परं सोमेन याजयित्वा इत्यं कर्म
कुर्यात् अनाहिताग्निर्यजयित्वापि परं न वेदं कुर्यात् यावता
तस्याग्नयो नैव सन्ति येषामपरिभ्रष्टार्थैवेदं कर्म क्रियते अथा-
सोमयाजोति किमर्थं यावता वक्ष्यति सोमयाज्यपीति शाण्डिल्य
इति असोमयाज्यग्रहणं कथमुच्यते अनिष्टप्रथमस्येदं कर्म स्यात्
इति सोमयाजो हि अनाहिताग्निरपि भवति सत्रेषु तथाप्यसा-
वसोमयाज्येव अथ परग्रहणं किमर्थं यदा याजयित्वा न सिद्धमेतत्
परमिति उच्यते, परग्रहणं परमेव याजयित्वा न पितरं वा पुत्र
वा भ्रातरं वेति निर्गुणः स्वजनः एभ्यो योऽन्यः परः पर एव सः ॥१॥

सोमयाज्यपीति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

* शाण्डिल्योऽप्यवम् ।

सोमयाज्ययेतत् कर्म कुर्यादिति प्राण्डिख्यः आचार्य आह, साम्प्र-
तमस्यापरिभक्तस्य कर्मणः कर्त्तव्यतोच्यते ॥ २ ॥

ऊतायां प्रातराऊतावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योद्गुदा-
सयेत्* ॥ ३ ॥

ऊतायां प्रातराऊता ऊतेऽग्निहोत्रे आज्यं घृतं गार्हपत्याग्ना-
वधिश्रित्य उदक् उद्दासयेत् ॥ ३ ॥

कंसे चमसे वा द्रप्मानवधाय दक्षिणाग्नावुपसाद-
येत्* ॥ ४ ॥

कंसे वा भाजने दारवे वा चमसे दधिद्रप्मानवधाय दध्यवय-
वान् दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥ ४ ॥

स्फ्यदर्भमुष्टी च* ॥ ५ ॥

स्फ्यश्च दर्भमुष्टिश्च स्फ्यदर्भमुष्टी दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥ ५ ॥

पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चादाहवनीयस्थोपविश्य
सुवेण सुच्याज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृह्णीती स्यात्* ॥ ६ ॥

द्रप्मान् स्फ्यदर्भमुष्टी च स्थापयित्वा अनन्तरं पश्चिमेन प्रदेशेन

* प्राज्ञायबोऽप्येवम् ।

गार्हपत्यस्य गत्वा आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य यत्नदाज्यं
गार्हपत्येऽधिश्चित्योदगुदासितं तस्मात् सुषेण सुचि गृह्णीयात् यावद्-
गृहीती स्यात् यदि चतुर्गृहीती यदि पञ्चगृहीती ॥ ६ ॥

तज्जुहुयादिमामग्ने शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यम-
गाम दूरमापिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भिमिरस्पृषि कृन्म-
त्यानां स्वाहेति* ॥ ७ ॥

यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं तज्जुहुयादिमामग्ने इत्ये-
तदादिना यथासृत्रितेन मन्त्रेण ॥ ७ ॥

एवमेव गृहीत्वापां पुष्यमस्त्योपधोनां रसोम्येः प्रियत-
मा तनूरिन्द्रस्य प्रियतमं चविः स्वाहेति* ॥ ८ ॥

एवमेव गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं अपां पुष्य-
मित्येतदादिना यथासृत्रितेन मन्त्रेण जुहुयात् ॥ ८ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा दध्न उत्तमं विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहेति* ॥ ९ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं त्रीनाज्यस्य

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

गृहीत्वा दध उक्तमं यदि पञ्चगृहीतं चत्वार आज्यस्य गृहीत्वा दध
उक्तमं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति अनेन यज्ञुषा जुहुयात् ॥ ८ ॥

दधिगोषणं सुचानियोदङ्डावृत्य प्राश्रीयात्तव सोम व्रते
वर्यं मनस्तनूषु पिप्रतः प्रजावन्तो अशीमच्चोति* ॥ १० ॥

दधो गृहीतावदानस्य श्रवयवः स्यात् तं सुचानोय सुचि कृत्वा
दङ्डावृत्य प्राश्रीयात् तव सोम व्रते वयमित्येतदादिना यथासूत्रि
तेन मन्त्रेण ॥ १० ॥

प्रक्षात्य सूचं यथेतं प्रत्याव्रज्य प्राचीनावीती भूत्वा
दक्षिणा दक्षिणाग्नेः स्थण्डिलं समुह्याङ्गिः सम्प्रोक्ष्य रष्येन
सकृदुक्लिख्योत्सुकमुपनिधाय दर्भानुपस्तीर्याप उपनिनीया-
मोषां द्रुमानान्निपृणुयादवमेभ्यः पितृभ्यः स्वधा सच्च भक्षेभ्य
इति प्रथमम्* ॥ ११ ॥

प्राग्य दधिषेष्मं आचम्य प्रक्षात्य सूचं अङ्गिस्तत्क्षणं सौचप्राप्तेः
यथागतं प्रत्याव्रज्य दक्षिणाग्नेः समीपं प्राचीनावीतिलसुकं गृह्ये
एवं प्राचीनावीती भवतीति तत्कृत्वा दक्षिणाग्नेः दक्षिणे प्रदेशे
स्थण्डिलं समुह्य शोधयित्वा अङ्गिः सम्प्रोक्ष्य स्थेन सकृदुक्लिख्य उन्ने-
खनं कृत्वा उत्सुकं उपनिधाय उत्सुकं लेखायाः समीपे निधाय दर्भा-

सौर्यं अपो जिनोय दर्भेषु अमीषां द्रक्षानान्निष्ठणयात् ये ते
 प्रयद्रप्साः कंसं चमसे च कृत्वा दक्षिणाग्नेः गभीषे स्थापिताः तेषा-
 देशं गृह्णीत्वा तेषु दर्भेषु निष्ठणयात् निदध्यात् अवसेभ्य इत्यनेन
 सुवित्नेन मन्त्रेण प्रथमम् ॥ ११ ॥

और्वेभ्यः काव्येभ्य इत्येवमेव दक्षिणा पृथक्* ॥ १२ ॥

योऽयं विधिरुक्तः प्रथमस्य निपरणस्य अनेनैव विधिना तस्य
 दक्षिणाद्धं द्वितीयस्य निपरणं कुर्यादौर्वेभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तदनन्तर-
 मनेनैव विधिना ततोयं निदध्यात् काव्यम् इत्यनेन उक्तं पिहभिरिति
 सर्वत्रानुसंधरेदित्येतदादि ॥ १२ ॥

अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमित्युक्तोदङ्ङावर्त्त-
 तांसित्वा यावन्मन्येत तावदभिपर्या वर्त्तमानो जपेदमी मदन्त
 पितरो यथाभागमनन्तरिताः पितरः सोमपीथादिति ॥ १३ ॥

एवं सर्वेषां निधानं कृत्वा अत्र पितरो मादयध्वं यथाभाग-
 मित्युक्त्वा आसित्वा यावत् मन्येत तावत् यावन्तं मन्येत मनुष्याणां
 भोजनकालं तावन्तमासित्वा भुक्तं पिहभिरिति मत्वा ततः आभि-
 मुखेन पर्यावर्त्तमानो जपेत् अमीमदन्त पितर इत्येतं यथासृत्रितं
 मन्त्रम् ॥ १३ ॥

* ब्राह्मणायज्ञेय्येवम् ।

† ब्राह्मणायज्ञेय्येन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तान् दर्भान् द्रष्माण्डस्य दक्षिणाग्नौ प्रचरेत्* ॥ १४ ॥

तान् दर्भान् येषु निपरणं कृतं तांश्च द्रष्मान् ये निहिताः
दक्षिणाग्नौ प्रचरेत् प्रक्षिपेत् ॥ १४ ॥

इति तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका :

अथ तृतीया कण्डिका ।

अतोऽनन्तरं कर्त्तव्यमित्युच्यते ।

यज्ञोपवीतो भूत्वाप उपस्पृश्य गृहान् व्रजञ्जपेद्गृहा
मा बिभीत मावेपिद्वमूर्जं विभ्रत एवमस्यूजं विभ्रदः सुमनाः
सुमेधा गृहानेमि मनसा द्वैवेन येषामध्येति प्रसवसन्नेषु
सौमनसो बद्धर्गृहानुपह्रयामचे तेनोजानन्तु जान उपह्रता
इह गाव उपह्रता अजावयोऽथो अन्नस्य यो रस उपह्रतो
गृहेषु न इति* ॥ १ ॥

इह प्राचीनावीतिना कर्म कृतं पैदकमनन्तरमाह यज्ञोपवीतो
भूत्विति यज्ञोपवीतो भूत्वाप उपस्पृश्य अपः स्पृष्ट्वा गृहान् व्रजन्
जपति गृहामाबिभीतेत्येतदादि यथास्तुत्रितं मन्त्रम् अत्रोच्यते
गृहान् व्रजन् जपेदित्याह अथेदं पूर्वं कर्म कस्मिंस्सिद्धेश्च कृतमिति

* ब्राह्मण्यखाद्येवमः

येनेदानीमाह गृहान् ब्रजन् जपेदिति तत्रैके तावदर्णयन्ति योऽग्निः
 होत्र एवामौ धन्नाभूमिगतः अतस्मिन् देशे इदं कर्म कृतमिति
 अतोऽनन्तरं गृहान् ब्रजन्निदञ्जपेदिति, अपरे वर्षयन्ति त्रेताग्निः
 हविर्गृहेभ्यः पृथगेव भवति तस्मिन्निदं कर्म कृत्वा गृहान् ब्रजन्नेत-
 ञ्जपेदिति, उभयमविरुद्धम् ॥ २ ॥

पश्चाच्छालाग्नेरुपविश्य जपेदिह गावः प्रजायध्वमिच्छाश्वा
 इह पुरुषा इहो सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निपोदत्विति* ॥२॥

गृहान् प्रविश्य शालाग्नेः पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य जपेदिह गावः
 प्रजायध्वमित्येतदादि यथासूत्रितम् ॥ २ ॥

अग्नेस्तृणानि प्रत्यृह्य यः सुहृत्तमभिभाषेत* ॥ ३ ॥

शालाग्नेः समीपे यानि दृणानि प्रातर्होमस्तरणमम्बन्धीनि तानि
 प्रत्यृह्य योऽस्य सुहृत्तस्य पिता वा पुत्रो वा भार्य्या वा तं प्रथम-
 मभिभाषेत ॥ ३ ॥

गोषु गा अपि हृजेदुपेदमुपपर्वनमासु गोषूपपृच्छता-
 मुपर्षमस्य रेतस्युपेन्द्र तव वीर्य्य इति* ॥ ४ ॥

गोषु गा अपिसृजेत् या अस्य स्वागावः तासु या दक्षिणा प्राप्त-
 स्तामिश्रयेत् उपेदमुपपर्वनमिति यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

* आश्वयजोऽप्येवम् ।

सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेत्* ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य गवामयनस्य विधिः विवक्षितः तं विवक्षुः सर्व-
सत्राणां सामान्यं विधानमारभते सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदिति सत्रे-
ष्वित्यधिकरणे सप्तमी सर्वानिति निरवशेषवाची शब्दः सत्रेषु सर्वान्
सञ्चिणः अध्वर्युर्दीक्षयेत् ॥ ५ ॥

दीक्षिष्यमाणान्दर्शयेत् स्वस्त्यात्रेयमरुन्धतीं ध्रुवमुदपात्रं
य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यते* ॥ ६ ॥

दीक्षिष्यमाणान् स्वस्त्यात्रेयादीनि दर्शयेन् दृष्टिरौ प्रेक्षणे स्वस्त्या-
त्रेय आदर्शः ऋज्वन्यत् ॥ ६ ॥

नैतानि परासुः पश्यतीति † ॥ ७ ॥

किमर्थं पुनरेषां दर्शनमुच्यते नैतानि परासुः पश्यति येषां
पराभूताः अश्वः प्राणाः सुमूर्धवस्ते स्वस्त्यात्रेयादीनि न पश्य-
न्तीति ॥ ७ ॥

तान्न दीक्षयेत् † ॥ ८ ॥

तान् परासून् दीक्षयेत् कस्माद्यतः असमाप्ते सत्रे तेषां सृष्ट्यु-

* द्वाष्ट्यायस्त्रेण सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्वाष्ट्यायस्त्रेणैकसूत्रम् ।

(३.३.११)

भौतसूत्रे ।

भवति एतत् विधानं संवत्सरसचं यावद्दृष्ट्यं जर्णं मृतं ~~...~~ न-
दर्शनात् ॥ ८ ॥

दीक्षिष्यमाणाः संवदेरन् सच नः साधुकृत्या नाना पाप-
कृत्या यास्मिन् सचे* ॥ ९ ॥

दीक्षाकाले उपस्थिते संवदेरन् एतत् समयं कुर्युः सच नः साधु-
कृत्याः साधूनां कर्मणां या क्रिया सा नः साधारणी या पापानां सा
पृथक् अस्मिन् सचे ॥ ९ ॥

अथ यत् पुरा चक्रम कर्त्तास्मश्च यथोपस्थितमेव नस्त-
दिति* ॥ १० ॥

अथ यत्पुरासन्नाः कृतवन्तः कर्त्तास्मः यथोक्तं करिष्यामः यथोप-
स्थितमेव नस्तदिति यद्यः करोति तस्यैव तदिति, ननु अतुल्येऽप्येवमेव
न ह्यन्येन कृतमन्यस्मिन्नृच्छति कर्मकर्त्तारं गच्छति अत्रोच्यते, प्राक्
सचदीक्षायाः तेषां साधारणं दृष्टकापशुर्भवति जर्णं च वक्ष्यति
संवत्सरं संवसेयुर्दादशरात्रमहोरात्रौ वा यावदा सुनुयुरिति तत्का-
लनिवृत्त्यर्थमारभते यास्मिन् सचे इति ॥ १० ॥

तेषां दीक्षाप्रभृति पत्नीशालायां भोजनसंवेशने स्या-
ताम्* ॥ ११ ॥

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

तेषां सत्रिणां दीक्षामारभ्य पत्नीभ्रातार्या भोजनं संवेद्यनञ्च भवेतां
प्रभृति शब्द आदौ ॥ ११ ॥

उपवसथ्यप्रभृत्याग्नीध्रिये* ॥ १२ ॥

उपवसथ्यादङ्ग आरभ्य सत्रिणां भोजनसंवेद्यने आग्नीध्रिये
भवेयाताम् ॥ १२ ॥

सन्धिवेलयोर्वाचं यच्छेयुः* ॥ १३ ॥

द्वयोरपि सन्धिवेलयोर्वाग्यमनं कुर्युः आसूर्योदयादानञ्चदर्श-
नाच्च ॥ १३ ॥

विचक्षणान्तां वाचं भाषेरन्* ॥ १४ ॥

वाग्यमनादनन्तरं यां वाचं भाषेरन् तां विचक्षणान्तां विच-
क्षणमन्ते यस्याः सा विचक्षणान्ता, अपरे ब्रुवते विचक्षणान्तामिति
साध्यन्तां वाचं ब्रूयुरिति पूर्वएव तु यः श्रेयान् तस्य साधुवचन-
प्रसङ्गोऽस्ति ॥ १४ ॥

न कञ्चनाभिवादयेरन्* ॥ १५ ॥

योऽप्यवश्यमभिवादनोद्यः तमपि नाभिवादयेरन् चनेत्यर्थं निपा-
तः नेत्यर्थं प्रतिषेधः ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

न शूद्रेण सम्भाषेरन्* ॥ १६ ॥

न शूद्रेण सह सम्भाषणं कुर्युः ॥ १६ ॥

नाधिष्ठण्य उत्तपेरन्* ॥ १७ ॥

ये परिगृहीता अग्नयः तान्मुक्त्वा अन्येष्वग्निषु नोत्तपेरन् ॥ १७ ॥

न प्रतीच्या द्वारा पत्नीशालाया निष्क्रामेयुः* ॥ १८ ॥

स्रज्वर्यः ॥ १८ ॥

प्राञ्चमुदञ्चं वोच्चारं कुर्वीरन्* ॥ १९ ॥

दिवयजनस्य प्रागुदवा निष्क्रम्य मूत्रपुरीषे कुर्वीरन् ॥ १९ ॥

न बद्ध वदेयुः* ॥ २० ॥

नाप्रयोजनं बद्ध वदेयुः ॥ २० ॥

न दन्तान् दर्शयेरन्* ॥ २१ ॥

न कस्यचिद्दन्तान् दर्शयेरन् जायते वाव दीक्षयति ॥ २१ ॥

नाङ्गतस्याश्रीयुः* ॥ २२ ॥

इविरुक्खिष्टभक्षाः स्युः ॥ २२ ॥

* प्राङ्गायबोऽप्येवम् ।

ननानन्यो अतः पश्येत्* ॥ २३ ॥

नैनान् भुञ्जानानन्यः पश्येत् परिवेष्टृभ्योऽन्यत्र ॥ २३ ॥

सर्वेषां सवनानां प्राश्नीयुः* ॥ २४ ॥

सर्वेषां सवनानां सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सन्नेषु नाराशंसिषु
भोजनं कुर्युः ॥ २४ ॥

क्रोधानृते वर्जयेयुः* ॥ २५ ॥

अज्वर्यः ॥ २५ ॥

एतानि व्रतानि दीक्षासु † ॥ २६ ॥

एतानि यथोद्धृष्टव्रतानि दीक्षासु भवन्ति ॥ २६ ॥

दीक्षोपसत्सु वा † ॥ २७ ॥

अथवा दीक्षासु चोपसत्सु च ॥ २७ ॥

आवा सञ्चान्तात् † ॥ २८ ॥

यावद्वा सचममाप्तिरिति एतानि यथासम्भवं स्तुः ॥ २८ ॥

* प्राङ्गायकोऽप्येवम् ।

† प्राङ्गायको एतदत्र नास्ति ।

उदयास्तमयावभ्याश्रावणञ्च बह्विर्वेदि प्रहृते वर्जयेयुः* ॥ २९॥

आदित्यस्य उदयास्तमयौ अभ्याश्रावणञ्च हविषः प्रहृते सत्यासु
बह्विर्वेदि वर्जयेयुः एतेषु कालेषु बह्विर्वेदि स्थानमासनं वा वर्जयेयुः ॥ २९ ॥

इति तृतीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

तेषाञ्चेदेनाऽस्तयाणां किञ्चिदेयाद् ग्रहपतावुपहवमि-
च्छेरन् † ॥ १ ॥

तेषां उदयास्तमयाभ्याश्रावणानां बह्विर्वेदि स्थानं किञ्चिदाग-
च्छेत् ग्रहपतावुपहवमिच्छेरन् उपहवे ग्रहपतिरधिकरणभूतः ग्रहपतेः
सकाशादुपहवमिच्छेयुः ॥ १ ॥

तच्चेदुद्गातरि † ॥ २ ॥

तं यदि ग्रहपतिः एषां चयाणां किञ्चिदागच्छेत् उद्गातुः सका-
शादुपहवं गच्छेत् ॥ २ ॥

दोक्षानुपूर्व्येण वा सर्वेषाम् † ॥ ३ ॥

* प्राच्यायके विशेषेऽस्ति ।

† प्राच्यायबोऽप्येवम् ।

दीक्षानुपूर्व्येण वा यो यस्यागन्तरं दीक्षितः स तस्मादुपह्वमि-
च्छेत् ॥ ३ ॥

परिहृतास्तु वसतोवरोषु संविशेयुः* ॥ ४ ॥

वसतीवरोपरिहरणे कृते ततः स्वपेयुः ॥ ४ ॥

तेषाञ्चेत् कश्चित् प्रेयादतीर्थेन निर्हृत्याहार्येणानाहि-
ताग्निं दक्षेयुः* ॥ ५ ॥

तेषां सत्रिणां यदि कश्चित् क्षियेत तमतीर्थेन निर्हृत्य निष्क्राम्य
आहार्येणाग्निना अनाहिताग्निन्दक्षेयुः तेषां सत्रिणां आहार्येण
लौकिकेनेत्येतद्विधानं अनाहिताग्नेरपि सत्रामनं दर्शयति ॥ ५ ॥

अरण्योरग्नीं समा रोप्य ते आप्रानेन निर्हृत्य निर्मग्न्ये
नाहिताग्निम्* ॥ ६ ॥

अरण्योः अग्नीन् समारोपणं कृत्वा मन्त्रवत्ते अरणी आप्रा-
नेन तीर्थेन निर्हृत्य निर्मग्न्येनाग्निना आहिताग्निं दक्षेयुः ते इति
किमर्थम् उच्यते, प्रेतोऽत्राधिष्ठितः अतस्ते इत्याह, ते अरणीतीर्थेन
निर्हरेयुः नत्वाहिताग्निमपि तीर्थेन, ननु यदा तावदुक्तं दीक्षित्य-
माणान् दर्शयेत् स्वस्त्राचेयादीनि नैतानि परासुः पश्यतीति तासु
दीक्षयेदिति तददर्शिता नैव दीक्षन्ते तत् किमिदमारभ्यते तेषाञ्चेत्

* प्राङ्गायत्रोऽप्येषम् ।

कश्चित् प्रेषादित्यादि अथ पुनस्तद्वर्धितोऽपि क्षियन्ते ततः
तद्विधानानर्थक्यम् उच्यते यान्येतानि निमित्तानि तानि परिमित-
कालानि तेषां दीर्घसञ्ज्ञेयसम्भवः अतोविधानं तदर्थम् ॥ ६ ॥

मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य दैवोदासं होतृषाम स्यादौर्द्ध-
सद्गनं वा* ॥ ७ ॥

इह सचिप्रकरणे मध्यमे पर्याये द्वे होतृषामनी पठिते तयोश्च
द्वयोरेकस्मिन् ऋतौ सम्भवे नास्ति एकार्थत्वात् अतो ब्रवीति दैवो-
दासं होतृषाम स्यादौर्द्धसद्गनञ्चेति विकल्पयति सञ्ज्ञे ॥ ७ ॥

अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गोयज्ञ इति प्राग्निषुवतो
व्यत्यासं स्यातामिति गौतमः* ॥ ८ ॥

इह मशकः पठत्याभिप्लविके द्वितीयेऽहनि परितोषिञ्च तासु त-
मिति माधुकन्दसञ्ज्ञे भर्गस्य यज्ञो वेति तत् किमयं विनिवेशार्थं
विभाषितः अथैकत्र यद्वयमेव विकल्पयति सोऽथमाचार्यो विनिवेशं
विकल्पयति अभिप्लवस्य द्वितीयेऽहनि भर्गो यज्ञ इति प्राग्निषुवतो-
व्यत्यासं स्यातामिति ये प्राग्निषुवतोऽभिप्लवाः तेषु भर्गस्य यज्ञसीति
द्वितीयेऽहनि व्यत्यासं स्यातामिति प्रथमे भर्गः द्वितीये यज्ञ इति ॥८॥

ऊर्द्धञ्च त्रिष्वभिप्लवेषु* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायश्रोत्रेष्वेवम् ।

जह्वंश्च विषुवतः ये त्रयोऽभिज्ञवाः तेषु च भर्गो यशो भर्ग इति ॥ ८ ॥

यशोभर्ग इति परेषु* ॥ १० ॥

तेषामण्डुं येऽभिज्ञवाः उत्तरस्मिन् पक्षसि † तेषु यशो भर्ग इत्येवं व्यत्यासः स्यात् ॥ १० ॥

सकृद्द्विर्वा यशः पुरस्तात्तथोपरिष्टाङ्गं इतरेष्वित्यपरम्* ॥ ११ ॥

अपरमन्यद्विधानं सकृद्द्विर्वा यशः पुरस्ताद्भवेत् तथोपरिष्टादिषुवतः त्रिष्वभिज्ञेषु सकृद्द्विर्वा यशो भवेत् भर्ग इतरेषु अभिज्ञेषु स्यात् ॥ ११ ॥

भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि यश उत्तरस्मिन्नित्यपरम्* ॥ १२ ॥

अपरम् अन्यत्तृतीयं विधानं भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि स्यात् यश उत्तरस्मिन्निति अभिप्लवेष्विति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

एताभ्यामुक्ते वीङ्ग षुङ्गाः षुङ्गोये* ॥ १३ ॥

* ऋद्धायकोऽप्येवम् ।

† पक्षसीत्यसंस्कृतः पाठः पक्षे इति साधुः किन्तु पक्षस्य पुस्तकेष्वप्यनेकेषु सूत्रेषु एतौ चैवं दर्शनात्तथैव रक्षितः ।

आभिन्नविक एवं चतुर्थेऽहनि पठति वीरुशुद्धाशुद्धीयधेति
तयोरप्येव एव विकल्पाः स्युः ये भर्गधमसः ॥ १३ ॥

विषुवत ऊर्द्धं वीरुमेव स्यादिति धानञ्जाप्यः* ॥ १४ ॥

विषुवत ऊर्द्धं येऽभिन्नवासेषु, वीरुमेव स्यात् न शुद्धाशुद्धी-
यम् इत्येवं धानञ्जाप्य आचार्यो मन्यते एवमन्देशवधारणार्थः ॥ १४ ॥

पञ्चमे यदृहर्ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यान्मानवात्पूर्वञ्चाम्
स्यात्* ॥ १५ ॥

पञ्चमेऽभिन्ने वेदस्मिन्नहनि ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यात् तस्मि-
न्मानवात् पूर्वञ्चाम् स्यात् दृहत्याम् अजान्यर्थेन उक्तमर्षाद्यम् शुभ-
त्तम इति गायत्रञ्च य एवञ्चापत्यं सन्ततिः शाकरवर्णनान्युत्तरे-
ष्विति ॥ १५ ॥

इषोवृधीयसमन्ते पृष्ठानन्तर्ये षष्ठे* ॥ १६ ॥

एवं मन्त्रकः पठति आभिन्नविके षष्ठेऽहनि इन्द्रायेन्दो मरुत्व
इति गायत्रञ्चाशुद्धञ्च सहाद्विषोवृधीयं कुर्यात् मृज्यमानः
सहस्येयै इषोनोरन्नं चिनिधनञ्चाय्यास्यं सहात् समन्तं कुर्यात् सहात्
सहादित्यन्तेन वै स्पष्टं कतरस्मिन्नभिन्नव इति सोऽयमाचार्यः स्पष्टो-

* प्राज्ञावबोध्यवम् ।

करोति पृथगानन्तर्व्यं षष्ठेऽहनि इषोऽहनीयञ्च समन्तञ्च इषोऽहनीय-
समन्ते यस्याभिज्ञवक्ष्यानन्तरः पृथ्व्यः स्यात्तस्य षष्ठेऽहनि कुर्व्यात् अथ
षष्ठ्यवर्षं किमर्थमिति चेत् यदा षष्ठे विषये एव एते उक्ते उच्यते
आवृत्तवक्ष्येतस्मिन् पक्षसि नियमार्थम् ॥ १६ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रिषु चतुर्थीऽभिज्ञवा लुप्येत* ॥ १७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि षष्ठे मासि चीनभिज्ञवान् पठति तत्र त्रिषु
कर्त्तव्येषु प्रथमो लुप्यताम् उतान्य इति संशयः सोऽयमाचार्य आह
त्रिषु कर्त्तव्येषु चतुर्थी लुप्येत शाकरवर्षवानिति ॥ १७ ॥

एत एवावृत्ताज्ज्ञं विषुवतोऽभिज्ञवाः* ॥ १८ ॥

य एते पूर्वस्मिन् पक्षसि अभिज्ञवा अनुक्रान्ताः एत एव सर्वे
उत्तरस्मिन् पक्षसि आवृत्ता भवेयुः उत्तमादुत्तमादारभेरन् नत्
प्रतिमासम् ॥ १८ ॥

तेषां प्रतिलोममहान्युपेयुः* ॥ १९ ॥

तेषामभिज्ञवानाम् आवृत्तानां स्तनाम् अहान्यपि प्रतिलोम्येन
सुर्षुः षष्ठादङ्ग आरभ्य प्रतिलोम्येन यावत् प्रथमम् ॥ १९ ॥

पृथ्व्यस्वरसाग्नाञ्च* ॥ २० ॥

पृष्ठस्य स्वरसामानस्य पृष्ठस्यस्वरसामानः तेषां पृष्ठस्यस्वरसामानां
उत्तरस्मिन् पक्षे प्रातिलोभ्येन अहान्युपेयुः ॥ २० ॥

दशरात्रसमीपे त्रिषु चतुर्णामावृत्तानां प्रथमो लुप्येतेति
धानञ्जय उक्तम दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति* ॥ २१ ॥

दशरात्रस्य सन्निकर्षे ये गोश्रायुषः पूर्वाह्नयोऽभिज्ञवाः तेषु
चतुर्णामावृत्तानां यः प्रथमः स लुप्येत एवं धानञ्जयो मन्यते उक्तमे
वाभिज्ञिके उक्तमे दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २१ ॥

विपरीतमेतच्छाण्डिल्यायनस्य † ॥ २२ ॥

एतद्विधानं विपरीतं शाण्डिल्यायनस्य विपर्ययः प्रातिलोभ्यं
उक्तमे लुप्येत प्रथम दूषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २२ ॥

विषुवत्समीपे च † ॥ २३ ॥

विषुवत्समीपे च येऽभिज्ञवास्त्रयस्त्रेषु चैत्रमेव शाण्डिल्याय-
नस्य ॥ २३ ॥

त्रिष्वभाष दूषोवृधीयसमन्तयोः † ॥ २४ ॥

* प्राच्यायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† प्राच्यायनोऽप्येवम् ।

त्रिष्वभिल्लेषु कर्त्तव्येषु अभावः अक्रिया इषोवृधोयसम-
न्तयोः ॥ २४ ॥

भावस्त्वाचार्याणां भावस्त्वाचार्याणाम्* ॥ २५ ॥

इषोवृधोयसमन्तयोः भावः आचार्याणां मतेन, तुशब्द अक्रि-
यापेक्षानिवृत्त्यर्थः ॥ २५ ॥

इति तृतीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुः पश्चात् प्राञ्चं दक्षिणतो वोदञ्चं
बहिर्वेदि रथन्तरस्य स्तोत्रे* ॥ १ ॥

अभिल्लेषे ये संशयास्ते निर्णीताः साम्प्रतं पृष्ठ्यस्य धर्मा विवक्षिता-
तद्विवक्षुराह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति इह ब्राह्मणं प्रजापतिर्वा एतां
गायत्रीं योजिमपश्यत् स आदोधीतास्माद्योनेः पृष्ठानि सृजा इति
स रथन्तरमसृजत तद्वृथस्य घोषोऽन्वसृज्यतेत्येतदादि धर्मां पृष्ठा-
नां रथन्तरादीनां घोषादयो धर्मा ज्योतिष्टोमप्रकरणे आस्तात
तेषाञ्च समुदितानामसंभवः ज्योतिष्टोमे तैश्च धर्मैः प्रतिप्रयोगमवश्य

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

भवितव्यं ततः तत्प्रत्यनुष्ठेयाः यावता अनुब्राह्मणस्य []ः पृष्ठ
 धर्माः तत्प्रत्यनुष्ठेया इति तेषां समुद्धानां प्रयोगविषयोऽयं विधि
 स्तमाह पृष्ठये रथमतिवहेयुरिति श्रुत्रोच्यते, तत् किमिदं पृष्ठयग्रहणं
 यावता अभिप्लवस्थानन्तरः पृष्ठय एव अभिप्लविकस्तु विधिरुक्तः त-
 ष्केषो विधिरुच्यमानः आनन्तर्यादत्र पृष्ठयो भवत्येव वैरूपादीनाञ्जा-
 नभावादभिप्लव इति उच्यते पृष्ठयग्रहणं क्रियते विशेषविध्यर्थं पृष्ठयानां
 समस्तानां धर्मार्थं पृष्ठान्यस्मिन् मन्तीति पृष्ठयः एतद्दर्शयति यत्र
 एव समुद्धानि पृष्ठानि भवेयुः तत्र तत्र धर्मा भवेयुरिति यथा
 विद्यजिति विश्वजिष्कन्त्पेऽतोर्थाभोति पृष्ठय इत्यधिकरणे सप्तमी
 आधारेऽधिकरणं आभियते रथघोषादयो धर्मा रथमतिवहेयुः शीघ्रं
 वहेयुः पसात्प्राञ्जन्देवयजनस्य पसात् प्राञ्जुखं वहेयुः दक्षिणतो
 ॥ उद झम् अतिवहेयुः बहिर्वेदि वेदेर्बहिः रथन्तरस्य स्तोत्रे रथन्त-
 रस्य सान्नः स्तोत्रे स्तुयमाने आस्तोत्रान्तात् ॥ १ ॥

वृष्टतो दुन्दुभिमाहन्यः* ॥ २ ॥

वृष्टतः स्तोत्रे स्तुयमाने दुन्दुभिमाहन्यः स्तनयिद्वुशब्देऽनुकर्ष
 णार्थः नहि शक्यं स्तनयिद्वुशब्दं बलादुपपादयितुम् अतो दुन्दुभि
 वादर्थयुः बहिर्वेदीति प्रकृतम् ॥ २ ॥

उपवाजयमाना वैरूपेण स्तुवीरसुपवाज्यमाना वा* ॥ ३ ॥

* आहायशोऽप्येवम् ।

व्यजनेन इतरेतरम् उपवाज्यमानाः मन्तः वैरूपेण साक्षात् सुवी
रन् अन्यैर्वापवाज्यमानाः इतरेतरमेकेन व्यजनेन ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतमसीत्यनेन वातश्चावात्विति
दृष्टेनानुमन्त्रयेत्* ॥ ४ ॥

कतमस्यानुमन्त्रणं व्यजनस्य सो घोषवाहः ॥ ४ ॥

वैराजस्य स्तोत्रं उपाकृतं उपर्यनूरुसकलं निधाय दण्डे
च तस्योपरि निरक्षीमरणिं निधायाभ्यात् संप्रजननं कृत्वा
त्रिः प्रदक्षिणमभिमन्थेद्गायत्रं कन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जाग-
तमानुष्टुभं वैराजमिति गौतमः* ॥ ५ ॥

वैराजस्य साध्नः स्तोत्रं उपाकृते पुरस्ताज्जपं जपित्वा उरो
रुपरिष्ठात् सकलम् आनुलोम्येन निधाय प्रस्थापयित्वा दण्डे च तस्य
सकलस्योपरि निरक्षीमरणिं स्थापयित्वा अभिसुखमात्मनः अग्ने
प्रजननं कृत्वा येन प्रदेग्नेनाग्निः अवतार्थ्यते तदुत्तरारण्या त्रिः प्र-
दक्षिणमभिमन्थेत् गायत्रं कन्दोऽनुप्रजायस्वत्येतदादिना मन्त्रेण एव
गौतम आचार्य आह ॥ ५ ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जप्यः* ॥ ६ ॥

* भा. द्वा. प. गो. ट. प्येवम ।

चतुर्भिश्चन्दोभिरिति धानञ्चय्य आचार्यो मन्यते गायत्रं
कन्दोऽनुप्रजायस्व वैष्टुभं जागतमावुष्टुभमिति ॥ ६ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

त्रिभिश्चन्दोभिरिति शाण्डिल्य आचार्य आह, गायत्रं कन्दोऽ-
नुप्रजायस्व वैष्टुभं जागतमिति क्रियायाः सर्वत्रानुवचनम् ॥ ७ ॥

अग्रण्योः सन्धानमालभ्योपजिघ्रेत् तेजोऽसि तेजो भयि धे-
हीति* ॥ ८ ॥

अरण्याः सन्धानमालभ्य सृष्ट्वा उपजिघ्रेत्तेजोऽसि तेजा मयि
धेहीत्यनेन मन्त्रेण, प्रा गन्धोपादाने ॥ ८ ॥

मथ्यमाने स्तोमं युञ्ज्यात्* ॥ ९ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ यथाविधानं स्तोमयोगजनं कुर्यात् ॥ ९ ॥

जाते स्तुवीरन्* ॥ १० ॥

जातेऽग्नौ स्तुवीरन् अग्निघोषे ॥ १० ॥

वापगित्वा यजमानं पुनश्चा। निवर्त्तस्व पुनरग्न इषायुषा
पुननः पाञ्च^७हसः सच्च रथ्या निवर्त्तस्वामेऽपित्वस्व धारया

* द्राष्ट्रायणोऽप्येवम् ।

विश्वस्य विश्वतस्परित्यनुमन्त्याभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्म-
णेन* ॥ ११ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतस्य स्तुतमधीति पुनरूर्जां निवर्त्तन्वेत्ये
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण अग्निमनुमन्त्र्य प्राहरत्याहवनीय
आग्नेनाभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्मणेण प्रेद्धे अग्ने दीदिहि परं न
इति विराजाभिजुहोतीति ॥ ११ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम* ॥ १२ ॥

उत्तरामाह्वनिं स्वाहाकारेण जुहुयात् आगत्यापरिष्टा
ऋषः ॥ १२ ॥

अपः सावका उपनिधाय मद्दानाम्नीभिः स्तुवीरन्* ॥ १३ ॥

अप इति कर्मणि द्वितीया मह अवकाभिः सावकाः अवका
सैवासाः ॥ १३ ॥

यो यः सामाङ्गं ब्रूयात् स उदयोर्वं जनयेत्* ॥ १४ ॥

यो यः स्वभक्तिं ब्रूयात् ए उदयोर्वं कुर्यात् नित्यं त
धर्वे ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम ।

वाचयित्वा यजमानं ता निनयेदास्तावेऽनाधृष्टासि तान्वा
सोमोराजावनुयाम पीता उपतिष्ठन्त आपोये प्राक्करा कृष्णा
ये स्वराजस्ते अर्षन्तु ते वर्षन्तु ते कृषवन्त्विषमूर्जं राय-
स्योषन्तद्विदेयेति* ॥ १५ ॥

वाचयित्वा यजमानं आपः अवकाभिस्रा निनयेत् निक्षिपेत् अ-
स्तावे अनाधृष्टामीत्येतदादिना यजुषा यथाश्रुचितेन आस्तावस्य
व्यालदशे प्रसिद्धः ॥ १५ ॥

समन्यायन्तीति वा । ॥ १६ ॥

समन्यायन्तीति एतद्यर्चा वा निनयत् ॥ १६ ॥

समुद्रं वः प्रक्षिणामीति वा । ॥ १७ ॥

समुद्रं वः प्रक्षिणामीत्येतदादिना यजुषा वा निनयत् ॥ १७ ॥

सर्वेर्वी* ॥ १८ ॥

सर्वेर्वी निनयनमर्क्षैः अनाधृष्टामीत्येतदादिभिः निनयत् ॥ १८ ॥

अष्टीवतो रवका उपोद्देरन्* ॥ १९ ॥

* दाह्यायणोऽप्येवम् ।

। दाह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

सर्वेष्व्वा अष्टीवतोरङ्गप्रदेक्ष्योः स्थापयेयुः अष्टीवतोरिति जानु-
भ्यामुपरि ॥ १९ ॥

कृद्विषि वर्षकामोऽध्यासयेदिति ग्राण्डिल्यः* ॥ २० ॥

कृद्विषि क्वादनस्यापरि वर्षकामः निदध्यात् एवं ग्राण्डिल्य आ-
चार्य आह ॥ २० ॥

गोष्ठे पशुकामः* ॥ २१ ॥

अवका निदध्यात् ॥ २१ ॥

सभायां यशस्कामः* ॥ २२ ॥

यशस्कामः सभायामवका निदध्यात् ॥ २२ ॥

अग्निशानेऽभिचरन्* ॥ २३ ॥

अभिचरन् अभिचारं कर्तव्यं अग्निशाने अवका निदध्यात् अग्निं शानं
तद्यस्मिन् शाने तत् अग्निशानम् ॥ २३ ॥

इति तृतीयस्य पक्षमी कथिका ।

* ब्राह्मणवनीष्यवम् ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुर्दक्षिणतः कृत्वा-
त्तरतो वत्सान्* ॥ १ ॥

उक्तं स रेवतीरसृजत तूङ्वां घोषोऽम्बसृज्यतेति तासु रेवत्यः
पवमाने प्रयुज्यन्ते रथन्तरादीनां पञ्चानां षष्ठानां षष्ठस्थानेषु प्रयुज्य-
मानानां सन्निधौ रथव्यतिवत्तनादयो धर्माः प्रयुक्ताः तत्सन्निधित्वात्
धर्माणां किं सन्निधौ रेवतीनां पवमान एव क्रियते धर्माः अथ
षष्ठस्थाने इत्यत्राह. वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुरिति अपां
वा एष रसो यद्रवत्यो रेवतीनां रसो यद्दारवन्तीयमिति रेवतीनां
वारवन्तीयं रसः सारमिति तद्दारवन्तीयमिति सन्निधौ प्रयुज्यमाना
रेवत्यः प्राप्नुवन्ति वारवन्तीयस्य साक्षः स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुः कथं
संवाशयेयुः देवयजनस्य दक्षिणे प्रदेशे कृत्वा वा उत्तरतो वत्सान्
कृत्वा ॥ १ ॥

पूर्वण सदः संसृज्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयमुद्गीचीरत्यजेयुः* ॥२॥

समाप्तं स्तोत्रे सदसः पूर्वे प्रदेशे मिश्रयित्वा वर्त्मः समाधाय
आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उद्गीचीन्द्रिगं प्रति प्रस्थापय्युः निष्काल-
गेयुः इदमुद्गाहकर्म तत्संयोगात् रथप्रवर्त्तनादिधेग्वन्ताः षष्ठधर्माः

* ब्राह्मणश्रोतव्येवम् ।

सर्वत्र भवेयुः तेषामुपदिष्टत्वात् यस्य येन कर्मणा संयोगः सतद्व्यं
सभते प्रतिश्लोत्रमुद्गात्रे एतत् दद्यात् ॥ २ ॥

वाचयित्वा यजमानं गोनामभिरनुमन्त्रयेत् हव्ये काम्ये
चन्द्रे ज्योत इडेरन्ते जुष्टे स्वनरि मयि वोरायः अयन्तामिड
एच्छदित एहि जुष्टे जुष्टिन्ते गमेयमुपहृता उपह्वं वोशी-
येति* ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानमुद्गाता गाः गोनामभिरनुमन्त्रयेत् हव्यं
काम्ये इत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैः अत्रोच्यते गोनामभिरिति किं
मर्थं यदा सर्वाणि निर्दिष्टान्येव, उच्यते गोनामग्रहणं संव्यवहारा-
र्थम् अन्यत्रापि यत्र गोनामान्नीति ब्रूयात् तत्रैतान्येव प्राप्तव्यानि
यथा दक्षिणेऽस्याः कर्णे गोनामानि जपित्वेति यानि च प्रकरणात्
तान्येव तानि च ॥ २ ॥

सहर्षभा इति वा* ॥ ४ ॥

सहर्षभा इत्येतयर्चा वा उपमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥

उभाभ्यां वा* ॥ ५ ॥

सहर्षभा हव्ये काम्ये इत्येतदादिना मन्त्रेण वानुमन्त्रयेत् ॥ ५ ॥

* द्राक्षाग्नोऽप्येवम् ।

अङ्गिषेदुपाकुर्युस्तानिनयेदास्तावे आपोहिष्टीयाभिः* ॥६॥

यद्यङ्गिरूपाकरणं कुर्युरध्वर्यवः ता आपः निनयेदास्तावे आपो-
हिष्टीयाभिः अग्निः अङ्गिरूपाकरणस्य कः सम्बन्धः आपोवै रेवत्य
इति ॥ ६ ॥

षष्ठेऽहनि संस्थितेऽवज्जवादिनः स्युर्न चाधोयीरन्नोत्तर-
स्याङ्ग उपाकरणात् † ॥ ७ ॥

ब्राह्मणे च ऊज्जधी वा एतर्हि वाग्यदा षडहः मन्तिष्ठते न वज्जव-
देनान्यं षड्केनान्यस्मै प्रब्रूयात् मधु वाशये घृतं वा यथोज्जषोवहं प्रत्य-
नक्ति तथा तदिति एते संस्थाधर्माः श्रूयन्ते अत आह षष्ठेऽहनि
संस्थितेऽवज्जवादिनः स्युरिति षष्ठेऽहनि समाप्तेऽवज्जवादिनः स्युः
न चाधोयीरन् आ उत्तरस्याङ्ग उपाकरणात् उपाकरणं नाम प्रारम्भः
एतद्दर्शयति अन्येऽहःसमाप्तिस्वध्ययनं कुर्वीतेति अथ षष्ठयज्ञं किमर्थ-
मिति उच्यते नियमार्थमेव यदा षडहः मन्तिष्ठतइति तदा वृत्तस्य
प्रथमेऽहनि संस्थानं तत्र संस्थाधर्माः प्राप्नुवन्ति सोऽयमाचार्यः षष्ठ-
यज्ञं करोति कथं आवृत्तेऽप्येतस्मिन् स्युरिति एतदावृत्तेरूपं य इह
उपक्रमधर्मास्ते आवृत्तेः संस्थाधर्माः ये तत्र संस्थाधर्मास्ते इह उप-
क्रमधर्मा इति ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायकोट्येवम् ।

† ब्राह्मणायकोट्येन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्पिर्मधुभ्यामृत्विजोभोजयेद्दह्नेषु* ॥ ८ ॥

सर्पिषा मध्वा च यजमानः ऋत्विजो भोजयेद्दह्नेषु सर्पिरिति
घृतस्य पर्यायः ॥ ८ ॥

अन्यतरेण वा* ॥ ९ ॥

सर्पिषा मध्वा वा एकेन भोजयेत् ॥ ९ ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने सन्नेषु † ॥ १० ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने भोजनं सत्रिणाम् एवशब्दे मधु निवर्त्तयति
अथ तृतीयसवनपदार्थं किमर्थमिति चेत् उच्यते षष्ठेऽहनि संस्थितं
एतेनोक्तं तत् सन्नेषु यदेव तार्क्षीयमवनीकभोजनमुपदिष्टम् तदेव
सर्पिषा स्नात् तत् संस्थितेऽहनि भोजनमस्तु सत्रिणां न अनुसवनना
सवेत्विति तद्यथाकाम्यादेवेति ॥ १० ॥

एतस्यान्यतरस्मिंस्त्यहेति ग्राह्याणां भक्षयेयुः सुत्वा
पृष्ठेन † ॥ ११ ॥

एतस्य पृष्ठस्य षडहस्य अन्यतरस्मिंस्त्यहे अतिग्राह्याणां भक्षयेयुः
अतिग्राह्या यद्वाः अतिरिक्ताः प्रकृतेभ्यो गृह्यन्ते इत्यतिग्राह्या यस्मिं-
स्त्यहे गृह्येरन् तस्मिंस्तेषां भक्षयेयुः, कस्मिन् काले सुत्वा पृष्ठेन ॥११॥

* ग्राह्यायथेन सूत्रद्वयैकसूत्रं कृतम् ।

† ग्राह्यायथेनोप्येषम् ।

विषुवद्गतयोश्च* ॥ १२ ॥

विषुवद्गतयोश्च अतिघाक्षाणां भक्षयेयुः ॥ १२ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा † ॥ १३ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा मन्त्रेण भक्षयेयुः ॥ १३ ॥

पूर्वं चमसेभ्यः † ॥ १४ ॥

पूर्वं सर्वचमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १४ ॥

अन्यत्र चैतस्मिन् काले यानाहरेयुः* ॥ १५ ॥

अन्यत्र च अन्ययज्ञेषु च एतस्मिन् काले यान् यहान् भक्षाना-
हरेयुस्तेषां त्रिष्टुपच्छन्दसा पूर्वं चमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १५ ॥

सह धर्मैः सर्वत्र पृच्छ्याः स्यात्* ॥ १६ ॥

एते पृच्छ्यस्य धर्मा गवामयनप्रकरण आस्ताताः एते यत्र यत्र
पृष्ठाः प्रयुज्यन्ते तत्र तत्र स्युर्न केवलं गवामयने ॥ १६ ॥

दशमव्रते च* ॥ १७ ॥

* माझायबोटाप्येवम् ।

† माझायबोने सूत्रद्वयेनैकसूत्रं ज्ञातम् ।

दशमञ्जाह्वतश्च यत्र यत्र क्रियेतां तत्र तत्र सद्धर्मैः ॥ १७ ॥

आमीवर्त्तस्तोत्रीयानाभिप्रविकान् पृष्ये संशयेद्ब्राह्म-
णाक्सिना कालेयर्चोऽच्छावाकेन सर्वत्र यदा पवमाने स्या
ताम्* ॥ १८ ॥

ये आमीवर्त्तस्तोत्रीयाः आभिप्रविकाः तान् सर्वत्र पृष्ये संशयेत्
ब्राह्मणाक्सिना यदामीवर्त्तपवमाने स्यात् कालेयस्यर्चः अश्वा-
वाकेन संशयेत् यदा तत् पवमाने स्यात् न केवलं पृष्ये कालेयस्य
अन्यत्रापि यदा कालेयं पवमाने स्यात् तत्राप्येतस्य स्तोत्रीयं शंसये
दच्छावाकेन यथा विश्वजितीति ॥ १८ ॥

सर्वत्रेन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाक्सिनोर्द्धं विषुवतः प्रागति
रात्रात्* ॥ १९ ॥

जुद्धं विषुवतः यान्यहानि तेषु सर्वेऽखिन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाक्सि-
नः शंसयेत् प्रागतिरात्रात् उदयनीयम् अतिरात्रं वर्जयित्वा सर्वशब्दे
निरवशेषवाची ॥ १९ ॥

विश्वजिति वै राजे धर्मान् कुर्यात्* ॥ २० ॥

उक्तं यत्र यत्र समुदितानि पृष्ठानि प्रयुज्येरन् तत्र तत्र एषां

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

न्यव्यतिवर्जमानादयो धर्माः स्युरिति तद्विद् सर्वपृष्ठविश्वजित्
तस्मिन् विश्वजिति रथन्तरादीनां सर्वेषां पृष्ठ्यादीनां वैराजेऽधिकरणे
धर्मान् कुर्यात् एतद्वि धर्माणां स्थानं ज्ञेतापि सर्वेषां तस्मिन्नेव
येनोः संश्रति ॥ २० ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेष्वित्याचार्यमतिः* ॥ २१ ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेषु धर्मान् कुर्यात् एषा आचार्याणां मतिः सन्नि-
वृष्टन्यायत्वाद्गर्माणाम् इतरेषु त्रिषु पृष्ठेषु महानाक्षीवैरूपरेवतीषु
स्युधर्माः स्युः वृद्धयन्तरवैराजानां वैराजा धर्माः स्युरिति ॥ २१ ॥

सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्घ्रि सोमसाम मौक्षस्य पूर्व-
योः* ॥ २२ ॥

यद् ब्राह्मणे अष्टमनवमयोरङ्गोः स्वाशिरामर्कदीर्घतमसोऽर्को
वावातो अग्नेरर्कोऽन्तरितः तमग्नेरर्कं सप्तमेऽहनि कल्पयत्याचार्यः
सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्घ्रि सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयोरिति यस्मिन् मदे-
तरेषु इति गायत्रं हवे कृत्वा एतस्मिन्नेव सामहचः स्थानं अग्ने-
रर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्घ्रि सोमसाम मौक्षमिति ॥ २२ ॥

मौक्षसोमसामनी गायत्रस्योत्तरयोरग्नेरर्कस्ति सृष्ट्विति
वा* ॥ २३ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

अथवा गायत्रमेकर्चं कृत्वा तस्योत्तरयोर्मैत्रियामसामनो कृत्य
तस्मिन्नेव तद्वे अप्पेरर्कस्तिष्ठषु कुर्यात् अरण्ये मेघमिदमपवित्र
मिति ॥ २३ ॥

साकमश्वेडानां संक्षारौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ २४ ॥

साकमश्वस्य इडानां संक्षारस्य च अष्टमनवमघोरहोर्वातिहार
नेके आचार्याः कुर्वन्ति आष्टमिकी इडा विभक्तिर्नवमेऽहनि कृत्वा
अष्टम एव कल्पयति इडा संक्षारोऽष्टमस्य विभक्तिर्नवमेऽहनि कियत
इति व्यतिहारो नाम अन्तोऽन्यस्थानोपादानं इडानां संक्षारो साक
मश्वस्य स्थाने कुर्वन्ति साकमश्वमिडानां संक्षारस्त्विति ॥ २४ ॥

सुरूपकौञ्चे एकर्चयोरेके* ॥ २५ ॥

अष्टमेऽहनि सुरूपं गायत्र्यहचस्यमाप्नातं कौञ्चं चानष्टमि
उष्णिक्कुभानेकर्चं कृतौ तदेके आचार्या लिङ्गं दृष्ट्वा विकल्पयन्त
प्राणशिशुर्महीनामिति प्राणवत्यो भवन्तीति अस्य च बद्धवचनस्य
उष्णिक्कुभारेकर्चं क्रियानर्थक्यं तदेके उष्णिक्कुभौ तद्व्याः
कुर्वन्ति उष्णिक्कुभोस्तृचैकैकैकत्वमन्यथा तेनेति सुरूपकौञ्चे एक
र्चयोः ॥ २५ ॥

नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्यासः † ॥ २६ ॥

* दृष्ट्वायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्ट्वायणोऽप्येवम् ।

नवमेऽहनि बहिष्पतमाने एवं ब्राह्मणं पठति सवा उक्तसः षड्विंशो
भवतीत्युक्त्वाह त्वच उक्तसो भवतीति न च तस्मानन्तरस्तृतीया-
हनि षड्विंशः तस्मानन्तरः नचावच्छेदं कृत्वा कल्पना युक्ता ऋते वच-
नान् माऽयमाचार्यः प्राकृतं पथ्यासं विधित्सुराह नवमस्य ज्योति-
ष्टोमः पथ्यास इति अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययात् ॥ २६ ॥

साप्तमिक इत्येके* ॥ २७ ॥

एके आचार्याः साप्तमिकः पथ्यासः स्यादित्येवमाहुः कस्मात्
प्रकृतित्वात् उक्तं सप्रसृतये भवन्तीति ताः श्वसनादयः ॥ २७ ॥

तस्य वृद्धत्यामरण्ये गीथानि त्वेषु पृष्ठयञ्च ॥ २८ ॥

तस्य ग्रहणं यदि ज्योतिष्टोमः पथ्यासः यदि साप्तमिकः तस्य
अथ्यासिकादशसामानि पठितानि तेषां त्वेकैर्चत्वरकल्पिभिः कल्पयति
यान्तरस्य गीथानि तानि त्वेषु स्युः पृष्ठयञ्च अन्याऽन्येकैर्षु ॥ २८ ॥

वासिष्ठमध्यास्यायाम् ॥ २९ ॥

तत् किमिदमारभ्यते अनुप्राप्तमेव वासिष्ठमध्यास्यायाम् आचा-
र्याः पि प्रकरणेऽध्यास्यायामेव गीतम् उच्यते नियमार्थमारभ्यते
वक्ष्यते अप्रैव त्वेषु शैरजामीत्यपरमिति न तत् कल्पे वासिष्ठं स्यात्
अध्यास्याविषयमेव वासिष्ठमिति ॥ २९ ॥

* ब्राह्मणायगेर सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोऽपि वम् ।

वैयर्थ्यं प्राग्भगादाभीशवं यशसः* ॥ ३० ॥

पाठक्रमं विकल्पयति अजात्यर्थेन वैयर्थ्यं प्राग्भगाद्भवेत् अभीशवं यशसः प्रागिति वर्त्तते ॥ ३० ॥

सप्तैव त्वेषु यैरजामित्यपरम्* ॥ ३१ ॥

अपरः कल्पः बृहत्यां सप्तैव त्वेषु स्युः यैः क्रियमाणैर्जामि न भवति एतदपरं आचार्यमतं प्रथमः कल्पो यथास्त्रातानां क्रिया शेषे विकल्पः ॥ ३१ ॥

दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः सामराजं वा* ॥ ३२ ॥

अन्ते दीर्घतमसोऽर्कः सामराजञ्च तयोश्च द्वयोरेकस्मिन् सम्भवा माक्षि तस्माद् विकल्पः स्यात् एकार्थत्वात् ॥ ३२ ॥

पृष्ठस्थान्तरयो दीर्घतमसोऽर्को माण्डवश्चैडः सामराजोऽन्त्ये* ॥ ३३ ॥

यदा तावत् दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः स्यात् तदा सामराजस्याभाव एव यदा पुनः सामराजमन्त्यं स्यात् तदा पृष्ठस्थान्तरयोः स्तोत्रीययोः दीर्घतमसोऽर्कः स्यात् माण्डवं चैडं दीर्घतमसोऽर्कः अर्कोऽनुग्रहार्थः माण्डवं स्तोमपूर्णार्थम् ॥ ३३ ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठी कथिक्ता ।

* ब्राह्मण्यसोऽप्येवम् ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

दशमस्य बहिष्यवमानं द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानामङ्गा-
मनुरूपाः प्रथमाच्च बहिष्यवमानं तन्नवर्चम्* ॥ १ ॥

दशानां पूरणः दशमः दशमस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठो बहि-
ष्यवमानमिति श्लोत्रोपदेशः द्वितीयप्रभृतीनामिति निदधुरूपदेशः
प्रभृतिशब्दः आद्याभिधायी पञ्चानामिति संख्या अङ्गामिति अह-
निर्देशः अनुरूपा इति बहिष्यवमानं तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा
बहिष्यवमानस्य आद्यद्वितीयान्यासृचः प्रतिपदनुरूपपर्यासः प्रथमा-
द्याङ्गः बहिष्यवमानन्तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा एतद्दशमस्याङ्गो बहि-
ष्यवमानम् अत्रोच्यते यदा तावदेव बहिष्यवमानं दशमिकं क्लृप्त-
मेव सर्वं ब्राह्मणे पञ्चानामङ्गामनुरूपैः प्रत्यवयन्ति नवर्चा भवन्ति
या एवाम् प्रयच्छन् या आवदधातीति च सम्बन्धोऽस्य दर्शितः
प्राथमिकस्य नवर्चस्य वारुण्येका भवति आदित्येका भवतीति च
सिद्धवेदाना तत् किमिदं सिद्धं सति पुनरारभ्यते दशमस्य बहिष्यव-
मानमिति उच्यते, आचार्यस्येयं प्रवृत्तिः यत्र हि कालो वा
विशेषो वा कश्चिद्विवक्षितो भवति तत्र सिद्धस्यापि मता विधिः पुन-
रुपादानं करोति यथा एकत्रिके मद्यः सर्वं कुर्युरेकदीप्तम्, पयसत्क
इति गौतमस्तस्य गायत्रपार्श्वमाभवे या रुचेति पुरोर्जात्यमिति
शाण्डिल्य इति एतद् विवक्षुः सिद्धमिदं गायत्रपाशं पुनरामनति

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

एवमिह विधिशेषं विवक्षुः सिद्धोपादानं करोति कः पुनर्विधिः शिष्यते यो वक्तव्यः उच्यते, ब्राह्मणं पञ्चानामङ्गामगुरुषुः प्रत्यवयन्तीति तथा वक्तव्यम् एतदर्थं सिद्धमपि सन्नं पुनराददते उच्यते यद्येवं सिद्धेऽपि सति पुनराददते दशमग्रहणं तावन्न कर्त्तव्यं कस्मात् नावमिकं विधानमुक्तं शेषोऽपि विधिरुच्यमानः संस्थानात् दशमादन्यत्र क्व भवेत् तस्माद्दशमग्रहणं शक्यमवक्तुं बहिष्प्यमानग्रहणं शक्यमेव वक्तुं बहिष्प्यमानस्य ग्रहणस्य किं कारणं तच्छक्यत्वात् तत् विवक्तव्यम् अत्र हेतुराज्यादारभ्य सुसमिद्धो न आवहेत्येतस्माद्दाशमिकानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षशिष्टानि तस्मात् कारणं न वक्तव्यं द्वितीयप्रभृतीनामित्येतदप्यनारभ्यमेव यस्माद्धृतीयप्रभृतिष्वहःसु बहिष्प्यमानद्वितीयास्तृचक्षोषामगुरुषु इति संज्ञा पवस्वेन्दोऽष्टषासुत इत्येतदादीनां अङ्गामगुरुषु इत्येतच्च न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं पञ्चानामङ्गामगुरुषुः प्रत्यवयन्तीति प्रथमाश्च बहिष्प्यमानान्तन्नवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं नवर्चा भवतीति या एवामूः प्रयच्छन् या अवदधाति ता एता उदस्यतीति प्राथमिकेनैव बहिष्प्यमानेन सम्बन्धं दर्शयति तस्मात् सर्वमेव सूत्रं नारभ्यम् आरभ्ये वा प्रयोजनं वक्तव्यम् अत्रोच्यते, यदुक्तं नारभ्यमित्यारभ्यमिति ब्रूमः शेषविध्यर्थं यत्तावदुच्यते दशमग्रहणं न कर्त्तव्यमिति अत्र ब्रूमः कर्त्तव्यमेव कन्दोमा इति पठति अभ्यसङ्गः पञ्चाहसत्वारः कन्दोमा विश्वजिदतिराच इति तत्रेदं संस्थानतो नवमं तत्राद्यं संग्रहः किमत्र दाशमिकं बहिष्प्यमानं भवत्यत उत्पत्तिकत्वात् नावमिकं माभूदिति यावता निदानकारेणपि विचारितं कथं

दशमधर्मा माणसमिति कर्त्तव्या इत्येके तच्चाहर्जायत इति अक-
 र्तव्य इत्यपरमदशमस्य सुप्रस्य दशरात्र इति सोऽयमाचार्योऽनिय-
 मार्थं दशमग्रहणं करोति कथं अदशमेऽप्येतस्मिन् बहिष्पवमानं
 स्यादिति, अथ यदुक्तं बहिष्पवमानग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः
 बहिष्पवमानग्रहणं क्रियते नियमार्थं कथं एतस्मिन्नहनि न कदा-
 चिदन्यं बहिष्पवमानं स्यादिति कुतः पुनराशङ्का चयान्यं बहि-
 ष्यवमानं स्यादिति उच्यते, मशकः पठति द्वादशाहविचारेषु अपि
 वा प्रतिपदावेवान्योन्यस्याः स्थानं व्यतिहरेदिति न कदाचिदपि
 बहिष्पवमानस्य विकारः स्यात् दशमेऽहनीति, अथ यदुक्तं द्वितीय-
 प्रभृतोनामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अन्योन्यस्य स्थानं द्वितीय-
 प्रभृतोनामेव स्युः, अथ यदुक्तं पञ्चानामित्यत्र ब्रूमः अविद्यमाने-
 ष्वपि पञ्चानामेव कुर्युः यथा कुन्दो भवति दशरात्रे, अथ यदुक्त-
 मङ्गामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अहर्षत्यासोऽप्यानुपूर्व्येण स्यात्,
 अथ यदुक्तमनुरूपा इति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अनुरूपग्रहणं
 साप्तमिकप्रतिषेधार्थं कथं समूहिते द्वादशाहे एता अनुरूपा न स्यु-
 रिति येषामेवानुरूपा संज्ञा ता एवेति, अथ यदुक्तं प्रथमाद्य बहि-
 ष्यवमानं तत्रवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अवकिन्नबहि-
 ष्यवमानं क्लृप्तं कुन्दोमा मति दशरात्रे तन्नाभृदिति तस्मात् सूच-
 मारम्भेऽथन् ॥ १ ॥

अनुरूपेषु त्वचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्च इति गौतमः* ॥२॥

* द्वादशाहवेदेषु ।

उक्तं पञ्चानामङ्गामनुरूपैः प्रत्यंवयन्ति यथाभ्यारुह्य प्रत्यवरो-
हेत्तथा तदिति तत्प्रत्यवरोहणं किं ऋक्प्रतिलोम्येन अथवा ढचः
प्रतिलोम्येनेति उच्यते अनुरूपेषु ढचा प्रतिलोमा ऋचो नवर्चं षाष्टि-
कादनुरूपादारभ्य प्रतिलोम्येन तावद्यावद्वितीयक इति तैः प्रत्य-
वरोहः न ऋचामपि असृजत प्रत्राजिनः पवमानस्य विश्ववित्पव-
मानो अजीजत्तदेते असृग्रमिन्दवः पवस्वेन्दोऽष्टषासुत इत्येष कर्ष-
क्रमः तत ऋचः प्रतिलोमाः स्युः उपास्ते गायतानर इत्यत आग्भ्य-
यावदस्य प्रत्नमनुर्युतमिति एवं प्रत्यवरोहणं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ २ ॥

सर्वत्र ढचा इति धानञ्चयः* ॥ ३ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् बहिष्यवमाने ढचा प्रतिलोम्येन धानञ्चय आ-
चार्यो मन्यते अनुरूपाणां यथोक्तं नवर्चं तु उपगिन्नाय तस्युष एष
प्रत्नेन जन्मनास्य प्रत्नमनुर्युतमित्येवन्कृचः प्रतिलोम्यम् ॥ ३ ॥

यथाधीतं नवर्चमिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ४ ॥

अनुरूपाणां यथोक्तमेव प्रतिलोम्यं नवर्चं तु यथाधीतमेवेति
एवं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते ॥ ४ ॥

सर्वत्रर्चः प्रतिलोमा इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

* शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

सर्वत्रानुरूपेषु नवर्षेषुचः प्रतिलोमाः स्युरित्येवं प्राण्डिष्य आ-
चार्यो मन्वते, द्वितीयकादनुरूपादारभ्य यावत् षाष्टिक इति एते
ऋक्प्रतिलोमाः स्युः अन्यथा हि यदि षाष्टिकादारभ्येन् एवमुभय-
प्रतिलोम्यं स्यात् ऋक् प्रतिलोम्यन्तृचप्रतिलोम्यञ्च नवर्षे तु सर्व-
ऋक्प्रतिलोममेव स्यात् उपासौ गायतानर इत्यत आरभ्य याव-
दस्य प्रमेति ॥ ५ ॥

अप्रतिभामेतस्मिन्नहन्यनुष्टुम्भाचां कृत्वाचक्षीरन्* ॥ ६ ॥

अप्रतिभां न प्रतिभाम् अनवस्थानमित्यर्थः यदेतस्मिन्नहनि
प्रतिभायाः श्लोत्राङ्गं किञ्चित्तदनुष्टुम्भाचां कृत्वाचक्षीरन् उक्तं याव-
त्यनुष्टुप्प्रावतीं वाचं मन्पाद्य विब्रूयुरिति अथ मात्रायहणं किमर्थं
मिति उच्यते ऋक्न्यायन्नाद्विद्येरेन् दाचिंशम्भाचां कृत्वाचक्षीरन् ॥६॥

ज्यायसि कन्दसि लुम्पेयुरक्षराणि कनोयस्यभ्यस्त्रेयुः † ॥७॥

उघायस्त्वं नाम वृद्धिः कनोयस्त्वं द्वाभः ज्यायसि कन्दस्याख्या-
तये अशुष्टुम्भाचां कृत्वा अधिकान्यक्षराणि लुम्पेयुः कनोयसो अभ्य-
स्त्रेयुः के येषामुद्गाढृणामिदं कर्म उपदिष्टम् ॥ ७ ॥

अग्निष्टोमसान्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योयदेभिः प्र-
स्तुते परार्थं व्रजितं स्यात्तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मनसानुत्साहे

* द्वाङ्गायबोध्यवम् ।

† द्वाङ्गायबेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ऊतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयादुपसृजन्भरुणं
मात्रे मातरं धरुणोधयन् रायघोषमिषमूर्जमस्त्रासु दीधरत्-
स्वार्चेति पूर्वम* ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्यः यदेभिरुद्गाताभि
प्रसृते सोमे प्रसवादारभ्य सर्वैर्दूरङ्गतं स्यात् तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मन
सानुत्साहे यद्युत्साहे न स्यात् गमनागमने मनसा गमनागमने
कृत्वा ऊतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयात् उपसृजन्भरुणं
मात्र एतदादिना यथासृचितेन सन्केण उद्गाद्व्यहणं न सर्वे एव ॥८॥

स्वाहाकारेणोत्तराम* ॥ ९ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥ ९ ॥

आहवनीयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तोऽयं स होवा इति त्रिरु-
द्गाता गायेत् निधनमितरावनूपेयाताम् † ॥ १० ॥

गार्हपत्ये उद्गाता ऊत्वा अध्वर्युणा सम्प्रेषिते आहवनीये गत्वा तस्य
पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तो यद्वक्ष्यते तत् कुर्युः किं पुनस्तत् अयं स होवा
इत्येतस्मान् त्रिरुद्गाता गायेत् निधनमितरां प्रसोद्वप्रतिहृत्तरी

* ब्राह्मणयोगेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उद्गातारसुपयन्तं अनुपेयातां गानग्रहणं उक्तमतिहृन्दसाहवनीयसुप-
तिष्ठन्त इति च्चवा माभृदिति ॥ १० ॥

यजमानसञ्चरेण गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रविशेत् ॥ ११ ॥

यजमानस्य यः सञ्चरन्तं गत्वा नोद्गात्सञ्चरेण पूर्वया द्वारा
सदः प्रविशेत् ॥ ११ ॥

इति तृतीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

यदा अध्वर्युरूपाकुर्यादथ मानसेन स्तवीरन् नायं गौः
पृश्निरक्रमोदिति गायत्रेण पृथक् स्तोत्रीयाभ्यो त्रिकारं
त्रिकेन स्तोमेनास्तोमयोगा यजमानवाचनेन । ॥ १ ॥

यस्मिन् काले अध्वर्युरूपाकरणं करोति अथानन्तरं मानसेन
स्तोत्रेण स्तवीरन् मनसा क्रियत इति मानसम् उक्तं मनसापावर्त्तं
यद्येतदादि अथज्ञैः पृश्निरक्रमोदित्येतास्मिंस्तत्र गायत्रेण मात्रा
उक्तं सार्पराज्ञा च्चग्निः स्तवन्तीति एता सार्पराज्ञः पृथक् स्तोत्रो-

* द्राघायये विष्टोऽस्ति ।

† द्राघाययेनेतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

धाभ्यो द्विकारं वृथक् मानेत्यर्थः स्तोत्रीयाभ्यो द्विकारं कुर्युः चिन्नेण
स्तोत्रेण उक्तं पराचीभिः स्तुवन्तीति एवं पराङ्गम् असोमयोगा यज-
मानवाचनेन नात्र सोमयोजनं स्यात् न च यजमानवाचनम् ॥ १ ॥

प्रतिहारवेलायां प्रतिहर्त्तापान्यात्* ॥ २ ॥

प्रतिहारदेशकाले प्रतिहर्त्ता अपान्यात् उक्तं तस्माद्द्वयं प्राणेन
करोति प्राणिति चापानिति च तदपानसंज्ञकवायुरन्तः प्रवेशयेत् ॥२॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति होतारमीक्षेत्* ॥ ३ ॥

उत्तमां स्तोत्रीयां प्रस्तुत्यैषेत्यनेन होतारमीक्षेत् ॥ ३ ॥

सर्वमेतस्मिन् स्तोत्रे मनसा कुर्युः* ॥ ४ ॥

समीक्षणेन विज्ञापयन्तः* ॥ ५ ॥

यत्किञ्चिदस्मिन् स्तोत्रे पुरस्ताज्जपादि तत्सर्वं मानसं कुर्युः समी-
क्षणेन विज्ञापयन्तः ब्रह्मसोस्थामः प्रशास्तरित्यतः आरभ्य समीक्षण-
मात्रेण विज्ञापनं कुर्वन्तः सर्वप्रैषेषु प्रज्ञापनं मनसैव स्यादिति ॥४॥५॥

यमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन् मन्येत तस्य मनसोपहृत्य कस्त्वा
कं भक्षयामीति भक्षयेयुः* ॥ ६ ॥

* ब्राह्मण्यजोऽप्येवम् ।

यमध्वर्युर्भक्षं प्रथच्छन्नन्येत यदि यद् यदि चमसं तस्य मनसोपहृद्य
कस्ता कं भक्षयामीति भक्षयेयुः मनमैव उक्तं यद् वा गृहीत्वा चमसं
वाञ्छीय स्तोत्रमुपावर्त्तयतीति न भक्षं स्तोत्रेण सम्बध्यतेऽतः पुन-
र्मनसेत्याह ॥ ६ ॥

ब्रह्मोद्यं वदन्तीति गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जयः* ॥७॥

उक्तं ब्रह्मोद्यं वदन्ति ब्रह्मवर्चस एव प्रतिष्ठन्तीति किं पुनर्ब्रह्मोद्य-
मिति उच्यते गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जय इति गायव्यास्त्रिवचनं
ब्रह्मोद्यं सा च गायत्री परिभाषिता तं स आष्याद्येद्भिर्गृह्याष्याद्य-
स्त्रेत्युक्त्वाह सर्वे वैतया गायथ्येति ॥ ७ ॥

चतुर्होतारमभिप्रेत्यैतदिति गौतमः † ॥ ८ ॥

चतुर्होतारं ब्रह्मोद्यमभिप्रेत्य एतद्ब्राह्मणम् इति गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ ८ ॥

यथाश्चत्रिरात्र इति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

स्वाहास्ततिभिस्तु चते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्यं वदेयुरिति
एतद्ब्रह्मोद्यमिहापि स्वादिति शाण्डिल्य आह ॥ ९ ॥

एतस्यां वेलायां वरान् वृष्णीरन् मनसा यानिच्छेयुः † ॥१०॥

* ब्राह्मोद्यमेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मोद्यबोऽप्येवम् ।

एतस्यां बेलायां वरान् वृणीरन्मनसा यो यस्येस्थितः स तं वर
वृषोते ॥ १० ॥

उत्तरत उद्गातौदुम्बरीं गृह्णीयात् पश्चात् प्रतिहर्त्ता
दक्षिणतो ब्रह्मा पुरस्तादितरे सर्वे* ॥ ११ ॥

उत्तरे प्रदेशेऽवस्थित उद्गाता औदुम्बरीं गृह्णीयात् अन्वारभेत्
पश्चात्प्रतिहर्त्ता पश्चिमे प्रदेशे चावस्थितः प्रतिहर्त्ता अन्वारभेत् दक्षि
णतो ब्रह्मा अन्वारभेत् पूर्वप्रदेशेऽवस्थिता इतरे सर्वे अन्वारभेरन् ॥११॥

अथ जपेयुरिच्च धृतिरिच्च स्वधृतिरिच्च रन्ति रिच्च रमध्वं,
मयि धृतिर्मयि स्वधृतिर्मयि रमो मयि रमध्वमिति वा* ॥ १२ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये अन्वारभ्याथानन्तरं जपेयुः इह धृतिरित्ये
तदादि यथासूत्रितं मन्त्रं मयि धृतिरित्येतदादि वा ॥ १२ ॥

उभौ वा* ॥ १३ ॥

उभौ वा मन्त्रौ जपेयुः ॥ १३ ॥

वाग्यता अपिधाय द्वारे आसीरन्नानक्षत्रप्रवचनात्* ॥१४॥

एवं जपित्वागन्तरं वाग्यता वाचं यमयित्वा अपिधाय द्वारे

* ब्राह्मायबोऽप्येवम् ।

श्रासीरन् आकृतः कालात् आ नक्षत्रप्रवचनात् यावन्नक्षत्रं प्रोक्त-
मिति उक्तं वाचं यच्छन्ति दुग्धानीव वै तर्हि हन्दांसि यातयामा-
न्यन्तगतानि तान्येव तद्रसेनाप्याययन्त्यथोऽन्यस्तनामेवाभिसन्त-
न्तीति ॥ १४ ॥

प्रोक्ते नक्षत्रे पूर्वया दारा निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैर्वाचं
विष्टजेरन्निति धानञ्जप्यः* ॥ १५ ॥

उक्तम् श्रासीरन् आनक्षत्रप्रवचनादिति ततोऽन्येन प्रोक्ते नक्षत्रे
पूर्वया दारा सदसो निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैः सुब्रह्मण्यामित्येभिः
वाग्विसर्गं कुर्युरिति धानञ्जप्यः आचार्या मन्यते ॥ १५ ॥

श्रुत्वैवाह्वयमानाया इति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

वसतीवरोपरिहरणस्थान्ते सुब्रह्मण्येनाह्वयमानायाः सुब्रह्मण्यायाः
प्रणवान् श्रुत्वा वाचं विष्टजेयुरित्येवं शाण्डिल्य आचार्या मन्यते
न स्वयं प्रणवं ब्रूयुरिति ॥ १६ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहोनेषु* ॥ १७ ॥

वरवरणञ्च वाग्यमनञ्च ते वरवरणवाग्यमने यजमान एव
कुर्यादहोनेषु धारणार्थः सर्वकर्तृकमिदं कर्मापरिष्ठं तद्
यजमानः कुर्यादिति सर्वविज्ञो न कुर्युः ननु यदा दावेवा-
हीनौ ताण्डके ययोर्दशममहः तयोश्च अहीनद्वादशाहकृन्दोमर्वाञ्च

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

द्वाराचः तत् किमिदं ब्रह्मवचनं अहीनेष्विति उच्यते शाखान्तराभि
 प्रायेण अथवा षोडशरिके चतुष्टोत्रे च विचारितं कथं इक्ष्मधर्मा
 मानसमित्यकर्त्तव्या इत्येके तत्क्षेत्रे नामधेयेनैकाह आदिश्रुते चतु-
 ष्टोत्रोऽग्निष्टोत्रे इत्यथापि न दाशमिकं लिङ्गं दृश्यते यद्यैतद् बहि-
 व्यवमानस्वावृत्तिसाक्षां विप्रश्चावनमनुष्टुभं परोक्षीषिकीर्षेदिति
 शाण्डिल्यः कर्त्तव्या इत्याचार्या येऽन्ये मानससंयुक्तेभ्यः संस्थापनीयं
 मानसं चतुष्टोत्रोऽग्निष्टोत्रे इति सोऽयमाचार्य्य अनेनैव ब्रह्मवचनेन
 एवं विधिमादर्शयतीति॥ १७ ॥

कृत्वन्तरे यथार्थं कृत्वन्तरे यथार्थम्* ॥ १८ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु इतरे ऋत्विजः
 वरवरणवाग्यमनाभ्यां यदन्यत्कर्मात् तत् कृत्वा यथार्थं स्युः इति
 कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ १८ ॥

इति द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

महाभ्रतस्य पृथ्य उपाह्वते युक्त्वा नारमादो गावे-
 दिति भाण्डितायनः* ॥ १ ॥

* ब्राह्मणबोध्यवम् ।

इह महाव्रतप्रकरणे चयोदशपरिमादः पठिता ब्राह्मणेन पुरस्तादाहवनीयमुपतिष्ठन्त इत्यत आरभ्य यावद्गार्हपत्योपस्थानमिति तदनन्तरं पठति आषन्दीमारुह्योद्गायतीति परिमादगानानन्तरं महाव्रतस्य स्तवनं दर्शयति तेषां परिमादां क्रियाविधिं विवक्षुरिदं सूत्रमारभते महाव्रतस्य पृष्ठे उपाकृते युक्त्वा स्तोमं परिमादो गायेदिति महाव्रत इति कर्मणो नामधेयं तस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी पृष्ठमिति स्तोत्रसंज्ञा तस्मिन् पृष्ठे उपाकृते उपाकरणं नामाध्वर्यवं कर्म उपावर्त्तञ्चमिति युक्त्वा स्तोमं स्तोमयोजनं कृत्वा यथोक्तेन मन्त्रेण परिमाद इति संज्ञा परिमाद्विश्वरन्ति त्वक् च वा एतन्नोम च महाव्रतस्य यन्परिमाद इति गायेदिति क्रियोपदेशः भाण्डितायन इत्याचार्य्यमतमंकीर्त्तनं एष सूत्रार्थः महाव्रतस्य क्रतोः द्वादशपृष्ठे उपाकृते स्तोमयोजनं कृत्वा ततः परिमादगानमिति उच्यते, दशममहः निरवधिषमुक्तं तस्मादनन्तरं महाव्रतसाक्षात् तं द्वादशाहस्य द्वादशाहानि महाव्रतञ्चेति तदेवमानन्तर्यादेव प्राप्ते महाव्रतके विधौ परिमादमन्वन्वाच यावता महाव्रतादन्यत्र परिमादो न भवन्ति तत् किमिदं महाव्रतग्रहणं महाव्रतस्य पृष्ठे इति उच्यते नियमार्थं महाव्रतग्रहणं महाव्रतस्यैव प्राप्तवितस्मिन् पृष्ठे उपाकृते नान्यत्र पृष्ठमात्रे यथा वक्ष्यति महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठ इति ॥ १ ॥

प्रतिगृह्य तणे अयुक्तीति गौतमशाण्डिल्यौ धानञ्ज-
प्यस्य* ॥ २ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

प्रतिगृह्य त्वे उपाकरणिके अयुक्ता सोमं परिमादो गार्येदित्येवं गौतम शाण्डिल्यावाचार्यावाहृतुः धामञ्जयस्य ॥ २ ॥

प्रागेव स्तोत्रोपाकरणादित्येके* ॥ ३ ॥

एके आचार्या मन्यन्ते प्रागेव स्तोत्रोपाकरणात् परिमादो गार्येदिति ॥ ३ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयं गत्वोत्तरेणाग्निं प्राणप्रभृतिभिरुपतिष्ठेत्* ॥ ४ ॥

आग्नीध्रीयस्य दक्षिणेन गत्वा दृष्टकाचितस्याग्नेः उत्तरेण गत्वा प्राणप्रभृतिभिश्चैव्यस्य सामान्तैः आहवनीयादिगार्हपत्यान्तानि ब्राह्मणोक्तानि उपतिष्ठेरन् तदुक्तमुपस्थानविधानं ब्राह्मणेन प्राणेन पुरस्तादाहवनीमुपतिष्ठन्त्येतदादि ॥ ४ ॥

सवाप्युद्गाता सकृत्सकृद्गायेत् ॥ ५ ॥

सर्वाष्टेतानि प्राणप्रभृतीनि सकृत्सकृद्गाता गायेत् अथ किं सकृत्सकृदिति उच्यते, उक्तं अयं सहोहा इति चिरुद्गाता गायेदिति नदृशंनमपि गम्यते अत आह सकृत्सकृदिति ॥ ५ ॥

निधनमितरावनूपेयाताम् ॥ ६ ॥

* ब्राह्मणशास्त्रेणैवम् ।

† ब्राह्मणशास्त्रेणैवम् ।

इतरौ प्रष्टी उद्गात्रा सह निधनमुपेयातां प्राणैः पुरस्तादाहव-
नीयमुपतिष्ठन्तइति सर्वेषामुपस्थानमुक्तन्तसूत्रकार उद्गातुः प्राणा-
दोनि विधाय इतरयोर्निधनमुपेत्य षड्वचनस्वार्थवत्त्वं दर्शयति ॥६॥

अपि मध्ये निधनेषु* ॥ ७ ॥

मध्ये निधनेष्वपि सामसु इतरावनूपेयातान्निधनानि ॥ ७ ॥

आद्यन्तस्रुग्धेषु पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ ८ ॥

यान्याद्यन्तस्रुग्धानि सामानि तेष्वनुपदं स्तोभं कुर्यात् तत्
किमिदं सिद्धे सति पुनरारभ्यते उच्यते, एतेषां सत्रस्रुग्धान्तस्रुग्धं
पद्यत अथञ्चानुपसंहार आधिक्येषु पादेषु विहितः तत्र च देवतानि
तिष्ठन्ति तेष्वपि पदाय पदाय स्तोभेदित्यत आरभ्यते ॥ ८ ॥

तेनैव प्रत्याब्रज्य पुष्कम्* ॥ ९ ॥

येनैव गतास्तेनैव प्रत्याब्रज्य पुष्कम्पतिष्ठेरन् अथोक्तं नैव
साक्षा प्राङ्मुखाः ॥ ९ ॥

व्रतपक्षयोः पूर्वेण दक्षिणां पक्षम्* ॥ १० ॥

उक्तं व्रतपक्षाभ्यां पक्षावुपतिष्ठन्त इति तयोर्व्रतपक्षयोः पूर्वेण
दक्षिणं पक्षमुपतिष्ठेरन् अर्थादापक्षमुक्तरेणोक्तमिति ॥ १० ॥

* आङ्गायकोऽप्येवम् ।

उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्* ॥ ११ ॥

उक्तं प्रजापतेर्हृदयेनापि कक्षे उपतिष्ठन्त इति तत्र द्वावपि कक्षौ कतरस्योपस्थानमिति अत्राह, उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन् इति ॥ ११ ॥

विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिक्ष्वमूक्षेत्* ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं वसिष्ठस्य निह्वेन चात्वालमुपतिष्ठते विश्वेदेव्यामृचि भवतीति सोऽयमाह, विश्वेदेवा इत्येतस्यामृचि वसिष्ठस्य निह्वमूक्षे इति अस्य हि अन्यत्रोत्पत्तिः अत ऊह्येदित्युक्तम् ॥ १२ ॥

चात्वालमुपस्थायोत्तरेणाम्नीध्रीयं गत्वा पश्चान्तिष्ठन्तः* ॥ १३ ॥

चात्वालमुपस्थायााम्नीध्रीयस्योत्तरेण प्रदेशेन गत्वा पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तः तस्योपस्थानं कुर्युः उक्तं सत्रस्यर्द्धाम्नीध्रमुपतिष्ठन्त इति ॥ १३ ॥

तत एव प्रत्यङ्गुखा इति धानञ्जयः* ॥ १४ ॥

चात्वालस्योपस्थानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्गुखाः आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्नित्येवं धानञ्जयः आचार्यो मन्यते ॥ १४ ॥

तस्योत्तमं निधनमातमितोरूपेयुः* ॥ १५ ॥

* आह्वयबोऽप्येवम् ।

यदि पश्चान्तिष्ठन्तः यदि चात्कालदेशे तस्य सत्रस्यर्द्धैः उत्तम-
निधनमातमितोः उपेयुः तावद्द्वैतैर्यावन्नान्तः उक्तम् आतमितो-
निधनमुपयन्तीति ॥ १५ ॥

पूर्वेण हविर्द्धाने पुरस्तात् प्रत्यङ्गुखाः* ॥ १६ ॥

ब्राह्मणं श्लोकानुश्लोकाभ्यां हविर्द्धाने उपतिष्ठन्त इति हवि-
र्द्धानयोः पूर्वे प्रदेशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्गुखाः श्लोकानुश्लोकयोः मात्रोः
पूर्वेण श्लोकेनेत्यर्थः हविर्द्धानयोरुपस्थानं कुर्युः ॥ १६ ॥

पश्चादितरेण* ॥ १७ ॥

पश्चिमे प्रदेशे तयोरेव स्थिताः प्रत्यङ्गुखाः अनुश्लोकेनोपतिष्ठरन्
त एव हविर्द्धाने ॥ १७ ॥

तत एवेक्षमाणा मार्जालीर्यं यत् इन्द्रेषु नाके सृपर्ण-
मिति † ॥ १८ ॥

तत्रैव देशेऽवस्थिताः ईक्षमाणा मार्जालीर्यं यामेनोपतिष्ठरन् उक्तं
यामेन मार्जालीर्यमुपतिष्ठन्त इति तत्र सर्वेषां यामानां प्राप्ति-
निश्चयमयति यद्दृष्ट्विति यामानामनेकत्वान्निश्चयमयति यन्नाके
सृपर्णमिति यामन्तत् स्यादिति ॥ १८ ॥

* ब्राह्मणयोगेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगेऽप्येवम् ।

यथा हविर्द्धानि तथा सदः* ॥ १८ ॥

यथा हविर्द्धानि उपस्थिते तेनैव प्रकारेण सद उपतिष्ठेरन्
उक्तमायुर्नवस्तोभाभ्यां सद उपतिष्ठन्त इति पूर्वे प्रदेशे सदमः प्रत्य
ङ्गुखा अवस्थिताः तमायुषा साक्षोपतिष्ठेरन् पश्चादितरेण पश्चिमे
प्रदेशे प्राङ्गुखा अवस्थिताः नवस्तोभेन साक्षोपतिष्ठेरन् ॥ १८ ॥

अन्तर्वेदेः प्रत्यङ्गुखा गार्हपत्यमिति धानञ्जप्यः* ॥ २० ॥

उक्तं ऋथस्य साक्षा गार्हपत्यमुपतिष्ठन्त इति अन्तर्वेदेरन्तर्वेदि
प्रत्यङ्गुखास्तिष्ठन्त गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् यथोक्तेनैव साक्षा ॥ २० ॥

तस्यैव पश्चात्तिष्ठन्त इति शाण्डिल्यः* ॥ २१ ॥

तस्यैव गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशेऽवस्थिताः प्राङ्गुखा उपतिष्ठे
रन्तित्येवं शाण्डिल्य आचार्या मन्यते ॥ २१ ॥

इन्द्रप्रभृति प्रत्यक्षं निधनमुपेयुः* ॥ २२ ॥

ब्राह्मणं यत्परोक्षं निधनमुपेयुर्हीतमुखं प्रतिमुञ्चेरन् यत्प्रत्यक्षमुप
यन्ति द्वीतमुखमेवापजयन्तीति इन्द्रशब्दादारभ्य प्रत्यक्षं निधनं
ब्रूयुः लोकवत् प्रत्यक्षपरोक्षे आमन्त्रितं प्रत्यक्षं निर्दिष्टं परोक्षं
देवदत्तः सः देवदत्तः इन्द्रेति प्रत्यक्षम् स इन्द्र इति परोक्षम् ॥ २२ ॥

* ब्रह्मायथोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य नवमी काण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

अथ राजानं सन्नाहयेत्* ॥ १ ॥

परिभादः गोत्रा अधानन्तरं राजानं सन्नाहयेत् अथशब्द आन
नर्थे राजानमिति सन्नियं सन्नाहयेत् अन्यत् उक्तं सन्नद्धाः कव-
चिनः परियन्तीति ॥ १ ॥

नस्य द्वारवाह्या रथावनुयायिनौ स्याताम्* ॥ २ ॥

तस्य राज्ञः द्वारवाह्या रथौ अनुयायिनौ स्यातां भवेयातां
पश्चाद्यायिनौ सर्वे निकृष्टौ द्वौ यदि बहवो रथा न स्युः ननु तस्य
द्वारवाह्या रथा अनुयायिनः स्फुरित्येवं सन्नं कर्त्तव्यमासीत् तत्रैवमपरे
वर्षयन्ति द्वारवाह्या मनुष्या यस्मिन् रथे सोऽयं द्वारवाह्या रथः
द्वारवाह्यास्य स्थवराह्यास्य द्वारवाह्या एकस्मिन्नेव एकस्मिन् रथे बहवो
मनुष्या अभिप्रेताः तत आह द्वारवाह्या इति ॥ २ ॥

पूर्वेण देवयजनं सन्नह्योरन्नन्ये तस्मान्* ॥ ३ ॥

देवयजनस्य पूर्वं प्रदेशे सन्नह्योरन् राजानं मुक्तान्ये अनुयायिनः ॥ ३ ॥

दक्षिणेन परियायुः* ॥ ४ ॥

सन्नद्धाः सन्तः दक्षिणेन देवयजनं परिगच्छेयुः ॥ ४ ॥

* द्वाष्ट्यायबोऽप्येवम

पूर्वेण पत्नीशालामुद्गाता गत्वा दक्षिणे वेद्यन्ते प्राञ्चो
दभानास्तोर्यं तेध्वेनं प्राञ्चुखमुपवेशयेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता पत्नीशालायाः पूर्वेण प्रदेशेन गत्वा महावेदेर्दक्षिणे
वेद्यन्ते दर्भान् प्रागद्यान् आस्तोर्यं तेषु दर्भेषु एनं राजानं प्राञ्चुखम्
उपवेशयेत् ॥ ५ ॥

अथास्मै वर्माभिहरेदन्यं वाभिह्वरन्तमनुमन्त्रयेत् उ
त्तिष्ठ राजन् परिवर्मास्यश्च युक्तो रथा वितनो देव आखणो-
विशान् राजा ब्राह्मण एधि गोप्रेति † ॥ ६ ॥

अथगन्ध आनन्तर्ये प्रागद्येषु दर्भेषूपवेश्य राजानम् अनन्तरमस्मै वस्त्रं
बध्नीयात् उत्तिष्ठ राजन्नित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण अन्यं
वाभिह्वरन्तमेनं मन्त्रं ब्रूयात् ॥ ६ ॥

पश्चिमेन परियाहीत्युक्त्वा तेनैव प्रत्याब्रज्योत्तरएनं वेद्यन्तेऽ
वस्थाप्य ब्रूयाद् हस्तत्रं बध्नीष्वोज्यमायुधं कुरूष्व चीनिषूनुप-
कल्पयस्वायस्मायान्यमेव कञ्च चतुर्थमिति* ॥ ७ ॥

राजानं पश्चिमेन देवयजनं परियाहीत्युक्त्वा येनैव गतस्तेनैव
पुनराब्रज्य उत्तरे वेद्यन्ते एनं राजानम् अवस्थाप्य ब्रूयात् हस्तत्रं

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वधीष्व उज्यमायुधं कुरुष्व त्रीनिपूनुपकल्पयस्व अनुगृह्णीष्व आचस्मान्
यान् कार्णायमान् यमेव कञ्च चतुर्थमिति सं कञ्चेषुचतुर्थं नि-
यमः ॥ ७ ॥

प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात्* ॥ ८ ॥

दृषुं प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

तं प्रतिदधानमनमन्त्रयेत वैणावताय प्रतिधत्स्व शंकुमा-
प्रोऽष्टमो तेति पप्रद्ब्रह्मणो गुप्तैर्विधृत्यै धारयान्नेति* ॥ ९ ॥

तं गजानं प्रतिदधानम् दृषुं मन्दधानं अनुमन्त्रयेत वैणावताय
प्रतिधत्स्व शंकुमित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ।

संहत्यातिष्ठेति ब्रूयात्* ॥ १० ॥

संहतेषु रथमारोहेति ब्रूयात् गजानम् ॥ १० ॥

दक्षिणेन रथपथं कृत्वोत्तरेणाग्नीध्रं पूर्वापरं चर्मणी
विवध्नीयुः* ॥ ११ ॥

दक्षिणेन प्रदेशेन रथपथं कृत्वा कस्य दक्षिणेन वक्ष्यति पूर्वापरं
चर्मणी विवध्नीयुर्निति तयोश्चर्मणीर्दक्षिणेन उत्तरेणाग्नीध्रं चर्मणी-
प्रयोगे द्वितीया आग्नीध्रियस्य उत्तरे प्रदेशे पूर्वापरं चर्मणी वि-

* आह्वायसोऽप्येवम् ।

धोयुः पूर्वञ्च अपरञ्च पूर्वापरे चर्मप्रहाराक्तर्द्धानं ते चर्मणो द्वे विव-
धोयुः ॥ ११ ॥

तं ब्रूयात् प्रदक्षिणं देवयजनं परोयात् पूर्वञ्चर्मागमनेषु
विध्यरेकैकेनोत्तरोत्तर्यनतिपातयन्* ॥ १२ ॥

तं राजानं ब्रूयाद्भ्राता प्रदक्षिणं देवयजनं परोयात् पूर्वं चर्म
यत्तदागमनेषु विध्येः आगमनागमनेषु एकैकेनेषुणा विध्यैः उक्तं
त्रोनिषूनुपकल्पयस्वेति उत्तरोत्तरा वेधस्य वेधस्योपरिष्ठाद्दत्तरोत्तरो
प्रथमस्योपरिष्ठाद्द्वितीयः द्वितीयस्योपरिष्ठात् तृतीय इति अनति-
पातयन् भूमावपातयन्निषुं तथा विध्येद्यथा तस्मिन्नेव चर्मणि संसक्तः
भवन्ति ॥ १२ ॥

अपरस्मा इतरे यथाभिप्रेतमस्येयुः* ॥ १३ ॥

अपरस्मै चर्मणि इतरे रथिनः यथाभिप्रेतं यथेष्टं क्षिपेयुः ॥ १३ ॥

तृतीयेन विध्वोदङ् प्रयायाः* ॥ १४ ॥

एवं ब्रूयाद्भ्राजानं तृतीयेनेषुणा विध्वा उदङ्मुखः प्रयायाः
गच्छेत् ॥ १४ ॥

तदा चतुर्थमिषुं यान्दिशं मन्येथास्तामस्येर्गा दृष्ट्वाव-
तिष्ठेयाः* ॥ १५ ॥

* द्राष्ट्वायमेव सूत्रपक्षकेनैकसूत्रं कृतम् ।

तदा तस्मिन् काले उदङ् गच्छत् चतुर्थमिषुम् उक्तं यमेव कञ्च
चतुर्थमिति यान्दिशं मन्येथाः इच्छा भवेत् तामस्येः एतदुक्तं भवति
उदङ्गच्छन् चतुर्थवाणं यान्दिशं प्रति इच्छा भवति तां दिशं क्षिपेत्
यस्मिन् देशे गाः पश्येयुः तस्मिन्नेव देशे श्रवतिष्ठेथा श्रवस्थानं
कुर्वीरन् ॥ १५ ॥

तत्र त्वा विश्रम्भयेयुः* ॥ १६ ॥

तत्र यस्मिन्देशे श्रवतिष्ठेरन् तस्मिन् देशे त्वा विश्रम्भयेयुः वामोदि-
मन्नः नमपनयेयुः ॥ १६ ॥

ब्राह्मणामुक्त्रोमम् † ॥ १७ ॥

हिङ्गारवेलायां कारयेरिति † ॥ १८ ॥

भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् † ॥ १९ ॥

एवं सम्प्रेष्य राजानं श्रमन्तैरं ब्राह्मणं ब्रूयात् यदिदं मया राजे
उपदिष्टम् एतत्सर्वं राजानं हिङ्गारवेलायां कारयेरिति एवमुक्त्वा
भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् क्व भूमिदुन्दुभिर्भवतीत्यत आह ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

* दाह्यायणेन सूत्रपञ्चकेणैकसूत्रं कृतम् ।

† दाह्यायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

इति तृतीयस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

पश्चादाग्नीध्रीयस्याङ्गमन्तर्वेदि श्वभ्रस्य खातं स्यादङ्गं
बहिर्वेदि* ॥ १ ॥

उक्तं भूमिदुन्दुभिर्भवतीति स भूमिदुन्दुभिरुच्यते आग्नीध्रीयस्य
पश्चिमे प्रदेशे वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अङ्गं श्वभ्रस्य खातं स्यात् श्वभ्रः गर्तः
अङ्गं बहिर्वेदि श्वभ्रस्य खातं स्यादिति ॥ १ ॥

आर्षभेणोत्तरलोम्ना चर्मणाभिविहितं स्यात्* ॥ २ ॥

स श्वभ्रः आर्षभेण चर्मणा ऋषभस्य श्रवयवमार्षभं तेन आर्षभेण
उत्तरलोम्ना उपरि लोमानि यस्य चर्मणः तदिदमुत्तरलोम्ना
तेन आर्षभेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अभिविहितं स्यात् सर्वतः श्रव-
नङ्गः स्यात् ॥ २ ॥

त्वं वागसि ये नः सन्ने अनिन्दिषु दीक्षायां आन्त आसि-
तेराङ्घ्रिन्तेभ्यो दुन्दुभेराङ्घ्रिमस्मभ्यमावदेति, परावदद्विषन्त
घोरां वाचं परावदाथास्मभ्यं सुमित्रियां वाचं दुन्दुभे
कल्याणीं कीर्त्तिमावदेति, परावदद्विषतो वाद्यन्दुहार्दो धे
विषूकुक्षेथास्मभ्यं पुष्टिं राङ्घ्रिमावदुन्दुभ इत्येनमेतैः
प्रथगाहृत्य बालधानेनान्यं बाङ्घ्रन्तमनुमन्त्याप उपस्पृश्य

* शास्त्रायगोऽप्येवम् ।

पश्चात्तिष्ठन्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् नमस्ते गायत्राय यत्ते पुरो यत्ते
 शिरो नमस्ते रथन्तराय यत्ते दक्षिणतो यत्ते दक्षिणः पक्षो
 नमस्ते वृद्धते यत्ते उत्तरतो यत्ते उत्तरः पक्षो नमस्ते यज्ञा-
 यज्ञोयाय यत्ते पश्चाद्यत्ते पुच्छं नमस्ते वामदेव्याय यत्ते
 आत्मा यत्ते मध्यमित्येतैः पृथगङ्गान्यन्वर्थम* ॥ ३ ॥

त्वं वागसोत्येतदादिभिः यथासूत्रितैर्मन्त्रैः इतिकरणप्रज्ञापि-
 तान्तैः एतैर्भूमिदुन्दुभिं पृथगाहृत्य बालधानेन पृथक् नानेत्यर्थः
 बाला अस्मिन् धीयन्ते इति बालधानं पुच्छं तेन बालधानेन वाट-
 यिला अन्नं वा ब्राह्मणं वादयमानं अनुमन्त्र्य अपः स्पृष्ट्वा पश्चात्तिष्ठ-
 न्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् पश्चिमे प्रदेशे दृष्टकाचितस्याग्नेः तिष्ठन्तः शिर-
 आदीनःमङ्गानामात्मनश्चापस्थानं कुर्युः नमस्ते गायत्राय यत्ते
 पुरो यत्ते शिर इत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः पृथक् नानेत्यर्थः
 अर्थमनु अन्वर्थं अर्थानुसारेण नमस्ते गायत्रायैति शिरः नमस्ते
 रथन्तरायैति दक्षिणं पक्षं नमस्ते वृद्धत इत्युत्तरं नमस्ते यज्ञायज्ञोया
 येति पुच्छं नमस्ते वामदेव्यायेति आत्मानम् ॥ ३ ॥

अथ समस्तेन तस्मै ते सुभोः सुभवो भूयात्स नामासि
 नाम भूयासमाविरस्याविर्माकुरु सवितः प्रमासुवया मनुष्याणां
 भूतौ सम्पश्यसि तेष्वभिभूयास अत्रियं मयि धेच्छेति । ॥ ४ ॥

* द्राष्टव्यायज्ञेनेतेन सूत्रेण तुष्टयं कृतम् ।

† द्राष्टव्यायज्ञोऽप्येवम् ।

व्यस्तानामुपस्थानं कृत्वा अथानन्तरं समस्तानां सामक्ष्येनैव सन्ते-
षोपस्थानं कुर्युः तस्मै तदत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूत्रितेन ॥ ४ ॥

उपस्थाय सदः प्रविशेयुः* ॥ ५ ॥

उपस्थाय व्यस्तसमक्षैस्ततोऽनन्तरं मदः प्रविशेयुः ॥ ५ ॥

इति तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशो कण्डिका ।

अपरया द्वारौदुम्बरीमासन्दीमौञ्जविवानाम् अतिह-
रेयुः* ॥१॥

उक्तम् उपस्थाय सदः प्रविशेयुरिति साम्प्रतं पृष्ठेन स्तवनसुक्तम्
आसन्दीमारुह्योद्गायतीति तस्या आसन्द्याः प्रवेशसमुच्यते अपरया
द्वारा सदसः पश्चिमयेत्यर्थः औदुम्बरीमासन्दीमूदुम्बरस्य विकारः
औदुम्बरो आसन्दी संज्ञा आस्यते अस्वामित्यासन्दीं मौञ्जविवाना-
मतिहरेयुः मौञ्जं विवानं सुञ्जेभ्यो निर्वृत्तां मौञ्जविवानामतिहरेयुः
प्रविशेयुः ॥ १ ॥

* शाश्वतयोऽप्येवम् ।

यज्ञियस्य वृक्षस्यौदुम्बराभावे* ॥ २ ॥

यद्युदुम्बरो न स्यात् यस्य कस्यचित् यज्ञियस्य वृक्षस्यावयव-
निष्पन्ना स्यात् आरुन्दी यज्ञमर्हति यज्ञियः ॥ २ ॥

मुञ्जाभावे दार्भम्* ॥ ३ ॥

यदि मुञ्जा न स्यात् दर्भमयं विधानं स्यात् अभावोऽनुपपत्तिः ॥३॥

प्रादेशमात्राः पादा अरन्निमात्राणीतराण्यङ्गानि † ॥ ४ ॥

उक्तं प्रादेशमात्री भवतीति तस्या आमन्त्याः प्रादेशमात्राः पादा
इतराण्यङ्गानि अरन्निप्रमाणानि स्युः अङ्गुलं प्रादेशाऽर्गन्निरित्येतदा-
दीनि परिमाणानि सिद्धानि ग्रन्थान्तरे ॥ ४ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं हत्वा तस्या उत्तरतोनिदध्युः* ॥ ५ ॥

तामासन्दीमौदुम्बर्या दक्षिणेन प्रदेशेन हत्वा तस्या उत्तरार्द्धे
मन्त्रिकर्षे स्थापयेयुः तस्या इति किमर्थम् उच्यते, सदाह्यधिकृतम्
अतस्तस्या इति ब्रवीति तस्या औदुम्बर्या उत्तरतो न सदस्यः ॥ ५ ॥

तामुत्तरेणोद्गाता गत्वा पश्चादुपविश्य भूमिस्पर्शोऽस्याः
पादान् कृत्वा कूर्चावधस्तादुपोह्याभिमृशेद्बृहद्रथन्तरे ते

* द्वाह्यायथोऽप्येवम् ।

† द्वाह्यायथेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पूर्वा पादौ भ्यैतनौधसे अपरौ वैरूपवैराजे अनूचौ शाक्न-
रैवतेतिरश्चो इत्येतेः पृथगङ्गान्यन्वर्थम्* ॥ ६ ॥

तस्या आमन्द्या उत्तरेण प्रदेशेनोद्गाता गत्वा पश्चिमे प्रदेशे उप
विश्व भूमिसृष्टः अस्या आमन्द्याः पादान् कृत्वा कूर्चौ तस्या अधस्ता
दुपोह्य तानभिसृशेत् बृहद्रथन्तरे ते पूर्वौ पादावित्येतदादिभि
र्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः पृथगामन्द्याङ्गान्यन्वर्थं पृथङ्गानेत्यर्थः अर्थमनु अन्वर्थं
यथालिङ्गमित्यर्थः ॥ ६ ॥

विवयनमालभ्यर्चः प्राञ्च आताना यजूंषि निर्यञ्चः सामा-
न्यास्तारण्यं श्रीरूपवर्द्धणं वाकोवाक्यमतीरोका वारवन्तीय्
सन्धयोगाजनमात्मा प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञोयमिति* ॥ ७ ॥

यदि मौञ्जं यदि दार्भं विवानमालभ्य सृष्ट्वा च्चः प्राञ्च इत्ये
तदार्दना यथासूत्रितं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

तां मुखेनोरसा बाहुभ्यामिति सृष्ट्वारोहन्तु वसवस्त्वा
गायत्रेण कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि राज्याय. रुद्रा-
स्त्वा त्रैष्टुभेन कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि वैराज्याया-
दित्यास्त्वा जागतेन कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि
स्वाराज्याय. विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन कन्दसा रोहन्तु
तानन्वधिरोहामि साम्राज्यायेति* ॥ ८ ॥

* द्राह्यायसोऽप्येवम् ।

तामासन्दीं मुखेनोरसा बाहुभ्याञ्च स्पृष्टोद्गाता आरोहेत् वषव-
खेयेतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः तामिति किमर्थम् उच्यते, विवा-
नमालभ्येति प्रकृतम् अतस्तामित्याह ॥ ८ ॥

अथैनैरेव देवता उदस्य राजशब्दञ्चामुना त्वा कन्दसा
रोहामीत्यारोहेत्* ॥ ९ ॥

अथशब्दे विकल्पार्थः अथागमपरः विकल्प एतैरेव मन्त्रैर्देवता
उत्तिष्ठ पदानामन्विष्य राजशब्दञ्च अमुना त्वा कन्दसा रोहामीत्या-
रोहेत् प्रकारमुपदिश्यते गायत्रेण त्वा कन्दसा रोहामि वैष्टुभेन त्वा
कन्दसा रोहामि जागतेन त्वा कन्दसा रोहामि अग्नष्टुभेन त्वा
कन्दसा रोहामि इति ॥ ९ ॥

वैराजपञ्चमैरिति गौतमः* ॥ १० ॥

एतैः उदस्य देवता राजशब्देः वैराजपञ्चमैरारोहेत् इत्येवं गौतम
आचार्यो मन्यते वैराजेन त्वा कन्दसा रोहामीत्येव पञ्चमे प्र-
योगः ॥ १० ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जयः † ॥ ११ ॥

* द्राष्ट्याद्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राष्ट्याद्ययोऽप्येवम् ।

एतेषामेषोदस्य देवताराजशब्दानां चतुर्भिः पूर्वैः सौमैरारोह-
दित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ १२ ॥

त्रिभिरिति प्राण्डिन्यः* ॥ १२ ॥

एतेषामेषं पूर्वैस्त्रिभिरिति प्राण्डिन्य आचार्यो मन्यते उक्तं
धानामेष, ननु आनन्तर्यामिः अथशब्दः कस्मान्न भवति अथानन्तर-
मेतैरुदस्य देवताराजशब्दैः आरोहेदिति उच्यते, उक्तं कन्दार्चि-
रारोहतीति तदेकेनैवारोहणस्याथेवत्वं कृतं भवति अथ पुनः मसुच्य-
कल्पते नदा पूर्वेण कल्पनारुह्य पुनरारोहणार्थमवारोहणं स्यात्
तन्माभूदित्येते विकल्पार्थोऽयशब्दः कल्पते ॥ १२ ॥

आरुह्य जपेत् स्थानामासदं सुखदामासदं नमस्तेऽस्तु
मा मा चिंसीरिति* ॥ १३ ॥

आरुह्य आमन्दीं स्थानामासदमित्येतं मन्त्रं जपेत् ॥ १३ ॥

तस्मिन्नारोहति कूर्चानारोहेयुः प्रष्टी ब्रह्मा गृह्य-
ति* ॥ १४ ॥

तस्मिन्नुद्गातरि आरोहति आमनार्थान् पूर्वकल्पितान् कूर्चाना-
रोहेयुः के प्रष्टी पार्श्ववर्तिनि प्रष्टी प्रसोढप्रतिहत्तरीं ब्रह्मा गृह्य-
पतिञ्च ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणशास्त्रेऽप्येवम् ।

आसन्धा व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्य द्रव्यं वाणस्य * ॥ १५ ॥

आसन्धा व्याख्यातम् उक्तं निर्दिष्टं द्रव्यं वाणस्य उक्तं वाणं वितम्ब-
न्तीति तत् किमथो वाणो भवति तदुच्यते आसन्धा व्याख्यातं द्रव्यं
वाणस्येति औदुम्बरो वाणः स्यात् उदुम्बराभावे यश्चियद्वृत्तस्य ॥१५॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य दादशी कण्डिका ।

इति तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ।

चतुर्थः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

रोहितेनानडुहेनोत्तरलोम्ना चर्मणापिहितः स्यात्* ॥ १ ॥

उक्तम् औदुम्बरो वाण इति वाणे वीणा स वाण रोहितेनानडु-
हेनोत्तरलोम्ना चर्मणा पिहितः स्यादिति रोहितेनेति वर्षनिर्देश-
अनडुहेनेति अनडुहविकारमानडुहम् उपरिष्ठाङ्गामानि कृत्वा
तेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अपिहितः स्यात् योवाण अपिनडुः ॥ १ ॥

तस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युर्मा-
ञ्ज्यो दार्भ्यो वा* ॥ २ ॥

तस्य वाणस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः एक-
स्मिन्नेकस्मिंश्चिद्रे दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः उक्तं शततन्त्रीको भव-
तीति अयमालोक्य पश्चाच्छब्दः इह तन्त्र्यः नाद्यः स्त्रायुमयः
लोके प्रसिद्धः तासामत्र द्रव्यविशेषमारभते मौञ्ज्यो दार्भ्यो वेति
अन्यथा हि आसन्धा व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्येति सिद्धमेव ॥ २ ॥

* चाङ्गाययोऽथेवम् ।

त्रिध्विति शाण्डिल्यश्चतुस्त्रिंशत्तन्मध्ये त्रयस्त्रिंशताव-
भन् इति* ॥ ३ ॥

त्रिषु पञ्चाच्छिद्रेषु यदि शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते त्रीणि
पञ्चाच्छिद्राणि स्युर्न दर्शिते तेषां त्रयाणां पञ्चाच्छिद्राणां मध्ये
चतुस्त्रिंशत्तन्मध्ये बद्धाः स्युः, ये मध्यमस्याभितश्चिद्रं तयोः त्रयस्त्रिंश-
त्तन्मध्ये बद्धाः स्युः ॥ ३ ॥

पुरस्तादेकैकशस्तास्त्रैधं विभज्य भूर्भवः स्वरित्येताभिः
उत्तरोत्तर्युद्दृष्टेत्* ॥ ४ ॥

तास्तन्त्र्याः यदि दशसु पञ्चाच्छिद्रेषु यदि त्रिषु बद्धाः त्रैधं
विभज्य त्रिधा कृत्वा चतुस्त्रिंशत्तन्मध्ये त्रयस्त्रिंशतावभित इति भूर्भवः
स्वरित्येताभिर्याज्ञतिभिः पृथक् एकैकया उत्तरोत्तर्युद्दृष्टेत् उत-
त्तिपेत् मूलत आरभ्य तत उपरिष्ठादिति ॥ ४ ॥

तमभिमृशेददो वद वदा वदी वदो वदोरुः पृथुः सुगः सुगं
त्वः कर्मः करणः करः करस्युरभीपाट्चाभीपाद्नी चाभिमा
तिहश्चाभिमातिच्चा च सासद्विद्य सहीयाश्च सन्नस्वाश्च
सहमानासोदयाश्च बृहद्वयाश्च सवयाश्च बृहद्वयाश्चन्द्रो वाचं
बृहन्ती विश्वरूपाश्च शतायुषीं प्रवद देव वाणेति* ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणयोगोप्येवम् ।

तं वाणमभिमृशेत् वदेो वद इत्येतदादिना यथासूचितेन
मन्त्रेण ॥ ५ ॥

शिशिलान्^१स्तन्तुना यक्केदेभिर्नो वाण तन्तुभिः शतं गङ्गी
रिहावहारात्स सर्वतार्क्ष्यजीवा ज्योतिरशीमहीति* ॥ ६ ॥

शिशिलान् मन्दायत्तान् आयच्छेत् यो यो वाणस्य शिशिल
स्तन्तुतन्तम् आयच्छेत् आयत्तं कुर्यात् बध्नीयात् एभिर्नो वाण तन्
भिरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

वाक्स्वर्वं मनोज्योतिर्मा नो भद्र इति जपित्वा वादयेदि
न्द्रेण तयेषीकया वेतसशाखया च सपलाशया मूलतः* ॥७॥

वाक्स्वर्वं मन इत्येतदादि यजुर्जपित्वा वादयेद्वाणं इन्द्रेण
तयेषीकया इषीका काशः इन्द्रः कालः स्वभावनतया न वाणवद्वा
मितया वेतसशाखया च सपलाशया तथा इषीकाशाखयोर्मूलाभ्यां
वादयेन्नाद्याभ्याम् ॥ ७ ॥

प्राणाय त्वेत्यूङ्गमुक्त्विखेदपानाय त्वेत्यवाचम* ॥ ८ ॥

प्राणाय त्वेत्यनेन मन्त्रेणोङ्गमुक्त्विखनं कुर्यात् अपानाय त्वेत्य-
वाचम प्रातिलोम्यम् ॥ ८ ॥

* शास्त्रायनीयेष्वम् ।

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्योदञ्चं प्रो-
हेत्* ॥ ८ ॥

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्य वाणम् उदञ्चम् उदञ्चुखं
प्राहेत् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणमुक्त्रेममुक्त्रिखन्नास्वेति* ॥ १० ॥

ब्राह्मणं विधिञ्जम् एवमद्वा इमं वाणमुक्त्रिखं नास्वेति ॥ १० ॥

आहत दुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयात् † ॥ ११ ॥

ब्राह्मणं दन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति एव ब्रूयात् ॥ ११ ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अन्नावुधीणां वक्राकपिशोऽर्थ्या च पूर्वम्यां दागि वक्तिः
सदसम् † ॥ १ ॥

* ब्राह्मणयोगेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

उक्तं प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयादिति अलावुवीणां वक्रा कपि-
शोर्क्षीं च सदसः पूर्वस्थां द्वारि वह्निर्भवेयुः अलावुवीणां वक्रा कपि-
शोर्क्षीं चेति वीणाविकारः अलावुवीणा प्रजाता वक्रात्यर्थं कुटिला
कपिशोर्क्षा वध्रीत कः ॥ २ ॥

वक्राकपिशोर्क्ष्यौ दुन्दुभिःश्च प्रतिमन्त्रयेत या वक्रायां
कपिशोर्ष्यां दुन्दुभौ यच्च वाद्यं घोषो यो महतो महा
स्तेन नोराद्धि मावदेति* ॥ २ ॥

वक्रा कपिशोर्क्षीं दुन्दुभींश्च प्रतिमन्त्रयेत या वक्रायां कपि-
शोर्क्ष्यामित्यवमादिना यथास्मृत्तितेन मन्त्रेण ॥ २ ॥

महावीणापि शीलवीणे चापरस्यामन्तरिति गौतम-
शाण्डिल्यौ वह्निरिति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

महावीणापथ्यापि शीलवीणा अपने नृवते शृपवीणिति अपरस्या
द्वारि सदमोऽन्तः स्यातामिति एवं गौतमशाण्डिल्यावाचार्यौ मन्यते
वह्निस्यातामिति धानञ्जय आचार्यौ मन्यते ॥ ३ ॥

अलावुवीणापि शीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेतान्लावुवीणेऽपि
शीली च यं मन्त्रमधिजग्मतुस्तेनेदमुपगायतां ते साममन्त्रये-
ष्यत इति* ॥ ४ ॥

* ब्राह्मण्यकोट्येवम् ।

आहतदुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इत्येतच्च सर्वं कुर्यात् अलावु,
वीणापिशीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेत् अलावुवीणापिशिली चेत्येतदा
दिना यथासूचिनेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

पश्चिमेनोपगाढृन् द्वे द्वे एकैका पत्नी काण्डवीणां पि-
क्कोराञ्च व्यत्यासं वादयेत्* ॥ ५ ॥

उपगाढृणा पश्चिमे पदेशे उपरिष्ट्वा द्वे द्वे वीणे एकैका पत्नी
वादयेत् व्यत्यासं किं वीणे काण्डवीणां पिक्कोराञ्च वक्रायां वेष
मथ्याञ्च पिक्कोरा वैणवी ॥ ५ ॥

उपमुखं पिक्कोरां वादनेन काण्डमयीम्* ॥ ६ ॥

मुखस्य समीपे उपमुखं काण्डमयीं वादनेन वादयेत् ॥ ६ ॥

ता अपघाटिन्ना इत्याचक्षते* ॥ ७ ॥

ता वीणाः काण्डमय्यः पिक्कोरास्य अपघाटिन्ना इत्याचक्षते उक्तं
तं पत्न्याऽपघाटिन्नाभिरुपगायन्त्यात्विच्यमेव तत् पत्न्यः कुर्यात् ॥ ७ ॥

ताः प्रतिमन्त्रयेत् यां पत्न्यपघाटिन्ना मृदुकं वादयिष्यति
सारानिमपवाधतां द्विपन्तं तैजनित्वगिति* ॥

* प्राङ्गाययोऽप्येवम् ।

मा अथघाटिलाः प्रतिमन्त्रयेत चां पथ्यघाटिलाम् इत्येतदा-
दिना मन्त्रेण ॥ ८ ॥

सर्वमनुवीक्षमाणो जपेदाक्रन्दा उलूलयः प्रकोशा यवा-
चष्टति सर्वा सचस्य सा राद्धिस्तयेदत् साम गोयत इति* ॥९॥

दुन्दुभ्यादि सर्वमनुवीक्षमाणो जपेत् आक्रन्दा उलूलयः प्रकोशा
इत्येतदादिमन्त्रम् ॥ ९ ॥

जपेदेव सुपर्णोऽस्मि गरुत्मान् प्रेमां वाचं वदिष्यामि
वज्र करिष्यन्तीं वज्र करिष्यन् स्वर्गमयिष्यन्तीं स्वर्गमयिष्यन्
मामिमान् यजमानानिति* ॥ १० ॥

इमं मन्त्रं जपेदेव मन्त्रा हि कर्मकारणाः कर्म तद्धि भवति इमं
मन्त्रं जपेदेव किञ्चिदनेन कुर्यात् ॥ १० ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

ब्राह्मणोऽभिगरः पूर्वस्थात् सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुख उप-
विशेत्* ॥ १ ॥

ब्राह्मणबोध्यवम् ।

अभिगृष्णातीत्यभिगरः अभिष्टौतीत्यर्थः सदसः पूर्वस्थां द्वारि
प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १ ॥

वृषलोऽपगरोऽपरस्यां प्राङ्मुखः* ॥ २ ॥

वृषलः शूद्रः अपगृष्णातीत्यपगरः च अपरस्यां द्वारि प्राङ्मुख
उपविशेत् ॥ २ ॥

स ब्रूयान्नारात्सुरिमे सन्निष इति* ॥ ३ ॥

वृषलोऽपगरो ब्रूयात् न अनारात्सुरिमे सन्निष इति ॥ ३ ॥

अनारात्सुरित्यभिगरः* ॥ ४ ॥

अनारात्सुरित्येवमभिगरो ब्रूयात् ॥ ४ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमर्थोऽन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत्
वर्षिवेदि शूद्र उदङ्मुखः † ॥ ५ ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अर्थो वैश्वः जेदेरन्तः अन्तर्वेदि
दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् वर्षिवेदि शूद्र उदङ्मुखः वेदेवर्षिः वर्षिवेदि
तिष्ठेदिति च प्रकृतम् ॥ ५ ॥

* माझ्याबरोट्येवम् ।

† माझ्याबरोट्येनेन उदङ्मुखं ज्ञातम् ।

अर्याभावे यः कश्चार्यो वर्षः* ॥ ६ ॥

यदि वैश्या न लभ्यते यः कश्चार्यो वर्षः स्यात् ब्राह्मणो वा
क्षत्रियो वा ॥ ६ ॥

तौ श्रेतं परिमण्डलं चर्म व्यायच्छेतां † ॥ ७ ॥

उक्तं गृह्णार्यो चर्म व्यायच्छेते इति तौ गृह्णार्यौ श्रेतं परिम-
ण्डलं चर्म पृथक् आयच्छेताम् आक्षिपेताम् उक्तं परिमण्डल
चर्म भवत्यादित्यस्यैव तद्रूपं क्रियत इत्येवं रूप आदित्य उपलभ्यते
श्रेतं वर्णतः परिमण्डलम् आकृतितः ॥ ७ ॥

गृह्णः पूर्वः † ॥ ८ ॥

गृह्णः पूर्व आक्षिपेत् चर्म आत्माभिसुखं पञ्चादार्थां वर्ष इति ॥८॥

पूर्वेणाग्नीध्रीयं ब्रह्मचार्यन्तर्वद्युदङ्गुलस्तिष्ठेद्द्विर्वेदि पुत्र-
श्रुलो दक्षिणा मुखी* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे वेदेरभ्यन्तरतः ब्रह्मचारी उदङ्गुल-
स्तिष्ठेत् ब्रह्म मैथुननिवृत्तिः तत्परतीति ब्रह्मचारी आदिष्टप्रतो
गृहोतनियमः द्विर्वेदि पुंश्रुलो दक्षिणामुखो पूर्वेणाग्नीध्रीयमित्ये-

* ब्रह्मायज्ञोऽप्येवम् ।

† ब्रह्मायज्ञेन सुत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तत् प्रकृतम् तस्मिन् देशे पुंश्लो दक्षिणामुखी तिष्ठेत् पुमांसं प्रति
चलतीति पुंश्लो ॥ ८ ॥

सा ब्रूयाद्दुश्चरितिं नवकोर्णित्ति* ॥ १० ॥

सा पुंश्लो ब्रह्मचारिणं ब्रूयात् दुश्चरित्तिनवकोर्णित्ति ॥१०॥

धिक्काजाल्मिपुंश्लो ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य
शिम्नप्रणेजनीति ब्रह्मचारी* ॥ ११ ॥

ब्रह्मचारी पुंश्लोमेवं ब्रूयात् धिक्काजाल्मि पुंश्लो ग्रामस्य
मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिम्नप्रणेजनीति ॥ ११ ॥

एवमादृत्यं व्यत्यासम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन प्रकारेण व्यत्यासधर्मेण सर्वेषाम्निस्त्रिः क्रिया स्यात् ॥१२॥

सर्वेषां कर्मणि निष्ठिते तद्देवाभिगरस्त्रिब्रूयात्* ॥ १३ ॥

सर्वेषामधिकृतानां कर्मणि ममाप्ते यदुक्तं पूर्वमभिगरेण तदेव
पुनस्त्रिब्रूयात् अरात्सुरिति ॥ १३ ॥

अवच्छज्य षूद्रः प्रद्रवेत्* ॥ १४ ॥

श्रीघ्नं प्रयाचात् दुष्प्रकर्षगतौ ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणस्योऽप्येवम् ।

तं तेनैवावलिणुयात्* ॥ १५ ॥

तं शूद्रं प्रद्रावन्तं आर्य्यस्तेनैव चर्मणा हन्यात् ॥ १५ ॥

यथाभिप्रेतमितरां ब्रह्मचार्याक्रोशेत्* ॥ १६ ॥

यो योऽस्याभिप्रेतः आक्रोशः तेन तेन ब्रह्मचारी पुंसलोमा-
क्रोशेत् ॥ १६ ॥

पश्चिमेनाग्नीधीर्यं बह्विर्वेदि परिश्रिते मिथुनौ सभवेतां
यौ वर्षो लभेरन्* ॥ १७ ॥

आग्नीधोयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेर्बह्विः परिश्रिते प्रदेशे परिश्रयण-
मावरणं मिथुनौ स्तोपमांस मिथुनौ सभवेताम् एकत्र भवेतां
मिथुनधर्मेण यौ वर्षो लभेरन् यौ वर्षो सत्रिणः परिलभेरन् तौ
सभवेतां तत् किमिदं यौ वर्षो लभेरन्निति उच्यते तुस्यवर्णासभवे
वर्णसङ्करो न स्यादिति वर्षेण्वनियमः ॥ १७ ॥

गृहपतेर्दास्यो नवानुद्वरणान् पूरयित्वा प्रदक्षिणं मार्जा-
लीयं परियर्च्यैमचाशूद्रं मध्विदं मध्विति वदत्यः पञ्चावराह्याः
पञ्चशतस्यराह्याः पञ्चविंशतिः साम्यताः † ॥ १८ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यैवम् ।

† ब्राह्मण्यबोनेतेन सूचयं कृतम् ।

उक्तं परिकुम्भिन्यो मार्जासीयं यन्तीदम्भ्विदम्भ्विति इति गृह-
पतेर्दास्यकर्मकराः नवानुदहरणान् कुम्भान् उदकस्य पूरयित्वा प्रद-
क्षिणं मार्जासीयं कुर्वन्त्यः परीयुः हैमहा २ इदम्भ्विदं एवं वदन्त्यः
कियत्यस्तादास्य इत्युच्यते पञ्चावराद्ध्याः सर्वान्कृष्टाः पञ्च पराद्ध्याः
किं वत्य इत्युच्यते पञ्चशतं पराद्ध्याः सर्वोत्तमाः पञ्चविंशतिः साम्यताः
पञ्चविंशतिर्युक्ताः अनुरूपस्य कर्मणः पञ्चविंशं महाप्रतमिति
एवन्ताः सम्प्रयुक्ता भवन्ति एवं लोकेऽपि भवति साम्यतमनुरूपं
युक्तम् अनेन चेदितमिति ॥ १८ ॥

सर्वासु सक्तिषु दुन्दुभीनावभ्रीयुः* ॥ १९ ॥

सर्वासु सक्तिषु दुन्दुभयो वदन्तीति ब्राह्मणं सर्वासु सक्तिषु
*दसः दुन्दुभीनावभ्रीयुः सक्तयः कोणाः ॥ १९ ॥

उत्तरोत्तरि वाचो व्याहारयेयुर्यावतीरधिगच्छेयुः* ॥२०॥

उत्तरोत्तरोति तारतरा इति अपरे ब्रूवते शास्त्राध्यक्षित्य
कथाः कारयेयुरिति परस्परतः उत्तरोत्तरयुक्ताः यावतीर्लभेयु-
रिति ॥ २० ॥

घोषाएष्व* ॥ २१ ॥

उत्तरोत्तरं कारयेयुः भेरीशङ्खपटहृदङ्गहस्त्यशास्त्रतर्गर्दभा-
दीनां यावतोऽधिगच्छेयुः उक्तं हि सर्वा वाचो वदन्तीति ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणकोट्येवम् ।

ह्रिकारमन्वभिगरः प्रभृतयः कृत्वा यथार्थस्युः* ॥ २२ ॥

स्नात्रस्य ह्रिकारमनु अभिगरप्रभृतयः स्वानि कर्माणि कृत्वा
यथार्थस्युः ये योऽर्थो यथार्थः ॥ २२ ॥

आस्तोत्रान्तात्कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः* ॥ २३ ॥

आस्तोत्रममात्रेः एताः कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः स्युरिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पञ्चविंशे चतुर्विंशस्योत्तमे पर्याये परिचरायामा-
वपेदिति गौतमः* ॥ १ ॥

उक्तं यदा अदश्चतुर्विंशं प्रायणीयं तदेतद्दृश्यनीयं यत्संस्वत्सर-
मन्नं सम्भरन्ति मेषा पञ्चविंशुपजायतइति तच्चतुर्विंशे पञ्चविंशः
श्रूयते या सा पञ्चविंशो स्तोत्रोद्योपजायते तस्याः स्थानं कल्पयत्या-
चार्यः पञ्चविंशे स्तोत्रे कर्त्तव्ये चतुर्विंशस्य स्तोमस्य उत्तमे पर्याये
तां पञ्चविंशतिपरिचरायामावपेदिति गौतम आचार्यो मन्यते
परिचरा मध्यमे विष्टावे उत्तमे पर्याये आवापस्थानं परिचरा द्वा-
भागेत्युत्तमे इति ॥ १ ॥

* शाखाययोऽप्येवम् ।

आवापस्थान इति धानञ्जप्यः* ॥ २ ॥

चतुर्विंशस्य सोमस्योत्तमे पर्याये यदावापस्थानं तस्मिन्नाव-
पेदित्येवं धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते ॥ २ ॥

प्रथमस्यावापस्थान इति शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

चतुर्विंशसोमे यः प्रथमः पर्यायः तस्य यदावापस्थानं तस्मि-
न्नावपेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ ३ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामर्चिक्रतां त्वचस्य प्रस्तु-
यात्* ॥ ४ ॥

चतुर्विंशेन वा सोमेन स्तुत्वा त्वचस्य मध्यमां सोचोयां ताम्
अर्चिक्रतां प्रस्तुयात् ॥ ४ ॥

स आस्कन्दो नाम* ॥ ५ ॥

सविधिरास्कन्दो नाम तस्येयं संज्ञा आस्कन्द इति ॥ ५ ॥

तन्न कुर्यादिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ६ ॥

तन्मास्कन्दं न कुर्यादित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते
तमिति निर्द्देशः किमर्थमिति चेत् उच्यते, त्वद्यत्तयम् आस्कन्दम्

* प्राच्यायबोधयेवम् ।

गौतमसूत्रान्नि धानञ्जय इतरेष्विति तत्रापि शाण्डिल्यायनम्या-
निष्ट एवास्कन्दः अत आह तमिति ॥ ६ ॥

उत्तमायां स्तोत्रोयायामस्तुतायां पादावुपावहरत् सह-
निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् * ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं, एकस्यां स्तोत्रोयायां स्तुतायां पादावुपावहरति सह
निधनेन प्रतिष्ठासुपयन्त्येष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठन्तीति तदुच्यते,
समाप्ते स्तोत्रे आत्मन एकस्यां स्तोत्रोयायामवशिष्टाया उद्गाता
आसन्ध्याः पादावुपावहणेत् सह निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् निधनं
ब्रुवन् भूमौ प्रतिष्ठापयेत् ॥ ७ ॥

आह्वयमाणे भक्ते प्रतिलोमेरारोहणीयैरवरुद्ध जपे-
न्महो द्यौः पृथिवी च न इमं यजन्मिमिज्जतां पिपृतान्नोभरीम-
भिरिति † ॥ ८ ॥

आह्वयमाणे भक्ते यैर्मन्त्रैः आशन्दीमारुहः तैः प्रतिलोमैः अव-
रुद्ध अवतीर्थ जपेत् महो द्यौः पृथिवी च न इत्येतदादि मन्त्रं यथा-
सूत्रितं प्रतिलोम्येन विश्वे वा देवा आनुष्टुभेन कन्दसावरोहन्तु
तान्मवरोहामि सास्त्राज्याय आदित्यास्त्रा जागतेन कन्दसावरोहन्तु
तान्मवरोहामि स्त्रागजाय रुद्रास्त्रा त्रेष्टुभेन कन्दसावरोहन्तु

* ब्राह्मण्येनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्ययोऽप्येवम् ।

तान्त्ववरोहामि वैराज्याय वसवस्त्वा गायत्रेण ऋन्द्मावरोहन्तु तान्
 त्ववरोहामि राज्यायेत्येवं प्रातिलोम्यं अथ यद्युद्धृतदेवताराज्य-
 शब्दैः आगेहेत् तत्राप्येवमेव प्रातिलोम्यम् आरोहणे ॥ ८ ॥

अथ आसीनाः शोषेण स्तुवीरन्* ॥ ९ ॥

अवर्हन् आमन्दीकूर्चेभ्यां यानि स्तोत्राणि अवशिष्टानि तैः स्तुवी-
 रन् ॥ ९ ॥

उदयनीयेऽतिरात्रे मस्थितेऽवमृथमभ्यवेयुरनुपमञ्ज-
 न्तः † ॥ १० ॥

महाव्रतस्य विधिरुक्तः अनन्तरम् उदयनीयेऽतिरात्रे उदयत्येत-
 स्मिन्नित्युदयनीयः अस्मिन्नुदयनीयेऽतिरात्रे मस्थिते समाप्ते अवमृथं
 गच्छेयुः उक्तं प्रागुदयनीयादतिरात्रादपुषोमान्तमहःमवेपु दधि-
 भक्षान्तमहीनेष्विति तत् उदयनीयेऽतिरात्रे समाप्ते अवमृथमभ्य
 वेयुरनुपमञ्जन्तः तस्मिन्नुदकेन मञ्जयुः ॥ १० ॥

पाणिभिस्तु सन्धावेरन् † ॥ ११ ॥

पाणिभिस्त्रदकं गृहीत्वा उहर्षणं कुर्युः ॥ ११ ॥

* ब्राह्मण्यबोऽप्येवम् ।

† माहायगीये देवविषये विशेषोऽस्ति ।

यस्यात्र पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्भावयेत्* ॥ १२ ॥

यस्यास्मिन्नवश्यं पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्भावयेत् उद्घर्षयेत्
यस्यात्र पत्नी स्यादित्यापत्नीका अपि भवन्त्यतद्दर्शयति यस्यात्रोक्त
विम उच्यते विद्यमाना अपि पत्नीषु कस्यचिदस्मिन्नेवावश्यं पत्नी
सिद्धिस्ता यस्यात् रजतादिस्वीधर्मात् सोऽन्यस्याः सकाशात्पु
व्युद्भावयेत् अत आह यस्यात्रिति ॥ १२ ॥

तानुन्नेतोदानयेत्* ॥ १३ ॥

तान् मन्त्रिणः तस्मादवश्यं उन्नेता उदानयेत् उन्नेत्या
नयेत् ॥ १३ ॥

उदेत्य गृहपतिः सोमोपनहनं परिदधीत्* ॥ १४ ॥

उदेत्य तस्मादवश्यं गृहपतिः सोमोपनहनं त्रासः परि
दधीत् ॥ १४ ॥

वस्त्राणीतरे* ॥ १५ ॥

उदेत्यावश्यं इतरे मन्त्रिणः अन्यानि वस्त्राणि अहतानि परि
दधीरन् ॥ १५ ॥

अभ्युक्षणप्रवृत्ति समापयेयुः* ॥ १६ ॥

* वाङ्मयबोध्यवम्

परिधीय वस्त्राच्छप उपस्थस्य अभ्युक्षणादारभ्य शेषं कर्म समाप
येद्युः यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ १६ ॥

येनेतो गच्छेयुरन्येन प्रत्याव्रजेयुः* ॥ १७ ॥

येन मार्गेन इतो देवयजनादवभृथं गच्छेयुः तेनैव न प्रत्या
व्रजेयुः अन्येन प्रत्याव्रजेयुः ॥ १७ ॥

अनूबन्ध्य वपायां ज्ञतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशशमश्रूणि
वापयेरन्* ॥ १८ ॥

अनूबन्ध्य पशाः वपायां ज्ञतायां दक्षिणे प्रदेशे केशांश्च शमश्रूणि
च वापयेरन् ॥ १८ ॥

तस्मिन् सत्स्थिते प्राञ्च उदञ्चा वा गत्वा पृथग्दवसानो
याभिरिष्टिभिराहिताग्नेयो यजेरन्* ॥ १९ ॥

तस्मिन्ननूबन्ध्ये संस्थिते समाप्तं अरणीष्वग्निं समारोप्य प्राञ्च
उदञ्चा वा गत्वा पृथक् नानेत्यर्थः उदवसानो याभिरिष्टिभिराहि
ताग्नेयो यजेरन् इष्टियहणमतिरिक्तमिति चेत् उच्यते इत्यमितिः
प्रकृतौ यथा गृहीता विकल्पते तदिह इष्टियहणं नियमार्थं क्रियते
विकल्पो न स्यादिति आहिताग्नेयो यजेरन्निति अनाहिताग्नेना-
मपि सत्रासनं दर्शयति ॥ १९ ॥

* ब्राह्मणायज्ञोऽप्येवम् ।

गृहपति यजमानमनाहिताग्नय उपासीरन्* ॥ २० ॥

ये अनाहिताग्नयः ते गृहपतिं यजमानं उदवसानीययेष्वा उपा-
सीरन् यजमानग्रहणं तद्विष्टप्रतिषेधार्थं गृहपतिमेव यजमानं न
इष्टिनम् ॥ २० ॥

तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जयः* ॥ २१ ॥

ये आहिताग्नयस्ते यद्देवत्या उदवसानीयेष्टिस्तद्देवत्यैः स्थालीपावै-
र्यजेरन्निति धानञ्जय आचार्ये आह ॥ २१ ॥

संवत्सरं संवसेयुः* ॥ २२ ॥

उदेत्य सत्रात् संवत्सरं एकस्मिन् एकत्र नयेयुः ॥ २२ ॥

द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा* ॥ २३ ॥

द्वादशरात्रं वा संवत्सरं संवसेयुः अहोरात्रौ वा अहश्च रात्रिश्च
अहोरात्रौ अहोरात्रमित्यर्थः ॥ २३ ॥

यावद्वा सुनुयुर्यावद्वा सुनुयुः* ॥ २४ ॥

यावदेव वा सुनुयुः तावदेव संवाचः ऊर्द्धं सत्रात् याथाकाम्य-

* ब्राह्मण्यग्रेऽप्येवम् ।

मित्यपरे ह्यवते उक्तं सत्रं सार्वकृतुकर्मदं तद्गवामयने संवत्सरे
संवसेयुः द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा अन्येषु सत्रेषु यावन्तमेव कालं
सोमं सुगुयुः तावन्तमेव कालं संवसेयुरिति ॥ २४ ॥

इति चतुर्थम्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

अथातो गवामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

उक्तङ्गवामयनम् अनन्तरं विकल्पा वक्ष्यन्ते अथ अतः गवामयन
विकल्पाः अथ इत्ययं निपातः आनन्तर्यं उक्तङ्गवामयनम् अथानन्तरं
नस्त्वैव विकल्पाः वक्ष्यन्ते इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

सर्वं ज्योतिष्टोमेनैके* ॥ २ ॥

सर्वङ्गवामयनं प्रायणीयादतिरात्रादारभ्य यावद्दृश्यनीया इति
ज्योतिष्टोमेन पक्षे आचार्याः कल्पयन्ति सर्वेष्वपि कर्मथर्मिनि
चत् उच्यते, यावन्तः संस्था गवामयने स्युष्मावतसु विकृता ज्योति-
ष्टोमः स्यादिति संस्थायाः स्थाने तत्संस्था ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥२॥

अतिरात्रचतुर्विंशन्वाह्वनातिरात्रावा यथास्थानं स्युः
शेषो ज्योतिष्टोमः* ॥ ३ ॥

* द्वास्त्रायणोऽप्येवम् ।

प्रायणीयातिरात्रचतुर्विंशमहःप्रायणीयमेव अभिजिह्वयः स्वर
 सामानो विषुवान् आट्टत्तास्त्रयः स्वरसामानो विश्वजिदित्येष न-
 वाहः महाव्रतमुदयनीयोऽतिरात्र इत्येतान्यहानि यथास्थानं स्युः
 यस्य यत स्थानं यथास्थानं शेषो ज्योतिष्टोमेन अन्यः सत्रे ह्यहः
 शेषः सर्वो ज्योतिष्टोमेन भवेत् पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं किमर्थं
 मिति चेत् उच्यते, पूर्वस्मिन्नुक्तं गवामयनमंस्थानं विकृतो ज्योति-
 ष्टोमः सर्वत्र स्यादिति तदिह पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं क्रियते अति-
 रात्रादिभ्यो यथास्थानकृत्स्नेभ्यः योऽन्यः सत्रे शेषः सोऽग्निष्टोम
 मंस्थेन ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥ ३ ॥

अत्र वा गोआयुषी पृष्ठ्याभिज्ञवौ दशरात्रमित्युपा-
 हरेत् स संवत्सरप्रवर्धः* ॥ ४ ॥

अत्र वास्मिन् कन्ये योऽयसुकृत्स्मिन् तस्मिन् स्थाने गोआयुषी
 पृष्ठ्याभिज्ञवो दशरात्रमित्येतत् कुर्यात् मंकल्पः सम्बत्सरः प्रवर्ध इति
 संबत्सरोत्पादितः संबत्सरः प्रवर्धः बृह उच्यते ॥ ४ ॥

शङ्खाहृतञ्च* ॥ ५ ॥

शङ्खाहृतमिति चैतद्विधानमुच्यते ॥ ५ ॥

नाना ह्योभिर्वयं कल्पयामो यथैतद्वाङ्मणम् † ॥ ६ ॥

* ब्राह्मण्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

नाना पृथगित्यर्थः यदेतद्भवामयनस्य संखा ब्राह्मणं अतिरात्र-
चतुर्विंशं प्रायणीयमह इत्यत आरभ्यते एतेषामङ्गां प्रत्यहमेकैकसा
विकल्पं करिष्यामः ॥ ६ ॥

अतिरात्रमुभयसामानं कुर्वन्नाम्नीगवाद्गुत्तरे उदल
वृहती षोडशिमार्गश्चेदौदलस्थाने नानदम* ॥ ७ ॥

यदि प्रायणीयमतिरात्रमुभयसामानं कुर्यात् तदा आम्नी-
गवस्थान्तरयोः स्तोत्रोचयोः उदलवृहती कुर्यात् उदलञ्च वृहत्
उदलवृहती यदि षोडशान्तमतिरात्रं कुर्यात् तत उदलस्य
स्थाने नानदं कुर्यात् उक्तं योऽनुष्टुभि नानन्दं कुर्यात् गौरीवितेन
षोडशिना सुवतेजसा अथमुपैति न अथ्या श्रवपद्यते इति ॥ ७ ॥

पूर्वो वृहत्तः सामद्वयः † ॥ ८ ॥

वृहत्तः पूर्वः सामद्वयः स्यात् वृहत्सृचस्यम् ॥ ८ ॥

चतुर्विंशमरथन्तरमेके † ॥ ९ ॥

चतुर्विंशमहः प्रायणीयं अरथन्तरमेके आचार्या इच्छन्ति माच-
रथन्तरं स्यादिति ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायबोनानेन सृचद्वयं ज्ञातम् ।

† ब्राह्मणायबोऽप्येवम् ।

रथन्तरपृष्ठं वा बृहदनुष्टुपकम्* ॥ १० ॥

रथन्तरं वा पृष्ठं कृत्वा बृहदनुष्टुभि कर्त्तव्यमिति अथ रथन्तरं
वा स्यादेतदिति ॥ १० ॥

अग्निष्टोमसंस्थञ्चेत्त्रिंशान्याज्यानि षट्त्रिंशानि पृ-
ष्ठानि* ॥ ११ ॥

ब्राह्मणम् अथोखन्वाङ्गरग्निष्टोममेव कर्त्तव्यमिति अथ तथर्थाग्नि-
ष्टोममन्थं स्यात् त्रिंशस्तोमान्याज्यानि स्युः षट्त्रिंशस्तोमानि पृ-
ष्ठानि ॥ ११ ॥

षट्त्रिंशानि वा होतृकसामानि* ॥ १२ ॥

मैत्रावरुणादीनां होतृकाणां सामानि षट्त्रिंशानि स्युः होतृ-
राज्यपृष्ठञ्च चतुर्विंशमेव स्यादिति वा ॥ १२ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि* ॥ १३ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि स्युः होतृकसामानीति प्रकृतं होतृ-
पृष्ठञ्चतुर्विंशमेव एवं वा स्यात् ॥ १३ ॥

सर्वाणि वा त्रिंशानि स्तोत्राणि* ॥ १४ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

प्रथवा द्वादशस्तोत्राणि त्रिंशस्तोत्रेण स्युः ॥ १४ ॥

व्यत्यासं वा त्रिणवत्रयस्त्रिंशैः* ॥ १५ ॥

व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं त्रिणवत्रयस्त्रिंशो स्तोमो व्यत्यासं स्यात् ।
त्रिणवं बहिष्यवमानं त्रयस्त्रिंशं हेतुराज्यं एवमुत्तराणि सर्वाणि
व्यत्यासेन एवं वः स्यात् ॥ १५ ॥

एतदन्तरूक्थ्यम्* ॥ १६ ॥

एतन्प्रायणीयं अन्तरूक्थ्यं या स्तोत्रीया सम्यत् प्रायणीये उक्तं
यावत्तदनुविंशस्तोक्थ्यस्य स्तोत्रीयास्तावत्यः सत्रकाले रात्रय
दाति तां सम्यदं प्रायणीये अग्निष्टोममंस्ये स्तोमव्यत्यासेन उक्थ्य
मंस्या सम्यद्यते अत आहैतदन्तरूक्थ्यमिति ॥ १६ ॥

अभिस्रवः स्वरसान्प्रथ ज्योतिष्टोमतन्त्र एके कल्प
यन्ति* ॥ १७ ॥

अभिस्रवं स्वरसान्प्रथेति कर्मणि द्वितीया अभिस्रवं षडहं स्वर
सान्प्रथ एके आचार्या ज्योतिष्टोमस्य तन्त्रे कल्पयन्ति उक्तं भूरिशं
तन्त्रलक्षणसुत्तरयोः भवनमुखीये गायत्र्याविति श्राचिष्टिचिमाथ-
न्दिनीयाचार्याणामिति इह तु भूयिष्ठ तन्त्रस्यैतदेव

* आहायश्रोत्र्येवम् ।

अस्मिन् ज्योतिष्टोमे एव कृतम् भवति अभिज्ञवस्वरमामसु स्तोमं
तन्वविशेषः स एतान् स्तोमानपश्यत् ज्योतिर्गौरायुरित्यभिज्ञवे मत्त-
द्गशा भवन्तीति स्वरमामसु अभीवर्त्तसुज्ञानगौरीवितानि श्रुतत्वात्
तत्र द्वितीयेऽहनि पञ्चदशं बहिष्यवमानन्वृत्नधाज्यानि सप्तदशधाध्य-
न्दिनं सवनं एकविंशं तृतीयसवनं शोक्त्यं तत्र बहिष्यवमाने आवापः
एते असृष्टमिन्दवः राजा मेधाभिरोयत इति सुचक्छन्निषु दृष्टत्वात्
रथन्तरवृष्टे साम्नः पुनानः सोमधारयेति द्विह्रिङ्गारन्तिष्ठु मेधा-
तियमेकस्यां रौरवं* विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिष्ठु एष व्यत्या-
सन्यायः उष्णिककुभौ त्वस्य ज्योतिषाण्येवोक्त्यानि एतदेव तृतीय-
महः बहिष्यवमानन्वविकृतन्तिष्ठत्स्तोमत्वात् चतुर्थं तृतीयेनैव
व्याख्यातं पञ्चमं द्वितीयेनैव षष्ठं प्रथमेनैव व्याख्यातं स्वरमामसु
ज्योतिष्टोमतन्त्रे उपास्त्रौ गायता नर उपोषु जातमप्तुरन्तन्वा
नृपानि विभ्रतं पवमानस्य ते वयं पवमानस्य ते कवे अग्न आयाहि
वोतय इत्याज्यानि प्रसोमामो विपश्चित इति गायत्रञ्चाश्वाम्भि-
सोमाम आयव इति पौरुहन्मनश्चद्वैगतञ्च गौगवञ्च योधाजयञ्चौ-
शनमत्यां यज्या यथा अपूर्व्येति रथन्तरं स्वासु वामदेव्यं तं वोदस्म-
मृतोषहमित्यभीवर्त्तः स्वासु कालेयं स्वादिष्टया मदिष्टयेति गायत्रं
चक्षुल्लकवैष्टम्भञ्च या पवस्व देवयुः पवते ह्येतोऽहरिति सफसुज्ञाने
काश्रोतम्बा प्रसुन्वानायान्वस इति गौरीवितन्तिष्ठु गौरीवित-
मेकस्यां गौतममेकस्यामौदलमेकस्याम्बिति वा स्वरन्तिष्ठु यत्प-
योतिः अभिप्रियाणोत्थैर्दं कावमन्थं स्वरं यदि विकल्पयेद्दृष्ट्या-

* मानदमिति पुस्तकान्तरपाठः ।

यज्ञोयमग्निष्टोमसाम एतावेव द्वितीयद्वितीयौ स्वरसामानौ स्वरन्तु
दृक्त्रिधनयोर्यत्पूर्वं तत् स्यादुत्तरमावृते द्वितीये प्रथमस्वरं ज्योति-
षाण्युक्त्यानि यद्युक्त्याः अग्निष्टोममस्वेत ॥ १७ ॥

तथा सतांशुं श्राव्यायनिनः षड्दह विभक्तोरनुकल्प-
यन्ति* ॥ १८ ॥

तथा सतान्तेषां अभिप्लवश्वरसान्नां ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पमाना-
नां संयोगाय श्राव्यायनकं ब्राह्मणं अधीयते ये ते दशरात्रप्रकरणे
याः षड्दहस्य देवताविभक्तयः सामान्तविभक्तयश्च पठिताः ता अतः
कल्पयन्ति अग्न आयाहि वीतयेऽग्निं दूतं वृषोमहेऽग्निनायिः समि-
ध्यतेऽग्निर्दृत्राणि जह्वनदग्ने स्तोमं मनामहे यमग्ने पृत्सु मर्त्यामित्येता
अग्निविभक्तयः एकैकं प्रत्यहं हेतुराज्यानि आयाहि सुषमाहित
इन्द्रमिज्ञाथिनो हृददिन्द्रेण सन्दिदृक्षस इन्द्रो दधोवो अस्वभिरु-
न्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्दि विश्वा अपदिष इत्येता इन्द्रविभक्तयः
ब्राह्मणाहंसिन आज्यानि प्रत्येकमेव अथ सामान्तविभक्तयः उग्रनं
प्रथमे वासिष्ठं द्वितीये उभयतस्तोमं गौतम द्वितीये आभीश्ववञ्चतुर्यं
आनूपं पञ्चमे इहवदामदेयं षष्ठे एताः स्वरविभक्तयः नैाधमम्य-
थमे श्येतं द्वितीये महावैष्टम्भं द्वितीये आथर्वणं चतुर्यं बार्हद्विर पञ्चमे
गोष्ठः षष्ठे एता निधनविभक्तयः कालेयं प्रथमे माधुकन्दमं द्वितीये

* ब्राह्मणसंज्ञापरम् ।

रौरवं द्वितीये पृश्निस्तुर्थे राधेवाजीयं पञ्चमे गोष्ठ एव षष्ठे एता
 इडाविभक्तयः तासां कल्पना उशनन्तावप्रथमेऽहनि माध्यन्दिनाद्य-
 मेव स्थितं द्वितीयेऽहनि इह अदाभिष्टं गौतमं माध्यन्दिने द्वितीयेऽहनि
 पुनानः सोमधारयेति कालेयन्ति सृषु विष्टारपङ्क्तौ रौरवं गौतमं प्रथ-
 मायां यौधाजयन्ति सृषु चतुर्थेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेय-
 मेकस्यां आश्विनन्ति सृषु आभीशवं प्रथमायां यौधाजयन्ति सृषु
 प्रथमेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयन्ति सृषु आनूपमेकस्यां
 रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्ति सृषु षष्ठेऽहनि उच्चातेजातमन्वस
 इति गायत्रन्ति भुव्यामहोयवमेकस्याञ्चराबोधोयमेकस्यां इह वदा-
 मदेव्यमेकस्याम् एताः सामान्तविभक्तयः अथ निधनविभक्तयः नौध-
 मम्प्रथमेऽहनि ब्रह्मसामभिद्धं ग्रैतं द्वितीये महावैष्टम् द्वितीये
 त्रतुर्थेऽहन्याथर्वणम् अन्यत्र विकल्पितं विभक्त्यर्थेन वार्हद्विरं पञ्चमे
 ब्रह्मसाम षष्ठेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयमेकस्यान्दैर्घञ्ज-
 समेकस्यां रौरवमेकस्यां पुनन्तिभिर्निष्टृत्यान्य उदत्प्राजाप्रत्यमेकस्यां
 गोष्ठ एकस्यां सोमवशेन जात्यर्थेन च सामान्तकल्पना अथ इडा-
 विभक्तयः कालेयं प्रथमे सिद्धमष्ठावाकसाम माधुक्वन्दसं द्वितीये
 कालेयस्य च उतानुपसे षष्ठ्या पुनानः सोमधारयेति कालेयन्ति-
 सृषु मेधातिथमेकस्यां रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्ति सृषु रौरवं
 द्वितीयेऽष्ठावाकसामपृश्निः चतुर्थे राधेवाजीयं पञ्चमे षष्ठेऽहनि गोष्ठ
 उभयथा कृष्टप्रः स्वरसामानः आभिप्रविके रौरवाद्यैस्त्रिभिः सिद्धाः
 एषां ज्योतिष्टोमन्ते कृष्टप्रानामभिप्रवस्वरसाक्षां षड्विकानां
 विभक्तौगमत्कल्पना शाक्यायनिकानाम् ॥ १८ ॥

द्विविधमभिन्नवमेक उपवत्यग्रियवती च व्यत्यासम्प्रति-
पदै राथन्तरबार्हतानि चाज्यानि* ॥ १९ ॥

द्विविधमभिन्नवमेके आचार्याः कल्पयन्ति द्विः प्रकारं द्विविधं
किं द्विविधं उपवती अग्रियवती च व्यत्यासम्प्रतिपदै व्यत्यस्य व्यत्यस्य
रथन्तरबार्हतानि चाज्यानि व्यत्यासमेवेति प्रकृतम् राथन्तरेषु
तस्योपास्यै गायतानर इति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इत्येतदा-
दीनि राथन्तराण्याज्यानि बार्हतेषु पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपत्
अग्निं द्रुतं वृषीमह इत्येतदादीनि बार्हतान्याज्यानि एतद् द्वैविध्यम् ॥१९॥

आज्यप्रतिपदावौशनकावे अन्त्ये पार्थयामे वा बार्हतानां
स्वयोन्यभीवर्त्ता रथन्तरपृष्ठेषु श्रैतर्त्तुं बृहत्पृष्ठेषु † ॥ २० ॥

एवं वा द्वैविध्यं स्यात् आज्यप्रतिपदै आज्यञ्च प्रतिपद्याञ्च
प्रतिपदै उपवतीति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इति हेतुराज्यं
माध्यन्दिनार्भवयोनौशनकावे अन्त्ये स्वयोन्यभीवर्त्तः एष प्रथमद्वितीय-
पक्षमेव्यहःसु आभिन्नविकेषु अन्यत्प्रकृतवत् अग्रियवती प्रतिपत्
अग्निं द्रुतं वृषीमह इति हेतुराज्यं माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोः
पार्थयामे अन्त्ये श्रैतर्त्तुं अभीवर्त्तः एष द्वितीयचतुर्थपृष्ठेषु द्रव्य-
विशेषः अन्यद्यथा प्रकृति पूर्वं वा यथोक्तं द्वैविध्यं एतद्वा ॥ २० ॥

* ब्राह्मण्येनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्येनेतेन सूत्रपक्षं कृतम् ।

व्यूढं पृष्ठ्यमेकम् ॥ २१ ॥

उक्तं मशनेन पृष्ठ्यः षड्दहः मूढो वा व्यूढो वेति तमिह पृष्ठ्यमेके
आचार्या व्यूढमिच्छन्ति ॥ २१ ॥

तस्य समूढात्प्रथमस्यान्धो बहिष्पवमानम्* ॥ २२ ॥

तस्य समूढस्य सतः पृष्ठ्यस्य षड्दहस्यैव समूढात् प्रथमस्यान्धो
बहिष्पवमानं स्यात् समूढादित्यपादानलक्षणा पञ्चमी ननु च समूढे
व्यूढे चात्रिच्छिन्ने समूढादेव बहिष्पवमानमेकमेव पठितमधिकृतं तत्
किमिदं तस्य समूढात् प्रथमस्यान्धो बहिष्पवमानमिति उच्यते,
दाशराचिकं पृष्ठं प्रकृतित्वेनाभिप्रेत्यैवमुच्यते अनादिशे प्रकृतिः
प्रत्ययो भवति तत्प्रकृतित्वेन बहिष्पवमानम् ॥ २२ ॥

समूढमेके रथन्तरवृद्धत्पृष्ठम्* ॥ २३ ॥

एके आचार्याः समूढमेवेच्छन्ति पृष्ठ्यं अयन्तु विशेषः रथ-
न्तरदृष्टपृष्ठं भवति ॥ २३ ॥

नाना पृष्ठे चोत्तरे चतुरश्रे रथन्तरवृद्धती व्यत्यासम्भव-
मानेषु वृद्धतीषु रथन्तरमनुष्टुप्सु वृद्धते द्वितीये † ॥ २४ ॥

दृष्टद्वयन्तरमिति प्रकृतं अत आह नाना पृष्ठ इति नाना पृष्ठे

* द्राष्ट्यायगोऽप्येवम् ।

† द्राष्ट्यायगोऽनेतेन वृद्धत्तयं कृतम् ।

वास्मिन् पृथ्ये षडहे उत्तरे चतुरहे पवमानेषु रथन्तरबृहती
 व्यत्यासं कुर्यात् व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं बृहतीषु रथन्तरं कुर्यात्
 अतुष्टुषु बृहत् ततोयपञ्चमयोः रथन्तरं बृहतीषु कुर्यात् चतुर्थ-
 षष्ठयोर्बृहदनुष्टुप्सु बृहती अतुष्टुप् रथन्तरं बृहतीषु षष्ठयोः बृहत्सु
 इति बङ्गवचनस्य विषयस्ते द्वितीये रथन्तरबृहती द्वितीये स्यातां
 रथन्तरं बृहत्यां द्वितीयम् अतुष्टुभि बृहद्वितीयम् ॥ २४ ॥

बृहदुत्तमं समूढे ॥ २५ ॥

यदि समूढः स्यात् अतुष्टुभि बृहदुत्तमं स्यात् चतुर्थषष्ठयो-
 रङ्गोरजाम्यर्थेन अर्थादापन्नं द्वितीयं व्यूढ इति ॥ २५ ॥

आष्कारणिधनात् पूर्वं कौलमलवर्हिषम्* ॥ २६ ॥

ततोयेह्न्याष्कारणिधनादर्वाक् कौलमलवर्हिषं स्यात् रथन्तरः
 गमे अजाम्यर्थेन ॥ २६ ॥

आन्धीगवाच्छ्यावाश्वम्* ॥ २७ ॥

चतुर्थेह्न्यान्धीगवात्पूर्वं श्यावाश्वं स्यात् बृहदागमे क्षाम-
 वशेन ॥ २७ ॥

उपोत्तमं समूढे* ॥ २८ ॥

* ब्राह्मण्यज्ञोपनिषत् ।

यदि समूहः स्यात् अनष्टुभि उपोत्तमं स्यात् नानदश्यावाश्रयस्य
अजाम्यर्थेन ॥ ७८ ॥

इति चतुर्थस्य पञ्चमो कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

आनूपोपक्रमा बृहती पञ्चमे* ॥ १ ॥

आनूपारम्भणा बृहती स्यात् पञ्चमेऽहनि रथन्तरागमे अजाम्य-
र्थेन ॥ १ ॥

मानवात्पूर्वं चौरायणम्* ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि मानवात्पूर्वं चौरायणं स्यात् स्तोमवशेन ॥ २ ॥

मधुश्च्युन्निधनादाकूपारम्* ॥ ३ ॥

षष्ठेऽहनि बृहदागमे मधुश्च्युन्निधनात्पूर्वं आकूपारं स्यात् ॥ ३ ॥

उपोत्तमं समूहे* ॥ ४ ॥

यदि समूहः स्यात् तदा उपोत्तमं आकूपारं स्यात् ॥ ४ ॥

* आश्वायणोऽप्येवम् ।

बृहत्तः पूर्वे त्रय एकर्चाः* ॥ ५ ॥

बृहत्तः पूर्वं त्रय एकर्चाः स्युः स्तोमवशीन ॥ ५ ॥

रथन्तरादुत्तरे* ॥ ६ ॥

रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चाः स्युरिति रथन्तरं प्रकृतं तृतीयपञ्च-
मधोरक्तोः ॥ ६ ॥

षष्ठे च बृहत्तो व्यूढे* ॥ ७ ॥

यदि व्यूढः स्यात् ततः षष्ठेऽहनि बृहत्तः उत्तरे त्रय एकर्चाः स्युः
समूढे तु पूर्वं एवं चतुर्थं व्यूढे च समूढे च पूर्वं एव ॥ ७ ॥

नित्यौ च शशकणा तृतीये पृष्ठ्ये* ॥ ८ ॥

तृतीयेऽहनि रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चाः स्युः नित्यौ च शशकर्णे
पौरुमङ्गाकारणिधने, अथ किमर्थमिदमारभ्यते नित्यौ च शशकणां
विति स्थितयोः उच्यते नियमिते रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चा इति
तद्यदि नारभेत सञ्चारदोषः स्यात् तयोः रथन्तरबृहत्तोः वृत्त्यामनु
ष्टुप्सु कल्पना तृतीयेऽहन्वभिषोमास आश्रय इति पौरुमङ्गं प्रथमायां
रथन्तरान्तिसृष्टु गौतमान्तरिचकौल्लालबर्हिषाणि सामदत्तः आत्कार-
णिधनमध्यास्यायां चतुर्थेऽहनि पुनोजिती वा अन्वस इति मानदः

मेकस्यां वृहच्छ्रावाशान्भोगवानि त्वेषु उष्णिक्कुम्भौ त्वस्ये पद्भमेः
 हनि सोमउष्वाणः स्रोतभिरिति श्रानूपरथन्तरे त्वयोः कारायण
 मानववाघ्राणि सामहचः सामहचाग्नेस्त्रिणिधनन्तृचे षष्ठे सोमाः
 पवन्त इन्द्रव इति गौरीवितवृहतोत्वयोः आकूपारमधुदुग्निधन
 क्रौञ्चानि सामहचः मथे निधनमैडं क्रौञ्चे चतुर्थे पुरोजितो वो
 अन्धम इति नानदाश्वोगवश्यावाशानि सामहचः वृहत्तृचे एते षष
 व्युत्कल्पः समूहकल्पे सोमाः पवन्त इन्द्रवः इति गौरीवितमधु-
 दुग्निधने त्वयोः क्रौञ्चे द्वे आकूपारश्च सामहचः बृहति समूहे
 षष्ठ्ये ॥ ८ ॥

अभोवर्त्तकालेये वृहतीष्वनकल्पयेदिति गौतमः* ॥ ९ ॥

अभोवर्त्तकालेये बृहतीष्वनकल्पयेदित्येवं गौतम आचार्य्य आह
 नित्यं सांवत्सरिकं कल्पमनुवदति ॥ ९ ॥

नेति धानञ्जप्यः* ॥ १० ॥

धानञ्जयोऽभोवर्त्तकालेये न कल्पयितव्ये इत्येवमाह ॥ १० ॥

व्यूढं नानुकल्पयेदिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ११ ॥

व्यूढं षष्ठं प्रति अभोवर्त्तकालेये नानुकल्पयेदित्येवं शाण्डि-
 यान आचार्य्य आह समूहमनुकल्पयेदिति ॥ ११ ॥

* कात्यायनोऽप्येषम्

एकविंशत्यहकारिण उपरिष्टादभिजितः पुण्यमुप-
यन्ति प्राक् च विश्वजितः स्वरसाम्न्योक्त्यान्* ॥ १२ ॥

योऽयं संवत्सरस्य मध्ये नवाहः पठितः अभिजितयः स्वरसा-
मानोदिवाकोर्त्तमहत्त्वयः स्वरसामानो विश्वजिदिति एतस्य स्थाने
अपरे एकविंशत्यहं कुर्वन्ति उपरिष्टादभिजितः प्राक् स्वरसामभ्यः
पुण्यमुपयन्ति प्राग्विश्वजितः स्वरसासः कृत्वा पुण्यमुपयन्ति स्वर-
सामान्योक्त्यान् कुर्वन्ति, विचारितमिदं ब्राह्मणन तानाहुर्कृत्वाः
कार्याः अग्निष्टोमाः इत्येवमुक्त्वाह तदाहर्विवोधमिव वा एत-
दादग्निष्टोमो विषुवानग्निष्टोमो विश्वजिदभिजितावथेतरउन्थ्याः स्यु-
रित्यग्निष्टोमा एव सर्वे कार्या इति यदग्निष्टोमन्तमेव शब्देन निय-
मितमेव नियमिते मति किमुक्त्यान् स्वरसासो प्रत्यास्मात्तमेव अथ
विकल्प इति उच्यते, न प्रत्यास्मायते न च विकल्पते ये एकविंश-
त्यहकारिणः ते उक्त्यान् कुर्वन्ति ये नवाहकारिणः ते अग्निष्टोमा-
नेव एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह अर्थेन स्वरसामानमानग्नि-
ष्टोमात्नवाहकारिणः कुर्युर्कृत्वा नेकविंशत्यहकारिणां ध्याऽन्यथा कुर्या-
दकृशन्ः पुरुष इति विद्यादिति ॥ १२ ॥

अभिजिद्विश्वजितौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ १३ ॥

अभिजिच्च विश्वजिच्चाभिजिद्विश्वजितौ तावके आचक्ष्मा व्यति

* वाङ्मयकोऽप्येवम् .

हरन्ति व्यतिहारो नामान्योऽन्यस्य स्थानापत्तिः अभिजितः स्थाने
 वाजत् विश्वजितः स्थाने अभिजित् ॥ १३ ॥

अभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपद्दोतुराज्य-
 च्चाभिवस्युमित्यौशनं ज्योतिष्टोमं परं सुज्ञानमुष्णिच्चि ग्या-
 वाश्वात् पूर्वं गौरीवितवृद्धतो* ॥ १४ ॥

एके अभिजितं रथन्तरपृष्ठं कुर्वन्ति तस्याभिजितो रथन्तरपृष्ठ-
 राथन्तरी प्रतिपत् स्थात् उपास्मै गायता नर इति हेतुराज्यञ्च राथ-
 न्तरमेव अग्र आयाहि वीतय इति अभिवायुमित्यौशनं साध्यन्दिना-
 न्यं स्थात् ज्योतिष्टोमं परं उशनाद्यत् परं तत् मवं द्रव्यं ज्योतिष्टो-
 पोष्कलस्य तु स्थाने सज्ञानं श्यावाश्वात्पूर्वं गौरीवितवृद्धतो सोम-
 कल्पनाय गौरीवितसत्रत्वात् वृद्धदुभयसामत्वात् ॥ १४ ॥

स्वयेनिनो रथन्तरवृद्धती स्वरसामस्वेको † ॥ १५ ॥

एके आचार्यः स्वरसामिकान् पृष्ठस्तोत्रोथान् व्यावर्त्य स्वये-
 निनो रथन्तरवृद्धती कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

स्वरपृष्ठास्येत्स्वारसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रोथेषु यथास्वः स्वारा-
 णि चार्भवान्त्यानि द्वैगतगौतमयोः स्थाने रथन्तरमन्तरिच्छस्य
 गौतमः स्वरस्य वृद्धत्दितीये नित्यञ्च सामदत्तः † ॥ १६ ॥

* साङ्ख्यगीयेनेतेन सूत्रपञ्चकं कृतम् ।

† साङ्ख्यगीयेऽप्येवम् ।

‡ साङ्ख्यगीयेनेतेन सूत्रषट्कं कृतम् ।

[०.६.१६.]

ननुमे ।
आ

यदि स्वरपृष्ठाः स्वरसामानः ^{विनष्टिता} स्वरसामान एते
भवन्तीति सामशब्दस्य प्रकृतस्य पृष्ठगामित्वात् ^{स्वरसामानः} स्वरसामानः
पृष्ठस्रोत्रोद्येषु मञ्जकास्तातेषु यथा स्वरसामानि स्युः त्रयोनिधनं
प्रथमे बृहन्निधनं पूर्वं द्वितीये प्रथमं तृतीये स्वाराणि चार्भवाक्या-
स्युः नेतराणि द्वैगतगीतमयोः स्थाने रथन्तरं स्यात् द्वैगतस्य प्रथमे
गीतमस्य तृतीये अन्तरिक्षस्य स्थाने गीतमं स्यात् तृतीयस्य स्वरस्य
स्थानेऽनुष्टुभि बृहत् स्यात् द्वितीये नित्यञ्च सामद्वचः गौरीवितमे-
कस्यां क्रौञ्चमेकस्यामासितमेकस्यां बृहदनुष्टुभि द्वितीये प्रथमतोय-
योरङ्गोरनुष्टुभः ॥ १६ ॥

ऊदलत्वाष्ट्रीसाम्नोरङ्गारः* ॥ १७ ॥

गौरीवितमेव द्वचस्यमनुष्टुभि प्रथमतोययोरङ्गोः ऊदलत्वाष्ट्री-
साम्नोरङ्गारः कुर्यात् ॥ १७ ॥

विषुवतोदिवैके प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति* ॥ १८ ॥

विषुवतः दिवा एव एके आचार्याः प्रातरनुवाकस्योपाकरण-
मिच्छन्ति ॥ १८ ॥

बहिरिस्त्यैके बहिष्यमानेन स्तुवन्ते* ॥ १९ ॥

यदसि स्तवनं प्रकृतं तदस्य विषुवत एते आचार्या बहिरिच्छन्ति

* भाष्यायमेऽप्येवम् ।

अध्वर्योरुद्गातुश्चायं ॥
 अतस्त्वामिह विष्वक्मानयोरेष विधिर्दृष्टः दिवा
 कोऽस्ति ॥ १॥

अग्निन्द्रायोपास्मै पवस्व वाच इति स्तोत्रीयं प्रु-
 ङ्गाः* ॥ २० ॥

अग्निन्द्राय पवते उपास्मै गायता नरः पवस्व वाचो अयिह
 इत्येतामिस्र ऋचः सक्षार्यद्वचं कृत्वा एतत् स्तोत्रीयं प्रुङ्गा आचार्या
 मन्यन्ते ॥ २० ॥

वात आवात्विति माषशरावयः* ॥ २१ ॥

माषशरावय आचार्या वात आवात्वित्येवं स्तोत्रीयं कुर्वन्ति
 स्तोत्रीया बहिष्यवमानाद्यस्तुचः ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयभासे व्यतिहरन्त्येके* ॥ २२ ॥

एके आचार्या यज्ञायज्ञीयभामयोः व्यतिहारं कुर्वन्ति अन्योऽन्य-
 खानापत्तिर्यतिहारः यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति भासमग
 ट्ठुभि ॥ २२ ॥

वषमर्हा असि ह्यर्यन्द्रमिद्देवतातये आयन्तइव ह्यर्यमिति
 मर्हादिवाकीर्त्यस्तोत्रीया विकल्पते* ॥ २३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

महादिवाकीर्त्यस्य नित्यसोपीयस्य स्थाने एतेषां यथोद्दिष्टानां
एकः स्याद्विकल्पेन विकल्पो नाम तुल्यार्थप्राप्ताविष्टताध्यवसायः ॥२३॥

इति चतुर्थस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

बृहत्पृष्ठस्येदग्रियवती प्रतिपत्ततीयात् साहस्रादाज्यानि
नित्यैर्विकल्पन्त उत्सेधस्थाने रथन्तरं तस्य महादिवाकीर्त्यं-
मथः सोम इति पार्थमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतज्ज्ञोः
ऋकुबुष्णिष्ठावुच्चरति पिपीलिकमध्याः श्यावाश्वविकर्णगौरी-
वितान्धीगवौदलभासान्यनुष्टुभ्यौदलस्थाने वा वाङ्निधनं
क्रौञ्चमरण्ये गोये ढ्यथोर्ब्रतात्यरे* ॥ १ ॥

यदि बृहत्पृष्ठे विषुवां स्यात् ततस्सस्मिन्नग्रियवती प्रतिपद्भवेत्
ऋतोथात्साहस्रादाज्यानि च स्युः अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदादीनि
नेत्यानि वा यानि विषुवति तानि स्युः नित्यैर्विकल्पन्त इत्येतदुक्तं
उत्सेधस्थाने रथन्तरं बृहत्यान्तस्य महादिवाकीर्त्यान्तस्य रथन्तरस्य
स्थाने महादिवाकीर्त्यं भवेत् अथं सोम इति पार्थं स्यात् शिशुं
ऋशानावाः स्थाने आभिजितानि पृष्ठानि, आभिजितानीति किं

* माहायजेनैतेन द्वादशसूत्रानि कृतानि ।

सारभ्यते सदा बृहत्पृष्ठश्चेदिति बृहत्पृष्ठत्वात् सिद्धम् इन्द्रकृतो
 शैतमिति च वक्ष्यति अनेनैव शैतेन सिद्धिर्भवति उच्यते, आभि
 जितानि पृष्ठानोत्थनेन सिद्धस्यैव स्तोत्रीयाविशेषणार्थम् अभिजितस्य
 ग्रहणम् इन्द्रकृतो शैतम् इन्द्रकृतं न आभरेत्येतस्मिन् प्रगाथे शैत
 स्मात् गोः ककुबुष्णिहो गोरित्यपादानलक्षणः पञ्चमी विषुवतः
 ककुबुष्णिहो अपोच्छ गोः आहरेत् तदेतदवाच्यमविशेषादुष्णिहं कथ
 न्तरि वाच्यमेव गोः ककुबुष्णिहाविति उच्यते, बृहत्पृष्ठश्चेदधि
 कृत्य कथं ज्योतिष्टोमेन बृहत्पृष्ठे गोरेव ककुबुष्णिहो स्याताम
 उद्भूयति पिपीलिकमध्यः पर्युच्चित्येतामनुष्टुभं पिपीलिकमध्यामुद्भू
 रति साम पुरोजित्यां कल्पयत्यतस्तामुद्भूयति श्यात्राश्विकर्णं गोरौ
 विताम्बीगवौदलभाभान्नुष्टुभि ण्तानि यथासूत्रितान्नुष्टुभि भवन्तु
 दलस्थाने वाक्त्रिभनं ब्रौह्मं शवेदान वा अरण्ये गेये विकर्णभागे
 तर्चयः स्याताम् अन्तानि सर्वाणिकर्षीनि स्युः अनुष्टुभि व्रतात्परे य
 सामनो ते व्रतादाहृतं सृष्ट्वतीषु कावं कुर्यात् यज्ञायज्ञीयमग्नि
 शोमसाधः ॥ २ ॥

विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहती व्यतिहरन्त्येके * ॥ २ ॥

एकं प्राचार्याः विश्वजिति यज्ञायज्ञीयवृहती व्यतिहारं कुर्वन्ति
 यज्ञायज्ञीयमग्निशोमसाम तस्य स्थाने बृहदनुष्टुभि ॥ २ ॥

बृहत्पृष्ठश्चेत्तृतीयान् साहस्रात् प्रातःसवनं कालेयस्थाने

* साहाय्यबोध्यम् :

समन्तमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतज्जेः ककुबुषिण-
चावद्वरति पिपीलिकमध्या अनुष्टुप्प्रमृति व्रतात्* ॥ ३ ॥

यदि विश्वजित् बृहत्पृष्ठः स्यात् ततः ज्ञेयात् माहन्नात् प्रातः-
सवनं भवति पवस्व वाचो अघिय इत्येवमादि कालेष्वस्य स्याने
प्रकृतं भवति बृहत्यां आभिजितानि पृष्ठानि अत्र न भवन्ति बृह-
दादीनि इन्द्रक्रतौ श्यैतं भवति गोः ककुबुषिणो भवतः पर्युष्वित्ये-
तदाद्या उद्वरति अनुष्टुप्प्रमृति व्रतात् अनुष्टुभमारभः याऽन्धो द्रव्य
विशेषः सांत्सरिकाद्भवति ॥ ३ ॥

उत्तरे पक्षस्ययनविकल्पः † ॥ ४ ॥

इदं नानाहोभिर्वधं कल्पयामो यथेतद्वाङ्मणिसिति मा
विकल्पना भमात्रा साम्प्रतमुत्तरे पक्षस्ययनविकल्प्या तत्रयत् इति
प्राक्तगेषः अयनविकल्प्या गतिविकल्प्या इत्यर्थः अयनज्ञाने

अभिप्रवपृष्ठ्यान् प्रतिलोमान्पयन्त्यहरावर्त्तकारिणाः † ॥ ५ ॥

अभिप्रवाश्च पृष्ठ्याश्च अभिप्रवपृष्ठ्याः तानभिप्रवपृष्ठ्यान् गति
प्रतिलोमान् कुर्वन्ति ये अहरावर्त्तकारिण आचार्याः अभिप्रवपृष्ठ्यान्च
प्रतिलोमान् कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायनेन सूत्रत्रयं कृतम्

† ब्राह्मणायनेऽप्येवम् ।

पृथ्याभिप्लवाननुलोमान् मासावर्त्तकारिणः* ॥ ६ ॥

ये मासावर्त्तकारिण आचार्याः ते पृथ्योपक्रमान् अभिप्लवा
वसानान् कुर्वन्ति अहः आनुलोम्यम् ॥ ६ ॥

गो आयुषी च विपरिचरन्ति* ॥ ७ ॥

ये मासावर्त्तकारिणः ते गो आयुषोर्ध्वतिहारं कुर्वन्ति । ७ ॥

उत्तमं सभ्यार्थं कुर्वन् सप्तमान्मासान् पृथ्याभिप्लवा-
नुद्धरेत् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्रमिश्रादभिप्लव-
मुद्धरेत् । ८ ॥

यद्युत्तमं मामं सभ्यार्थं कुर्यात् ततः सप्तमाञ्चासान् पृथ्यं धीन्दा
भिप्लवानुद्धरेत् स्वरसामानो विश्रजितश्च कृत्वा अन्यान् अयनमासान्
कुर्यात् । पृथ्यञ्जत्वारशाभिप्लवाः षड्रहाः एषोऽयनमामः पञ्चायनमासान्
कृत्वा दशरात्रमिश्रान् मासान् अभिप्लवमुद्धरेत् त्रयः स्वरसामानो
विश्रजित् अभिप्लवौ षड्रहौ आयुश्च गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य
दशरात्रि महाव्रतश्चातिरात्रश्चेत्येतत्परिसंख्यं सभ्यार्थं मासस्योत्त-
मस्य ॥ ८ ॥

तथा सति पूर्वे पक्षसि विकल्प्यः* ॥ ९ ॥

* प्राच्याययोऽप्येवम् ।

। प्राच्याययेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तथा सति विकल्पे उक्तमे सम्भार्ये क्रियमाणे पूर्वे पक्षसि विकल्पो
भवति पक्षःसामान्यात् ॥ ८ ॥

षष्ठादभिप्लवपृष्ठानुद्धृत्य चतुर्विंशत्तान् कुर्यात्* ॥१०॥

षष्ठात्तोनभिप्लवान् पृष्ठस्योद्धृत्य चतुर्विंशत् प्रायणीयादङ्ग
उत्तरान् कुर्यात् अतिरात्रं कृत्वा तत्र चतुर्विंशं प्रायणीयमहः तत्र-
चोनभिप्लवान् पृष्ठस्य कृत्वाभिजितं त्रयः स्वरसामानः ॥ १० ॥

समौ पक्षौ चिकीर्षन् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्र-
मिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ त्रतस्यापरिमात्कं वृद्धत-
पृष्ठं विश्वजितम् † ॥ ११ ॥

समौ पक्षौ कर्तुमिच्छन् उत्तरस्य पक्षस्य प्रथमे मासि त्रयः
स्वरसामानो विश्वजितपृष्ठस्योनभिप्लवान् कृत्वा ततः परं पञ्चायन-
मासान् कुर्यात् पञ्च कृत्वा दशरात्रमिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ
त्रतस्य कुर्यात् परिमादश्च तस्मिन् कुर्यात् एवं पञ्चविंशत्तान्
पञ्चदशस्तोत्रोयाः ह्रसन्ते ततस्ते पञ्चदशचतुर्विंशाः सम्ययन्ते एवं
प्रायणीयेन चतुर्विंशेन समलं भवति दृष्टत्पृष्ठं विश्वजितं करोति
एवं यावन्तः पूर्वस्मिन् पक्षसि पृष्ठोपायास्तावन् एवोत्तरस्मिन् भवन्ति
एतत्पक्षसामलसुकम् ॥ ११ ॥

* इन्द्रायज्ञोऽप्येवम् ।

† इन्द्रायज्ञेनेतेन सूत्रप्रथं कृतम् ।

विश्वजित उपरिष्टादायुषमेक उपयन्ति* ॥ १२ ॥

एके आचार्या विश्वजित उपरिष्टादायुषं कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

तथा सति गो आयुषोरैकादिके बृहत्तौ* ॥ १३ ॥

तथा भति विकल्पे गो आयुषोरैकादिके बृहत्तौ भवेतां ॥ १३ ॥

दशरात्रमेक आवर्त्तयन्ति* ॥ १४ ॥

एके आचार्या दशरात्रमप्यावर्त्तयन्ति आवर्त्तं सर्वसुत्तरं पक्ष
कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

तस्माद्भूतं यदा परं व्रतान्ते मानसं सांवर्ग्यजिता गो
तमाः* ॥ १५ ॥

तस्मादावृत्ताद्दशरात्रान्परं यदा व्रतं भवति तदा तस्य परस्मा
द्मानसम्भवति एवं सांवर्ग्यजिता गोतमा आचार्या मन्यन्ते नतु तेन
समयमिति ॥ १५ ॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

इति चतुर्थस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

ज्योतिषामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

इह गवामयनस्य षष्ठ्यधिकं त्रिंशत् पठितान्यहरानि ब्राह्मणेन
संवत्सरविकल्पान्दानेके श्रूयन्ते ज्योतिर्नक्षत्राद्यरूपेषां ऋषयना चिकी-
र्षिनाः पुरा तदारभते ज्योतिषामयनविकल्पान् इति ज्योतीषि नक्षत्रा-
दीनि तेषाङ्गतिविकल्पान् वक्ष्यन् इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

तत्र यदादिनाऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवतः* ॥ २ ॥

तत्र तेषु ज्योतिषाङ्गतिविकल्पेषु पूर्वस्मिन् पक्षसि यद्यदादितो
वक्ष्यन्त तदूर्ध्वं विषुवतः श्रन्ततः प्रत्येत्यम् ॥ २ ॥

मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकट्टकाः* ॥ ३ ॥

ये ते मावना मासाः त्रिंशिनः कल्पिताः तेष्वेकैकस्मिन्मासि
आद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकट्टकाः व्यहो भवन्ति आभिप्लव एवेत्यर्थः
उत्तरे पक्षस्यान्यस्य ॥ ३ ॥

स षट्त्रिंशद्दूने नाल्त्रः सप्तविंशिनो हि मासाः † ॥४॥

स एवं क्रियमाणः संवत्सरः धावनात् संवत्सरात् षट्त्रिंशता-

* द्वाह्यायथोऽप्येवम् ।

† द्वाह्यायथीये केंदविषये विष्टेषोऽस्ति ।

होभिः जनो भवति नाक्षत्रः नक्षत्रसंज्ञितः सप्तविंशिनो मासा भवन्ति
तत्र सप्तविंशतिर्नक्षत्राण्येति ॥ ४ ॥

षष्ठाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिर्गोश्व ज्योतिरेवावृत्ते
स नवोनो नाक्षत्र एव त्रयोदशी* ॥ ५ ॥

षष्ठस्य मासस्य य आद्योऽभिप्लवः तस्य स्थाने ज्योतिर्गोश्व स्यातां
ज्योतिरेवावृत्तः स्यात् न गोः उक्तं तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषु-
वत इति स सावनात् संवत्सरात्त्रवभिरहोभिरूनः चत्वार्यहानि पूर्ण-
स्मिन् पक्षसि क्षुप्रानि पञ्चोत्तरस्मिन् स नाक्षत्र एव संवत्सरो भवति
त्रयोदशी तत्रापि सप्तविंशिन एव मासाः त्रयोदश भवन्ति ॥ ५ ॥

युग्ममासेष्व्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहः स षड्-
नखान्द्रमसः* ॥ ६ ॥

युग्ममासेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्प-
ञ्चाहः अभिप्लवपञ्चाहः तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवत इत्येतदनु-
वर्तते एवं सावनात् संवत्सरात् षड्भिरहोभिरूनखान्द्रमसः एषा
चान्द्रमसो गतिः ॥ ६ ॥

षष्ठादौ त्रिकद्र कानभिप्लवञ्चोपदध्यात् सोऽष्टादशाधिकः
पौर्णमासी प्रसवस्तैर्युगयनिक आदित्यस्य* ॥ ७ ॥

* शास्त्रायचोपलब्धम् ।

षष्ठ्य मासस्यादौ चिकद्रुकानभिप्रवञ्चोपदधात् उपधानं
 कथ्यत् ज्योतिषं दर्शावधि मासमुभानि चान्द्रं सौरं तथा भास्कर-
 राशिचारात् । चिंशद्विनं मावनसंज्ञमाथ्या नाक्षत्रमिन्दोर्भगणभ्र-
 माच्च । वृहस्पतिः अभ्युदये रवेर्मासञ्चान्द्रञ्च पितृकर्मणि । यजे मावन
 मियाङ्गराज्ञं सर्वव्रतादिषु । पूर्वस्मिन् पक्षसि यदादितोऽन्ततः सूर्यं
 भिद्यन्वर्तते एवं सावनात् संवत्सरादष्टादशभिरहोभिरधिकः पूर्व-
 स्मिन् पक्षसि अतिरिच्यते नवोत्तरस्मिन् एवमष्टादशाधिकः पौर्णमास्यां
 चाभ्य प्रभवः स्यात् स आदित्यः संवत्सरः तैर्यग्यनिकः कदाचिदा-
 दित्यक्षेपा गतिर्भवति तिर्द्युगतिः आन्तरिक्षी गतिः तिरश्ची ॥ ७ ॥

उत्सर्जनानि मामि मामि* ॥ ८ ॥

प्राङ्गणं आ वा एते संवत्सरं प्याययन्ति य उत्सृजन्ति यथा वै
 दृतराज्यात् एवं संवत्सरोऽनुत्सृष्ट इत्येतान्युत्सर्जनान्यादर्शयति
 ततश्चदुत्सर्जनानि उच्यन्ते, उत्सर्जनानि मामि मामि भवन्ति ॥८॥

यथान्त एवमावृत्तानामादिः* ॥ ९ ॥

यथा अन्तः वक्ष्यते पूर्वस्मिन् पक्षसि एवमावृत्तानामादिः उक्त
 रस्मिन् पक्षसि स्यात् ॥ ९ ॥

पूर्वेष्वभिप्रवेषु षष्ठमक्षरुक्तयं कृत्वाग्निष्टोममुत्तमे* ॥१०॥

* द्वाञ्चायकोऽप्येवम् ।

मासि मासि पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमहरकथं कृत्वा उक्तमेऽभि-
प्लवे चतुर्थे षष्ठमहरमिष्टोमं कुर्यात् उक्तं यद्युत्सृजेयुरकथान्युत्-
सृजेयुरिति उत्सर्गिणामेष विधिः यथान्त एवमावृत्तानामादि-
रित्युत्तरपात्तिको विधिरुक्तः ॥ १० ॥

तद्वैकत्रिकस्तोमम्* ॥ ११ ॥

तद्वा अहः उक्तमस्याभिप्लवस्य षष्ठं यदमिष्टोमसंस्तुक्तं तदेक-
त्रिकस्तोमं स्यात् उक्तं अथ खल्वाङ्गरेकत्रिकं कार्यन्तदेव साक्षा-
द्युत्सृष्टमिति तस्यैकत्रिकस्तोमस्य द्रव्यमुच्यते ॥ ११ ॥

असृक्षतेति बहिष्पवमानं गायत्रं गायत्रामाश्वमैडं
बृहत्यां गोष्ठो वायारुचेति गायत्रपार्श्वमार्भवः † ॥ १२ ॥

असृक्षतेत्यस्यां बहिष्पवमानेऽवस्थितायां गायत्र्यां यथा गायत्रं
स्यात् आश्वमैडं बृहत्याम् अवस्थितायामेव गोष्ठो वा अयारुचेत्यस्या-
मृषि गायत्रपार्श्वमार्भवः अन्यत् समानमेव ॥ १२ ॥

सवनविधं पशुं कुर्वन्नक्तमभिप्लवपञ्चाहं कृत्वा षष्ठ-
स्थाने सवनविधः पशुः* ॥ १३ ॥

उक्तम् अभ्युह षण्णन्ति क्षिद्रो वा एतेषां संवत्सर इत्याहुर्भ्यं

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणोऽनेतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

क्षामधुशुजन्तीति पशुमालभन्तर्दति प्रातः पशुमालभन्ते तस्य
 .पशु प्रचरन्तो येतदाश्विधिकृतः सवनविधस्य पशोः तं सवनविध
 .पशुं कुर्यात्तममभिस्रवपञ्चाह कृत्वा षष्ठस्याहः स्थाने सवनविध
 पशुं कुर्यात् उच्चरपाक्षिको विधिरुतः ॥ १३ ॥

प्रथमश्चाभिस्रवं पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवनविधः
 पशुः* ॥ १४ ॥

षष्ठमासस्याद्याभिस्रवस्य स्थाने तत्पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवन
 विधः पशुं कुर्यात् ॥ १४ ॥

सर्वान्मानिके प्रथममभिस्रवपञ्चाहं कुर्याः । ॥ १५ ॥

एके मासार्थाः सर्वान्मानान्मानिच्छन्ति केन न्यायिनेषु स्यते
 प्रथममभिस्रवपञ्चाहं कुर्याः मासि मास्याद्यस्याभिस्रवस्य स्थाने तन्मा
 सार्हं कुर्याः ॥ १५ ॥

अह्नो वा समस्यैयुरभिस्रवपुण्यथाः सान्निपातिके ॥१६॥

ऋतुवर्षा भगसं कुर्याः मासि यास्यस्रवपुण्यथाः आभिस्रवि-
 कश्च षष्ठसह. पात्रिकश्च प्रथमगने एकांसाहनि कुर्याः ॥ १६ ॥

अभिस्रवपौरुत्तम* ॥ १७ ॥

* दास्याद्यगोतरेषु ।

। प्र. द्याद्येनानेन सवनस्य कृतम् ।

उत्तमे गवामद्यनस्य मासि श्रभिःश्रवयोः मासिपातिके ऋक्षोः
समस्येयुः तत्र ह्यनन्तरं वृष्टयो नास्ति ॥ १७ ॥

तथा सत्येकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा त्रयोदशदीक्षाः
कुर्वीरन्* ॥ १८ ॥

तथा सति विकल्पे एकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा सत्रिणः
त्रयोदशदीक्षां कुर्वीरन् ॥ १८ ॥

सप्तदश वा* ॥ १९ ॥

अश्वरथः ॥ २० ॥

व्यत्यासं वा पूर्णां नानूनपूर्णां नावृत्ताच्छालङ्कारयनिनः ॥ २० ॥

व्यत्यासं वा व्यत्यस्य वा पूर्णम् न ऊनं पूर्णमिति एवंपूर्वस्मिन्
पक्षसि मासानां क्रिया मन्यन्ते एवम् ऊनं पूर्णम् ऊनं पूर्णमित्युत्तर-
स्मिन् पक्षसि शालङ्कारयनिनो मन्यन्ते ॥ २० ॥

एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिणास्ते तृष्णीमेकत्रिंशद्ग्रामश्च-
रासीरन् ॥ २१ ॥

उपसर्गविधानसूक्तम् अन्ते उपसर्गिणो भवन्ति य उपसर्गिणो

* आश्वारातोऽप्येवम् ।

† आश्वारातोऽप्येवम् ।

एकाष्टकायान्दीक्षिते ते किं कुर्युरित्युच्यते एकाष्टकादीक्षिण उप-
सर्गिणः मासि मासि तृष्णीमेकत्रिंशमहराधीरन् ॥ २१ ॥

सवनविधेन वा पशुना यजेरन्* ॥ २२ ॥

तस्मिन् मासि मास्येकत्रिंशद्दहनि सवनविधेन वा पशुना यजेरन्
सवनविधस्य पशोर्विधानमुक्तम् ॥ २२ ॥

अध्वर्युबद्धृचैः समयं कृत्वा दीक्षेरेन्नेवमविलोपो भवतीति
भवतीति* ॥ २३ ॥

अध्वर्युर्भिर्बद्धृचैश्च सह समयं कृत्वा विधिं प्रति ये विकल्पाः तेषाम्
एकङ्कल्पं सर्वेऽङ्गीकृत्य दीक्षेरेन् एवं क्रियमाणे न विवादा भवति
कर्मणः हेतुपादानं किमर्थमिति चेत् उच्यते, एतत्प्रकरणविषयमेव
केवलं विधानं माभ्युदिति कथं सर्वकर्मसध्वर्युबद्धृचैः सह समयं कृत्वा
दीक्षेरेन् अलोपहेतुत्वादिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमो कण्डिका ।

सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुखः कुर्याद्दोमभ्योऽन्यत् ॥१॥

* ब्राह्मण्यखोट्येवम् ।

। ब्राह्मण्यखोतानेन सप्तदशं कृतम् ।

उक्तं गवामयनं सविकल्पं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं इत्ये-
ह वै विश्वामित्रायोक्त्यनुवाच वसिष्ठाय ब्रह्मवागुक्तमित्येवं विश्वा-
मित्राय मनो ब्रह्म वसिष्ठाय तदा एतद्वासिष्ठं ब्रह्मापि हैवंविदं
वा वासिष्ठं वा ब्राह्मणं कुर्वीतेति एवं ब्राह्मणपरामर्शः क्रियते
उद्गात्रे तस्य ब्रह्मणः कर्माच्यते तद्विवक्षुराह सर्वत्र ब्रह्मा दक्षि-
णतः उदङ्मुखः कुर्यादिति सर्वत्र सर्वकर्मस्वित्यर्थः सर्वशब्दो निरव-
शिषवाची ब्रह्मेति कर्त्ता निर्दिश्यते दक्षिणत इति दिक्परिग्रहः
क्रियते कस्य दक्षिणतः उच्यते, कर्मणः क्रियमाणस्य दक्षिणे प्रदेशे
स्यात् उक्तं तस्माद्ब्राह्मणं दक्षिणत आसयतीति उदङ्मुख इति कर्म-
स्य उदङ्मुखता निर्दिश्यते ब्राह्मणः कुर्यादिति क्रियोपदेशः सर्वेषां
कर्मणां क्रियमाणानां दक्षिणतो ब्रह्मा स्यादिति एष सूत्रार्थः होमे-
भ्योऽन्यत्कर्म उदङ्मुखः कुर्यात् होमस्तु प्राङ्मुख एव प्राङ्मुखकरण-
ज्ञानादेश इति अत्रोच्यते, सर्वग्रहणन्तावन्न कर्त्तव्यं किं कारणम्
अधिष्ठतत्वात् सर्वकर्मणां विध्यव्यपदेशे सर्वकत्वधिकार इति सोऽयं
विधिरव्यपदेशे आदिश्यमानः सार्वकृतुको भविष्यत्येव तस्मात् सर्वग्रहणं
शक्यमवक्तुम्, अथ पुनः क्रियते कारणं वक्तव्यम् उच्यते, अत्र ताव-
दयं सर्वशब्दोऽधिकारनिवृत्त्यर्थः सत्रेषु सर्वानिध्वर्युर्दक्षिणोदित्येषोऽधि-
कारः प्रवृत्तः तस्मात् सर्वशब्दो युक्तो ब्रह्मणः कर्मादी उच्यते,
यद्येवं तथापि न कर्त्तव्यः सर्वशब्दः कस्मात् अर्थसमाप्तेः योऽसौ सचा-
धिकारः प्रवृत्तः तस्यार्थः समाप्तः किञ्चान्यत् न प्रकृतमतिदेशा-
बाधन्तइति च न्यायोपदेशात् न ह्यातिदेशिको विधिः सामान्यस्था-
धिकारस्य प्रवृत्तस्य बाधको भवति तस्मात् सर्वशब्दस्यैव एव

उच्यते, एवं तावदयं सर्वशब्दः शेषविध्युपसंग्रहार्थाऽन्तु उद्गात्रं
 सोममधिकृत्योत्पन्नं सर्वकृत्वधिकार इति सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं
 करोति कथं एतद्ब्रह्मत्वं पाकहविः सोमेषु सर्वेषु स्थादिति उच्यते,
 यद्येवमर्थं सर्वगृहणं तथापि न कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणेऽप्येतस्मिन् न
 गम्यत एवैतत् यथा सर्वचेति कथं पाकयज्ञादीन् वक्ष्यति एकाग्रौ
 यज्ञासोषां हेयव्यत्सु, तूष्णीमुपविशित् अन्याधये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य
 चातुष्प्राश्नन्निर्वस्यत्सु, तूष्णीमुपविशित् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोप-
 विशित् मियुनौ दक्षिणाश्वारम्भणीयायामिष्टौ अमावास्यायान्दोहन-
 पवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां-
 स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु, यजुषोपविशित् पशूनां यूपोऽङ्गतिं हेयव्यत्सु, तूष्णी-
 मुपविशित् सोत्रामण्यां सुराकर्मस्वात्राजमाशेतेति एवमेकविंशति-
 ंस्त्रापि यज्ञे सिद्धे ब्रह्मत्वे सर्वगृहणं न तदवश्यमेव तस्मान्न कर्त्तव्य-
 मिति उच्यते, कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणे एतस्मिन् ये सोमाङ्गभृताः
 पाकहविर्यज्ञासोषेषु न प्रतीयेत यद्दार्धद्रुतमधिकृत्य ब्रवीति नैतन्भ-
 वानामार्माः सरस्वत्यान्तेषामेकोऽध्वर्युस्तस्मिन् संवत्सरमग्निमिन्धीत तथै-
 काग्रैः परिचर्या तथेति संवत्सरादूर्द्धं परिणमनम्यालो कुरुचेने तस्या-
 मग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्टा प्रसज्येतेति तथा कैण्ड-
 पायिनो मासन्दोक्षिता भवन्ति ते मासि मासि सोमं क्रौण्वन्ति तेषां
 द्वादशीपसदमुपसङ्घिःरिवा सोममुपनद्य मासमग्निहेत्रं जुहुति
 मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते मासं वैश्वदेवेन मासम्वरणप्रघासैः
 मासं साकमेधैर्मासं शूनाशोऽप्येति एवमेते पाकहविर्यज्ञाः सोमाङ्ग-
 भृता इष्टाः तदक्रियमाणे सर्वशब्दे एतेष्वेवैतद्ब्रह्मत्वं न प्रतीयेत

तस्माद्भूदित्यत आह सर्वत्रेति उच्यते, यद्येवमर्थं तथापि न कर्त्तव्यम्
 अस्मिन्नेव पाकहविर्यज्ञप्रकरणज्ञापकानि वक्ष्यन्ते यथा शूलगवे च
 बलीन् क्रियमाणाननुगच्छेत् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् एतत्
 सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम् अङ्गभूतानां वेद्येतदुक्तं भवति पशूनां दूपाहुतिं
 हेत्यथत्सु यजुषोपविशेत् दपायां हुतायामिदमाप इति चाल्वाले
 मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात् अङ्गभूतानां चानङ्गभूता-
 नाच्चेति सिद्धे एकविंशतिभंस्ये यज्ञे ब्रह्मत्वे सर्वत्रग्रहणं तदवस्थमेव
 तस्माच्छस्यमकर्त्तुम् उच्यते, न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यमेव अस्य ताव-
 त्सर्वशब्दस्य ब्रह्मणैव समानाधिकरणमस्तु सर्वत्र ब्रह्मा सर्वं चायत इति
 सर्वत्र सर्वत्र चासौ ब्रह्मा च सर्वत्र ब्रह्मा कथं सर्वं चायते एवंविदं
 च वा एष ब्रह्माणमनुगाथ्येत्येवमधिष्ठत्याह ब्राह्मे वैकर्त्तिक-
 कुहूतश्चाभिरक्षति एवंवित् च वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानं सर्वाश्चत्विजो
 ऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्राह्मणं कुर्वीतेति सोऽयं सृत्रकारः
 एवंलक्षणं ब्रह्माणं दर्शयति सर्वत्र ब्रह्मेति किञ्चान्यत् यत्र च ब्रह्मणः
 कर्मास्ति सर्वेषां कर्मणां क्रियमाणानां सुब्रह्मण्यप्रभृतीनां ब्रह्मा हि
 दक्षिणतः स्यात् एवञ्च शाखान्तरेऽप्याह वाग्यतः कर्माणि स्मर्यमाण
 आभौत तस्याः तस्याः चेष्टाया दक्षिणत एव स्यात् दक्षिणायाश्च
 द्विष्टी न व्यवेतेति तस्मात् सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः आवसथोऽपि ब्रह्मणो
 देवयजनस्य दक्षिणत एव स्यात् तस्माद्युक्तं सर्वग्रहणम् ॥ १ ॥

पाकयज्ञा इत्याचक्षत एकाग्रौ यज्ञान्* ॥ २ ॥

* ब्राह्म्यायणो, प्येवम ।

पाकयज्ञा इत्येवमाचक्षते य एकाम्ना यज्ञाः पाकयज्ञा इति सं-
 धवहारार्था यज्ञा वक्ष्यति तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रति-
 गृह्णीयादिति अथ यज्ञग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते ये श्वाङ्गी-
 भूताः पाकयज्ञास्तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्णीयात्मेव ॥२॥

तेषां होष्यत्सु तूष्णीमुपविशेद्वृते यथार्थं स्यात्* ॥ ३ ॥

तेषां पाकयज्ञानां होष्यत्सु होमकालात्पूर्वं तूष्णीमुपविशेत्
 इति यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यादित्यपवर्गं कर्मणो दर्शयति ॥ ३ ॥

शूलगवे च बलीन् ह्यमाणाननुगच्छेन्निधायमानानां दक्षि-
 णतः स्थित्वा निहितेष्वप उपस्पृश्यान्पेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ४ ॥

शूलगवानामपशूर्भवत्यध्वरूणामेकाग्रौ तत्र यथाविधानमा-
 मित्वा बलीनरुणं ह्यमाणाननुगच्छेत् तेषां बलीनां निधायमानानां
 दक्षिणतः स्थित्वा निहितेषु तेषु बलिषु अप उपस्पृश्य अनपेक्ष्य
 प्रत्याव्रजेत् ननु दक्षिणतः स्थित्वा इति किमर्थम् उच्यते, आचार्यस्य
 प्रवृत्तिरियं यत्र यत्रानुगमनं तत्र तत्र वक्ष्यति । अथ शूलगवे चेति
 चशब्दः किमर्थं उच्यते, तत्र केचिद्वलीन् हरति केचिन्न तद्येषां
 ह्यते तेषामनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रतिगृह्णीयात् † ॥५॥

* ब्राह्मण्यजेनेतेन सूत्रेण कृतम् ।

† ब्राह्मण्यजेतदप्येवम् ।

पाकयज्ञं दक्षिणा दीयमानाः तृष्णीं प्रतिगृहीयात् श्रोमिति
वा, शूलगवः प्रकृतः अतः पुनः पाकयज्ञग्रहणं करोति कथं, सर्वेषु
पाकयज्ञेषु तृष्णीमोमिति वा प्रतिगृहीयादिति ॥ ५ ॥

पशुरेव पशोर्दक्षिणा पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य* ॥ ६ ॥

एकाम्ना यः पशुः तस्य पशुरेव दक्षिणा, पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य
दक्षिणा, पूर्णपात्रस्य लक्षणमुक्तं गृह्ये पशुरेवेत्येवशब्दः क्रियते दक्षि-
णाले अनादेशे पशुर्दृष्टः स एव स्यात् न यज्जातीय आसभ्यत
इति ॥ ६ ॥

उभयोर्वा यथोत्साहम् † ॥ ७ ॥

उभयोर्वा पशुस्थालीपाकर्यथोत्साहं दक्षिणां दद्याद् यज-
मानः येषां होय्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ऊते यथार्थं स्यात् तेषा-
मेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्योक्तमेव ॥ ७ ॥

कर्मादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् † ॥ ८ ॥

कर्मणामादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् कः कस्मिन् कर्षाणि
सम्प्रैष इति सर्वग्रहणम् इति पाकयज्ञाः प्रकृताः ॥ ८ ॥

पूर्वथा च द्वारानादेशे प्रविशेत् † ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणान्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोः प्येवम् ।

अनादेशे पूर्वया द्वारा प्रविशेत् कर्मशालायां चशब्दः सर्वकर्म-
स्त्रिति प्रकृतानुकर्षणार्थः अनादेश इति वक्ष्यत्यग्न्याधेये दक्षिण्या
द्वारा प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

अग्न्याधेये दक्षिण्या द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राश्यं निर्व-
स्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १० ॥

पाकयज्ञेषु ब्रह्मत्वमुक्तं साम्प्रतं हविर्यज्ञेषूच्यते, अग्न्याधेयज्ञान
प्रथमं हविर्यज्ञिकं कर्म तस्मिन्नग्न्याधेये दक्षिण्या द्वारा प्रपद्य कर्म-
शालाया चतुष्प्राश्यं नाम हविःचलारः प्राश्रन्ति तमिति चातुष्प्राश्य-
न्तर्दर्थं द्रव्यनिर्वपणं करिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १० ॥

निरूपे यथार्थं स्यात्* ॥ ११ ॥

निरूपे तस्मिन्चातुष्प्राश्ये हविषि यथार्थं स्यात् यथार्थं
स्यादिति गच्छेदित्येतदुक्तं भवति ॥ ११ ॥

तदुद्धरिष्यत्स्वेवमेव* ॥ १२ ॥

तचातुष्प्राश्यं हविःसृतसुद्धरिष्यत्सु एवमेव दक्षिण्या द्वारा
प्रपद्य तृष्णीमुपविशेदिति । उद्धरिष्यत्स्वतन्त्रं बज्रवचनम् ॥ १२ ॥

* प्राज्ञायबोऽप्येवम्

तच्चेद्वृत्तिग्भिः प्राशयेयुस्तन्दुलानादायापविध्येयुर्नेष्टा-
विहङ्कृतानीति* ॥ १३ ॥

तच्चातुष्याश्वं केचिद्वृत्तिग्भिः प्राशयेयुः, केचिदन्यैर्ब्राह्मणैस्त-
स्यादि तद्वृत्तिग्भिः प्राशयेयुः तत्तस्मात्तन्दुलानाहीत्वा अपविध्येयुः
नेष्टात्रिहङ्कृतानीत्यनेन मन्त्रेण अपवेधः अधःप्रक्षेपः, तन्दुलशब्दः
स्त्रिंशेषु च भूतपूर्वगत्या प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

अथान्यान् ऊतास्वाश्वत्थीष्वनदधीरन्* ॥ १४ ॥

अथान्यान् तन्दुलान् ऊतास्वाश्वत्थीषु बमित्सु प्राश्रीयुः अपरे
हवते तस्मिन्नेवाग्नीं प्रक्षिपेयुरिति ॥ १४ ॥

आधास्यमानस्यारण्योः प्रत्तयो यथार्थं स्यात्* ॥ १५ ॥

योऽग्नीनाधाचयिता स आधास्यमानः तस्याधास्यमानस्य अर-
ण्यार्षितयोर्यथार्थं स्यात् यो यस्यार्थः यथार्थः ॥ १५ ॥

पूर्वाह्ने दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा यत्राग्निं मन्थिष्यन्तः
स्युस्तद्वृत्तिणतो निरस्तः प्ररावसुरिति दक्षिणा ढणं निरस्येदा-
वसोः सदने सीदामीत्युपविशेत् भूभुवःस्वर्द्धृच्चस्पतिर्ब्रह्माहं
मानुषश्चाभित्येतेनोपविशेत् यजुषेति यत्र स्यात् † ॥ १६ ॥

* ब्राह्मावगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायसोर्नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इदमपरेद्युः कर्मोपदिश्यते पूर्वार्धे अङ्गः पूर्वे भागः पूर्वाङ्गः
 तस्मिन् पूर्वार्धे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा अग्नीनां स्थानानि अग्न्या-
 यतनानि न तावदद्यापि अग्नयेऽ भवन्ति स्थानानि तावत् कृतानि
 भवन्ति तान्यग्न्यायतनानि दक्षिणेन गत्वा यस्मिन् देशे अग्निमन्थनं
 करिष्यन्तः स्युः तस्य दक्षिणात्प्रदेशात्तृणं गृहीत्वा निरस्तः परावसु-
 रित्यनेन दक्षिणतः दृष्टं निरस्यति निरसनं प्रक्षेपः आवसोः सद्ने सो-
 दामीत्यनेनोपविशेत् यथाद्देशात् दृष्टं गृहीत्वा निरस्तम् एतदुपवेशन-
 स्थानं ततः भूर्भुवःस्वर्ग इत्यतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येवं जपेत् एतेनोप-
 विशेद्यजुषेति यत्र स्यात् अथसुपवेशनं चतुष्पकारं वक्ष्यति एकत्र
 तावद्यजुषोपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र उपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र
 तृष्णीसुपविशेदिति वक्ष्यति आसोनेत्यन्यत्र यत्र तावद्यजुषेति
 ब्रूयात् तत्र कृतं स्यात् मन्त्रवत् दृष्टनिरसनम् उपवेशनं मन्त्रवदेव
 उपरिष्टाञ्जप इति यत्रोपविशेदिति ब्रूयात् तत्र दृष्टनिरसनोप-
 वेशने मन्त्राभ्यामेव उपरिष्टाञ्जपो न स्यात् यत्र तृष्णीसुपविशेदिति
 ब्रूयात् तत्र दृष्टनिरसनं मन्त्रवत् तृष्णीसुपवेशनं न उपरिष्टाञ्जपः
 यत्रासोनेति ब्रूयात् तत्र दृष्टनिरसनादि सर्वमेव निवर्त्तते केवलमा-
 सनमेव ॥ १६ ॥

अग्निं प्रणीयमानं यथेतमनुगच्छेत्* ॥ १७ ॥

मन्थनविधिमतिक्रम्य अग्निप्रणयनविधिस्तावदुच्यते अग्निं प्रणी-

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

बमानं यथागतमनुगच्छेत् उत्तरेणान्यायनानामग्निं प्रणीयते अयन्तु
दक्षिणेनान्यायतनानाङ्गतः तन्नैवानुगच्छेत् पश्चाद्गच्छेत्तमनुग-
च्छेत् ॥ १७ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपवि-
शेत्* ॥ १८ ॥

निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेदिति
उक्तं यजुषोपवेशनं नित्ये ॥ १८ ॥

अत्र प्रथममिति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

अस्मिन् देशे प्रथमं यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्यो
मन्यते यत्तु पूर्वमुक्तं यजुषोपवेशनम् अग्निमन्थनप्रदेशे तच्छाण्डिल्यस्य
नेष्टम् ॥ १९ ॥

द्वितीयमिति धानञ्जयः* ॥ २० ॥

द्वितीयमेतद् यजुषोपवेशनमित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते
यच्च पूर्वोक्तं यथेदमुभे यजुषोपवेशनात् ॥ २० ॥

जाते रथन्तरं गायेदामदेव्यं † द्वियमाणे वृद्धनिहिते
सर्वाणि त्वचेषु मनसा † ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणायगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायगेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

जातेऽग्नौ रथन्तरं साम गायेत् वामदेव्यं द्वियमाणे प्रणोयमाणे
 बृहन्निरहिते आहवनीये स्थापितेऽग्नौ बृहत्साम गायेत् सर्वाणि त्वेषु
 भक्षसा सर्वाण्येतानि त्वेषु गायेत् मनसा न वाचा सर्वग्रहणं किमर्थ-
 मिति चेत् उच्यते वक्ष्यति प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञा-
 यज्ञोच्य इति अतः सर्वग्रहणं करोति कथं वामदेव्ये यज्ञायज्ञीये च
 क्रियमाणे त्वचस्ये भवत इति ॥ ११ ॥

प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति लाम-
 कायनः* ॥ १२ ॥

प्रथमोत्तमयोः रथन्तरबृहतोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीये
 गायेदित्येवं सामकायन आचार्यो मन्यते अरण्ये गेयत्वात्पूर्वयोः ॥१२॥

पूर्वं कल्पे भूयात्सीति धानञ्जाप्यः* ॥ १३ ॥

यानि भूयांसि वक्ष्यन्ते तानि पूर्वस्मिन् कल्पे स्युः रथन्तरबृहत्-
 कल्पेनोत्तरस्मिन् वारवन्तीययज्ञायज्ञीयकल्पे ॥ १३ ॥

इति चतुर्थस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

मन्थिव्यत्स्वरणो आलभ्यारण्योरिति गायेत्* ॥ १ ॥

* आह्वायबोऽप्येवम् ।

उक्तं पूर्वे कल्पे भृयांसीति यत्र रथन्तरदृष्टतोः क्रिया तत्रे-
तानि भवन्ति अग्निमन्विद्यत्सु अरणौ आलभ्य स्पृष्ट्वा अरण्योरित्ये-
तत् साम गायेत् ॥ १ ॥

मथ्यमानेऽग्निं नर इत्येतथोरन्यतरत्* ॥ २ ॥

मथ्यमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः मथ्यमानेऽग्नौ अग्निन्नर
इत्येतयोः साक्षोः अन्यतरत् एकं साम गायेत् ॥ २ ॥

धूम उदिति त्वेषस्ते धूम ऋणवतीति* ॥ ३ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ धूमे उत्थिते त्वेषस्ते धूमः ऋणवतीति एतत् साम
गायेत् ततः जाते रथन्तरं गायेदित्येतत् प्रागेवोक्तम् ॥ ३ ॥

प्रज्वलितेऽदर्शिगात्विति* ॥ ४ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अदर्शिगातुवित्तम इत्येतत् साम गायेत् ॥ ४ ॥

निधीयमाने गवां व्रतं यदग्निमीड इति* ॥ ५ ॥

गार्हपत्ये निधीयमानेऽग्नौ गवां व्रतं साम गायेत्, यदग्निमीड
इत्येतस्यामृच्युत्पन्नं ततः प्रणीयमाने वामदेव्यं गायेत्, तन्प्रागुक्तं
वामदेव्यं द्विचमाण इति आहवनीये निहिते दृष्टद्वायेदित्येतदपि
प्रागुक्तमेव ॥ ५ ॥

* शास्त्राद्यन्वयेषु ।

यानि वैनमध्वर्युर्ब्रूयात् तानि गायेत्* ॥ ६ ॥

एतानि वा यथोक्तानि गायेत् यानि वा एनं ब्रह्माणं अध्वर्युः
सम्प्रेष्यति तानि गायेत् ॥ ६ ॥

तान्युद्गाढकर्मक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेः † ॥ ७ ॥

तानि सामानि यथोद्दिष्टानि यानि वा अध्वर्युः सम्प्रेष्यति
तान्युक्ते आचार्या उद्गाढकर्म मन्यन्ते यस्मादियं श्रुतिः यानि साम-
वेदेन कर्माणि तान्युद्गाता करोति ऋग्वेदेन होता करोति यजु-
र्वेदेनाध्वर्युः उद्गाता सामवेदेनेति इयं श्रुतिस्तत्रैव स्यात् । ब्रह्मणः
प्रकरणे श्रूयमाणानि कथमुद्गातुर्भवन्तीति चेत् तद्वीति ॥ ७ ॥

यथा विह्वयसजनीयकयाशुभीयानि होतुः* ॥ ८ ॥

यथा उद्गाढप्रकरणे श्रूयमाणानि विह्वयादीनि विह्वयं शस्यं
मजनीयं शस्यं अगस्त्यस्य कयाशुभीयं शस्यमिति होतुरेव भवन्त्य-
सामर्थ्यादुद्गातुः एवमेतानि सामानि ब्रह्मत्वेऽपि श्रूयमाणानि
उद्गातुरेव भवन्ति किञ्च ॥ ८ ॥

प्रस्तोतुश्च वैराजशक्करीप्रस्तावाः* ॥ ९ ॥

वैराजशक्करीषु चैवं श्रुतिः प्रस्तावं प्रस्तुत्य विष्टभान् विष्ट-
भानोति यः आभिः क्षिप्रं प्रस्तुत्य क्षिप्रमुद्गायति इति च सामान-

* ऋक्षायायोऽप्येवम् ।

† ऋक्षायामेनामेन सृष्टदयं कृतम् ।

कर्तृकेऽपि सति आदेशे प्रस्तावमात्रमेव भवति प्रस्तोतुः उद्गोथ-
सद्भातुरेव भवति । किञ्चान्यत् ॥ ८ ॥

सर्वैश्चाविधानाद् ब्रह्मत्वकारिभिः* ॥ १० ॥

न च सर्वैर्ब्रह्मत्वकारिभिरग्याधेये सामगानं ब्रह्मणो विहितं
तस्माद्ब्रह्मतुरेव स्यात् ॥ १० ॥

कर्मयोगाच्चोद्भातुश्चत्वारो महर्त्विजः प्राश्नन्तीति ह
चातुष्पाद्यप्राशनम्* ॥ ११ ॥

यस्माच्चोद्भातुस्तेन कर्मणा मह मयोगः श्रूयते चत्वारो महर्त्विजः
प्राश्नन्तोत्येषा श्रुतिः एभिः कारणैर्ब्रह्मतुरेव सामगानं स्यात् ॥ ११ ॥

अधिकारात्तु ब्रह्मणः* ॥ १२ ॥

अत्र व्याटन्तः पक्षः सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः उदङ्मुखः कुर्यादिति
ब्रह्माधिकृतः तस्मात्तस्यैवेदं सामगानं स्यादधिकारात् ब्रह्मणो ह्यधि-
कारः सामवेदेन च्छम्बेदेन हेता करोति यजुर्वेदेन चाध्वर्युर्ब्रह्माता
सामवेदेन अथ पुनर्ब्रह्मा † अत्रैव त्रयेति अतस्तस्यैवाधिकारः अधि-
कृतो ब्रह्मा भवति सामवेदेन तस्मादधिकाराद्ब्रह्मणः स्यात् ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणायबोऽप्येवम् ।

† कथं केन ब्रह्मति पुस्तकान्तरपाठः ।

उद्गात्रे चाविधानात्* ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत् यदि चेदमन्याधेये सामगानमुद्गात्कर्मभविष्यत्
तदा उद्गात्प्रकरणे एवं विधास्यदाचार्यः सार्वकृतुके तस्मादेतद्-
ब्रह्मण एव स्यात् ॥ १३ ॥

दृष्टञ्चानेन सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः* ॥ १४ ॥

दृष्टञ्चानेन ब्रह्मणः सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः रेज दृष्टम्
स्रविणा स्रविणश्चन्द्रेण ब्राह्मण उच्यते वाजिनां साम ब्रह्मा रथचक्रोऽभि-
गायतीति वाजपेये ष्टेण्यं साम दृष्ट्यां सामानि गायतीति सौचा-
मण्यम् ॥ १४ ॥

उद्गातेति यथाभ्यसो वादः* ॥ १५ ॥

यदुक्तं उद्गात्कर्मक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेरिति अत्र ब्रूमः
यथा भ्यसो वादः भ्यस्त्वं गृहीत्वा प्रवृत्त उद्गाता सामवेदे
नेति ॥ १५ ॥

होत्रे विधेर्विद्व्यादीनि* ॥ १६ ॥

यदुक्तमुद्गात्प्रकरणे श्रूयमाणानि विद्व्यादीनि होतुर्भवन्तीति
अत्र ब्रूमः होत्रे विधिरस्ति अतस्तानि होतुर्भवन्ति होतुरेव साम-
र्थ्यात्तत्र उद्गातुरसामर्थ्यादेव न भवन्ति ब्रह्मणस्तु पुनस्तत्र त्रयी-
कर्त्तृकत्वासामर्थ्यमस्ति सामगाने ॥ १६ ॥

* साहाय्योऽप्येवम् ।

स्तोत्रवत् प्रस्तावाः* ॥ १७ ॥

अथ यदुक्तं प्रस्तातुश्च वैराजशक्करीप्रस्तावा इत्यत्र ब्रूमः प्रस्तोतु-
र्यथैवान्येषु स्तोत्रेषु प्रस्तावा भवन्ति तथैवेहापि समाख्यानविनि-
युक्ता एव योऽपि ममानकर्त्तृक आदेशः सोऽप्यन्यार्थः वादसम्बन्धेन
प्रवृत्तः ॥ १७ ॥

विराट्सु सुवन्ति पुरीषेण सुवत इति बद्धश्रुतेः* ॥ १८ ॥

इत्यञ्च तयोरेव स्तोत्रयोः श्रुतिः विराट्सु सुवन्ति वैराजा-
विष्टभाः शक्करीभिः श्रुत्वा पुरीषेण सुवत इति च तयोस्तोत्रयो-
स्त्रिकर्त्तृकत्वमेवाभिवदति ॥ १८ ॥

अविधानं विधिद्वैधात् † ॥ १९ ॥

अथ यदुक्तं सर्वैश्चाविधानात् ब्रह्मालकारिभिरित्यत्र ब्रूमः अत्रा-
विधानं विधिद्वैधात् केषाञ्चिद्विष्टं केषाञ्चिन्नेष्टं सामगानं एभिरेतै-
र्विहितं येषामिष्टन्तैर्विहितम् ॥ १९ ॥

यावद्वचनं कर्मयोगः † ॥ २० ॥

अथ यदुक्तं कर्मयोगाद्योद्गातुरित्यत्र ब्रूमः यावदेव कर्म श्रूयते

* शाखायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† शाखायनेऽप्येवम् ।

तावदेवास्तु चातुष्प्राश्नप्राश्नं श्रूयते न सामगानं नःसाखानुष्प्राग्य
प्राश्नमस्तु सामगानं माभृदश्रुतत्वादुद्गातुः अथ वा अत्र ब्राह्मणे-
नोद्गातुः कल्पितं सूत्रेण विचारितम् एकपक्षेण तस्माद्विकल्प एव
स्यात् ॥ २० ॥

ज्ञतायां पूर्णाङ्गतौ यथार्थं स्यात्* ॥ २१ ॥

सामगानं विचारितं श्रौतोऽनन्तरं ब्रह्मा पूर्णाङ्गतौ ज्ञतायां
यथार्थं स्यात् यथार्थमिति गतार्थम् ॥ २१ ॥

अक्षांश्चेदभिजुङ्गयस्तत्र गत्वा तृष्णीमुपविशेत्* २२ ॥

कचिदध्वर्धवः अक्षाभिर्होमं कुर्वन्ति अक्षानामविभीतकफल्मानि
तद्यद्यक्षानभिजुङ्गयुः तत्र तस्मिन् गत्वा तृष्णीमुपविशेत् मिद्धमिदं
सर्वत्र ब्रह्मेत्यत्र उपवेशनविधिविशेषणार्थमारभ्यते तृष्णीमिति तद्
क्रमम् ॥ २२ ॥

तैर्द्यूने यथार्थं स्यात्* ॥ २३ ॥

तैरक्षाभिर्द्धते द्यूते प्रवृत्ते यथार्थं स्यात् ॥ २३ ॥

इष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् † ॥ २४ ॥

* द्राष्ट्यायकोऽप्येवम् ।

† द्राष्ट्यायमेव सूत्रत्रयेणैकसूत्रं क्रतम् ।

पूर्वाङ्गानन्तरमग्न्याधेयेष्टयो भवन्ति तास्त्रिष्टिषु ब्रह्मणसुच्यते
इदोनामादिषु सर्वेषु यजुषोपवेशयेत् स प्रकार उक्तः अथ सर्वग्रहणं
किमर्थमिति चेत् ब्रह्मवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिदं इष्टिष्विति उच्यते,
अग्न्याधेयेष्टिष्वितीदं ब्रह्मवचनं ह्यतार्थम्. अग्न्याधेयेष्टिष्वत्र वर्णते
सोऽयमाचार्यः सर्वग्रहणं करोति कथं सर्वेष्टिष्विदं स्यादिति ॥ २४ ॥

पूर्वो यजमानात् † ॥ २५ ॥

अथ कस्मिन् प्रदेशे इत्युच्यते यजमानासनस्य पूर्वं प्रदेशे ॥ २५ ॥

आहवनीयं प्रति † ॥ २६ ॥

आहवनीयस्याभिसुख्येन प्रतिशब्द आभिसुख्ये वर्तते ननु सिद्ध-
माभिसुख्यम् उदङ्मुखाव्यावृत्ती चेति उच्यते, विकल्पार्थमार-
भ्यते ॥ २६ ॥

परिधोर्वा सन्धिं सुचां वायाण्युत्करं वा † ॥ २७ ॥

परिधोर्वा सन्धिं प्रत्याभिसुख्यं स्यात् सुचां वायाण्युत्करं वा
प्रतिशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते ॥ २७ ॥

तमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानसञ्चरो नान्येषाम् ॥ २८ ॥

† प्राङ्गायत्रेण सूत्रत्रयैकसूत्रं कृतम् ।

‡ प्राङ्गायत्रेण शतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

¶ प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

तं ब्रह्माणमन्तरेणाहवनीयस्य यजमानस्य सञ्चरः स्यात् नान्येषा-
मिति नियमार्थम् अन्तरेण युक्त इति द्वितीया ॥ १८ ॥

तं यदाध्वर्युर्ब्रूयाद् ब्रह्मन्निदं करिष्यामीति सवित्-
प्रसृतोऽदः कुरु भूर्भुवःस्वर्द्धस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येते
नानुमन्त्रयेत्* ॥ २९ ॥

तं ब्रह्माणं यदा यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्ब्रूयात् ब्रह्मन्निदं करि-
ष्यामीति तस्मिन् काले ब्रह्मा ब्रूयात् सवित्प्रसृतोऽदः कुरु अद्
इति सर्वनामस्थाने यत्कर्म करिष्यन् भवति तस्य नाम गृहीत्वा यथा-
ब्रह्मन्प्रपः प्रणेष्यामि सवित्प्रसृतोऽपः प्रणीय एष प्रकारः सर्वाणुशासु
भूर्भुवःस्वर्द्धस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतेनानुमन्त्रयेतेति अशु-
ज्ञानस्योपरिष्ठादेतं मन्त्रं जपेत् ॥ २९ ॥

इति चतुर्थस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छेदातासां विमो-
चनात्* ॥ १ ॥

उक्तम् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदिति ततोपविष्टस्य ब्रह्मण
इष्टिञ्चिदं प्रथमं कर्मोपदिश्यते प्रणीता इति संज्ञा वक्ष्यति विसु-

* ब्राह्मणस्योपवेवम् ।

तासु प्रणीयमानासु समिध आदध्यादिति पात्रस्था आपः प्रणीयन्ते
 अणु बद्धवचनं प्रणीता इति न पात्रे प्रणीयमानास्त्रिति वर्त्तमान-
 कालनिर्देशः वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् उच्यते आतामां विमो-
 चनात् यावन्तामां विमोचनं कृतमिति मौमारौद्रार्थं तस्य हि
 घृतेनोदकार्थाः क्रियन्ते घृतं प्रणीतार्थेन प्रणीयते तत्राप्यातामां
 विमोचनात् ॥ १ ॥

तास्त्रेव प्रणीयमानास्त्राहविष्कृतस्तम्बयजुषश्चाध्यासमिधः
 प्रस्थानीयाया इति वा* ॥ २ ॥

वाग्यमनस्य कालविकल्प आरभ्यते तास्त्रेव प्रणीतासु प्रणीयमा-
 नासु वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् आहविष्कृतः यावद्द्वविष्कृदेहीत्ये-
 तद्यजुः प्रयुक्तमिति तत ऊर्द्धं वाग्विभर्गः आकस्मात् कालात् आसम्ब-
 यजुर्हरणात् स्तम्बयजुर्हरणं यदेदि पांप्रूनत्कीर्थं उत्कर उत्करति
 ततस्तम्बयजुषः अधि उपरिष्टान्तावद्वाग्यमनं यावत्समिधप्रस्थानीयेति
 समिधः प्रस्थानीयाया ऊर्द्धं वाग्विभर्गः ॥ २ ॥

यत्र वाध्वर्युर्बद्धुचैा चेष्टेतां यत्र वा न चेष्टेतां वाग्यतः
 प्रायस्त्रेव स्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं यावद्वा ऋचा होता करोति हेतद्वेव तावद्यज्ञो यावद्यज्ञुषा-
 ध्वर्युर्ध्वर्युष्वेव तावद्यावत्साम्नोद्गातोद्गाद्वेव तावत् ब्रह्मण्वेव ताव-

* ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

यज्ञो यज्ञोपरतस्तस्मात् तस्मिन्नन्तर्द्धौ ब्रह्मा वाच्यमो बभूवेति
 सोऽयमाचार्य आह यत्र वाध्वर्युबद्धौ कर्म कुर्यातां यत्र वा न
 कुर्यातां वाग्यतः प्रायस्स्वेव ब्रह्मा स्थादिति प्रायोवचनात्
 कुर्यादिति कदाचित् किञ्चिदिति ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तञ्चेत्कर्त्तव्यं स्याद् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये
 जुहुयात् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नाग्नीध्रियो सुत्याचेत् स्वः
 स्वाहेत्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव* ॥ ४ ॥

इह प्रायश्चित्तेषु ब्रह्माधिकृत अतस्तत्प्रकरण आह यज्ञोऽह-
 मित्यस्य कर्मणोऽपूनादाय वृक्षमापुषे महारुणिराहुतिमुद्यत्योवाच
 पुनर्वैनाञ्चिर्वस्यस्यतो वावसृथोवप्सु इति म ह्येताः च किं होष्य-
 सीति प्रायश्चित्तमिति किं प्रायश्चित्तमिति भवंप्रायश्चित्तमिति किं
 सर्वप्रायश्चित्तमिति महाव्याहृतीरेव मपवञ्चित यदि प्रायश्चित्तं
 नाम कर्मदोषनिधानार्थं क्रियते दोषे उत्पन्नं प्रायश्चित्तं भवति
 तद्यदि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं स्यात् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात्
 भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नाग्नीध्रियो सुत्या स्थादाग्नीध्रियो स्वः स्वाहे-
 त्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव तत्रैवेति प्रकृतावधारणं
 क्रियते । ननु यदि प्रकृतावधारणं भूर्भुवःस्वः स्वाहेत्येवमेव
 कर्त्तव्यं स्यात् अचेष्टते तत्केचिदर्पयन्ति एवं क्रियमाणे भू-
 भूर्भुवःस्वः स्वाहेत्येतमेव केवलामाहुतिं स्यात् या अन्या व्याहृती

* प्राच्यायज्ञोऽप्येवम

गार्हपत्यादिषु इष्टाः ता न स्युरिति एवञ्चाह यदाहुतिम-
 नूचिषे तस्मादेतामेव जुहुयादिति च, ननु चेच्छब्देन यद्यर्थसिद्धेः
 कर्त्तव्यं स्यादिति किमर्थमुच्यते उच्यते, एष वै ब्रह्म चा-
 भ्येति य एतदनोयुक्तं सुब्रह्मण्याय ददाति ब्रह्मणा चैवास्त्र
 श्रिया च यज्ञं समर्ह्यति य एवं वेदाथो खल्वाहुर्थेषावगतं यज्ञा-
 नवगतं सर्वस्थैषैव प्रायश्चित्तिरिति तद्यदि तावदनेनैव प्राय-
 श्चित्तार्थं कृतं मन्येत नैव कुर्यात् अथ पुनः प्रायश्चित्तार्थमकृतं
 मन्येत ततः कर्त्तव्यमिदम् अथ स्याच्छब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते,
 नियमार्थं स्याच्छब्दः क्रियते अथ कृते चालते च प्रायश्चित्तार्थं
 स्यादेवेदम् सर्वत्रेति ॥ ४ ॥

हुत्वा ब्रूयाच्चष्टाकार्ष्णप्रायश्चित्तमिति* ॥ ५ ॥

हुत्वा यष्टेकामाहुतिं यदि बह्वीः ब्रूयात् चेष्टाकार्ष्णप्रायश्चित्त-
 मित्येवं मन्त्रम् ॥ ५ ॥

अवेलायां चेद्वाहरेदयज्ञियं वापद्येतेता एव व्याहृतो-
 रनुप्रेक्षेतेदं विष्णुरिति वर्चम्† ॥ ६ ॥

उक्तं यस्मात् तस्मिन्नन्तर्द्धी ब्रह्मा वाचंयमेो बुभुषेदिति स यदि
 प्रयज्ञो व्याहरेदेता व्याहृतीर्मनसागुद्रवेत् भूर्भुवःस्वरिति वैष्णवीं

* शाखायनोऽप्येषम् ।

† शाखायनेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वर्षमिदं विष्णुर्विचक्रमे इति वाग्यमनस्य कालः सूत्रकारेण निघ
मितः तद्यद्यवेषायां किञ्चिद्वाहरेदयज्ञियं वा किञ्चित्कर्मापद्येत
यज्ञमर्हति यज्ञियं न यज्ञियमयज्ञियन्तद्यदि बहिसन्तिक वाचं वदेत्
अनेष्टिकमयज्ञियं वाङ्मनसा आपद्येत एता एव व्याहृतीरनुप्रेक्षेत
याभिः प्रायश्चित्तं ऊतम् अनुप्रेक्षेत मनसानुद्वेत् वैष्णवीं वा
रूचं मनसा ध्यायेत् विष्णुर्देवता अस्येति वैष्णवी उक्तमिदं विष्णु
रिति ॥ ६ ॥

अमावास्यायां दोहनपवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः*॥७

दर्शपूर्णमासिकं विधानं प्रवृत्तं तत्रामावास्यायां विशेष उच्यते,
अमावास्यायामिति दर्शमपचरन्ति अमावास्यायामिष्टौ दोहन-
पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् अपोहिष्ठीयाभिश्चग्निः अभ्युक्षेत् मा
जंनपभ्युक्षणम् ॥ ७ ॥

तदभावे दार्भं* ॥ ८ ॥

तस्याभावस्तदभावः तस्य दोहनपवित्रस्याभावे दार्भं दर्भमद्ये
पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् यस्य सान्नाय्यं न पवित्रं तस्य दोहन-
पवित्रं नास्ति ॥ ८ ॥

* द्राक्षायजोऽप्येवम् ।

† प्रवृत्तमिति पुस्तकान्तरे समीचीनः पाठः

सर्वेष्टिष्विति शाण्डिन्यायनः* ॥ ८ ॥

सर्वेष्टिवेव मार्जनं शाण्डिन्यायन आचार्यो मन्यते न केवल-
ममावास्यायामिति ॥ ८ ॥

प्राशित्रमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेत मित्रस्य त्वा चक्षुषा
प्रतिपश्यामीति* ॥ १० ॥

प्राश्रन्ति तदिति प्राशित्रं तत्राशित्रमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेत
ब्रह्मा मित्रस्य चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्यनेन यजुषा ॥ १० ॥

अप आचम्य प्रतिगृह्णीयाद्देवस्य त्वेति* ॥ ११ ॥

अप आचम्येति कृत्स्नमात्मनविधिं दर्शयति अप आचम्य तत्
प्रतिगृह्णीयात् प्राशित्र देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णन्मन्त्रं पुरस्ता-
ञ्जपेत् ॥ ११ ॥

व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत् पृथिव्यास्वा नाभौ
सादयामीति* ॥ १२ ॥

बर्हिषस्तृतस्य इतश्चेतस्य व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत्

* सायनायनोऽप्येदम् ।

तत् प्राशित्रहरणं पात्रं भूमौ स्थापयेत् पृथिव्यास्त्रा नामो साद-
यामीत्यनेन मन्त्रेण ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठेनानामिकया चादायाग्नेष्ट्वास्त्रेण प्राश्नामीति प्रा-
श्रीयादसंखादन्निगिरेत्* ॥ १३ ॥

अङ्गुष्ठेन अनामिकया वाङ्गुल्या आदाय गृहीत्वा अग्नेष्ट्वास्त्रेण
प्राश्नामीत्यनेन मन्त्रेण प्राश्रीयात् असंखादन्दनैरभिमर्द्दन्निगि-
रेत् ॥ १३ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं निदधोतेन्द्रस्य त्वा जठरे साद-
यामीति ॥ १४ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं स्थापयेत् हस्त्रस्य त्वा जठरे सादयामी-
त्यनेन मन्त्रेण ॥ १४ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं तत्र निदध्यात्† ॥ १५ ॥

प्रक्षाल्य प्राशित्रहरणं यस्मिन्नेव देशे प्रथमं प्रति व्यूहं तृणानि
स्थापितं तस्मिन्नेव देशे निदध्यात् स्थापयेत् ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणयोगेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगेऽप्येवम् ।

यथाहृतं वा प्रतिहारयेत्* ॥ १६ ॥

येनैव वा यथा वाहृतन्तेनैव पुनराहारयेत् ॥ १६ ॥

ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोपनिदधीत्* ॥ १७ ॥

यदि तस्मिन् देशे स्थापितं ततो ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोप-
निदधीत् ॥ १७ ॥

तमिष्टौ संस्थितायां प्राञ्चोयात्* ॥ १८ ॥

तं ब्रह्मभागं इष्टौ संस्थितायां प्राञ्चोयात् तमिष्टयजुष ऊ-
र्द्धम् ॥ १८ ॥

अन्वाहार्यमाहृतं तृष्णीमालभेत* ॥ १९ ॥

दक्षिणैर्णामसवत् अन्वाहार्यं दक्षिणा तमाहृतं ब्रह्मा तृष्णी-
मालभेत ॥ १९ ॥

प्रजापतेर्भागोऽसीति वा* ॥ २० ॥

ब्रह्मा आलभेतेति प्रकृतम् ॥ २० ॥

अथापरं प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान्ययस्वानत्तिनोऽस्यत्तित्यै

* दाह्यायणोऽप्येवम् ।

त्वा प्राणापानौ मे पाद्भिः समानव्यानौ मे पाद्भ्युदानरूपे
मे पाद्भ्यूर्गस्यूजं मयि धेह्येति* ॥ २१ ॥

अथापरमन्वारम्भणम् । इदमन्यदिदमपरं, प्रजापतेर्भर्गोऽसोत्ये-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण एतेषां त्रयाणां विकल्पः ॥ २१ ॥

तत्रैव यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया समन्तादध्या-
समागम्या अन्वाहार्यं ददानि ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वा
ज्जनादध्या मा मा ह्यिःसीरज्जतो मस्यः शिवा भवेति* । २२ ।

तस्मिन्न्वाहार्येऽधिकरणे यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया
समन्तादध्यासमित्येतदादि मन्त्रम् ॥ २२ ॥

इति चतुर्थस्यैकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत् देव सवितरेतत्ते यज्ञं
प्राज्जृह्वस्यतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव
मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं

* द्वाहायज्ञोऽप्येवम्

यद्यप्य समिधं दधातु विश्वे देवा स इह मादयन्तामित्यु-
पांशु प्रतिष्ठेत्युचैः* ॥ १ ॥

प्रतिष्ठन्त्यनयेति प्रस्थानीया ब्रह्मन् प्रस्थास्यामीति तां समिधं
प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत् देव सवितरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण
उपांशु प्रतिष्ठेत्युचैर्ब्रूयात् भूर्भुवःस्वर्द्धस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्यु-
पांशोमित्युचैः भूर्भुवःस्वरित्येतदादि यजुर्गुपांशुद्गातुमित्युचैः ब्रूयात्
एष उपरिष्टाञ्जपः ॥ १ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वा* ॥ २ ॥

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत् तत्सर्वेषां कर्मणामनुमन्त्रणं
सवित्प्रसन्नः प्रतिष्ठ भूर्भुवःस्वरित्येतदादिना उपरिष्टाञ्जपः ॥ २ ॥

विमुक्तासु प्रणीतासु समिध आदध्यात् यथावभृथा-
दुदेत्युचैः* ॥ ३ ॥

प्रणीताविभोचने कृते आहवनीये तिस्रः समिध आदध्यात्
यथावभृथादुदेत्यु समिदाधानसुकम् एधोऽधोऽधिषीमहीत्यत आरभ्य
यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ ३ ॥

एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम्* ॥ ४ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

यदेतदुक्तमिष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदित्यत आरभ्य दक्ष-
पौर्णमासिकविधानम् एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वं यथेष्टीनामिति बह-
वचनात् सिद्धेः सर्वेष्टिषु किमर्थं सर्वेष्टीनामिति सर्वग्रहणम् उच्यते
हविर्गजाधिकारः प्रवृत्तः सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति कथं
सामाङ्गभूतानामपीष्टीनामेतदेव ब्रह्मत्वं स्थादिति ॥ ४ ॥

समानाचन्येकासने न पुनर्यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्यः*॥५॥

एकस्मिन्नहनि यद्येकहविष्का बह्व्य इष्टयो भवन्ति तस्मिन्ने-
कासने न पुनर्यजुषोपविशेत् एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एका-
सनमिति यत्प्रथमायामिष्टौ आसनं कल्पितं तदेवोत्तरासु भवति
पथगेकासनम् अथ पुनः पृथगिष्टिव्यासनं कल्पते न तदेका-
सनम् ॥ ५ ॥

अग्न्याधेर्येष्विष्टिषु प्रथमायां यजुषोपविशेत् उक्त-
मायां समिध आदध्यादिति गौतमः* ॥ ६ ॥

एवं गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ६ ॥

पृथगिष्टिविति धानञ्जयः* ॥ ७ ॥

पृथगेकस्यामेकस्यां यजुषोपविशेत् समिध आदध्यात् एवं धान-
ञ्जय आचार्य आह ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

चातुष्पाश्वच्च प्राप्तसु धेनुं दद्याद् ब्रह्मणेऽध्वर्यवे
चाग्निपदं धेनूर्होत्रे वत्सतरी ब्रह्मणेऽनडुष्टोऽध्वर्यवे तथो-
द्गात्रे सर्वे त्रिवर्गाः पष्टौहोमग्रीधाय सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डले
चेति* ॥ ८ ॥

चातुष्पाश्वच्च प्राप्तसु धेनुं दद्याद्ब्रह्मणे चशब्दे धानञ्जय-
मतानुकर्षणार्थः अध्वर्यवे चाग्निपदं दद्यात् अग्निपदोऽश्वः धेनूर्होत्रे
दद्याद्वत्सतरी त्रह्मणे दद्यात् अनडुष्टोऽध्वर्यवे दद्यात् तथोद्गात्रे
अनडुष्टो दद्यात् सर्वे त्रिवर्गाः यद्वैतद्देनूर्होत्रे दद्यात् इत्यत आरभ्य
बहुवचनम् तस्मिन् परिमाणं सर्वे त्रिवर्गा इति सर्वग्रहणं किमर्थमिति
चेत् अत्रोच्यते अन्यत्राप्येवंप्रकारत्रिवर्गा इति यथा विश्वजिष्किल्बे
वक्ष्यति धेनुरिति पष्टौहोमग्रीधाय दद्यात् पष्टौहोशब्दो वर्याम
सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डलेच दद्यात् यजमानः कर्णयोरामरणं लोक-
प्रसिद्धेः ॥ ८ ॥

एवमेव येनुमग्निपदञ्चेति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

यद्दत्तं धेनुं दद्याद्ब्रह्मणेऽश्वर्यवे चाग्निपदमिति एतद्देनुमग्निपदं वा ‡

* ब्राह्मणान्तेन पञ्च सूत्राणि कृतानि ।

† ब्राह्मणायगोऽप्येवम् ।

‡ यद्दत्तं सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डले चेति एवं धेनुमग्निपदञ्च सर्वेभ्यो
दद्यात् इति पुस्तकान्तरपाठः ।

सर्वेभ्य एव दद्यात् तयोर्दक्षिणात्सरविधानात् एवं श्राण्डिक्य आचार्यो
मन्यते ॥ ८ ॥

धेनुमनङ्गाहं वत्सतरीं वत्सतरमजं पूर्णपात्रं तत्प्रथ-
मायामिष्टौ दद्यात्* ॥ १० ॥

यदेतद्धेन्वाद्युक्तं एतत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात् ॥ १० ॥

तथोत्तरयोरन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति* ॥ ११ ॥

तथोत्तरयोरिष्टोः प्रथमायामिष्टौ यदुक्तं दक्षिणाजाति
उत्तरयोरिष्टोः एवंप्रकारमेव दद्यात् अन्यत्राजपूर्णपात्राभ्या-
मिति ॥ ११ ॥

वरः सप्तमो दक्षिणानां त्रयोदशो वा पञ्चविंशो
वैतद्वाजसनेयकम्* ॥ १२ ॥

षड्गावो दक्षिणाः तासां सप्तमो वरः स्यात् त्रयोदशो वा अथवा
द्वादश गावः त्रयोदशो वरः स्यात् पञ्चविंशो वा अथवा चतुर्विंश
गावः वरः पञ्चविंशः एतद्वाजसनेयकं विधानमन्याधेयैर् दक्षिणानां
वरः प्रज्ञातः ॥ १२ ॥

अग्न्याधेयान्तान् कुर्वते पूर्णाहुतिमन्त्राभिर्होममिष्टी-
रिति* ॥ १३ ॥

* श्राद्धाथश्रोत्रप्येवम् ।

अन्याधेयस्य अन्यान् कुर्वते अध्वर्यवे पूर्णाहुत्यादि केषाञ्चित्
पूर्णाहुत्यन्तं केषाञ्चिदक्षामिहोमान्तं केषाञ्चिदिच्छन्तम् ॥ १३ ॥

मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणोयायामिष्टौ* ॥ १४ ॥

मिथुनौ गावो दक्षिणा स्त्रीपुमाञ्च गौरेव ॥ १४ ॥

वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्षपक्षवमिष्ट्या प्राणभक्षं भक्ष
येत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे † ॥ १५ ॥

अन्याधेये दर्शपूर्णमासयोऽथ ब्रह्मत्वमुक्तं साम्प्रतं चातुर्मास्येषु
विवक्षितं तद्विवक्षुरिदं सूत्रमारभते वाजिनाश्विनघर्माणामिति
वाजिनश्च आश्विनश्च घर्मश्च वाजिनाश्विनघर्माः तेषां वाजिनाश्विन-
घर्माणां ऋत्विक्षूपक्षवमिष्ट्या प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत्
मुखेन स्वे तु यज्ञे प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत् स्वे यज्ञे इति सचे वाजिन-
चातुर्मास्येषु आश्विनः सौचामण्यां घर्मः सोमे अत्र तु लाघवार्थ-
माचार्यो वाजिनप्रकरणे सामान्यविधानमीरभते सर्वेषां किं पुनः
यामान्यम् ऋत्विक्षूपक्षवमिष्ट्या प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे
इति तत्रैवाश्विनघर्मयोः स्वस्मिन् प्रकरणे भक्षणमन्वौ वक्ष्यति
साम्प्रतं वाजिनस्यैवोच्यते ॥ १५ ॥

यन्मे रतः प्रसिच्यते यदामेऽपि गच्छति यदा जायते

* प्राज्ञायगोऽप्येवम् ।

† प्राज्ञायगेनेतेन सूत्रद्वयं ज्ञातम् ।

पुनस्तेन माशिवमाविश तेन मा वाजिनं कुरु तस्य ते वाज-
दीतस्योपचत उपचूतस्य भक्षयामोति वाजिनस्य* ॥ १६ ॥

यस्यो रेतः प्रमिष्यत इत्येतदादिना मन्त्रेण यथापठितेन वाजि-
नस्य भक्षणं कार्यम् ॥ १६ ॥

चतून्वान्त्वा वाचिनां वाजिनं भक्षयामोति वा* ॥ १७ ॥

अनेन वा मन्त्रेण भक्षयेत् ॥ १७ ॥

उभाभ्यां वोभाभ्यां वा* ॥ १८ ॥

उभाभ्यां वा मन्त्राभ्यां भक्षयेदिति शेषः ॥ १८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इति चतुर्थस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ।

पञ्चमः प्रपाठकः ।

—

अथ प्रथमा कण्डिका ।

चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां स्तम्भयजुर्हरिष्यत्सु, यजु-
षोपविशेत्* ॥ १ ॥

चातुर्मास्यान्वधिभ्रतानि वाजिनाधिकारात् चातुर्मासिके प्रथमे
पर्वाणि वाजिनं भवति तस्य भक्षणविधानमुक्तम् अन्यदैष्टिकं सामान्य
विधानं सिद्धं वैश्वदेवे साम्प्रतं वरुणप्रघासिकं ब्रह्मत्वमुच्यते चातु-
र्मास्येष्वियेषामादि चतुर्षु, चतुर्षु, मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इति
चातुर्मास्यानि चातुर्मास्येष्वियधिकारमसमो वरुणप्रघासानां वरुण-
प्रघासा इति पर्वणः संज्ञा सांख्यवहारिकी वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं
ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेष्विति वरुणप्रसाधानामिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी
स्तम्भयजुर्हरिष्यत्सु स्तम्भयजुरिति कर्मणः संज्ञा तदुक्तं दर्शपूर्णमास
प्रकरणेषु वेदेः पांशून्मुक्तोर्य उक्तरसुत्किरतीति यजुषोपविशि-
दिति प्रागुक्तमेव, ननु चातुर्मास्यग्रहणं किमर्थं क्रियते वैश्वदेविकं
विधानमुक्तं वाजिनस्य भक्षयेदिति, ननु चातुर्मास्येषुऽन्यत्र वरुण-
प्रघासानां प्रयोगोऽस्ति तदेवं सिद्धेः चातुर्मास्ये किं पुनश्चातु-
र्मास्यग्रहणम् क्रियते इति उच्यते, संवत्सरप्रभृतौनि चातुर्मास्यानि

* प्राच्यायनोऽप्येवम् ।

चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इत्युक्तं तेषाञ्च षड्वो
विकल्पा दृष्टाः सद्य आदि पञ्चाहःकृतानि पञ्च पञ्च सांवत्सरिका-
णीति सोऽयमाचार्यः चातुर्मास्यशब्दं करोति चातुर्मास्येष्वप्ये-
तेष्वेषविधिः स्यादिति ॥ १ ॥

विलिखिते चात्वालेऽध्वर्युणा सत्त्वं प्रत्याव्रज्याहवनीय
उपविशेत्* ॥ २ ॥

दक्षिणे प्रदेशे वेदेराहवनीयमुखमभिमुखम् उपविशेत् सोऽध्वर्योः
स एव सञ्चरः एतदौपवसथिकं कर्म ॥ २ ॥

अग्नीं प्रणोयमाणो यथेतमनुगच्छेत्* ॥ ३ ॥

अपरेद्युरग्निप्रणयनं तत्र द्वावग्नी अति प्रणयन्ति तावग्नी प्रणोय-
मानौ यथागतमनुगच्छेत् अनुगच्छेदिति प्रणयनमागणैवानुगमनं
प्राप्तं तन्माभूदित्यत आह यथेतमिति दक्षिणैवेव दृशेन वेद्योरनु-
गच्छेत् ॥ ३ ॥

अध्वर्युं क्षेद्रं ब्रूयाद् ब्रह्मन्नेकम्फयापमभिमन्थीति स्फयेना-
हवनीयात् पा० षट्पदपद्योत्तरस्था वेदेर्दक्षिणादन्तात् कर्ष-
न्नियादावेदि* ॥ ४ ॥

यथेतस्मिन् काले अध्वर्युः ब्रूयाद् ब्रह्मन्नेकम्फयापमभिमन्थीति

* माहायजोऽप्येवम् ।

शफेनाहवनोद्यात्पांशून् प्रक्षिप्य योत्तरा वेदिः तस्या दक्षिणादन्तात्क-
र्षस्त्रियादावेदि यावदैष्टिकी वेदिरिति एवमसम्भेदनं कृतं भवतीति
ह्यष विलेखने ॥ ४ ॥

मध्यादेका चेत्* ॥ ५ ॥

यद्येका वेदिर्भवति तस्या मध्यात्कर्षस्त्रियात् यावदैष्टिकी वेदि-
रिति ॥ ५ ॥

प्राञ्च स्पर्शं पश्चिमेन वेदी गत्वा निधीयमानयोरग्न्यो-
स्तृष्णीमुपविशेत् † ॥ ६ ॥

प्राञ्च स्पर्शं यस्माद्देशात् गृह्यतेः तस्मिन्नेव स्थापयित्वा पश्चिमेन
वेद्योर्गत्वा एनया द्वितीयया अग्न्योर्निधीयमानयोर्निधानकालमेव
तृष्णीमुपविशेत् तृष्णीमित्यस्य प्रकारउक्तः ॥ ६ ॥

एतत् कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु † ॥ ७ ॥

यदेतदुक्तमाग्निप्रणयनं कर्म एतत्सर्वेष्वग्निप्रणयने एष स्यात् न केवलं
वहणप्रघासेषु नन सर्वगृहणं किमर्थमाग्निप्रणयनेष्विति बज्रवचनात्-
सिद्धमेतदुच्यते हविर्यज्ञाधिकारो वर्तते अतः सर्वगृहणं कृतं
कथं अन्येष्वग्निप्रणयनेषु सोमाङ्गभूतेषु एतत्कर्म स्यादिति ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणशास्त्रे केद्विषये विशिष्टोक्तिः ।

† ब्राह्मणशास्त्रेऽप्येवम

अवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत्
पश्चिमेन वेदो चालालञ्च स्वे यज्ञे हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चर उत्त-
रेण विहारं कर्मभ्यः* ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु अवभृथएवावभृथन्यङ्गः अथवा अव-
भृथैकदेशः अह्नोऽवभृथः तत्र तमवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु सहकर्तृषु
पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् अग्नोऽत्वालस्य च पूर्वेण प्रदेशेन
गच्छेत् पश्चिमेन वेदोऽत्वालस्य च गच्छेत् स्वे यज्ञे कौण्डपायिने
विषयः हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चरः उत्तरे प्रदेशे विहारस्य यानि कर्माणि
यथा इडाप्राशनमुत्तरेण दक्षिणा प्रतिग्रहः केषाञ्चित्, अथ हविर्यज्ञ-
ग्रहणं किमर्थं सिद्धम् एष सञ्चर उत्तरेण विहारं कर्मभ्य इति यावता
वक्ष्यति वरुणप्रघामैर्व्याख्यातं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेष्विति उच्यते एते
हविर्यज्ञाः कौण्डपायिनेऽपि भवन्ति सोऽयमाचार्यो हविर्यज्ञेन्वित्याह
कथं कौण्डपायिने दीक्षितसञ्चर एवेति ॥ ८ ॥

यथा चात्वाले तथा यूपे श्रामित्रे च पशौ † ॥ ९ ॥

एतानि चातुर्मास्यपर्वाणि पशुमन्थपि भवन्ति तद्यदा वरुण-
प्रघासेषु पशुः स्यात् तदा यथा चात्वालस्य पूर्वेण सञ्चरः तथा
यपस्य च श्रामित्रस्य च स्यात् अथ पशुग्रहणं किमर्थमिति चेत्

* ब्राह्मण्यज्ञेनेतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यज्ञोऽप्येवम् ।

नक्षते पशोर्धूपञ्जामिचो भवतः तस्मात्पशुग्रहणमतिरिच्यते उच्यते
पशुग्रहणमेतदर्थं न केवलं वरुणप्रघासेषु सर्वेषु पर्नस्त्रिति ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्गं प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समा-
पयेयः * ॥ १० ॥

उक्तमवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु साम्प्रतं तस्मिन्नवभृथन्यङ्गे कर्मो-
च्यते अवभृथन्यङ्गं प्राप्याध्वर्यवे कर्मणि समाप्ते सौत्यादभ्युक्षणा-
दारभ्य समिदाधानाहवनोयोपस्थानान्तं कर्म सर्वं कुर्युः अथ किं
कर्मग्रहणम् अभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुरिति सिद्धेः उच्यते,
कर्मग्रहणं नियमार्थं वक्ष्यत्यग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्ट-
यज्ञोपीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्गश्चेति शाण्डिल्य इति एतद्दर्शयति
सूत्रकारो धानञ्जयपतोऽत्रेष्ट इति सर्वं क्रियतेति धानञ्जय
इति ॥ १० ॥

साकमेधेषु क्षीरौदनस्य यथार्थं प्राञ्जीयात् * ॥ ११ ॥

उक्तं वरुणप्रघासेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रतं साकमेधेषूच्यते साक-
मेधा नाम ततोयं पर्व साकमेधेऽखित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी क्षीरेण
संस्कृतं ओदनः क्षीरौदनः तस्य यथार्थं प्राञ्जीयात् यावतार्था स्यात्
तावत्प्राञ्जीयात् परिमाणे अनियमः यदि सौहित्येच्छुः सौहित्यं
कुर्यात् एतद्ग्रहमेधोये कर्मणि भवति पूर्वेषुः ॥ ११ ॥

यजमानं ब्रूयात् प्रभूतमन्नं कारय सृष्टिता अलङ्कृता
भवतेत्यमात्यान् ब्रूहि वत्सांश्च मातृभिः सह वा-
सयेत* ॥ १२ ॥

यजमानं ब्रूयाद्ब्रह्मा प्रभूतमन्नं कारय प्रभूतं वज्र सृष्टिताशाल-
ङ्कृताश्च भवतेति अमात्यान् ब्रूहि सृष्टितासृष्टा आश्रिता भवत
अलङ्कृताश्च गन्धमाल्यादिभिर्गलङ्कारैर्भूषयधमात्मानम् अमात्याः
पुत्रपौत्रादयः भृत्याश्च वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेतेत्येव यजमानो
वक्तव्यो ब्रह्मणा ॥ १२ ॥

पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति ब्रह्माण-
मुपवेश्य* ॥ १३ ॥

अस्मिन्नहनि पूर्वाह्णेऽध्वर्युः क्षीरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति
रवथशब्दो रभसि वर्त्तते क्षीरौदनमग्नौ जुहोति ब्रह्माणं तस्याग्नेः
समीपे उपवेश्य ननु उक्तं सर्वत्र ब्रह्मेति अधिकृत एव ब्रह्मा तत्
किमिदमुच्यते ब्रह्माणमुपवेश्य जुहोतीति उच्यते अरुवत्यषभे ब्रह्मैव
ऋषभतां कुर्यात् अतः पुनर्यज्ञणम् ॥ १३ ॥

ऋषभेऽरुवति ब्रह्मैव ब्रूयाज्जुहोति* ॥ १४ ॥

अरुवति च रुवति च ब्रह्मा ब्रूयाज्जुहोति ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणबोध्यवम् ।

तूष्णीं पैत्यञ्जिकायाः सर्वं कुर्यादोमित्येवानुमन्त्र-
येत्* ॥ १५ ५

पैत्यञ्जिकायामिष्टौ तूष्णीं सर्वं ब्रह्मा कुर्यात् ओमित्येवानु-
मन्त्रयेत् ओमिति प्रणवमात्रं स्यात् अनुमन्त्रणम् ॥ १५ ॥

इति षष्ठमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युमनु विदधीत † ॥ १ ॥

पैत्यञ्जिकायामिष्टौ कानिचित्कर्माण्यध्वर्युयज्ञोपवीतो करोति
कानिचित्प्राचीनावीतो तद्यत्राध्वर्युयज्ञोपवीतो स्यात् तत्र ब्रह्मापि
यज्ञोपवीतो भवेत् यत्र प्राचीनावीतो स्याद् ब्रह्मापि तथैव स्यात्
यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युप्रत्तयः ॥ १ ॥

तस्या हवीःषि निर्वस्यत्सु दक्षिणया द्वारा प्रपद्य पश्चात्

प्राङ्मुख उपविशेत् † ॥ २ ॥

तस्या पैत्यञ्जिकायाः हविषान्निर्वपनं करिष्यत्सु वेदेः पश्चिमे
प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेत् निर्वस्यत्स्वित्यतन्त्रं बह्वचनम् ॥ २ ॥

* ब्राह्मणयोगेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

एषमेव वेदिं गत्वा स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु* ॥ ३ ॥

एषमेव यथा निर्वप्यत्सु, उपविष्टः तथा वेदिं गत्वा पैत्यजि-
कार्यं स्तम्बयजुः तत् हरिष्यत्सु तस्याः पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उप-
विशदित्येतदुक्तं भवति ॥ ३ ॥

आज्यभागयोर्ऋतयोर्दक्षिणेनाग्निं गत्वा पुरस्तात् प्रत्य-
ङ्मुख उपविशेद्यजमानश्च* ॥ ४ ॥

आज्यभागयोर्ऋतयोरग्नेर्दक्षिणेन प्रदेशेन गत्वा वेदेः पूर्वप्रदेशे
प्रत्यङ्मुख उपविशेत् यजमानश्च प्रत्यङ्मुख एव उपविशेत् ॥ ४ ॥

ऋते श्विष्टकृते यथेतं प्रत्याब्रज्योपविशेताम्* ॥ ५ ॥

ऋते श्विष्टकृते यथागतं प्रत्याब्रज्य तस्मिन्नेव वेदेः पश्चिमे प्रदेशे
उभौ ब्रह्मयजमानौ उपविशेताम् ॥ ५ ॥

प्राश्नित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत्* ॥ ६ ॥

प्राश्नित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत् स्थापयेत् ततः प्राञ्चियात् ॥ ६ ॥

आज्यञ्चेत् प्राश्नित्रभागादवद्येयुस्तदुपघ्रायाप उप-
सृशेत्* ॥ ७ ॥

* माहायज्ञोऽप्येवम् ।

यद्याज्यं प्राग्नित्रं प्रतिनिधिमवद्येयुः तदाज्यसुपन्नाद्याप उप-
सृशत् ॥ ७ ॥

इडाञ्च प्रतिगृह्य प्रतिप्रयच्छेत* ॥ ८ ॥

इडान्दीयमानां प्रतिगृह्य प्रति प्रयच्छेत् तस्मा एव ॥ ८ ॥

परिषिक्तेऽध्वर्युणाहवनीयमुपतिष्ठेरन् दक्षिणेनाग्निं ग-
त्वाऽन्तरेण दक्षिणाग्निं स्वे यज्ञे † ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा परिषेचने कृते आहवनीयसुपतिष्ठेरन् सर्वे यस्मिन्मग्नौ
कर्म प्रवृत्तं तस्य दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्नेरन्तरेण गत्वा स्वे यज्ञे
कौण्डपायिने ॥ ९ ॥

अक्षन्नमीमदन्त क्षीति प्रथमासु सदृशं त्वा वयं मघवन्म-
न्दिषीमहि प्रनूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो यासि वशां अनयो-
जान्विन्द्र ते हरी इति द्वितीयोपोशु शृणुहीगिर इति
तृतीया* ॥ १० ॥

एताभिर्यथाद्विष्टाभिर्च्चग्निः आहवनीयसुपतिष्ठेरन् उक्तं च-
त्वादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

तत एवेक्षमाणा गार्हपत्यं मनोन्वाहुवामहे नाराशं-

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायने विशेधोऽस्ति ।

सेन सेमेन पितृणाञ्च मन्मभिः पुनर्नः पितरो मनो ददातु
 दैवो जनो जीवं ब्रातः सचे मच्छा न एतु मनः पुनः क्रत्व
 दक्षाय जीवसे ज्योक्च ह्यर्थं दृशे यमिति* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिता गार्हपत्यमोक्षमाणा उपतिष्ठेरन् मनो-
 न्वाङ्गवामह इत्येतदादिभिर्हृद्भिर्गर्भयथासूत्रिताभिः ॥ ११ ॥

कथानसिन्त्र आभुवदित्येकया दक्षिणाग्निम्* ॥ १२ ॥

कथानसिन्त्र आभुवदित्येकयर्षा दक्षिणाग्निसुपतिष्ठेरन् तत
 एवेक्षमाणा इति प्रकृतं नन्वेकयेति किमर्थम् एकैवादिष्टा उच्यते,
 तिसृभिस्तिसृभिराहवनीयगार्हपत्ययोरुपस्थानं कृतं तदिहापि दृचे-
 नावगम्यते प्रवृत्तत्वात् तथा माभुदित्याहैकयेति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीया वखण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

त्रैयम्बका नामापूपा भवन्त्येककपालाः † ॥ १ ॥

व्यम्बको देवता येषाम्ने इमे त्रैयम्बका नामापूपा भवन्ति
 अपूपा इति द्रव्यसंज्ञा एकस्मिन् कपाले संकृता एककपालाः ॥ १ ॥

* माह्यायसोऽप्येवम् ।

† माह्यायसोऽन्यत्र सूत्रेणैकसूत्रं कृतम् ।

तेषां यमध्वर्युराखत्कर उपोपेत् तत्राप उपसृशेयुः
शिवा नः शन्त मा भव सुमृङ्गीका सरस्वति मा ते व्योम
सन्दश इति* ॥ २ ॥

तेषामपूपानां यमध्वर्युराखत्कर उपोपेत् आरुमुषिकः उत्-
कीर्यत इत्युत्करः उद्वापः भूषिकोद्वापे उपवपेत् तस्मिंस्तस्य
पांशुभिरवक्त्रादयेत् तस्मिन्नधिकरणे अप उपसृशेयुः शिवा नः शन्त
मा भवेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ २ ॥

आसीतेतरेषां ह्यमान इति धानञ्जयः † ॥ ३ ॥

इतरेषामपूपानामवयवेषु ह्यमानेषु आसीतेत्येवं धानञ्जय
आचार्यो मन्यते ॥ ३ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः † ॥ ४ ॥

तिष्ठेदिति स्थानं विधीयते नोङ्गताम् ॥ ४ ॥

इते तिष्ठन्तो जपेयुर्वां वरुद्रमयक्ष्मच्छवदेवं त्यम्बक
यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो वसीयसस्करद्यथा नः पशुमत-
स्करद्यथा नो व्यवसाययाङ्गेषजमसि भेषजङ्गवेऽश्वाय पुरुषाय
भेषजं सुगं भेषाय मेधैस्तु भेषजं यथा सदिति † ॥ ५ ॥

* ब्राह्मण्येन सूत्रद्वयेकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

ऊते तेषामपूपानां सर्वं तिष्ठन्तो जपेयुः अर्वां वरुद्रमित्ये-
तदादि मन्त्रं यथापठितम् ॥ ५ ॥

यजमानस्यामात्या एकैकमपूपमादाय त्रिः प्रदर्क्षणाग्निं
परियुः* ॥ ६ ॥

यजमानस्य ये अमात्याः पुत्रपौत्रादयो भृत्याः एकैकमपूपं
गृहीत्वा त्रिरग्निं परियुः प्रदर्क्षणम् ॥ ६ ॥

तत्र ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्यस्तिष्ठन्निति
शाण्डिल्यस्यैवकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनमुर्वाहकमिव
बन्धनान् मृत्योर्मुक्तोयमामृतनादिति । ॥ ७ ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्य आचार्य्यो
मन्यते तिष्ठन्निति शाण्डिल्यः अमात्या अधिष्ठताः अतो ब्रह्माग्रहणं
करोति व्यम्बकं यजामहे इत्येतदादि मन्त्रं जपेत् ब्रह्मा परियन्
तिष्ठन्वा ॥ ७ ॥

एवं परीत्योदस्येयुः* ॥ ८ ॥

एवमनेन प्रकारेण परीत्य सर्वं येषूपपा गृहीतास्तानुदस्येयुः
जर्द्धं क्षिपेयुः ॥ ८ ॥

*ब्राह्मायकोदस्येवम् ।

† ब्राह्मायकेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

तेषां ब्रह्मैकं लिप्सित्वा यस्य स स्यात्तस्मै प्रयच्छेत्* ॥ ९ ॥

तेषामपूपानां ब्रह्मा लिप्सित्वा लभुमिच्छा लिप्सा यस्य सकाशा
लब्धः स्यात् तस्मा एव पुनर्दद्यात् ॥ ९ ॥

तस्य वैव सन्तं पाणावालभेत* ॥ १० ॥

तस्यैव वा पाणौ अवस्थितं तमपूपमालभेत ॥ १० ॥

तथैव प्रतिपरीयुः* ॥ ११ ॥

यथैव प्रदक्षिणं परिगमनं कृतं तथैव प्रसव्यं परीयुः तथैवेति
त्रिरित्युक्तं भवति ॥ ११ ॥

यच्चैनानध्वर्युरासजेत्तत्रोपतिष्ठेरन्नेष ते रुद्र भागस्तेना-
वसेन परोमूजवतोतीक्ष्णि कृत्तिवासाः पिनाकश्स्तोऽवततधन्वो-
मित्यातमितोरूपेयुः † ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन् देशे एनानपूपान् कलापीकृत्वा वृक्षे वा स्थानौ
वाध्वर्युरासजेत् आबधीयात् तत्रोपस्थानं कुर्युः एष ते रुद्र भाग
इत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूत्रितेन मन्त्रान्ते यः श्रोद्धारः तम् आत-
मितोरूपेयुः तावद्भूयुर्यावन्नातमितः ॥ १२ ॥

* शाङ्खाययोऽप्येषम् ।

† शाङ्खायमनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ब्रह्मो देवीरित्यप उपस्पृश्यान्पेक्षं प्रत्याब्रजेयुः* ॥ १३ ॥

ब्रह्मो देवीरित्येतयर्था अपउपस्पृष्ट्वा येन पथा गताः तं पन्थानं
मनपेक्षं प्रत्याब्रजेयुः ॥ १३ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेषु* ॥ १४ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातम् उक्तं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेषु यद्ब्रह्मत्वं हवि-
र्यज्ञे कस्मिंश्चिन्नोच्यते तत् सर्वं वरुणप्रघासेषु सिद्धं द्रष्टव्यम् ॥१४ ॥

पशूनां यूपाङ्गतिं होष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १५ ॥

चातुर्भास्यानि समाप्तानि साम्प्रतं पाशुकं ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र
सर्वं वरुणप्रघासैः सिद्धं विशेष उच्यते, यूपाङ्गतिं होष्यत्सु होतु-
मिच्छत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १५ ॥

ऊतायां यथार्थं स्यात्* ॥ १६ ॥

ऊतायां यूपाङ्गते यथार्थं स्यात् स्यादिति कर्मणः समाप्तिं
दर्शयति ॥ १६ ॥

वपायां ऊतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा
सर्वपशूनां यथार्थं स्यात्* ॥ १७ ॥

पशोर्वपायां हुतायामिदमाप इत्यनेन मन्त्रेण चात्वाले मार्ज-

* माहायजोऽप्येवम् ।

यित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्वात् सर्वपक्ष्णं क्रियते न केवलं पशौ
सौत्रामण्यामपि तथा चातुर्मास्येषु सर्वेषु ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

अनन्तरं पशुपुरोडाशः, पुरोडाशेनेति करणे तृतीया चरिष्य-
त्स्विति पुरोडाशेन कर्म चरिष्यत्सु, तृष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

आहृतं पुरोडाशमालभ्य ब्रूयात् प्राश्रन्तु ये प्राशिष्यन्त
इति* ॥ २ ॥

यदि पुरोडाशमाहरेयुः प्राशनकाले तमालभ्य ब्रूयात् प्राश्रन्तु
ये प्राशिष्यन्त इति येषां प्राशनं विहितं ते प्राश्रन्तु यथा हेता-
ध्वर्धुर्ब्रह्माग्निः स्वामी चेति प्रकृतौ विहितमेतेषां प्राशनम् ॥ २ ॥

अनुव्रजेत् सर्वपशूनां पत्नीसंयाजानिति धानञ्जप्यः* ॥३॥

अनुव्रजेद् यस्मिन् देशे पत्नीसंयाजा ह्यन्ते तं देशं व्रजन् सर्व-
पशूनां पत्नीसंयाजेषु ॥ ३ ॥

* शास्त्रायनोऽप्येवम् ।

सवनीयस्यैवेति गौतमः* ॥ ४ ॥

सवनीयस्यैव वशोर्त्रजेत् नान्येषां पशूनामित्येवं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ ४ ॥

न सवनीयस्य च नेति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

सवनीयस्यापि नानुव्रजेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते न
नान्यत्र प्रतिषेधः ॥ ५ ॥

हृदयशूलोऽत्रावमृथन्यङ्गस्थाने भवति तस्मिन्नप उप-
शुश्रेयुर्द्वान्नो धान्नो राजस्ततो वरुण नोमुञ्च यदापो
अघ्न्या वरुणोऽतिषयामहे ततो वरुण नोमुञ्च सुमित्रियान
आप उपधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् देष्टि यञ्च
वयन्ह्यस्य इति* ॥ ६ ॥

अस्मिन् हविर्यज्ञिके पशौ अवमृथन्यङ्गस्थाने हृदयशूलो भवति
यस्मिन् शूलो हृदयं प्रोक्ष्य पथते स हृदयशूलः सोऽस्मिन्नधिकरण-
भूतः तस्मिन्नप उपशुश्रेयुः धान्नो धान्न इत्येतदादिना यथास्मृति-
तेन सन्नेण ॥ ६ ॥

अभ्युक्षणप्रमृत्त्यत ऊर्द्धम्* ॥ ७ ॥

* प्राङ्गायकोऽप्येवम् ।

अभ्युक्षणादारभ्य अत ऊर्ध्वं सौम्यं कर्म स्यात् यावदाहव-
नीयोपस्थानमिति एवं सर्वस्मिन् प्रसक्त आह ॥ ७ ॥

नादित्यमुपनिष्ठेरन्* ॥ ८ ॥

चञ्चर्थम् ॥ ८ ॥

पूर्णाहुतौ ह्यमानायामासित्वा हुतायां यथार्थं
स्यात्* ॥ ९ ॥

समाप्ते पशौ • पूर्णाहुतिं जुह्वत्यध्वर्यवः तस्यां ह्यमानाया-
मासित्वा हुतायां यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ ९ ॥

सक्तुहोमांश्चेज्जुहुयुरासीता तेषां होमात्* ॥ १० ॥

यदि सक्तुहोमान् जुहुयुरध्वर्यवस्तत्सत्त्वामीत आ तेषां
होमात् ॥ १० ॥

सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वात्राजमासीत्* ॥ ११ ॥

पशौ ब्रह्मत्वसक्तं साम्प्रतं सौत्रामण्यामुच्यते सौत्रामणीति हवि-
र्यज्ञेषु षष्ठी संख्या तस्यां सौत्रामण्यां सुराकर्मासु क्रियमाणेषु आत्रा-
जमासीत् आत्रज्यात्रज्य सुराकर्माणि अभिषवः ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणवैश्वदेवम्

तत्र द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति ॥ १२ ॥

तस्यां सौत्रामण्यां द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति* ॥ १२ ॥

तयोर्दक्षिणत आसीत्* ॥ १३ ॥

तयोरग्न्योर्दक्षिणे प्रदेशे आसीत् वरुणप्रघासेषु सिद्धमग्नि
प्रणयनं तत्किमिदं पुनरारभ्यत इति चेत् उच्यते तत्र युगपद्द्वयो-
रग्न्योः प्रणयनम् इह पुनरेकः प्रथमः प्रणीयते अपरः अन्यस्मिन्
काले अतो वैकृतत्वात् पुनरारभ्यते ॥ १३ ॥

दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यामासक्तायाः सुराग्निष्वेष्वासिच्यमा-
नेषूपतिष्ठेरन्यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरं ब्रह्म तेन
पुनोच्चि मेति* ॥ १४ ॥

अतिप्रणेतयोरग्न्योर्यो दक्षिणः तस्योपरिष्ठात् समीपे शतदक्षायां
कुम्भ्यामासक्तायां सुराग्निष्वेष्वासिच्यमानेषु सुरायां ऊतायां ये
शेषाः तेष्वासिच्यमानेषु उपतिष्ठेरन् यत्ते पवित्रमर्चिषीत्येतदादिना
मन्त्रेण यथासूत्रितेन उपर्यधस्ताच्च समीपे द्वे कुम्भौ भवतः ॥ १४ ॥

अश्विनोर्यश्चस्य भक्षयेद्यमश्विना नमुचेरासुरादधि सर-
स्वत्यसुनोदिन्द्रियेणोमन्त् प्रुक्रं मधुमन्तमिन्दुः सोमः
राजानमिह भक्षयामीति भक्षयेत्* ॥ १५ ॥

* ऋक्षायामोऽप्येवम् ।

उक्तं वाजिनप्रकरणे ऋत्विक्नुपहवमिष्टा प्राणभक्तं भक्षये-
दिति तस्याश्विनपहणस्य भक्षयेत् यमश्विनेत्येतदादिना यथासूत्रि-
तेन मन्त्रेण ॥ १५ ॥

यजमानञ्चेद्वसातिशेषेणाभिषिञ्चेयुरूपोत्यायान्तरेणाग्नी
गत्वाध्वर्युणोक्तः सञ्शानानि गायेत् पदाय पदाय स्तो-
भेत्* ॥ १६ ॥

यदि यजमानं वसातिशेषेणाभिषिञ्चेयुरूपोत्याय अतिप्रणीता-
वग्नी अन्तरेण गत्वा अध्वर्युणा उक्तः सम्प्रेषितः संशानानि सामानि
गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्यं चतुर्थीं अथ सिद्धे स्तोभानु-
संहारेऽर्थयोगे किमिदं पुनरारभ्यते पदाय पदाय स्तोभेदिति उच्यते,
एतानि चत्वारि सामान्यान्नातानि तेषां त्रीणि स्तोभिकान्येकमेक-
स्यामृचि गोतं सोऽयमाचार्य्य आरभते पदाय पदाय स्तोभेदिति
कथमेषां प्रयोगे सर्वेषामृचि गानं स्यादिति ॥ १६ ॥

निधनान्यपयन्तो यजमानस्य मूर्द्धानमालभेरन् † ॥ १७ ॥

सर्वे ऋत्विजो निधनान्यपयन्तः संशानानां यजमानस्य मूर्द्धान-
मालभेरन् निधनोपेतैश्च सर्वेषामृचोद्यते यजमानस्य च मूर्द्धालम्भ-
नम् ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणयज्ञेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयज्ञोऽप्येवम् ।

सन्वाह्विन्वन्तीत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभ उत्तरनिधनम्*

॥ १८ ॥

उक्तं पदाय पदाय स्तोभेदिति इह च घानि स्तोभिकानि तेषां
 सोपायः स्तोभः पठितः ततस्तस्योत्तरं निधनं तत्किमनुसंहिय-
 माणेषु स्तोभेषु सोपायोऽनुद्धियतां अथान्य इति अत्राह सन्वाह्वि-
 न्वन्तीत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभोलुप्त आस्थायै सोऽनुसंहर्त्तव्यः अथ य
 उत्तरसमुक्ता निधनं ब्रूयात् तस्योत्तरं निधनमाभ्यातस्य पादः सन्वा-
 ह्विन्वन्तीत्येवमाद्येकेषामेतदादीनि स्तोभिकानि अपरेषां सन्वा-
 ह्विन्वन्तीत्येतत् इति गीतम् अन्यान्युत्तराणि स्तोभिकानि यथा-
 राणायनीयानां सन्वाह्विन्वन्तीत्येतस्यास्यै पक्षेणान्नातमेवम् ॥ १८ ॥

अवसः स्थाने सञ्चित्यै विजित्यै सत्यजित्यै जित्या इति
 चत्त्रियस्य सम्पुष्ट्यै विपुष्ट्यै मत्पुष्ट्यै पुष्ट्या इति
 वैश्यस्य* ॥ १९ ॥

ब्राह्मणस्य तावद्यथापठित एव निधनोपायः कर्त्तव्यो मूर्द्धो-
 लभने चत्त्रियस्य सञ्चित्यै इत्येतदादीनि यथाऽदृष्टानि वैश्यस्य
 सम्पुष्ट्या इत्येतदादीनि यथाऽदृष्टानि ॥ १९ ॥

हे सौत्रामण्यौ कौकिली चरकसौत्रामणी च* ॥ २० ॥

हे इति संख्या कौकिली चरकसौत्रामणी चेति मञ्जा अथ द्विय

* ब्राह्मणस्योऽप्येवम् ।

सुषं किमर्थं निर्द्देशतः सिद्धेः उच्यते इ एवैते कर्मणी द्रष्टव्ये नैतयो-
रग्निहोत्रदर्शपूर्णमासवत् क्रिया द्रष्टव्या यथाग्निहोत्रे उभे साय-
म्प्रातराहुतो एकं कर्म तथा दर्शपूर्णमासयोरुभे इष्टौ एकं कर्म न
तथेह ॥ २० ॥

कौकिल्यां सामगानं नेतरस्याम्* ॥ २१ ॥

कौकिल्यां मौत्राभ्यां सामगानं इतरस्याङ्घ्रकमौत्राभ्याम्
अथेतरस्यामिति किं उच्यते, यदेतत्संश्रानानाङ्घ्रानमेतदेतस्यां प्रति-
षिध्यते यदैष्टिके विहितमौत्रान्तदप्रतिषिद्धम् ॥ २१ ॥

सप्त हविर्यज्ञसंस्थाः सप्त सोमसंस्थाः † ॥ २२ ॥

एतासां कर्मक्रम उच्यते ॥ २२ ॥

तासां हविर्यज्ञसंस्थानामग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्ण-
मासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः सौत्रामणी पाकयज्ञ इति ‡
॥ २३ ॥

तासामिति निर्द्देशः क्रियते तासां हविर्यज्ञसंस्थानामयं क्रमो यथा-
सूचितः पाकयज्ञग्रहणं संस्थाग्रहणञ्च अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ च एक-
मेव कर्माभिप्रेत्य ब्रूवति अनेन क्रमेण चैतेषां क्रिया ॥ २३ ॥

* संश्रानानि गार्गेदिति द्राह्यायगीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायगीयेऽप्येदम् ।

‡ द्राह्यायगीये विशेषोऽस्ति ।

अथ सोमसंस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उच्यते षोड-
श्यतिरात्रो वाजपेयोऽप्तोर्याम इत्यप्तोर्याम इति* ॥ २४ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये उक्ता हविर्यज्ञसंस्थाः अथानन्तरं सोमसंस्थाः
ता निर्दिष्टाः तासामपि निर्दिष्टेनैव क्रमेण क्रिया स्यात् ॥ २४ ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक्सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं
कर्म* ॥ १ ॥

उक्तं हविर्यज्ञेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रत सोमसंस्थासु उच्यते. सुत्याया-
मित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी यदितः कर्म वक्ष्यते तत् सुत्यायां प्रत्ये-
तथं सुत्याशब्देन सोमसुपचरन्ति ब्रह्मण इति मन्वन्थलक्षणा षष्ठी
केन मन्वन्थः कर्मणा प्राक् सुब्रह्मण्यायाः यदौद्गात्रन्तेन समानं तुष्यं
कर्म ब्रह्मणः अथाधिकृतस्य ब्रह्मणः किं पुनर्यज्ञं ब्रह्मण इति उच्यते,
उक्तमौद्गात्रेण समानं कर्षति तत्र चाक्तं प्रहिणुष्यात् प्रक्षोढ-
सुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तदिहोद्गात्रकर्मापदेशादुद्गात्रवत्

* ब्राह्मण्यबोध्यवत् ।

पुनः सम्प्रेषणं प्राप्तं ब्रह्मणः सोऽयमाचार्यो नियमार्थं ब्रह्मणो
यष्टणं करोति कथं ब्रह्मणः कर्मैव केवलं विवक्षितमिति ॥ १ ॥

ईक्षणाक्रमणे वेदेः सञ्चरधिष्ठण्योपस्थानदक्षिणाप्रतिग्रह-
भक्षाः स्तोमविमोचनाच्चोर्द्ध्वमन्यत् सामगानात्* ॥ २ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया इति साम्प्रतं यदन्यदूर्द्धं सुब्रह्मण्याया औ-
द्धानेण समानं कर्म तदुच्यते ईक्षणाक्रमाणञ्च वेदेः उत्तरं वेद्यन्तमा-
क्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरो भूरिति एते ईक्षणाक्रमणे कदाचिदूर्द्धं
कदाचित् प्राक् अत इदमारभते उक्तं स्वयं ब्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति
वेदेः सञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः धिष्ठानामुपस्थानं दक्षिणानां
प्रतिग्रहः सोमभक्षाः स्तोमविमोचनाश्च यदूर्द्धं यन्निःसर्पणादि तत्
सर्वं अन्यत् सामगानात् उक्तम् अयं सङ्घोहा इति त्रिरुद्गाता गाये-
दित्येतत् सामगानं स्तोमविमोचनादूर्द्ध्वम् ॥ २ ॥

अनु स्यात्तु दीक्षणीययाम् † ॥ ३ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया औद्धानेण समानं कर्षन्ति न च दीक्ष-
णीययामुद्गातुः कर्म विद्यते तस्मादादिश्यते अनु स्यात्तु दीक्षणीया-
यामिति ॥ ३ ॥

* ऋग्व्याजैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† ऋग्व्याजैरुप्येषम् ।

तस्यां सत्स्थितायामासीतादीक्षणाद्यजमानस्य* ॥ ४ ॥

तस्यां दीक्षणीयायामिष्टौ समाप्तायान्तावदासीत् यावद्यजमानो
दीक्षित इति मेखलाबन्धनादि कर्म कृतं सर्वमिति ॥ ४ ॥

तं यदाध्वर्युर्वीचं यमयेदथ यथार्थं स्यात्* ॥ ५ ॥

तं यजमानं दीक्षितं यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्वीचं यमयेदथ यथार्थं
स्यात् यदन्यदुत्तरं कर्म तत् कुर्यात् ॥ ५ ॥

महावीरान् सम्भरिष्यन्सु त्वष्णोमुपविशेत् सम्भृतेषु यथा-
र्थं स्यात् † ॥ ६ ॥

ऋज्वर्धम् ॥ ६ ॥

प्रायणीयायां सत्स्थितायां यथेतन्निष्क्रम्य पूर्वेण पत्नी-
शालां तिष्ठेदाभिचोमात् पदस्य राजक्रयण्याः* ॥ ७ ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रयन्थयेति प्रायणीया तस्यां प्रायणीया-
यां समाप्तायां यथेतं यथागतं निष्क्रम्य उक्तं पूर्वया च द्वाराना-
देव इति तेनैव यथागतं निष्क्रम्य पत्नीशालायाः पूर्वे प्रदेशे तिष्ठेत्

* शालायकोट्येवम् ।

† शालायकोट्येनैव सुप्रसिद्धं कृतम् ।

आकुतः काखात् थावत् सोमक्रयणाः गोपदादिभिर्होमः हत इति ॥ ७ ॥

अभिज्ञत उत्तरेण सोमवहनं गत्वा प्राग्वा पदाभिर्होमा-
दक्षिणेन यत्र राजानं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वा तृष्णीमुप-
विशेत्* ॥ ८ ॥

अभिज्ञते तस्मिन् पदे राजक्रयणाः सोमवहनस्यानयः उत्तरेण
सोमवहनं गत्वा अथवा प्राक् पदाभिर्होमात् दक्षिणेन गत्वा यस्मिन्
देशे सोमं राजानं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वा तृष्णीमुपविशेत् क्रेष्यन्त
इति भविष्यत्कालोपदेशः ॥ ८ ॥

क्रीते प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेनैव हत्वा राजानमादधुरा-
द्विहं पूर्वेण परीत्योद्धमानमनुगच्छेदक्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ९ ॥

क्रीते सोमे तस्माद्देशात् प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेन एनं ब्रह्माणं हत्वा
सोमं सोमवहने अनसि आदधुरध्वर्यवः आद्विहं पूर्वेण प्रदेशेन
सोमवहनस्य प्रक्रम्य ऊद्धमानस्य पश्चाद्गच्छेत् दक्षिणां दिशं प्रति दौ
गतिकृत्वाबुक्तौ अभिज्ञते पदे उत्तरेण प्राक्पदाभिर्होमादक्षिणेन
गतः स्यात् तत एष क्रमो विधिर्यं उक्तः यथोत्तरेण गतः स्याद्यदि
दक्षिणेन यो विधिः स उच्यते ॥ ९ ॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

उत्तरेण चेत्क्रीते प्रत्यङ्मुत्क्रामेत्* ॥ १० ॥

यद्युत्तरेण सीमवहनस्य गतः स्यात् ततः क्रीते सीमे तस्माद्देशात् प्रत्यङ्मुत्क्रामेत् ॥ १० ॥

पूर्वैणैव हत्वा राजानमादध्युः* ॥ ११ ॥

क्रांतं सीमं ब्रह्मणः पूर्वेण प्रदेशेन हत्वा सीमवहने आदध्युः ॥ ११ ॥

आहितं पश्चिमेन परीत्योद्यमानमनुगच्छेत्* ॥ १२ ॥

आहितम् आरोपितं सीमवहनं पश्चिमेन प्रदेशेन परिगम्य ऊद्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् ॥ १२ ॥

तामेवान्नेषामन्वावर्त्तत सा ह्यस्य प्राचि वर्त्तमानस्य दक्षिणेष्वा भवतीति † ॥ १३ ॥

यामेव एषाम् अनु प्राचि वर्त्तमानस्य गतः आवर्त्तमानस्यापि तामेवान्वावर्त्तत तत्किङ्कारणं साह्यस्य सीमवहनस्य प्राप्नुष्वं गतस्य दक्षिणा भवतीति ॥ १३ ॥

* साह्यायणेन सूत्रत्रयेनेकसूत्रं कृतम् ।

† साह्यायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

विमुक्तो चान्तरेण सोमवहने पत्नीशालाञ्च दक्षिणोत्-
क्रम्य तिष्ठेद्दीक्षितश्चेत्* ॥ १४ ॥

विमुक्तो तस्मिन् सोमवहने अन्तरेण सोमवहनस्य पत्नीशालायाश्च
उत्क्रम्य दक्षिणाङ्गे तिष्ठेत् यदि दीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितः तस्य
कर्म तत् कुर्यात् आकुतः कालात्तिष्ठेत् ॥ १४ ॥

आ राज्ञोऽवहरणात्* ॥ १५ ॥

यावत्सोमोऽवतारित इति चशब्दः किमर्थमिति चेत् विमुक्तो
चेति उच्यते, द्वाविमौ गतिकल्पानुक्तौ तत्रोत्तरोऽधिष्ठतः तत्राधि-
ष्ठतत्वात् तस्मिन्नेव काले माभूदिति अतश्चशब्दं करोति कथम् उभयो-
रपि गतिकल्पयोरेष विधिः स्यादिति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवेश्यमानं राजानमनुप्रविशेद्व्यवयन्मग्निना † ॥ १ ॥

* ब्राह्मणयोगेन सूत्रद्वयेभ्योऽप्युच्यते ।

† ब्राह्मणयोगेऽप्युच्यते ।

क्रोतं सन्तं सोमं सोमवहनादवतार्यं पत्नीशालायां प्रवेशमानं
अनुप्रविशेत् पश्चात्प्रविशेत्तस्य अव्यवयन्नग्निना सोमस्याग्नेचान्तरेण
न गच्छेत् ॥ १ ॥

सम्बाधञ्चेत् स्याद्दक्षिण्यापि द्वारा प्रविशेत्* ॥ २ ॥

यदि सम्बाधं भवेत् अपि दक्षिण्या द्वारा प्रविशेत् न च व्यवायं
कुर्यात् ॥ २ ॥

उत्तरेणाहवनीयं पश्चिमेन वेदिं सञ्चरेत् दीक्षित-
स्येत्* ॥ ३ ॥

आहवनीयस्योत्तरेण गत्वा पश्चिमेन वेदेः गार्हपत्यस्य पूर्वणं
दक्षिणाग्नेराहवनीयस्य चान्तरेण गत्वा तस्मिन्नासन उपविशेत् एष
ब्रह्मणो दीक्षितस्य सञ्चरः ॥ ३ ॥

आतिथ्यामिष्टिं निर्वपन्ते* ॥ ४ ॥

अनन्तरमातिथ्यामिष्टिमारभन्ते, आतिथ्यमनया क्रियतइत्या-
तिथ्या इष्टियहणमकृतस्त्रेयमिष्टिः तस्यामकृतस्त्रायामपि कथमैष्टिको
धर्मः स्यादिति ॥ ४ ॥

ताञ्चेदनवहते राजनि निर्वपेरन् ब्राह्मणं राजनि समा-
दिश्य तत्रासीत्* ॥ ५ ॥

* माहायजुष्येवम् ।

यदितामातिथ्यामिष्टिमनवताविते सोमे आरभेरन्ततो ब्राह्मणं
तत्र तस्मिन् सोमे समादिश्य तस्यामातिथ्यायां क्रियमाणाया-
मासीत ॥ ५ ॥

तस्यां स० स्थितायां तानूनपत्रमाज्यमवमृश्य जपेयु-
र्हविरसि वैश्वानरमनाधृष्टमनाधृष्यं देवानामोजोऽनभिःशस्य
भिःशस्तिपा अनभिःशस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषु सुवितेमाधा
इति* ५ ६ ॥

तस्यामिष्टौ समाप्रायां यद्यवहते राजन्यारध्या यद्यनवहते तस्यां
संस्थितायां तानूनप्रमाज्यमवमृश्य तानूनप्रा देवता अस्थेति तानूनप्रा
किं पुनस्तानूनप्रमिति उच्यते आज्यन्तदवमृश्य अथ जपेयुः अत्र ब्रह्म-
त्वसूत्रेषु बज्रवचनमुद्गाढृणामपि प्राप्स्यथं हविरसि वैश्वानर इत्ये-
तदादि मन्त्रं यथास्मृचितम् ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्याध्वर्युणोक्तो राजानं विस्रभयेत्* ॥ ७ ॥

अपः स्पृष्ट्वा यदाध्वर्युणोच्यते राजानं विस्रभयेति ततस्तं सोमं
वसनेनोपनद्धं विस्रभयेत् सुहृत् ॥ ७ ॥

तं हिरण्येनान्तर्द्वायाभिःशस्येयुरंशुरंशुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायता-

* द्राक्षाग्रणीयवम् ।

मासमिन्द्राय यायस्वाप्यात्तगस्तात्सखीं सन्यामेधया स्वस्ति
ते देव सोम मुद्यामुद्धमशोयेति* ॥ ८ ॥

तं विस्मिन्नितं सोमं यदि ब्रह्मणा यद्यन्येन हिरण्यं वा दद्यात्
हिरण्यमन्तर्द्वानि कृत्वा अभिसृशेयुः न साक्षात् सृशेयुः अन्तः सृशे-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ८ ॥

काशमये प्रस्तरे निऋवीरन्दक्षिणानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा स्वयान्नीच एष्टा राध एष्टा वामानिप्रेषे भगायर्त्तमृत-
वादिभ्यो नमोदिवे नमः पृथिव्या इति* ॥ ९ ॥

काशमये प्रस्तरे काशिर नाम हणजातिः तन्मयः काशमयः प्रस्तरे ।
मुष्टिः तस्मिन् प्रस्तरे निऋवीरन् निऋवनं नाम कर्म तदुच्यते एवं
दक्षिणान् पाणीनुत्तानान् कृत्वा तस्मिन् प्रस्तरे स्वयान् पाणीनी-
चान् कृत्वा एष्टा राध इत्येतदादि मन्त्रं जपेयुः एतन्निऋवनम् ॥ ९ ॥

उपसदिष्टिरत ऊर्द्धं तस्यां तथैवाभिमर्शननिऋवने स्वया
अपराङ्ग उत्तानाः स्युर्दक्षिणान् पञ्चः † ॥ १० ॥

अस्मान्कर्मण ऊर्द्धमुपसदिष्टिभवति, उपसदिति मंज्ञा इष्टि-
गृहणस्य प्रथोजनमुक्तम् आतिथ्यप्रकरण एव तस्यामुपसदिष्टौ यथैवा-

* ब्राह्मण्यज्ञोऽप्येवम्

† ब्राह्मण्यज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तिथ्यान्ते सोमाभिमर्शनञ्चिह्नवने उक्तं तथैव एतन्मन्त्रं भवतः या तु
आपराङ्गिकी तस्यान्ते सध्याः पाण्यः उत्तान्दः स्थुहादिस्थान् पञ्च ॥१०॥

स्यो पसद्धोमे ऊने विद्यात्संस्थितेति* ॥ ११ ॥

अरुतस्येयमि^३ अतस्तस्याः संस्थानं ज्ञायते यदाध्वर्युणा
सुवेणोपसद्धोमे ऊतः स्यात् तदा जानीयात् संस्थितेति ॥ ११ ॥

तस्या घर्मः प्रवर्ग्यवनि पूर्वः † ॥ १२ ॥

तस्या उपसदिष्टेः प्रवर्ग्यवति यज्ञे घर्मस्तावत् पूर्वी भवति प्रवर्ग्यो-
ऽस्मिन्नस्तीति प्रवर्ग्यवान् तस्मिन् प्रवर्ग्यवति प्रवर्ग्यस्यानित्यतां
दशेयति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठी कण्डिकाः ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

तमभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्यं गत्वा यजुषोपविशेद्दक्षिणेन
दक्षिणाग्निमुत्तरेण बद्धिष्येत् † ॥ १ ॥

* आश्वलायनोऽप्येवम् ।

† आश्वलायनीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

तद्धर्मरोचनार्थं अभीन्धित्सु गार्हपत्यमग्निं गत्वा तस्य दक्षिणे
प्रदेशे यज्ञवोपविशेत् यदि बहिः प्रवर्ग्यः स्यात् उत्तरेणाग्नीध्रीयस्य
गच्छेत् तत्र दक्षिणाग्निकर्माणि क्रियन्ते प्रस्तुते ॥ १ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्तेऽनुवाकेन तिष्ठन्तोऽवेक्षेरन् यमध्वर्यु-
र्ब्रूयात्* ॥ २ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्ते तस्मिन् काले घर्मं सर्वेऽनुवाकेन गर्भो
देवानामित्यादिनावेक्षेरन् यमध्वर्युर्ब्रूयात्, अनूच्यत इत्यनुवाकः ॥ २ ॥

तत् द्वियमाणं यथेतमनुव्रजन् जपेद्विश्वा आशा दक्षिण-
धक्त्वावान् देवानयाडिच्छस्वाच्चा कृतस्य घर्मस्य मधोः पिवत-
मश्विनेति* ॥ ३ ॥

तं घर्मं द्वियमाणमाहवनीये यथागतमनुगच्छन् जपेद्विश्वा आशा
इत्येतदादि मन्त्रं यथासूचितम् ॥ ३ ॥

आश्रावित उपविश्य जपेदश्विना घर्मं पातमद्वर्यानमद्व-
र्हिवाभिरूतिभिस्तन्नायणेन मोघा वा पृथिवीद्यामिति* ॥ ४ ॥

आश्राविते घर्मे उपविश्य जपेत् अश्विना घर्ममित्येतदादि
मन्त्रम् ॥ ४ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

ऊते यजमानं वाचयेदपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी
अमत्सातामिच्चैव रातयः सन्विति* ॥ ५ ॥

ऊते तस्मिन् घर्मे यजमानं वाचयेत् अपातामश्विना घर्म-
मित्येतदादि मन्त्रं यथोद्दिष्टम् ॥ ५ ॥

घर्मशेषस्य भक्षयेन्मधुऊतमिन्द्रतमेऽग्रावश्यामते देव घर्म
नमस्तेऽस्तु मा मा च्छिरीरिति* ॥ ६ ॥

उक्तं वाजिनाश्विनघर्माणां त्विचूपहवमिष्टा प्राणभक्षं भक्षये-
दिति सामान्यम् अतः तस्य घर्मस्य ऊतस्य यः शेषः स्यात् तस्य भक्ष-
येत् मधुऊतमिन्द्रतम इत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ६ ॥

सत्रञ्चेत्याद्यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपज्ञानम्* ॥७॥

यदि सत्रं स्यात्ततः घर्मस्य भक्षणकाले यजमाना उपह्वयध्वम्
उपसम्यादयध्वम् इत्येतदुपज्ञानं स्यात् अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत्
उच्यते न केवलमस्मिन् काले सर्वेषूपज्ञानेष्वेवं स्यात् ॥ ७ ॥

एवञ्च सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्यात्* ॥ ८ ॥

एवमेतेन प्रकारेण सर्वस्मिन् काले प्रवर्ग्योपसदः कुर्यात् इदं
कर्मातिथ्यानन्तरसुक्तं अतो ब्रवीति एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्या-
दिति अथ सदाग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सदा सायम्
प्रातश्च ॥ ८ ॥

* ब्राह्मण्येऽप्येवम् ।

महावेदेः स्तम्बयजुर्हरिष्यन्सु यजुषोपविशेत्* ॥ ८ ॥

महावेदेरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी स्तम्बयजुरुक्तलक्षणं तत् हरि-
ष्यत्सु बर्हिर्वेदि यजुषोपविशेत् ॥ ८ ॥

विलिखिते चात्वाले यथार्थं स्यात्* ॥ १० ॥

इते स्तम्बयजुषि तावत्तस्मिन्नेव देशे आसीत यावत् चात्वाल-
विलेखनं कृतमिति ततो यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ १० ॥

उत्तरवेदिन्निर्वस्यन्सु तृष्णीमुपविशेत् न्युन्नायां यथार्थं
स्यात्* ॥ ११ ॥

उत्तरवेदिश्चात्वाले पांशुभिः क्रियते तस्मिन् मृन्निर्वपने करिष्य-
माणे तृष्णीमुपविशेद्ब्रह्मा स्थाने कृते मृन्निर्वपने यथार्थं स्यात् ॥११॥

अग्निचित्यायां प्राग्दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान्
; यजुषोपविशेत्* ॥ १२ ॥

अग्निचित्यायां विशेष उच्यते, अग्निचित्या अनित्या तस्यामग्नि-
चित्यायां पूर्वं दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान् सुकृति सवित-
देवताकान् तान् होष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १२ ॥

तेषु ऊतेषूख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ १३ ॥

तेषु सावित्रेषु होमेषु ऊतेषु उख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणाम्

* प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

अनुगच्छेत् उखाप्रयोजना उखाः उखा नाम मृत्पत्रं पात्रं क्रियते
तस्मिन्निः संद्वियते ॥ १३ ॥

तस्यां सन्धियमाणायामासित्वा सन्धृतायां यथार्थं
स्यात्* ॥ १४ ॥

तस्यां मृत्तिकायां सन्धियमाणायां तत्रासीत् सन्धृतायां यथार्थं
स्यात् ॥ १४ ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आहवनीयञ्चेद्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

योऽसौ पत्नीशालायामाहवनीयः स इष्टकाभिश्चोयते त
यजुषोपविशेत् ॥ १ ॥

तस्मिन् सञ्चित उखामासन्दीं नैर्ऋतीश्वेष्टका अरण्य-
द्वियमाणा अनुगच्छेत्* ॥ २ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सञ्चिते समस्रचिते यखामासन्द्यासुखा स्थापि-
ता आसीत् तामासन्दीं नैर्ऋतीश्वेष्टकाः निर्ऋतिर्देवता यासां ता

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

नेर्क्ष्यः ता अरक्षं द्विद्यमाषा अनुगच्छेत् ननु तस्मिन्निति किमर्थं
उच्यते, केषाञ्चिदाहवनीयस्यैका चितिर्भवति केषाञ्चित् पञ्च यथेका
यदि वा पञ्च तस्मिन् सञ्चिते ॥ २ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निक्षितास्वपउपस्थश्या-
नपेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ३ ॥

निधीयमानानाम् इष्टकानां आसन्ध्याञ्च दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा
निक्षितासु स्थापितासु अप उपस्थश्यानपेक्षं प्रत्याव्रजेत् ॥ ३ ॥

अग्निं विक्रक्ष्यत्सु सर्वौषधञ्च वपस्यत्सु तृष्णीमुपवि-
शेत्* ॥ ४ ॥

अग्निं चेत् लाङ्गुलेन कृष्यते तमग्निं जेषं विक्रक्ष्यत्सु तृष्णीमुप-
विशेत् तस्मिन्नेव च सर्वौषधम् उच्यते, तच्च वपस्यत्सु तृष्णीमुप-
विशेत् ॥ ४ ॥

तैः सार्द्धं प्रत्याव्रज्य चितोः प्रणीयमाना अनुगच्छेत्* ॥५॥

तैः कर्तृभिः सह प्रत्याव्रज्य चितोः चयनार्थं प्रणीयमाना अनु-
गच्छेत् चाभिरिष्टकाभिरग्निस्वीचते ताश्चित्य इत्येवमुपचरन्ति ॥ ५ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निक्षितासु दक्षिणस्य
पक्षस्यासन्नो यजुषोपविशेत्* ॥ ६ ॥

* प्राङ्गायत्रीऽप्येवम् ।

पक्षस्येति तस्मिन्मथ्या ब्रवीति तेनाग्निस्त्रेचं लक्षितं भवति ॥६॥

लोकं पृष्णासूपधोयमानासु ब्राह्मणं तत्र समादिश्य य-
थार्थं स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

लोकं प्रणा नामेष्टकाः अपरा यजुषस्त्यः तासां यजुषतीनां उप-
धाने हते ततो लोकं पृष्णा उपधोयन्ते तासु लोकं पृष्णासूपधोय
मानासु ब्राह्मणं तस्मिन् देशे समादिश्य यथार्थं स्यादिति शाण्डिल्य
आचार्या मन्यते ॥ ७ ॥

आसीतैवेति धानञ्जप्यः* ॥ ८ ॥

धानञ्जप्य आचार्या मन्यते आसीतैव ॥ ८ ॥

एव सदा चितिषु कुर्यात्* ॥ ९ ॥

योऽयमिष्टकाप्रणयनादिविधिरुक्तः एष सर्वासु चितिषु कुर्यात् ॥९॥

सञ्चितकर्माणि करिष्यन्स्वाम्राजमासीत्* ॥ १० ॥

सञ्चितेऽग्नौ यानि कर्माणि तानि करिष्यत्सु आम्राजमासीत्
यावदाव्रज्याव्रज्य क्रियन्ते तावदासीतेत्यर्थः ॥ १० ॥

सम्राडासन्दी ह्ययमाणामनुगच्छेत्* ॥ ११ ॥

यस्मामासन्दां घर्मपात्राणि स्थाप्यन्ते सा सम्राडासन्दी तां
घर्मोत्सादने ह्ययमाणामनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य तैः सार्द्धं प्रत्याब्रज्याग्निं
प्रणीयमानमनुगच्छेदप्रतिरथं जपस्त्रुष्णोमनग्निचित्या चेत*
॥ १२ ॥

धर्मपात्राणामुदकेन परिषेचने क्रियमाणे अप उपस्पृश्य तैरेव
कर्तृभिः सह प्रत्याब्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेत् अप्रतिरथञ्जपन्
आग्ः शिशानइत्येतमध्यायञ्जपन् यद्यनग्निचित्या स्यात् त्रुष्णोमनु-
गच्छेत् ननूक्तं एत कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु इति अयानुगच्छेदिति
किं पुनरारभ्यते उच्यते विगेषणार्थं पुनरारभ्यते कथम् अप्रति-
रथञ्जपन्निति अन्येष्वग्निप्रणयनेषु दक्षिणेन वेदेर्गतः इह पुनर्थेन
पथाग्निः प्रणीयते तेनैवानुगच्छेत् ॥ १२ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणातः स्थित्वा निहिते दक्षिणा बहि-
र्वेदि यजुषोपविशेषेत् ॥ १३ ॥

आहवनीयायतने निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहि-
तेऽग्नी बहिर्वेदि दक्षिणाद्धै यजुषोपविशेत् ॥ १३ ॥

हविर्द्वानि प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत् ॥ १४ ॥

हविर्द्वानसंज्ञके अनसौ प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत् ॥ १४ ॥

* द्राक्षायमनेतेन सूचद्वयं कृतम् ।

† द्राक्षायमोऽप्येवम् ।

परिवार्यमाणयोस्तत्रैव गत्वासीत्* ॥ १५ ॥

परिवार्यमाणयोर्हविर्द्वानयोस्तस्मिन्नेव देशे गत्वा दक्षिणाद्धै
वेदेर्बहिरासीत् ॥ १५ ॥

उच्छ्रितायामौदुम्बरीं यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यात्*
॥ १६ ॥

तस्मिन् देशे तावदासीत् यावदौदुम्बर्युच्छ्रयणं कृतमिति तत्
उच्छ्रितायामौदुम्बरीं यथार्थं स्यात् इत्युक्तार्थम् ॥ १६ ॥

इति पञ्चमस्य अष्टमो कण्डिका ।

अथ नवमो कण्डिका ।

अग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु वेदिमाक्रामेन्मन्त्रेण † ॥ १ ॥

उक्तमुच्छ्रितायामौदुम्बरीं यथार्थं स्यादिति साम्प्रतमग्नीषो-
मयोः प्रणयणं तत्र ब्रह्मत्वमुच्यते अग्निश्च सोमश्चाग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु
प्रणेष्यत्स्विति भविष्यत्काले आसन्नो निर्द्दिश्यन्ते तस्मिन् भविष्यत्-
काले वेदिमाक्रामेत् मन्त्रेण ब्रह्मा आप्रानेन तीर्थेन गत्वा प्रविश्य
सृदाग्निचिरेत्यनेन मन्त्रेण वेदिमाक्रामेत् ॥ १ ॥

* द्वाहायज्ञेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्वाहायज्ञोऽप्येवम् ।

पश्चिमेनोत्तरवेदिमुदङ्ङतिक्रम्याक्रमणयजुर्जपेच्चात्वाल-
समीपे दोलितश्चेत्* ॥ २ ॥

यदि दोलितः स्यात् ब्रह्मा ततः अग्नीषोमप्रणयनकाले स्वस्मादा-
सनादुत्थाय हविर्द्वानस्योत्तरवेदेऽन्तरेणोदङ्मुखः गत्वा चात्वालस्य
समीपे एतदाक्रमणयजुर्जपेत् ॥ २ ॥

तृष्णीमत ऊर्ध्वं वेदेराक्रमणम्* ॥ ३ ॥

ततः अग्नीषोमप्रणयनकालाक्रमणादूर्ध्वं यान्यन्यानि वेद्याक्रम-
णानि ब्रह्मणः तानि सर्वाणि तृष्णीं भवन्ति अनेनोक्तं सुत्यायां
ब्रह्मणः प्राक् सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं कर्मेति ईक्षणाक्रमणे
वेदेरित्येतदादि च उद्गातुः सवनमुखेषु यजुषाक्रमणं विहितं यावद्वा-
क्रामेयुरित्येक इति तदेतद्ब्रह्मणः प्राप्नोत्युद्गात्वानामान्यात् तदेतत्
सूत्रकारो निवर्त्तयति तृष्णीमत ऊर्ध्वं वेदेराक्रमणमिति ॥ ३ ॥

क्रौत्वा राजा येनातिहृतः स्यात्तेन गत्वा तृष्णीमुप-
विशेत्* ॥ ४ ॥

क्रौत्वा सोमो राजा सोमवहनादवतार्य पत्नीशालायां प्रवेष्ट्य येन
पथा संस्थानमानीतः स्यात् तेन गत्वा ब्रह्मा तृष्णीमुपविशेत् तस्मि-
न्नासने ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणबोध्यवन् ।

राजानं हरेत्युक्तः पूर्वेणाग्निमेकस्मा अतिप्रदाय तान्
प्रसव्यं परोत्यादायानुगच्छेद्वत्क्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ५ ॥

राजानं हरेत्युक्तो ब्रह्मा पूर्वेणाग्निमेकस्मै अतिप्रदाय
अर्पयित्वा तावत्क्षिणः प्रसव्यं परोत्य आदाय गृहीत्वा सोममनु-
गच्छेत् यदि दक्षिणेन गतः स्यात् ॥ ५ ॥

उत्तरेण चेद्यथेतमग्निं परोत्यादायानुगच्छेत्* ॥ ६ ॥

यद्युत्तरेण गतः स्याद्ब्रह्मा यथागतमग्निं परोत्य गृहीत्वा सोम-
मनुगच्छेत् ॥ ६ ॥

अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजितः स्यादन्येन राजा तेनैनं प्रगृह्णी-
यात्* ॥ ७ ॥

यद्यन्येन पथा ब्रह्मा गतः स्यात् अन्येन सोमो नीतः येन
सोमो नीतः स्यात् तेन एनं सोमं प्रगृह्णीयात् नयेत् ननुक्तं क्रीत्वा
राजा येनातिष्ठतः स्यात्तेन गत्वा तृष्णीमपविशेदिति य एव राज्ञः
सञ्चरः स एव सञ्चरो ब्रह्मणः तात्कालिक उपदिष्टः तत्किमिदमा-
रभ्यते अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजितः स्यादन्येन राजेति उच्यते ब्रह्मणो
दीक्षितस्य सञ्चरन्नियमयति यदा ब्रह्मा दीक्षितः स्यात् तदा खेनैव
सञ्चरेण यायात् यद्यनेन राजा नीतः स्यात् न तेन यायात् ॥ ७ ॥

एनौ त्वेव ब्रह्मणो गतिकल्पावहरतोऽपि* ॥ ८ ॥

* शाश्वतीयोऽप्येवम् ।

यद्यपि ब्रह्मा सोमं न हरेत् अध्वर्युर्धजमानो वा अन्यो वा
हरेत् एतौ एव ब्रह्मणो गतिकल्पौ स्यातां यौ हरत उक्तौ तुशब्दोऽ-
वधारणार्थः ॥ ८ ॥

आसोताग्नीध्रीय आहुत्योर्ह्यमायोरासीतेत्येवं धानञ्जयः*
॥ ९ ॥

आग्नीध्रिये आहुत्योर्ह्यमायोरासीतेत्येवं धानञ्जय आचार्यो
मन्यते ॥ ९ ॥

निष्ठेदिति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

निष्ठेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते आसीतेति सिद्धे षति
स्थानविकल्पनार्थमारम्भः ॥ १० ॥

उत्तरेणाग्नीध्रीय राजानमाज्यानि च द्वियमाणान्यनुग-
च्छेत्* ॥ ११ ॥

आग्नीध्रियस्योत्तरेण प्रदेशेन सोमं राजानमाज्यानि च नो-
मानान्यनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

प्रवेशितेषु हविर्द्धानं पश्चिमेन गत्वासीतेति गौतमः* ॥ १२ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च हविर्द्धानं तस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमेन
गत्वासीतेत्येवं गौतम आचार्यो मन्यते देशउपयोगश्च वक्ष्यते ॥ १२ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

पूर्वेणेति शाण्डिल्यायनो दक्षिणस्य द्वारबाहोः पुरस्ता-
द्यजुषेति* ॥ १३ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च तस्यैव हविर्द्धानस्य पूर्वेण गत्वा
दक्षिणस्य द्वारबाहोः पूर्वे प्रदेशे यजुषोपविष्टेदित्येवं शाण्डिल्या-
यन आचार्यो मन्यते एतत् स्थानमुपवेशनस्य एतयोर्गतिकल्पयोः ॥१३॥

अग्नीषोमीयवपायां ऊतायां यथेतमुदङ्ङतिक्रम्य चा-
त्वाले मार्जयेत* ॥ १४ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायां ऊतायां यथेतं यथागतं यदि पूर्वेण
गतः स्यात् यदि पश्चिमेन उदङ्ङत्वा चालाले मार्जनं कुर्यात् तन्मा-
र्जनमुक्तम् ॥ १४ ॥

एवमेवापररात्र आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्च सव-
नीयवपायां ऊतायाम् † ॥ १५ ॥

यथाग्नीषोमीयवपायां ऊतायां एवमेव अनेनैव प्रकारेण अपर-
रात्रे मात्सेव्याज्येषु प्रविष्टेषु उपवेशनं ब्रह्मणः मार्जनञ्च सवनीयस्य
पशोर्वपायां ऊतायाम् ॥ १५ ॥

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

† आह्वायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

इति पञ्चमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

प्रसङ्गेन सामान्यं कर्मोक्तं साम्प्रतमनन्तरकर्मप्रतिपत्तिः अग्नीषो-
मीयं पशुपुरोडाशं प्रति तदारभ्यस्य तूष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

दीक्षितश्चेत् सर्वा इडा अन्वारभेत* ॥ २ ॥

यदि दीक्षितः स्याद्ब्रह्मा ततः सर्वा इडा अन्वारभेत दीक्षणी-
याया आरभ्य ॥ २ ॥

वसतीवरीषु परिह्रियमाणसु दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेददी-
क्षितश्चेदा तासां परिहरणात्* ॥ ३ ॥

वसतीवरीषु परिहरणेषु क्रियमाणेषु तस्माद्देशादुत्क्रम्य दक्षि-
णार्द्धे वेदेर्बहिस्तिष्ठेत् यद्यदीक्षितः स्यात् यदि दीक्षितः अत्रैवासोत्
बहिर्वेदि कियन्नं कालं तिष्ठेत् आ तासां परिहरणात् यावद्वसती-
वरीपरिहरणं कृतमिति ॥ ३ ॥

आग्नीध्रीयत् राजानत् द्वियमाणमनुगच्छेत्* ॥ ४ ॥

केषाञ्चिदध्वर्यूणां राजा हविर्द्वान एव वसति केषाञ्चिदाग्नी-
ध्रीये तद्ये राजानमाग्नीध्रीयं हरन्ति द्वियमाणमनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

* ब्राह्मण्यबोध्यवम् ।

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निश्चिते यथार्थेण
स्यात्* ॥ ५ ॥

निधीयमानस्य सामस्य आग्नीध्रौये दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निश्चिते
स्थापिते यथार्थं स्यात् गतार्थमेतत् ॥ ५ ॥

दीक्षितश्चेत्तत्रैव संविशेत्* ॥ ६ ॥

यदि दीक्षितः स्वाद्भ्रमा ततस्तस्मिन्नेवाग्नीध्रौये संविशेत् ॥ ६ ॥

अपररात्र आज्यानि ग्रहोध्यतः पूर्वेण गत्वाग्निञ्च पश्चि-
मेन वा यजुषोपविशेत्* ॥ ७ ॥

रात्रेरपरः कालः अपररात्रः तस्मिन्पररात्रे आज्यानि गृह्णन्ति
तानि ग्रहोध्यतः आज्यपणकाले तेषां पूर्वेण प्रदेशेन गत्वाग्नेश्च पश्चिमेन
वा गत्वा तान् सर्वानग्निञ्च यजुषोपविशेत् ॥ ७ ॥

आत्तधु प्राङ्मुक्तस्य प्रसव्यं परीत्यानुगच्छेत् पूर्वेण चेद्गतः
स्यात्* ॥ ८ ॥

आत्तधु गृहोतेष्वाज्येषु प्राङ्मुक्तस्य तस्मिन्नेव देशे तान् सर्वानग्नी-
नाज्यानि चलिजश्च अप्रदर्शितं परीत्य अनुगच्छेत् यदि पूर्वेणामिं
गतः स्यात् ॥ ८ ॥

पश्चिमेन चेद्यथेतमग्निं परीत्यानुगच्छेत्* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मण्यमीयेषु ।

यदि पश्चिमेन गतः स्यात् यथागतमग्निं परीत्यानुगच्छेत् ॥ ९ ॥

प्रवेशितेषूपविशेत्* ॥ १० ॥

प्रवेशितेष्व्राज्येषु हविर्द्वानमुपविशेत् तदुक्तम् एवमेवापररात्र-
 आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्चेति सिद्धमुपवेशनं विकल्पार्थमार-
 भ्यते ॥ १० ॥

आज्यध्वेव ग्रहोप्यमाणेष्वन्नोपविशेदिति शाण्डिल्यः*
 ॥ ११ ॥

आज्यध्वेव ग्रहोप्यमाणेषु अस्मिन् देशे उपविशेदिति शाण्डिल्य
 आचार्यो मन्यते नैवाग्नीध्रीयसमोपे उपविशेदिति ॥ ११ ॥

अध्वर्युणोक्तो वाचं यच्छेदात्तृतीयं प्रातरनुवाकस्य प्रथ-
 मायाः* ॥ १२ ॥

अध्वर्युणोक्तः स ब्रह्मा वाचं यच्छेत् वाग्यमनं कुर्यात् आ
 कस्मात् कालात् यावत् प्रातरनुवाकस्य प्रथमायाः च्चस्त्रिर्वचनं हत-
 मिति ॥ १२ ॥

आ वा परिधानीयायाः* ॥ १३ ॥

यावद्वा परिधानीयायाः च्चस्त्रिर्वचनं हतमिति ॥ १३ ॥

आ वोपात्श्वन्तर्यामर्योर्होमात्* ॥ १४ ॥

* ब्राह्मण्यनोप्येषम् ।

आ वा उपांशन्तर्यामयोर्ग्रहयोर्होमात् यावदुपांशन्तर्यामौ
उताविति ॥ १४ ॥

आ वा बद्धिष्यवमानात्* ॥ १५ ॥

यावद्वा बद्धिष्यवमानं समाप्तमिति एते वाग्यमनस्य कालवि-
कल्पाः ॥ १५ ॥

हविर्द्धानश्चेत् पूर्वेण गतः स्यादुपांशन्तर्यामौ होष्यत्स-
दङ्ङतिक्रम्य तिष्ठेद्दीक्षितश्चेत् † ॥ १६ ॥

यदि हविर्द्धानस्य पूर्वेण प्रदेशेन गतः स्यात् तद्वा तत् उपां-
शन्तर्यामौ ग्रहे होष्यत्सु उत्तरेण गत्वा तिष्ठेत् अथवायार्थं यद्य
दीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितस्तत्रैवासीत् नैव तस्य व्यवयोऽस्ति आ
कुतः कालं तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

आ तयोर्होमात् † ॥ १७ ॥

तिष्ठेदिति शेषः ॥ १७ ॥

निःसर्पत्स्वन्नारभेत* ॥ १८ ॥

अभिषवं कृत्वा निःसर्पत्सु अन्वारभेत प्रतिहर्तारम् अविच्छे-
दार्थं वाससि गृहीयात् ॥ १८ ॥

* द्राघ्नायबोत्प्येवम् ।

† द्राघ्नायबोत्प्ये वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

तस्य प्रक्षोत्रा समानं कर्म प्रागुपवेशनात्* ॥ १९ ॥

तस्य ब्रह्मणः प्रक्षोत्रा सह तुल्यं कर्म आकुतः प्रागुपवेशनात्
उपवेशनन्वाह ॥ १९ ॥

आस्तावं प्राप्यानासन्नो यजुषोपविशेत् प्रक्षोत्रारं प्रति*
॥ २० ॥

आस्तावदेशं प्राप्य असन्निकृष्टस्तास्तावस्य यजुषोपविशेत् प्रक्षो-
त्रारं प्रति यथोदङ्मुखोपविष्टस्य प्रक्षोत्रारासनमाभिसुख्येन भवति ॥२०॥

इति पञ्चमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

रश्मिरसीत्येतावनुवाकौ स्तोमभागाः* ॥ १ ॥

साम्प्रतं स्तोत्रानुमन्त्रणमुच्यते, रश्मिरमि तन्तुरसीत्येता द्वावनु-
वाकौ एकस्मिन्ननुवाके द्वादशमन्त्राः पठिताः अपरस्मिन्नेकविंशतिः
तेषु मन्त्रेषु बह्वचनं स्तोमभागा इति ॥ १ ॥

तैः पृथगनुपूर्वं स्तोत्राण्यनुमन्त्रयेत् ब्रह्मन् स्तोप्यामः
प्रशास्तरित्युक्ते* ॥ २ ॥

किमेषां स्तोमभागत्वं स्तोमान् भजन्त इति स्तोमभागाः तैस्त्रय-

* ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

खिंशता सोमभागैः मन्त्रैः पृथगेकैकमनुपूर्वम् एकैकं स्तोत्रमनुमन्त्र-
येत ब्रह्मा ब्रह्मन् स्तोत्र्यामः प्रशास्तरित्युक्ते प्रस्त्रोत्रा षोडशिमभ्यतिरात्रे
एकानत्रिंशस्त्रोत्राणि अत्रोर्यान्नि चत्वार्यन्तिरिक्तस्त्रोत्राणि एवमेते
मन्त्राः एतेषां स्त्रोत्राणां प्रतिमन्त्रणे एष समुदितानां चयस्त्रिंशतां
स्त्रोत्राणां प्रतिमन्त्रणविधिरुक्तः । इदानीं मन्त्रविवेकार्थमाह ॥ २ ॥

जड्डं प्रथमाद्रात्रिपर्यायाद्यत्र स्याद्मस्रै त्वेति तं जित्वेति
तत्र ब्रूयात्* ॥ ३ ॥

विंशतिभ्य जड्डं सोमभागेभ्यः अष्टत्त्रा मन्त्राः पठिताः
द्वितीयद्वितीययोः पर्याययोः पठित्वा ततः सन्धौ कृत्स्नः पठितः ततः
पुनरतिरिक्तस्त्रोत्रेषु तथैवाकृत्स्नः तथैव किन्ते प्रयोक्तव्या अथान्यथा
प्रयोग इति अत्राह जड्डं प्रथमाद्रात्रिपर्यायादिति असुष्मा इति
सर्वनाम्नि चिद्वदसि चिद्वते ला चिद्वतं जित्व सर्वे चैवं प्रकारेण
दादशस्त्रपि ॥ ३ ॥

सवित्प्रसूतावृहस्यतये स्रुतेत्येकैकस्यान्तः* ॥ ४ ॥

एकैकस्य मन्त्रस्य सवित्प्रसूता वृहस्यतये स्रुतेत्येषान्तः स्यात्
चिद्वदसि चिद्वते ला चिद्वतं जित्व सवित्प्रसूता वृहस्यतये स्रुतेति
उत्तरेषामथेवमेव प्रकार एवं जातीयानाम् ॥ ४ ॥

पूर्वेषाञ्च* ॥ ५ ॥

* शाखायनोऽप्येषम् ।

पूर्वषाञ्च रश्मिरसोत्येतदादीनां सवित्प्रसृता वृहस्पतये स्तुतेत्ये-
केकस्य मन्त्रान्तः स्यात् ननु आन्नायसिद्धमेकैकस्मिन् किं पुनरार-
भ्यते पूर्वषाञ्चेति उच्यते विशेषविवक्षुरारभते विशेषो वक्ष्यते म
पूर्वषाञ्चेतेषाञ्च स्यादिति ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्गृहतिर्ब्रह्माहं मानुष आमित्येतद्वाधिकं कुर्या-
दोङ्कारं वा* ॥ ६ ॥

एतद्वा यथोद्दिष्टं यजुरधिकं कुर्यादोङ्कारं वेति विकल्पः पूर्वषा-
ञ्चेत्युक्तम् ॥ ६ ॥

यथाम्नायं सन्धेरनुमन्त्रयेत्* ॥ ७ ॥

यथाम्नायपरिपठितेन यजुषा सन्धेः स्रोत्रमनुमन्त्रयेत् वसुको-
ऽसि वस्पष्टिरसि वेषश्रीरसि सवित्प्रसृता वृहस्पतये स्तुतेत्येवम् ॥ ७ ॥

त्रैधं विभजेदिति धानञ्जप्यो वसुकोऽसि वस्पष्टिरसि वेष-
श्रीरसि वसुकाय त्वा वस्पष्टये त्वा वेषश्रिये त्वा वसुक्रं जिन्व
वस्पष्टिं जिन्व वेषश्रियं जिन्व सवित्प्रसृता वृहस्पतये स्तु-
तेति* ॥ ८ ॥

एतदेव यजुस्त्रैधं विभजते नानुमन्त्रयेतेत्येवं धानञ्जप्य आचार्यो
मन्यते सन्निविधविभागप्रकारस्तेनैवाचार्य्येणोक्तः ॥ ८ ॥

सुतदेवेन सविचा प्रसूता इत्यनुमन्त्रयेत मानसं वाजपेये
च वृहत्* ॥ ९ ॥

सुतदेवेन सविचेत्येतदादिना मन्त्रेण मानसं सोत्रमनुमन्त्रयेत
दशमेऽहनि वाजपेये च वृहत् तेनैव ॥ ९ ॥

आनन्तर्य्येणेताराणि* ॥ १० ॥

यथोक्तमेवानुमन्त्रयेतानन्तर्य्येण तत् किमिदमारभ्यते आनन्तर्य्ये-
णेतराणीति उच्यते इदं हि मानसमग्निष्टोमसास्त्रं ऊर्ध्वम् आश्नातं
यथा षोडशिसास्त्रं ऊर्ध्वं वाजपेयसाम तत्रायं न्यायः प्राप्तः पूर्वस्य
सोत्रस्य यदनुमन्त्रणं तेनैवानुमन्त्रणं प्राप्तम् उत्तरस्य वा यत् यत्
सूत्रकारेण कल्पितं तदाधिकं स्याद्विकल्पो वैतथोर्मानसवाजपेयसाक्षोः
एतस्मिन् संशये आचार्य्यो मुक्तसंशयं सूत्रमारभते यदेतदानन्तर्य्यमुक्तं
पूर्वेषामेव यथोक्तानां सोत्राणां स्यात् ॥ १० ॥

इद्भ्रात् सोत्राणि पूर्वेण तद्विष्टुद्धेः* ॥ ११ ॥

इद्भ्रादित्ययं निपातः असंकल्पितसोत्राणि नैमित्तिकान्यापद्येरन्
यथा सोमातिरेके तानि तत्पूर्वस्य सोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत
किं कारणं तद्विष्टुद्धेः तस्माद्भिः सोत्रात् सोमोऽतिरिक्तः ॥ ११ ॥

परेण वा तस्त्रिकामनात्* ॥ १२ ॥

* प्राज्ञायनोऽप्येषम् ।

परस्य वा यत् स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत् तस्मात्त्रिकामय-
मानोऽभ्यतिरिच्यत इत्युक्तम् ॥ १२ ॥

मानसवदातिरिक्तसामान्यात्* ॥ १३ ॥

यथा वा मानसे तथा वानुमन्त्रणं कस्मादतिरिक्तसामा-
न्यात् ॥ १३ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वानुक्तत्वात्* ॥ १४ ॥

यद्वा सर्वेषां स्तोत्राणामनुमन्त्रणं तेन वा स्यात् कस्मादनुक्तत्वात्
यस्माच्च नोच्यते तत्र यत् सामान्यं तद्भवति मविष्टप्रसृतः सुते
भूभैवःखर्वृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येतत् ॥ १४ ॥

यद्यत् स्तोत्रं लुप्येत सच्चैव स्तोमभागेन* ॥ १५ ॥

समुद्दितानामनुमन्त्रणमुक्तं माभ्युतं यद् यत् स्तोत्रं लुप्येत तस्य
यदनुमन्त्रणं तदपि लुप्येत कोऽस्य विषयः षोडशी वीष्मा किमर्थं यद्
यदिति उच्यते होड्शिप्रकरणे पठति अथाग्निष्टोमे षड्हीयादिति
यदाग्निष्टोमे षड्छते तदा तस्य पूर्वाणि त्रीणि स्तोत्राणि लुप्यन्ते
उक्त्यान्वेवमिदं वीष्मार्थवती भवति ॥ १५ ॥

सुते बहिर्घ्यवमानेन तत्रैव गत्वासीत् † ॥ १६ ॥

* आह्वायबोध्यवम् ।

† आह्वायबोने खर्चइयनेखसुत्रं कृतम् ।

इदं सर्वं प्रसङ्गादुक्तं साम्प्रतमनन्तरप्राप्तिः तदुच्यते स्मृते बहि-
ष्यवमानेन स्तोत्रेण तस्मिन्नेव देशे गत्वासीत यत आगतः ॥ १६ ॥

वपायाः५ ऊतायां मार्जयित्वा धिष्णानुपस्थायोक्तः५ स-
दस्युपवेशनम्* ॥ १७ ॥

सवनीयपशोर्वपायां ऊतायां मार्जनं कृत्वा धिष्णानुपतिष्ठेरन्
ततो धिष्णानुपस्थाय सदः प्रविशेत् तस्मिन्नुक्तसुपवेशनं याजमान-
ब्रह्मले चेदुद्गाता कुर्यादित्येतस्मिन् प्रकरणे ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

सुतशस्त्रयोर्वाचं यच्छेत् † ॥ १ ॥

स्तोत्रे स्तूयमाने शस्त्रे च शस्त्रमाने वाग्यमनं कुर्यात् सर्वत्र
ब्रह्मा ॥ १ ॥

अनूच्यमाने च सर्वत्र † ॥ २ ॥

अनुवचने च क्रियमाणे असुप्ता अनुब्रूहीत्यत आरभ्य वाग्यमनं
कुर्यात् सर्वत्र अथ सर्वगृहणं किमर्थमित्युच्यते न केवलं सुतशस्त्रयोः
अन्यस्मिन्नप्यनूच्यमाने ॥ २ ॥

* ब्राह्मण्यक्षेपेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यक्षेपेणैकम् ।

405

वषट्कृते विस्मृजेत* ॥ ३ ॥

कियन्तं कालं वाग्यमनम् उच्यते वषट्कृते विस्मृजेत ॥ २ ॥

अवभृथादुदेत्यानुष्याद्यज्ञशेषम्* ॥ ४ ॥

उक्तं ब्रह्मण उद्गात्रेण समानं कर्मति तत्र अवभृथादूर्द्धं उद्गातुः
कर्म नास्ति तत्र ब्रह्मणः कर्मशेष उच्यते अवभृथादुदेत्य अनुष्यात्
अनुभवेद् यज्ञशेषं यो यज्ञशेषः तत्र सर्वत्र ब्रह्मत्वं कुर्यात् ॥ ४ ॥

अर्चर्गणेष्वेनः सदातिप्रैषेण प्रशास्ता वाचं यमयति
राजानं रक्षेति चाह तदुभयं कुर्यादावसतीवरीणां परि-
हरणात्* ॥ ५ ॥

अर्चर्गणेषु द्विरात्रप्रभृतिषु एनं ब्रह्माणं सदा अहव्यहनि प्रैषेण
प्रशास्ता मैत्रावरुणः वाचं यमयति राजानं रक्षेत्तेवञ्चाह अतिक्रम्य
तार्तीयमवनिक्तं स्वरम् अतिप्रैषः तदाग्यमनञ्च राजस्य रक्षणमुभयं
कुर्यात् यावदवसतीवरोपरिहरणं कृतमिति ॥ ५ ॥

तस्मिन्ने पर्यायेण कुर्युः † ॥ ६ ॥

तदाग्यमनं राजस्य रक्षणं सचे सर्वे सचिणः क्रमेण पर्यायं कुर्युः
अवसरेण ॥ ६ ॥

अर्चोने तु ब्रह्मैव † ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अहीने ब्रह्मैव कुर्यादेतत् कर्म कुतः संशय इति चेत् उच्यते
अहीनभूते हादशाचे यद्यपि सत्रवत् सर्वं क्रियते तस्मात् सर्वहीने
सत्रवदिति तथाप्येतत् कर्म ब्रह्मैव कुर्यात् ॥ ७ ॥

वाजपेये पृष्ठस्य स्तोत्रमनुमन्त्य सदस्यं ब्रह्मासन उपवेश्य
निष्क्रामेत्* ॥ ८ ॥

वाजपेये क्रतौ पृष्ठस्तोत्रानुमन्त्रणं कृत्वा ब्रह्मासने सदस्यमुपवेश्य
विसंख्यितसञ्चरेण निष्क्रामेत् ॥ ८ ॥

पूर्वेषामग्नीध्रियस्य स्थूणा निखाता स्यात्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रियस्य पूर्वे प्रदेशे श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यात् ॥ ९ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमन्तर्वेदीति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अन्तर्वेदीति श्वभ्रे स्थूणा निखाता
स्यादिति एवं शाण्डिल्य आचार्या मन्यते ॥ १० ॥

तस्यामौदुम्बरस्य सप्तदशारस्य रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात्*
॥ ११ ॥

यद्यग्नीध्रियस्य पूर्वे प्रदेशे यदि मार्जालीयस्य दक्षिणे स्थूणा नि-
खाता स्यात् तस्याम् औदुम्बरं सप्तदशारं रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात्
प्रातं स्यात् उदुम्बरस्य विकारम् औदुम्बरं सप्तदश अरा अस्त्रिभिति
सप्तदशारं रथस्य चक्रं रथचक्रम् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणबोधोपेयम् ।

तदभावे यत् किञ्च रथचक्रम्* ॥ १२ ॥

एतन्नक्षणस्य चक्रस्याभावे यत् किञ्च रथचक्रं स्यात् ॥ १२ ॥

तस्मिन् बाहू आदध्याद्देवस्याहं मवितुः प्रसवे सत्य-
सवसो बृहस्पतेर्वाजितो वाजजितो वर्षिष्ठमधिनाक् रूहे-
यमिति* ॥ १३ ॥

तस्मिन् रथचक्रे बाहू स्थापयेत् देवस्याहं मवितुः प्रसवे इत्येतदा-
दिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ १३ ॥

रथेष्वाजिन्धावत्स्वाविर्मया इति गायेदाकारमुद्गीथादौ
लुप्तः † ॥ १४ ॥

रथेषु आजिन्धावत्सु जयार्थं वेगेन धावत्सु आविर्मया इत्येतत्
माम गायेत् उद्गीथादौ य आकारस्तस्य लोपं कृत्वा ॥ १४ ॥

तस्य स्थाने प्रत्याहृत्य द्व्यक्षरमग्निति गतेषु † ॥ १५ ॥

योऽषावुद्गीथादावाकारो लुप्तस्तस्य स्थाने अग्निति एतत्
द्व्यक्षरमाहृत्य तस्मात् स्थानादुद्गतेषु रथेषु गायेत् ॥ १५ ॥

यथाधीतमाधावत्स्वास्त्रेषु वा ‡ ॥ १६ ॥

* प्राच्यायकोऽप्येवम् ।

† प्राच्यायकेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ प्राच्यायकीये एतदारभ्य कश्चिन्नाशेषपर्यन्तानि सूत्राणि न सन्ति ।

पुनरागच्छत्सु आगतेषु वा यथाधीतं गायेत् अविहृतमित्यर्थः
॥ १६ ॥

सर्वत्र वा यथाधीतम् ॥ १७ ॥

सर्वेषु वा गानकालेषु धावितेषु गतेषु आगच्छत्सु आगतेषु
वा यथाधीतमेव गायेत् ॥ १७ ॥

परिवर्त्तयन् गायेत् परिवर्त्य गायेद्भोत्वा वा परिवर्त्तये-
द्गायतोवान्यः परिवर्त्तयेत् ॥ १८ ॥

परिवर्त्तयेत् परिवर्त्तयन् गायेदित्येतदादयो विकल्पा भवन्ति
॥ १८ ॥

उदङ्ङवरोच्चं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसि विष्णोः क्रान्त-
मसि विष्णोर्विक्रान्तमसीति ॥ १९ ॥

उदङ्ङ उत्तरतो अवरोहामीत्येवं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसीत्येतदा-
दिना मन्त्रेण ॥ १९ ॥

अभि दक्षिणमावृत्य सदः प्रविशेत् ॥ २० ॥

दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य सदसि प्रविशेत् ॥ २० ॥

तत्रासीनो हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

तत्रासीनस्तस्मिन् सदस्यासीनः हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णी-
यात् नाना पृथगित्यर्थः वक्ष्यति हिरण्यस्यास्त्वं मधुनः पूर्णं ब्रह्मणे
दद्यादिति तत् नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

ऋतपेये च दक्षिणाञ्चमसम् ॥ २२ ॥

ऋतपेये च एतस्मिन्नेव काले एतस्मिन्नेव स्थाने सोमचमसो
दक्षिणा तं प्रतिगृह्णीयात् उक्तं सोमचमसो दक्षिणा सगोत्राय ब्रह्मणे
देया इति ॥ २२ ॥

ब्राह्मणाय मधु दद्यान्निदधोत हिरण्यम् ॥ २३ ॥

अन्यस्मै ब्राह्मणाय मधु दद्यात् निदधोत हिरण्यं स्वयं प्रतिगृह्णी-
यात् ॥ २३ ॥

त्रिष्टुप्कन्दसा सर्वभक्षञ्चमसं भक्षयेत् ॥ २४ ॥

योऽसौ सोमञ्चमसो दक्षिणा ऋतपेये तं त्रिष्टुप्कन्दसा सर्वभक्षं
भक्षयेत्त्रिःशेषम् ॥ २४ ॥

तं प्रतिगृह्णीयादिति स्थविरो गौतमः कस्त्वा ददाति
सत्त्वा ददाति कस्मै त्वा ददाति तस्मै त्वा ददाति कस्त्वाकं
भक्षयामीति भक्षयेद्वाग्देवो सोमस्य त्वप्यत्विति वा त्वप्य-
त्विति वा ॥ २५ ॥

तं सोमचमसं कस्त्वा ददाति इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णी-
यादित्येवं स्थविरो गौतम आचार्यो मन्यते कस्त्वाकं भक्षयामीति
ष भक्षयेत् वाग्देवो सोमस्य त्वप्यत्विति वा न त्रिष्टुप्कन्दसेति ॥ २५ ॥

इति पञ्चमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः ।

षष्ठः प्रपाठकः ।

—*—

अथ प्रथमा कण्डिका ।

सन्तनि चोद्यमानमेकैकस्यां सर्वं स्तोमसम्भवात्* ॥१॥

उक्तं ब्रह्मलं साम्प्रतं सन्तनिनो विधानमुच्यते कः पुनर्ब्रह्मत्वान-
न्तरं सन्तनिनोऽवसर इति उच्यते उद्गात्रं प्रकृतं तत्र ब्रह्मलं प्रास-
ङ्गिकमुक्तं साम्प्रतमयमाचार्यः सामविधानं वक्ष्यति त्वचैकर्चकृत्तिस्रश्च
तत्र तस्मिन् सन्तनिनि त्वचैकर्चक्रियां प्रति मंग्रयः ब्रत्परोच्चार्यं सन्त-
निन एव तावद्विधानमारभते एतत् सन्तन्यान्नाये त्वचे गीतं तत्प्रथो-
गकाले त्वचएव मन्यते तदेतच्चिन्त्यते किमेतदान्नायगानं प्रत्यृचं सर्वं
क्रियतां अथ यथान्नायमेवेति कुतः मंग्रयः उच्यते प्रगीतेषु दर्शितं
सन्तनिनस्रथः प्रस्तावाः प्रदर्शन्ते यद्येकस्यामृचि सर्वं गीयते तत-
स्तत्प्रस्तावना सम्भवति अथ पुनर्थथान्नायं ततोऽस्य वाक्यस्थानर्थक्यं
भवति त्रयः प्रस्तावसदृशा इति अत्र आरभ्यते सन्तनि चोद्यमान-
मेकैकस्यां सर्वं स्तोमसम्भवादिति सन्तनीति साम्नः संज्ञा चोद्यमानं
आदिशमानम् एकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं यदेतत् द्विपदेत्तरे तयोरेव
एतद्गानमेकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं किं कारणं स्तोमसम्भवादेव एवं हि
कृते स्तोमः सम्भवति पञ्चभक्तियुक्तेन साम्ना स्तोमः संख्यायते उक्तञ्च

* आन्नायमेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

स्त्रावोद्गोधप्रतिहारोपद्रवनिधनानि इति तदेता भक्तयः क्रियन्ते
ततः श्लोमः सम्भवति अथ पुनर्न क्रियन्ते तत उत्सृष्टैकदेशं साम हृतं
भवति मन्त्रायं न्यायः सामैकदेशैः श्लोमभङ्गानमिति तस्मादेकैकैः
शान्दुषि सर्वं कर्त्तव्यं भवति ॥ १

तथा चान्यानि स्वविच्छन्दःसु* ॥ २ ॥

तथा चान्यानि सामानि स्वच्छन्दःसु विच्छन्दःसु च भवन्ति
।या तेन प्रकारेणेत्यर्थः वारवन्तीययज्ञायज्ञीयवामदेव्यपञ्चनिधनवा-
मदेव्यवत् यथा वारवन्तीयमेकस्मिन् पादे कृत्स्नं पठितं तथा यज्ञा-
यज्ञीयं जगतीषु गायत्रीषु च तथा वामदेव्यं गायत्रीषु चिष्टुपसु च
गीतं तथा पञ्चनिधनं वामदेव्यम् अतिच्छन्दःसु च गीतं तथा कवतीषु
गीतं रथन्तरम् एवमेतद्ज्ञानसुत्तराभ्यां लुप्तभक्तिकं वृष्टम् ॥ २ ॥

सन्तनीति यद्वाहिष्ठोयवत्* ॥ ३ ॥

ननु यद्येतत्प्रत्युचं सर्वं गीयते ततः सन्तनिलस्योपपद्यते यदि
क्तपायः क्रियते ततः सन्तनिलं भवति अन्यथा सन्तनिलं न
वति अत्रोच्यते सन्तनीति यद्वाहिष्ठोयवत् यथा यद्वाहिष्ठोयं
तिऽपि यद्वाहिष्ठशब्दात् यद्वाहिष्ठोयत्वं नैव जहाति एवमेतत्सन्तनि
तिऽपि भक्तिलोपात् सन्तनिलं न जहाति ॥ ३ ॥

त्रिषु वा त्वचेध्वेकश्चैवत्तृचे दर्शनात्* ॥ ४ ॥

* प्राज्ञायकोऽप्येवम् ।

त्रिषु वा हचेच्छेतस्मन्नि क्रियताम् एकर्षवन्तृषे दर्शनात् यथा-
 स्नाय एकर्षे दृष्टानि प्रयोगे हचे क्रियन्ते एवमिदमपि सन्तनिहचे
 दृष्टं प्रयोगे त्रिषु हचेषु क्रियते एवं पर्वणां नायं कात्स्न्यं कृतमिति
 ॥ ४ ॥

साम्ना च स्तोमसंख्यानात्* ॥ ५ ॥

क्षत्स्नेन च साम्ना स्तोमः संख्यायते नाङ्गहोनेन ॥ ५ ॥

तिष्ठध्वाचार्याः स्मृतेः † ॥ ६ ॥

तिष्ठषु षष्ठु आचार्या गानं मन्यन्ते प्रयोगे कस्मात् स्मृतेः
 एवं हि आचार्यैः गीतं स्मृतिः ऊहृगोतिः स्मृतितस्तुः परं प्रमाणं
 यद्येवमाचार्या मन्यन्ते अथ पूर्वविधानं कस्य उच्यते स्थविरस्य गीत-
 मस्येदं मतं सन्तनिचाद्यमानमेकैकस्यां सर्वमित्येवं स्थवरो गीतमो
 मन्यत इति एवमेव यत्नादीनाञ्चाद्यमानग्रहणात् ॥ ६ ॥

यथान्यानि सामानि † ॥ ७ ॥

त्रिषु भवन्ति स्मृतेरेव यथान्यानि सामानोति भूयस्त्वं गृहीत्वा
 प्रवोति भूयस्त्वामिति नियामकं विधिर्भवति उभयोरपि लोक-
 वेद्योः भूयस्त्वं प्रमाणीभवति यथा लोके मतद्वैधे तयोर्बलं ततो
 गृह्यते तथा मशकः भूमास्य लृहृद्रथन्तरपृष्ठान्यहानि भवन्ति प्रथ-
 मश्च बाह्य उन्नरश्चतुरहोभूमिवावशन्नेत्यामदत्येतस्माद्धेतोरिति ॥ ७ ॥

* दाह्याययोऽप्येवम् ।

† दाह्यायमेन सूत्रद्वयेनैकस्मृतं कृतम् ।

सन्तानाच्च सन्तनि* ॥ ८ ॥

यदुक्तं सन्तनीति यदाहिष्ठीयवदिति तन्न सन्तानादेव सन्तनि
यद्युत्तरे स्तोत्रीये लुप्तविभक्तिके क्रियते ततः सन्तनिलसुपपद्यते । ८ ॥

सन्ततं गायतीति चाह* ॥ ९ ॥

एवञ्च ब्राह्मणमाह सन्ततं गायतीति यज्ञस्य सन्तत्या इति ॥ ९ ॥

एकर्षेषु चोद्धृतं कल्पे* ॥ १० ॥

एकर्षेषु क्रियमाणेषु पवमाने मशकेनोद्धृतं यत एकस्यामृच्चि
न मश्वति यदि ह्यभविष्यत् मशकोऽपि नोद्धरिष्यत् पवमानात्
व्यूडेर्ष्वग्निष्टोमेषु पवमानादुद्धृत्य सामकृतम् ॥ १० ॥

प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनं स्तोत्रीयायाः सामसमाप्तिः । ॥ ११ ॥

अथ यदुक्तं त्रिषु वा तद्वेधैकैर्ष्वन्तृचे दर्शनादिति तदत्र ध्रुमः
प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनम् एवं कुर्यात् तद्वेषु गानं स्यादिति स्तोत्रीया
यामेव सन्तनि समाप्तम् ॥ ११ ॥

तासु सर्वासु प्रस्तावाः स्युर्न्यायप्रगाथधर्माभ्याम्* ॥ १२ ॥

यदेतदुक्तं तिसृष्व्वाचार्याः स्युरेति एतस्मिन् कल्पे तासु सर्वासु
स्तोत्रीयासु प्रस्तावाः स्युः ये उत्तरे स्तोत्रीये लुप्तप्रस्तावे प्राश्ना-
येते तथैरपि प्रस्तावः कर्त्तव्यः कस्मात् न्यायात् एष स्तोत्रीयाणां

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणयोगेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

धर्मः पञ्चभक्तिं यानि च प्रगाथेषु गीतानि तेषामेषधर्म उत्तम-
पादाभ्यासेन क्रिया ॥ १२ ॥

नोत्तरयोरार्थाः स्मृतेः* ॥ १३ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोरार्थाः प्रस्तावं नेच्छन्ति कस्मात् स्यतेः
एवं हि स्मर्यते सन्नान्यूहगीता ॥ १३ ॥

सन्ततं गायतीति च भक्तिलोपदर्शनात्* ॥ १४ ॥

किञ्च सन्ततं गायतीति च यदेतद्वाङ्मणं एतद्भक्तिलोपमेवं
दृष्टवत् ॥ १४ ॥

तस्य स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्तावः पर्यायादिषु वा* ॥ १५ ॥

तस्य सन्ननिनः श्रावर्त्तिगतस्य विधानमुच्यते स्तोत्रस्वादी प्रस्तावः
स्यात् इतराः सर्वा लुप्तप्रस्तावाः एवं सन्ननिलं सुतरामुपपद्यते
प्रथवा पर्यायस्य पर्यायस्यादौ प्रस्तावः स्यात् ॥ १५ ॥

सर्वत्र प्रथमायामिति धानञ्जयः* ॥ १६ ॥

यावत्कालः प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कालः प्रस्तावः स्यादिति एवं
धानञ्जय श्रावर्त्त्या मन्यते ॥ १६ ॥

निधनभूताः प्रतिहारवत्प्रस्ताव्याः* ॥ १७ ॥

उक्तं स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्ताव्याः प्रस्तावः पर्यायादिषु चेति

* द्राष्टव्यमोऽप्येषम् ।

तद्भाषां प्रस्तावो नास्ति ताषां कः प्रयोगधर्म इति उच्यते निधन-
भूताः स्युः उत्तरा निधनतुल्या इत्यर्थः यथा पितृभूतो मातृभूत
इति अथ किं निधनमिव सहवचनं सर्वासामेव निधनभूता इत्युक्ते
प्रतिहारस्याप्राप्तिः अत आह प्रतिहारवत्य इति प्रतिहारं प्रतिहर्त्ता
ब्रूयात् अप्रस्ताव्यानामेष धर्मः ॥ १७ ॥

धानञ्जप्येन प्रथमायाः शाण्डिल्य उत्तरे तु स्तोत्रीये
विष्टावमुखेवेवाप्रस्ताव्ये विष्टावेषु चैकिषु त्रिवृत्स्तोमे च परि-
वर्त्तिनो विधानम्* ॥ १८ ॥

धानञ्जप्येन मतेन प्रथमायां सर्वत्र प्रस्तावो भवति इत्येतस्मि-
न्नेवं शाण्डिल्य आह एवमस्तु सर्वत्र प्रथमायां प्रस्तावोऽस्तु उत्तरयोः
स्तोत्रीययोर्विष्टावमुखेवेव प्रस्तावो माभूत् अन्यत्र भवति विष्टा-
वेषु च एकेषु अप्रस्ताव्ये स्यातां त्रिवृत्स्तोमे तु यत् परिवर्त्तिन्यावि-
धानं तत् स्यात् ॥ १८ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चन्दस्तो विप्रतिपत्तिः । ॥ १९ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोः सन्तनिनः क्वन्दमि विप्रतिपत्तिः ऊह-
गोतौ अनेकधा प्रतिपत्तिः विप्रतिपत्तिः वृद्धत्याकारेणापि गीतं
ककुवन्तराकारेणापि गीतम् द्विपदान्तराकारेणापि गीतम् अर्थाद्यं
संशयः किं विकल्पेन क्रियताम् अथ विनिवेशेनेति उच्यते ॥ १९ ॥

* आद्यायज्ञेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आद्यायज्ञीये विशेषेण कृतम् ।

द्विपदे स्यातामप्रस्ताव्ये ककुभौ प्रस्ताव्ये* ॥ २० ॥

यत्रोत्तरयोः प्रस्तावो लुप्यते तस्मिन् द्विपदे स्यातामुत्तरे
स्तोत्रोये नोत्तरयोराचार्याः स्मृतेरित्येतस्मिन् प्रस्ताव्ये कल्पे ककु-
भावुत्तरे स्तोत्रोये स्यातां तामु सर्वासु प्रस्तावाः स्युरित्येतस्मिन्
कल्पे ॥ २० ॥

बृहत्तौ शाण्डिल्यः ककुभावप्रस्ताव्ये † ॥ २१ ॥

बृहत्तौ शाण्डिल्य उत्तरे स्तोत्रोये मन्यतेऽप्रस्ताव्ये कल्पे ककु-
भावुत्तरे स्तोत्रोये मन्यते ॥ २१ ॥

तथा सत्युभे ककुभौ स्थविरो गौतमः † ॥ २२ ॥

तथा सति शाण्डिल्यकल्पे क्रियमाणे बृहत्तौ शाण्डिल्यः ककुभाव-
प्रस्ताव्ये इत्येतस्मिन् ये च प्रस्तावयितव्ये स्तोत्रोये ये च न प्रस्तावयि-
तव्ये उभौ ककुभौ स्यातामित्येवं स्थविरो गौतम आचार्यो म-
न्यते ॥ २२ ॥

बृहत्तौ धानञ्जयः* ॥ २३ ॥

उत्तरे स्तोत्रोये बृहत्तौ धानञ्जय आचार्यो मन्यते शाण्डिल्य
कल्पे ॥ २३ ॥

* ब्राह्मणायबोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायबोऽप्येव' किन्तु हेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेशे* ॥ १ ॥

इह चिष्टदादिषु स्तोमेषु एकैकस्मिन् वक्त्रे विष्टुतयः पठिताः तत्रयोगे ताषां विष्टुतोनां विकल्पो भवतु अथ नियम इति एतस्मिन् संशये आचार्यः सूत्रमारभते प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेश इति प्रथमाभिः आद्याभिर्विष्टुतिभिः विष्टुतय उक्ता ब्राह्मणेन उद्यतोत्रिष्टुतोर्विष्टुतिः इत्यत्र आरभ्य स्तोमविधानं स्तोमानां कृतिः प्रयोग इत्यर्थः अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेशः यथा उद्यत्यो विष्टुतयः अभिचरणीया विष्टुतयः निर्मथा सप्तदशस्य विष्टुतिरूढं हेतुः पृष्ठात् ॥ १ ॥

ताः पथ्याः सर्वाभिप्रायाश्च † ॥ २ ॥

यास्ताः प्रथमा विष्टुतयः ताः पथ्या इति संज्ञा वक्ष्यति पथ्याभिर्हीदृषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणीति सर्वाभिप्रायाश्च ताः सर्वाभिप्रायसम्पादिका इत्येतदुक्तं भवति ॥ २ ॥

यथाशिषं वा विदध्यात्* ॥ ३ ॥

अथवा यथाशिषं यत्कामः क्रतुः स्यात् तज्जातीयं विष्टुतिं प्रयुञ्जोत ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायचोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायचोनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

द्वितीयां चिबृतः पथ्यामेकेऽविष्टावा द्याद्याः* ॥ ४ ॥

एके आचार्याः चिबृतस्सोमस्य द्वितीयां विष्टतिं पथ्यां मन्यन्ते
हिशब्दः कारषोपदेशार्थः यस्मादविष्टावा आद्या ढचभागावापस्थानं
परिचरा ढचभागावापस्थानं आवापस्थानं परिचराढचभागेत्येते
विष्टावा अस्यां न विद्यन्ते ॥ ४ ॥

सृष्टारशिरःसन्धिसन्तनिषु चानुपपन्ना † ॥ ५ ॥

किञ्चान्यत् संहारादिषु अनुपपन्ना सा यदा सोमकृतौ पथ्यायाः
संद्ध्यन्ते तदासौ नोपपद्यतेऽविष्टावत्वात् तथा शिरसि नोपपद्यते
सङ्घट्टितेन शिरसा पराचा न्नुवत इति नहि तस्याः पराक्लमसि
तथा सन्धौ नोपपद्यते पराचा हि सन्धौ सोमः क्रियते एतस्यान्तु
क्रियमाणायाम् अथथास्थानं सोमानां प्रयोगः स्यात् तथा सन्त-
नित्येवमेवानुपपन्ना उक्तञ्च चिबृतस्सोमेच परिवर्त्तिनी विधान-
मिति ॥ ५ ॥

अवर्षुकस्त्विति चास्याम् † ॥ ६ ॥

तथा अपवादोऽपि श्रूयते अवर्षुकस्तु पर्जन्यो भवतीति ॥ ६ ॥

इषोर्व्यत्यासमिषुभ्याम् † ॥ ७ ॥

इषुसंज्ञे द्वे विष्टुत्यौ पठिते ताभ्यां व्यत्यासेन इषौ यज्ञे प्रयोगः
कर्त्तव्यः ॥ ७ ॥

* शास्त्रायनेनेतेन सृष्टद्वयं कृतम् ।

† शास्त्रायनोऽप्येवम् ।

तयोः पूर्वा श्वेनस्याग्निष्टोमसाम्नि* ॥ ८ ॥

तयोर्विष्टुत्योर्था पूर्वा विष्टुतिः सा श्वेनस्याग्निष्टोमसाम्नि क-
र्त्तव्यः ॥ ८ ॥ •

सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत † ॥ ९ ॥

इह दशरात्रे चिहृदादयः सोमाश्चतुर्विंशान्ताः सर्वे पठिताः
अनेनेताः प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः सोमविधानमनादेश इति सोऽथ-
माचार्या दशरात्रे सर्वासां प्रयोगमादिशति सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः
प्रयुञ्जीतेति तत्रायं संशयः किं सत्रे दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत अथ सत्रेषु
दशरात्रेषु सर्वेषु सर्वाः प्रयुञ्जीतेति यदि तावत्सत्रे दशरात्रे सर्वाः
प्रयुञ्जीत इतरेष्वहःसु न प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तेन दशरात्रप्रयोजक-
सर्वप्रयोगस्य न सत्रत्वम् अथ पुनः सत्रेषु यो दशरात्रस्तस्मिन् सर्वाः
प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तत आहीनिके दशरात्रे प्राप्नोति सर्व-
प्रयोगः अत्रोच्यते उभयत्र सर्वप्रयोगः सत्रे चाहीनिके च इह हि
सर्वाग्निः प्रयोजिका सर्वप्रयोगस्य सा च सर्वाग्निरुभयत्र दृश्यते सत्रे
चाहीनिके च उभयत्र सर्वे सोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि कुन्दांसि
प्रयुञ्जीतेति तस्माद्विष्टुतीनामपि प्रयोग उभयोरिच्छते नतु तत्रो-
च्यते यद्येवं सत्रग्रहणं न कर्त्तव्यं सत्रेषु दशरात्र इति उच्यते, यद्ययं
सत्रग्रहणं न कुर्यात् त्रिककुब्ददशरात्रादिव्यहीनिकेषु दशरात्रेषु सर्वः

* आद्यायकोऽप्येवम् ।

† आद्यायकेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

प्रयोगः स्यात् सोऽयमाचार्यः सत्रग्रहणं करोति यत्रैव हेतुसमत्वं
तत्रैव सर्वत्रयोगः इतरेषु नेति किं तद्धेतुसमत्वं सर्वाग्निः सा च
सर्वाग्निस्तस्या सत्रे चाहोने च तस्माद्वाद्दग्धुहादिके दशरात्रे सर्वे
चाहोनिक्ते च विष्टुतीनां सर्वप्रयोगः स्यात् ॥ ८ ॥

अभिचरणीया उद्धृत्येति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आह अस्तु सर्वत्रप्रयोगः किन्तु अभिचरणीया
उद्धृत्य प्रयुञ्जीतेति ॥ १० ॥

शाण्डिल्यायनः कुलायिनीम् † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन एतस्मिन्नेव प्रयोगे कुलायिन्या अण्डारं म-
न्यते ॥ ११ ॥

भस्त्राच्चोर्गौ † ॥ १२ ॥

भस्त्राच्च विष्टुतीम् उद्धरेदित्येवमुभावाचार्यो मन्यते शाण्डिल्यः
शाण्डिल्यायनश्च ॥ १२ ॥

धानञ्जप्यस्तामेव † ॥ ३१ ॥

धानञ्जप्य आचार्यस्तामेव उद्धरेदिति स्पष्टार्थः † ॥ ३३ ॥

* ब्राह्मणायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं ज्ञप्तम् ।

† ब्राह्मणायनेऽप्येवम् ।

‡ धानञ्जप्यस्तु पुनर्भस्त्राया एव कौवलाया उद्धारं मन्यते । इति नाठा-
नारं पुस्तकान्तरे ।

पथ्याभिर्होतृषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणि* ॥१४॥

एवं सति सर्वप्रयोगे विष्टुतीनां श्लोत्रविन्यासः क्रियते सर्वस्मिन्
दश्वराजे सर्वेषां श्लोत्रानां याः पथ्या विष्टुतयस्ताभिर्होतृषामाणि
विदध्यात् अपथ्याभिरितराणि सर्वाणि श्लोत्राणि कुर्यात् होतृषा-
मध्ये यान्यन्यानि ॥ १४ ॥

समाप्तासु ता एवादितः पुनः प्रयुञ्जीत* ॥ १५ ॥

समाप्तासु सर्वासु विष्टुतिषु प्रत्यहन्ता एवादित आरभ्य पुनः
प्रयुञ्जीत । १५ ॥

तथा कुर्वन् प्रागाधिकानि, परिवर्त्तिन्या प्रथमस्येति शा-
पिडल्यः* ॥ १६ ॥

तथा तेन प्रकारेण कुर्वन् यानि प्रागाधिकानि सामानि
प्रथमेऽहनि भवन्ति रथन्तरनौधसकालेयज्ञायज्ञीयानि तानि
परिवर्त्तिन्या विष्टुत्या कुर्यात् इतराण्यन्याभिः ॥ १६ ॥

सकृत् सर्वाः समाप्य पथ्यथैव तत ऊर्द्धमिति धानञ्जयः*
॥ १७ ॥

सकृत्सर्वाः कृत्वा यान्यन्यानि श्लोत्राणि शिष्टानि तानि पथ्यथैव
विष्टुत्या कुर्यात् इत्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते किन्तु ॥ १७ ॥

* माध्यायकोट्येवम् ।

असमाप्तासु त्वपि शेष्टषाम पथ्यथैव तथा कुर्यात्* ॥१८॥

यद्येतेन प्रकारेण कुर्यात् ततो यद्यसमाप्तासु सर्वासु शेष्ट-
षामागच्छेत् पथ्यथैव कुर्यात् ततः शेषाः समापयेत् ॥ १८ ॥

कुलायिनो चेत् प्रयुञ्जीत प्रथमस्याङ्गे द्वितीयं पृष्ठन्तया
विदध्यात्* ॥ १९ ॥

यदि कुलायिनो प्रयुञ्जीत ततस्तथा द्वितीयं पृष्ठं विदध्यात्
प्रथमग्रहणं नियमार्थं द्वितीयमेव पृष्ठं विदध्यात् क्रमागतां न
कुर्यात् ॥ १९ ॥

षष्ठस्याङ्गउत्तममुक्तमनुत्तमया चयस्त्रिंशस्य विद्युत्या वि-
दध्यात् † ॥ २० ॥

षष्ठस्याङ्ग उत्तममेवोक्तम् उत्तमया चयस्त्रिंशस्य विद्युत्या विद-
ध्यात् अत्रापि षष्ठग्रहणं नियमार्थम् ॥ २० ॥

उक्तः प्रयोगो ब्राह्मणेन चतुश्चत्वारिंशे † ॥ २१ ॥

चतुश्चत्वारिंशे स्तोत्रे ब्राह्मणेन प्रयोग उक्तः द्विप्रकारः आज्यानां
प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्त्यानां द्वितीयेति पूर्वः आज्यानां सा शेष्ट-
रित्यत आरम्भोत्तरः ॥ २१ ॥

* ब्राह्मण्यङ्गेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् तथा केदविषये विशेषश्च कृत

† ब्राह्मण्यङ्गेऽप्येवम् ।

सवनसमीपन्तो पूर्वः प्रयोगः स्तोत्रसमीपन्त्युत्तरः* ॥२२॥

चः पूर्वः प्रयोगः स सवनसमीपन्तो प्रयोग उच्यते एकैकः सन्
सवनसुपगच्छति इवतिर्गत्यर्थः उत्तरः प्रयोगः स्तोत्रसमीपन्तो
प्रयोगः ॥ २२ ॥

तथा कुर्याद्द्वर्भाजि* ॥ २३ ॥

अन्यत्रापि यद्यहर्भजेत चतुश्चत्वारिंशः अनेन प्रकारेणास्य विधानं
कुर्यात् सवनसमीपन्तो प्रयोगं पथ्या कुर्यात् स्तोत्रसमीपन्तो
प्रयोगं वा ॥ २३ ॥

पथ्यामन्यत्र* ॥ २४ ॥

अन्यत्र अगद्वर्भाजि पथ्यामेव कुर्यात् ॥ २४ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्त्वोत्तरया मैत्रावरुणस्यैवाज्यं विदध्यात्*
॥ २५ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्त्वोत्तरया विदुत्या मैत्रावरुणस्यैवाज्यं कुर्यात्
एवञ्चोऽवधारणार्थः अन्यानि सर्वाणि स्तोत्राणि पूर्वथैव ॥ २५ ॥

सर्वत्र वा होतृकसामानि* ॥ २६ ॥

सर्वस्मिन्वाहनि होतृकसामानि अष्टाचत्वारिंशस्त्वोत्तरया विदुत्या
विदध्यात् ॥ २६ ॥

* प्राजापत्योऽप्येवम् ।

मध्यमे मध्यमे वा सवनेषु* ॥ २७ ॥

मध्यमे मध्यमे स्तोत्रे उत्तरया विष्टत्या कुर्यात् अथ सवन-
ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति द्वितीयचतुर्थे वाक्षरे वेति
सवनेष्विति वर्त्तते ॥ २७ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा* ॥ २८ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टत्या कर्त्तव्ये ॥ २८ ॥

उत्तरे वा* ॥ २९ ॥

उत्तरे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टत्या कर्त्तव्ये सवनेष्विति वर्त्तते
एव ॥ २९ ॥

अदशरात्रेषु सत्रेषु पथ्या एवेति गौतमः* ॥ ३० ॥

अदशरात्राणि यानि सत्राणि तेषु पथ्या एव विष्टतयः स्युः इत्येवं
गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ३० ॥

सर्वा इति धानञ्जाप्यः* ॥ ३१ ॥

अदशरात्रेष्वपि सत्रेषु ये स्तोमाः तेषु सर्वा विष्टतयः स्युरित्येवं
धानञ्जाप्य आचार्यो मन्यते ॥ ३१ ॥

* शाङ्खायनोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य द्वितीया ऋषिणा ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

दृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे* ॥ १ ॥

इह मशकसृचसूक्तानां ग्रहणं करिष्यति श्लोत्रविधौ तेषां प्रयोगं प्रति संग्रहः कथं प्रयोक्तव्यानीति सोऽयमाचार्यश्लेषां प्रयोग-विधिं विवक्षुः शास्त्रमारभते दृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरना-देशे इति दृचासूक्तानि च तिस्रश्चतस्रः दृच इत्युपचर्यते सूक्तानि चतुर्ध्वचप्रभृतीनि तेषामादिग्रहणे क्रियमाणे समस्तस्य दृचसूक्तस्य वा प्रयोगः स्यात् अनादेशे यत्र लादेशः तत्र यथादेशं यथा बभ्रवेगुस्तव इति षडृचसूक्तं दृचं पवसू देववीरतीति दशर्चसूक्तं दृच-मुद्धरन्मुक्तमम् उपास्मै गायतानर इत्येकया बहिष्यवमानमिति ॥१॥

दृचोत्तमायां प्रतिलोमः* ॥ २ ॥

दृचोत्तमायामादिश्रमानायां प्रतिलोमसृचः प्रत्येतव्यः यथा प्रदेवोदासो अग्निरिति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसामेति ॥ २ ॥

मध्यमायां सेव* ॥ ३ ॥

दृचस्य मध्यमायामादिश्रमानायां सेव केवला प्रत्येतव्या यथासन इन्द्राय यज्यव इति गायत्रस्य सुक्तकवेष्टभक्तस्य इन्द्राय वायव इति गायत्रस्य मार्गायवञ्चेति ॥ ३ ॥

रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्यवमानम्* ॥ ४ ॥

* प्राज्ञायवोऽप्येवम् ।

एकत्रिके पठति उपास्मै गायतानर इत्येकया बहिष्यवमान-
मिति तत्रायं संशयः किं रेतस्या धर्मेण क्रियताम् अथ रथन्तर-
वर्णा धर्मेण उत आविक्रतामेव क्रियतामिति एतस्मिन् संशय आह
रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्यवमानमिति ॥ ४ ॥

उद्भिद्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

उद्भिदि बग्निनि सोमे बहिष्यवमाने एवं पठति उपोषु जातमभुर-
मित्यनुरूप इति परिभाषा भवति त्वचस्रक्तानामादिग्रहणेन विधि-
रनादेश इति सोऽयं आचार्य्य आरभते उद्भिद्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्य
इति ॥ ५ ॥

स्तोत्रोयं गौतमधानञ्जयौ* ॥ ६ ॥

गौतमधानञ्जयावाचार्यौ स्तोत्रोयमेकर्चमिच्छतः ॥ ६ ॥

उत्तमौ त्वचौ बहिष्यवमाने चातुर्मास्थेषु † ॥ ७ ॥

चातुर्मास्थेषु सर्वेष्वहःसु चिद्वद्विष्यवमानानि भवन्ति तेषु च
पञ्च प्रतीकान्यादिश्रुन्ते प्रत्यहं तत्र कथं प्रयोग इति उच्यते, उत्त-
माबुत्तमौ त्वचौ बहिष्यवमाने चातुर्मास्थेषु अन्य एकर्चाः ॥ ७ ॥

तथा साहस्तोत्तमे † ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायण्येऽवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

यथा चातुर्मास्येषु तथा साहस्रोक्तमे उत्तमे उक्तमो तृषौ अन्य
एकर्षाः सर्वे ॥ ८ ॥

सर्वस्वारे च तृचाः* ॥ ९ ॥

सर्वस्वारे बह्विष्यवमाने एकः सप्तर्षी द्वौ न वर्षः पठति मग्नकः
तेषामाद्यासृचाः स्युः सोमवशीन ॥ ९ ॥

वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठपूर्वाणां तृचकरणमुक्त-
रयोः पवमानयोः † ॥ १० ॥

वामदेव्यादीनामुत्तरयोः पवमानयोर्विधीयमानानां माध्य-
न्दिनार्भवयोः तृचेषु क्रिया स्यात् ॥ १० ॥

अन्येषाञ्चाविप्रतिषेधः † ॥ ११ ॥

अन्येषाञ्च साक्षां माध्यन्दिनार्भवयोरदिश्यमानानां तृचे क्रिया
स्यात् विप्रतिषेधोनास्ति अविप्रतिषेधोऽविरोधः ॥ ११ ॥

एकमेकचं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्यात् ‡ ॥ १२ ॥

यद्येक एकचः कर्त्तव्यो भवति तं प्रथमायामादितः कुर्यात् यदि
गायत्रं यदि बार्हतं यथा कन्दोमदशाचे द्वितीयेऽष्टन्यष्टाविंशे ॥ १२ ॥

द्वौ तस्यामेव ‡ ॥ १३ ॥

* प्राङ्गायत्रीये विशेषोऽस्ति ।

† प्राङ्गायत्रेण सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ प्राङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

यदि द्वावेकर्षौ कर्त्तव्यौ स्यातां तस्यामेव प्रथमायां कुर्यात्
यथा हृन्दोमदशाह्ने एवं द्वितीयेऽहनि चतुश्चत्वारिंशे ॥ १३ ॥

त्रीनेकद्वचे नाना स्तोत्रीयासु* ॥ १४ ॥

त्रीनेकर्षान् कुर्वन्नेकस्मिन् द्वचे कुर्यात् नाना स्तोत्रीयासु नाना
पृथगित्यर्थः यथा व्यूढेष्वग्निष्टोत्रेषु ॥ १४ ॥

चतुर्णां प्रथमायां द्वावितरौ नानोत्तरयोः* ॥ १५ ॥

यदि चतुर्णामेकर्षानां क्रिया स्यात् तदा प्रथमायां स्तोत्रीया-
यां द्वावेकर्षौ कुर्यात् इतरौ द्वावेकर्षौ पृथगुत्तरयोः स्तोत्रीययोः
कुर्यात् ॥ १५ ॥

माध्यन्दिने चेदेको द्वौ वा वृहत्यामेव* ॥ १६ ॥

यदि माध्यन्दिने एक एकर्षः कर्त्तव्यो भवति द्वौ वा वृहत्या-
मेव कुर्यात् उदाहरणमत्रोक्तम् ॥ १६ ॥

त्रीन्यतरस्यां सम्भवेयुः* ॥ १७ ॥

त्रीनेकर्षान् कुर्वन् यतरस्यां सम्भवः स्यात् गायत्र्यां वृहत्यां वा
तस्यां कुर्यात् ॥ १७ ॥

अनध्यासा चेत् द्वयोरन्यतरं गायत्र्यां धानञ्जयः* ॥ १८ ॥

यदि अनध्यासा वृहती स्यात् ततोदयोरकर्षयोरकं गायत्र्यां
कुर्यात् एतं वृहत्याम् एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ १८ ॥

* द्वाङ्गायत्रोऽप्येवम् ।

उभौ वृद्धत्यां शाण्डिल्यः* ॥ १८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य उभावेकैर्षौ वृद्ध्यां कर्त्तव्यौ मन्यते ॥१८॥

साध्यासायाच्चेदेकोऽध्यास्यायामेवान्तः* ॥ २० ॥

यदि साध्यासायां वृद्ध्यां एक एकर्षः कर्त्तव्यो भवति अध्या-
स्यायामेव कुर्यात् सर्वेषां वार्हतानामन्ते यथा महाव्रते ॥ २० ॥

द्वौ तस्यां चादितश्च सा शशकर्णकृत्ना † ॥ २१ ॥

दावेकैर्षौ कुर्वन् साध्यासायाञ्च कुर्यादध्यासायां आदौ च
वृद्ध्यां सा शशकर्णकृत्ना तस्या इयं संज्ञा शशकर्णकृत्तेति उक्तं मशकेन
तस्य शशकर्णकृत्ना वृद्धतीति ॥ २१ ॥

त्रिष्वध्यास्या लुप्यत* ॥ २२ ॥

त्रिष्वेकैर्षु क्रियमाणेषु अध्यास्यायालोपः कर्त्तव्यः ॥ २२ ॥

चतुरो नाना स्तोत्रीयासु* ॥ २३ ॥

यदि चत्वार एकर्षाः कर्त्तव्याः स्युः ततो नाना स्तोत्रीयासु
कुर्यात् त्रीन् पृथक् स्तोत्रीयासु चतुर्थमध्यास्यायाम् ॥ २३ ॥

द्वादशे वृद्धत्यां सामतचः* ॥ २४ ॥

द्वादशे स्तोत्रे वृद्ध्यां सामतचः स्यात् यथा पुनस्तोत्रे ॥ २४ ॥

* प्राज्ञायगोऽप्येवम् ।

† प्राज्ञायगेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

आर्भवे चेदेकोऽनुष्टुभि* ॥ २५ ॥

माध्यन्दिने विधिरक्तः साम्प्रतमारभव उच्यते यदि आर्भवे एक
एकर्षः कर्त्तव्यो भवति तमनुष्टुभि कुर्यात् उक्तमेकर्षं कुर्वन् प्रथ-
माद्यामादितः कुर्यादिति उक्तमुदाहरणम् ॥ २५ ॥

द्विप्रभृतौ ककुपप्रभृत्यानन्तर्येण* ॥ २६ ॥

द्विप्रभृतौनेकर्षानाभवे कुर्वन् ककुभमारव्य कुर्यादानन्तर्येण
यथेन्द्रस्तौमे ॥ २६ ॥

उष्णिककुभोस्तृचैकर्षत्वमव्याघातेन* ॥ २७ ॥

उष्णिककुभोस्तृचैकर्षक्रिया अघ्याघातेन स्यात् यदि ककुभ-
मेकर्षा कुर्यात् उष्णिकमयेकर्षं कुर्यात् यदि ककुभं दृषत्वा कुर्यात्
उष्णिकमपि दृषत्समेव कुर्यात् ननु किमिदमारभ्यते उक्तं द्विप्रभ-
तौ ककुपप्रभृत्यानन्तर्येणेति उच्यते अघातिष्टोमप्रकरणे ब्राह्मण-
माह तासु संहितं तासु सफमिति दृषत्सतामाह सोऽथमाचार्या
निधमार्थमारभते कथम् उष्णिककुभो अघातिष्टोमे एकर्षो
स्यातामिति तथाकृत्वा मशकोऽपि एकर्षं उष्णिककुभो स्याता-
मिति अघातिष्टोमेऽभिप्रेत्य सप्तदं शास्ति ॥ २७ ॥

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य ततोया कखिका ।

